

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

В.Ф. Загурська-Антонюк

**Державне управління
національною безпекою в умовах
геополітичних трансформацій**

Монографія

ЖИТОМИР

2020

УДК 351.746.1:327.8
314

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного університету “Житомирська політехніка”
(протокол №10 від 30.10.2020)*

Рецензенти :

доктор наук з державного управління, професор О.І. Крюков,
*професор кафедри публічного адміністрування у сфері
цивільного захисту навчально-науково-виробничого центру
Національного університету цивільного захисту України*

доктор наук з державного управління, професор В.І. Гурковський,
*Всеукраїнська громадська організація «Центр досліджень проблем
публічного управління»*

**доктор наук з державного управління, професор О.І. Пархоменко-
Куцевіл,**
*завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету
ім. Григорія Сковороди*

Загурська-Антонюк В.Ф.

314 Державне управління національною безпекою в умовах
геополітичних трансформацій [Текст]: монографія / В.Ф. Загурська-
Антонюк. – Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. – 336 с.
ISBN 978-966-995-241-7

В результаті проведеного дослідження розкрито науково-теоретичні підходи щодо розуміння змісту й структури державного управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій. Виявлено критерії геополітичних трансформацій і виокремлено сфери їх поширення. Окреслено особливості формування та реалізації державної політики національної безпеки України в умовах геополітичних трансформацій.

Видання призначене для докторантів, аспірантів, магістрантів, наукових співробітників, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, які досліджують проблеми розвитку теорії, методології та організації процесів формування і реалізації державного управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій та глобальних загроз.

ISBN 978-966-995-241-7

УДК 351.746.1:327.8
©Загурська-Антонюк В.Ф., 2020

3
ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	7
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження державного управління національною безпекою в контексті геополітичних концепцій та пріоритетів	12
1.1. Генезис сучасних суспільно-політичних систем у призмі геополітичних реалій	12
1.2. Основні принципи та критерії суспільного розвитку в умовах геополітичних трансформацій	42
1.3. Трансформаційна тенденційність модернізації державного управління в сучасних геополітичних умовах	52
Висновки до першого розділу	62
Розділ 2. Причинно-наслідковий аналіз геополітичних трансформацій та загроз в системі державного управління національною безпекою	65
2.1. Національна і міжнародна безпека в геополітичному вимірі: державно-управлінські аспекти	65
2.2. Понятійно-категоріальний аналіз сутності державного управління національною безпекою	83
2.3. Сфери поширення державного управління національною безпекою у сучасних державних системах	94
Висновки до другого розділу	110
Розділ 3. Інституційне забезпечення державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз	113
3.1. Специфіка формування системи управління безпекою у сучасних державах	113
3.2. Інституціоналізація державного управління національною безпекою в новітніх геополітичних трансформаціях	127
3.3. Стратегізація державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз	144
3.4. Адміністративно-правове забезпечення та полістратегічна модель державного управління національною безпекою	159
Висновки до третього розділу	169
Розділ 4. Кодифікація геополітичних загроз та	172

адаптивність механізмів державного управління щодо їх нейтралізації

4.1. Тероризм та міжнародна безпека у геополітичному контексті сучасності	172
4.2. Державно-управлінська кореляція щодо нейтралізації енергетичних загроз	183
4.3. Адаптивність системи державного управління щодо протидії військово-біологічним викликам у сучасному геополітичному просторі	203
4.4. Специфікація державного управління інформаційно-комунікативною безпекою	227
Висновки до четвертого розділу	267
ВИСНОВКИ	272
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	277
ДОДАТКИ	300

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії
БЗ – біологічна зброя
ВВП – валовий внутрішній продукт
ВІЛ – вірус імунодефіциту людини
ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я
ГПП – геополітичне положення
ЄС – Європейський Союз
ЗХБЗ – застосування хімічної та біологічної зброї
ІМБіГ – Інститут молекулярної біології і генетики
ІКТ – інформаційно-комунікативні технології
ІТ – інформаційні технології
КНР – Китайська Народна Республіка
МВФ – Міжнародний валютний фонд
НАТО – Північноатлантичний альянс (англ. North Atlantic Treaty Organization – NATO)
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі (OSCE: англ. Organization for Security and Cooperation in Europe)
ОВД – Організація Варшавського Договору
ОДКБ – Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ, Ташкентський договір)
ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ПАР – Південно-Африканська республіка
ППП – політично-географічне положення
РФ – Російська Федерація
СБ – Світовий банк
СБУ – Служба безпеки України
СЗНБ – система забезпечення національної безпеки
СЗР – Служба зовнішньої розвідки
СОТ – Світова організація торгівлі
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
США – Сполучені Штати Америки
ТНБ – транснаціональний банк
ТНК – транснаціональна корпорація
ТПС – територіально-політична система
ФАО – продовольчо-сільськогосподарська організація ООН
ЦОВВ – центральні органи виконавчої влади
ЮНІДО – Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку

ЮНІСЕФ – дитячий фонд ООН (англ. United Nations Children's Fund, UNICEF)

CDCP – Center for Disease Control and Prevention

CFE - Treaty on Conventional Armed Forces in Europe

COVID-19 – аббревіатура з англійської – COronaVirus Disease 2019 – коронавірусна інфекція 2019 р.

CTBT – Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty

FMCT – Fissile Material Cutoff Treaty

GPI – Global Peace Index

H1N1 – пандемічний грип типу А (свинячий грип)

IAH – Institute of Animal Health

INF – Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Misseles

NPM – New Public Management

ODA – Office for Disarmament Affairs

NPT – Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons

SWOT – Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats

ПЕРЕДМОВА

Сучасний цивілізаційний процес перебуває під впливом глобальних багаторівневих трансформацій. Трансформаційні зміни в останньому двадцятиріччі ХХІ століття набули неконтрольованих форм, які в свою чергу призвели до виникнення ризиків та загроз, котрі порушили систему безпеки не тільки на рівні окремої державної системи, а й на міждержавному, трансконтинентальному і загальноцивілізаційному рівнях. Тому актуальність дослідження посилюється тим, що забезпечення державного управління національною безпекою набуває вийняtkово важливого значення в умовах геополітичних трансформацій, особливо, зважаючи на світову економічну, енергетичну, екологічну кризи, військову та терористичну напругу, боротьбу з пандемією COVID-19 тощо.

Розвиток сучасної державної системи визначається не лише її економічно-фінансовим, соціально-культурним, ідеологічно-духовним рівнем та їх конкурентноспроможністю на світовому ринку, але й важливим індикатором є модернізаційність системи державного управління. Ключовою стратегічною складовою у розвитку державності є забезпечення та гарантування національної безпеки, яка одночасно перебуває у полі кореляції як внутрішньодержавних чинників розвитку, так і зовнішніх загальносвітових тенденцій розвитку. З цією метою у монографії вперше запропоновано концептуальну основу системи державного управління національною безпекою як поліструктурного феномену та генератора динамічної стабільності, внутрішньої ідентичності й суверенітету, спрямованої на захист національних інтересів, а також сформовано структурно-функціональну конфігурацію механізмів державного управління щодо забезпечення національної безпеки України в умовах геополітичних загроз на основі принципу їх функціональної адаптації на міжнародному, національному, галузевому рівнях.

У монографії розкрито науково-теоретичні підходи до розуміння змісту та структури державного управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій і загроз, а також досліджено передумови, джерела та фактори впливу геополітичних загроз на систему державного управління в умовах глобальної

інтеграції та трансформаційних перетворень. У процесі дослідження виявлено критерії геополітичних трансформацій, розширено понятійно-категоріальний апарат науки державного управління в контексті проблемного поля дослідження та представлено спеціальну методологію через систему принципів і триєдиний комплекс взаємопов'язаних закономірностей. Суттєвим здобутком у даному дослідженні є: виокремлення сфер поширення геополітичних трансформацій, залежно від сукупності геополітичних ризиків та спектру стратегічних загроз з урахуванням принципів безпекового співробітництва, через характеристику світових моделей політики безпеки й окреслення особливості формування та реалізації державної політики національної безпеки України в умовах геополітичних трансформацій. Досліджено зміст діяльності суб'єктів державно-управлінських відносин у сфері національної безпеки, охарактеризовано їх структуру, спеціальні функції та повноваження, окреслено пріоритетні напрями координації.

Спираючись на послідовні та логічні дослідження і отримані результати, розроблено авторську методологію щодо визначення триєдиного комплексу взаємопов'язаних закономірностей: 1) закономірність взаємообумовленості суб'єктів щодо формування системи державного управління національною безпекою (похідний характер державно-управлінських відносин від формування певних сфер національної безпеки); 2) закономірність холистичного управління національною безпекою (суб'єктів державно-політичних, державно-управлінських відносин із суб'єктами забезпечення національної безпеки); 3) закономірність дуальної каузальності зміни сфер впливу (трансформаційних процесів систем до виникнення та/або розростання геополітичних загроз), що дозволяє обґрунтувати напрями та сформувати інституційну структуру державно-управлінських відносин у процесах забезпечення національної безпеки, у тому числі, на міжнародному рівні, на основі визначення рівня суспільної небезпеки, важливості (цінності) цих відносин для держави.

Важливого значення здобула розробка класифікації геополітичних викликів у контексті міжнародних індексів, обґрунтовано стадії їх розвитку з урахуванням специфіки сучасної України і необхідність стратегізації системи державного управління національною безпекою України в умовах глобальних трансформацій та геополітичних загроз. Запропоновано комплексну методику оцінки

взаємовпливу геополітичних загроз та можливостей захисту на результативність державного управління національною безпекою на основі процесуально-інтеграційних підходів.

Не зважаючи на ґрунтовну нормативну базу щодо державного управління у сфері забезпечення національної безпеки та наявні механізми державного регулювання в ній, ефективність державного управління в частині захисту національних інтересів і гарантування безпеки особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у трансформаційних умовах потребує подальших розробок. При цьому, під державним управлінням національною безпекою розуміються механізми щодо гарантування захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за допомогою яких забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. Визначальним, на наш погляд, є те, що в Україні залишається недостатньо науково дослідженим вплив державного управління та регулювання національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій і загроз. Такі питання потребують перш за все розгляду в межах загальної системи державного управління в частині вироблення концептуальних основ теорії національної безпеки як її складової. Вивчення зазначених питань є основою наукових досліджень та напрацювань таких вчених як О. Бондаренко, О. Бодрук, В. Бульба, К. Ващенко, О. Власюк, Д. Карамішев, А. Курас, М. Лахижа, О. Полякова, О. Потехін, О. Руденко, А. Сіцінський, І. Тодоров, Н. Ярош.

Комплексні теоретико-методологічні засади формування та реалізації зовнішньої політики, питання зовнішньополітичної безпеки висвітлено в працях науковців і практиків: М. Білоусової, С. Войцеховської, І. Грицяка, Є. Габер, І. Домбровського, А. Зленка, В. Кравченка, Д. Кулеби, С. Корсунського, Б. Парахонського, О. Рафальського, Є. Тихонової, Г. Удовенка, І. Храбана, Л. Чекаленко, Г. Яворської. Окремі адаптаційно-регулятивні засоби державного управління та вироблення відповідних механізмів щодо забезпечення національної безпеки були предметом досліджень О. Белова, В. Богдановича, О. Валевського, Р. Войтович, П. Ворони, І. Гасюка, В. Говорухи, В. Горбуліна, А. Гриценка, Г. Дмитренка, О. Долгого, С. Дрьомова, А. Єрмоласва, Я. Жаліла, А. Качинського, С. Кононенка, В. Косевцова, О. Линдюк, О. Литвиненка,

Е. Лібанової, В. Ліпкана, О. Ляшенка, І. Мусієнка, А. Падеріна, Г. Перепелиці, В. Почепцова, О. Резнікова, В. Рижиха, О. Сальнікової, А. Семенченка, Г. Ситника, М. Сунгуровського, О. Суходолі, С. Сьоміна, В. Телелима, О. Турчинова.

Зазначені дослідження та розробки є значним внеском у вирішення окремих питань державного управління у сфері забезпечення національної безпеки. Проте, недостатньо дослідженими лишаються питання розробки єдиної системи державного управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій, ризиків та загроз, виявлення їх відповідності внутрішньо та зовнішньополітичним чинникам суспільно-політичного розвитку, обґрунтування методик оцінки взаємовпливу геополітичних загроз та можливостей захисту на результативність державного управління національною безпекою, характеристики структурно-функціональних особливостей суб'єктів державно-управлінських відносин у сфері національної безпеки та пріоритетних напрямів координації в контексті підвищення ефективності державного управління щодо забезпечення національної безпеки у трансформаційних геополітичних умовах. Це зумовило вибір теми монографічного дослідження, її мету й завдання.

Мета дослідження пов'язана із розробленням науково-теоретичних засад та виокремленням сучасних механізмів модернізації системи державного управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій щодо створення єдиного безпекового простору та нової ідеології безпеки України.

Об'єктом дослідження виступають процеси формування і розвитку системи національної безпеки України.

Предметом дослідження є державне управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій та глобальних загроз.

У результаті дослідження отримано сукупність наукових положень, які становлять наукову новизну. Зокрема, у першому розділі досліджено і здійснено узагальнення розвитку геополітичних загроз та їх впливу на систему державного управління в умовах глобалізації та цивілізаційних змін; ґрунтовно охарактеризовано еволюційні трансформації у європейському та світовому просторах суспільно-політичного буття; актуалізовано сучасний контекст утвердження системи ідейно-політичних цінностей, у тому числі, у сфері національної безпеки.

У другому розділі здійснено концептуально-категоріальне дослідження понять у сфері державного управління національною безпекою, розкрито їх сутність; виявлено проблемні питання державного управління щодо забезпечення національної безпеки України в умовах геополітичних трансформацій та загроз, перш за все, щодо внутрішньої та зовнішньополітичної сфери; охарактеризовано сфери поширення геополітичних трансформацій залежно від сукупності геополітичних ризиків.

У третьому розділі охарактеризовано світові моделі політики безпеки та процес управління безпекою в сучасних державних системах; здійснено аналіз структури державно-управлінських відносин у сфері національної безпеки України, досліджено зміст діяльності відповідних суб'єктів, розкрито зміст стратегії державного управління національною безпекою як найбільш ефективного механізму захисту національних інтересів держав.

У четвертому розділі здійснено класифікацію загроз, розроблено їх типологічну модель і запропоновано напрями та механізми модернізації державного управління щодо усунення викликів, загроз, небезпек. Концептуалізовано, що з позицій державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз і трансформацій слід виокремити репрезентативні терористичні, енергетичні, військово-біологічні, інформаційно-комунікативні загрози.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ В КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ТА ПРІОРИТЕТІВ

1.1. Генезис сучасних суспільно-політичних систем у призмі геополітичних реалій

Сучасні державно-політичні системи переживають складні часи, які пов'язані не стільки з їх локальними перетвореннями, скільки з глобальними геополітичними трансформаціями. Попри те, що починаючи із II половини XIX століття, суспільно-політичні системи зазнали кризи на рівні національно-ідейної ідентифікації та увійшли у активну фазу географічно-територіальних та ідейно-політичних трансформацій, лише наприкінці XX століття, коли незворотним став процес розгортання трансформаційних процесів, увиразнився і набув активної популярності у науці геополітичний напрямок дослідження. Це було пов'язано із змінами у культурному, політичному, соціально-економічному та науковому житті сучасних суспільно-політичних систем.

З давніх часів фрагментарні знання про взаємозв'язок між географічним і політичним життям суспільств та держав вкладалися в певні системи поглядів. Вперше термін «політична географія» ужив французький філософ А.Р.Ж. Тюрго у 1750 р., саме тоді, коли формувалися сучасні суспільні науки, внаслідок складних суспільно-політичних і економічно-соціальних трансформацій – у епоху великих буржуазно-ліберальних перетворень у західній Європі. Цей термін почали застосовувати, коли мова йшла про політичну будову держав чи ситуацію на політичній карті світу. Проте повноцінні дослідження у сфері політичної географії почали проводитися лише у II половині XIX століття. Відомо, що у 1885 році німецький учений Фрідріх Ратцель опублікував перші праці з цієї проблематики і першу монографію під назвою «Політична географія» у 1897 році. Тоді ж зародилася ідея щодо розвитку геополітики як науки. Сам термін «геополітика» ввів у науковий обіг шведський політолог Рудольф Челлен у 1899 році [145, с. 23].

На початку XX століття, внаслідок якісного зростання у розвитку природничих і гуманітарних наук, у суспільно-політичній думці виокремлюється напрям дослідження щодо впливу факторів географічного середовища на творення форм та структур політичного

життя суспільства. Наприкінці XIX – на початку XX століть у результаті еволюційних трансформаційних змін у європейському та світовому просторах суспільно-політичного буття формувалися та утверджувалися системи ідейно-політичних цінностей, носіями яких були різні політичні сили (політичні партії) і їхні електоральні групи (політичні класи). До того ж, значно пришвидшуються процеси становлення різних ідейно-політичних напрямів, зокрема консерватизму, лібералізму, націоналізму, марксизму. Функціонування цих течій і напрямів обумовлювало формування суспільно-політичної парадигми розвитку суспільно-політичних наук, тобто визначення політичних моделей розвитку суспільств. Ці базові концептуальні моделі були спрямовані на розв'язання проблем, які пов'язані з діяльністю суб'єктів політики щодо отримання та збереження контролю або владних повноважень у суспільстві. Наявність такої парадигми була принципово важлива для диференціації та структуризації політичної науки у різних напрямках теоретичних та прикладних досліджень щодо ролі і місця політичних суб'єктів у системі суспільних відносин, взаємин суб'єктів політики і владних структур, досягнення соціальними групами суспільного консенсусу в політичних системах. Результати цих досліджень виявлялися в формуванні парадигмальних підходів до інтерпретації діяльності суб'єктів політики у територіальному і соціальному вимірах [145, с. 32].

У першій половині XX ст. визначення об'єкта і предмета політичної географії так чи інакше спиралися на праці американських географів І. Боумена (1921) та Р. Хартшорна (1957). На їхню думку, завдання політичної географії полягає у вивченні державно або юридично оформлених політичних одиниць, просторових подібностей і відмінностей між ними на Землі.

Такої ж думки дотримувалися європейські географи. Видатний український географ С. Рудницький у статті «Українська справа зі становлення політичної географії» (1923) визначав, що ця наука «...займається дослідом і представленням взаємин між державним життям людства та Землею» [145, с. 31].

У 1950-ті роки ідея вивчення політичного життя держав у географічному контексті була доведена до досконалості французьким вченим Ж. Готтманном (1952). Активізація наукових досліджень з політичної географії в 1970-ті роки супроводжувалася зміною предмета її дослідження:

- по-перше, стало зрозуміло, що в географії суспільні та

економічні геопросторові відмінності можуть бути і не пов'язані з відмінностями фізико-географічними;

- по-друге, розуміння поняття «політика» теж розширилося і стало охоплювати, зокрема, такі реалії, як політична ідентичність, політичні рухи, політична сила тощо.

На Заході політична географія стала трактуватися як наука про просторові вияви політичного процесу (С. Коен, 1965 і 1971, Н. Паундс, 1972), а також географічні наслідки політичних рішень (Дж. Прескотт, 1972). Концепція про закономірності взаємодії політичних процесів у просторовому контексті була згодом удосконалена англійським ученим Дж. Егню (1987; 1997) [145, с. 25].

В СРСР політична географія спочатку визначалася як наука, що вивчає територіальну розстановку політичних сил (І. Маєргойз, 1971). Наприкінці ХХ ст. поширеним було визначення політичної географії, запропоноване В. Колосовим (1989): «Політична географія – це особлива географічна наука в рамках соціально-економічної географії, яка вивчає просторову організацію політичного життя суспільства, територіальні поєднання політичних сил у їхній зумовленості поєднаннями багатоманітних суспільно-економічних факторів» [80, с. 43].

Вітчизняні вчені розглядають політичні процеси у ХХ столітті крізь призму трьох головних парадигм політології: традиційну, біхейвіористську, постбіхейвіористську [109, с. 97]. У першій половині ХХ століття домінувала традиційна парадигма, що орієнтувалася у дослідженнях на описовість політичних суб'єктів та державних структур у контексті територіально-географічних форм їхньої організації. Таким чином, на початку ХХ століття у суспільно-політичних науках виокремлюється напрям вивчення закономірностей взаємодії політики з системою неполітичних факторів, які формують географічне середовище: ландшафт місцевості, природні межі території, корисні копалини, особливості клімату. Історично-філософською основою геополітичних теорій була концепція географічного детермінізму, поява якої пов'язана з виникненням колоніальних імперій і розвитком товарного виробництва у країнах Європи у ХVІІІ – ХІХ століттях [43, с. 15]. Прихильники цієї концепції вважали, що стан суспільства і створеної ним держави детермінується (визначається) комплексним впливом конкретного географічного середовища або впливом окремих його природно-територіальних факторів. «Географічне середовище» – це основоположне поняття цієї концепції, під яким розглядалася сукупність різноманітних

факторів, таких як клімат, ландшафт, водні артерії, корисні копалини, фауна, флора [10, с. 18-19].

Географічний детермінізм був актуальною системою поглядів наприкінці XIX – початку XX століття в умовах загострення суперечностей між колоніальними імперськими державами за контроль територій зі значним потенціалом природних і людських ресурсів, особливостей клімату і транспортних комунікацій. Виходячи з особливостей географічного середовища власної країни, представники наукової та політичної думки провідних західноєвропейських держав легітимізували власні цілі та інтереси у поділі ресурсів і територій планетарного простору [10, с. 77].

Перші напрями геополітичних досліджень кристалізувалися на початку XX століття у таких європейських державах, як Велика Британія, Франція, Німеччина, що було обумовлено визначенням концептуальних підходів до використання географічних факторів для досягнення державою провідного становища у європейському регіоні та світовому просторі. Уявлення, сформовані з давніх часів про вплив географічного середовища на політику, оформилися у XIX – на початку XX століть у самостійний науковий напрям у політичній науці – політичну географію, а згодом у геополітику – теорію, яка вивчає, вплив географічних факторів, насамперед просторового розташування території і природних ресурсів на життя суспільства, а також залежність конкретних політичних дій держав від географічних чинників.

На початку XX століття геополітика виникає як сфера наукового знання, що будувалася на принципі географічного детермінізму та методології політичної географії. Виокремлення такої сфери було пов'язано з теоретичною системою політичного дискурсу, що склався у Європі після Вестфальського мирного договору 1648 року і ґрунтувався на інтересах держав як основних політичних акторів. На початку XX століття інтереси таких європейських держав, як Німеччина, Велика Британія, Франція щодо домінування у локальному та регіональному просторах обумовлювали генерування в їхніх суспільних колах дискурсу стосовно ролі географічного положення, чисельності населення, природних ресурсів та інших географічних і соціальних факторів у внутрішній та зовнішній політиці держав. «Дискурсний набір інтерпретацій можливостей власного соціоприродного потенціалу обумовлював виокремлення різних дослідницьких підходів, зокрема і геополітики, як напрями продукування знань, необхідних для

обґрунтування колонізації та поділу світового простору між імперськими державами, домінування ними над територіями зі значним потенціалом корисних копалин, розвитку промисловості та сільського господарства. Політична географія (галузь наукових знань про розміщення політичних сил у територіальному вимірі) та історія політичної думки (напрямок дослідження еволюції політичних знань, що охоплює різноманітні форми пізнання природи, суспільства, держави та її суб'єктів політичної системи) були фундаментальними основами виокремлення у ХХ столітті геополітичних досліджень як специфічного напрямку вивчення аспектів взаємозв'язку політичних процесів і природно-територіальних явищ» [145, с. 48].

Спочатку М. Каледін (1996) сформулював концепцію політичної географії як науки, котра виявляє єдність діяльнісно-політичного і географічного факторів суспільного розвитку. З'явилися ідеї політико-географічного простору як частини інтегрального геопростору та територіально-політичної системи. Таким чином, сутність політичної географії трансформувалася – на зламі тисячоліть вона скоріше полягала вже у визначенні того, як фактори політики (політичної сфери) впливають на стан географічних, точніше геопросторових, утворень і перебіг географічних процесів.

Сама ж геополітика як наука сформувалася в ХХ столітті, відокремившись з геополітичної географії. Сьогодні геополітика розглядається як самостійний розділ політичної науки про просторові стосунки між державами. Незважаючи на численні напрацювання в цій сфері, сучасна геополітична наука немає достатнього власного методологічного інструментарію, користуючись досягненнями інших суміжних наук. Крім того, у світі не склалося єдиної точки зору з питань основних підходів до дослідження: в англо-американській геополітиці переважають кількісні методи, в європейській – якісні, що призводить до різного тлумачення результатів дослідження. На сучасному етапі геополітична методологія постійно поповнюється новими методами, запозиченими з інших наук, наприклад метод порівняльного аналізу, метод структурно-функціонального аналізу, історичний, ціннісно-орієнтований, інституціональний, системний, антропологічний, соціологічний, психологічний, поведінковий (біхевіористський) методи. Найбільш популярними серед дослідників є міждисциплінарні підходи, серед яких провідні місця займають синергетика, універсальний еволюціонізм, конструктивізм [57].

Питанням методології геополітичних досліджень присвячено досить багато наукових робіт. Проте, здебільшого, методологія розглядається в загальному контексті проблемного питання як обґрунтування отриманих результатів. Серед авторів необхідно виділити, по-перше, засновників геополітичної науки – Р. Челлена, Ф. Ратцеля, Х. Маккіндера, А. Мехена, К. Хаусхофера та ін., які перенесли методи географії в сферу геополітики і, відповідно, розглядали просторово-територіальні моделі поведінки держав на міжнародній арені. Після закінчення Другої світової війни центр геополітичної науки перенісся в США, де сформувалися дві основні течії – атлантизм і мондіалізм. Прибічники першого, наприклад, В. Фіцджеральд, Л. Крістоф, С. Грей, Дж. Мітчелл, С. Хантінгтон, розвиваючи класику геополітичної думки, акцентували увагу на співіснуванні декількох полюсів у світовій політиці (С. Коен, Дж. Кроун, Х. Де Блай та ін.), боротьбі цивілізацій (С. Хантінгтон), світосистем (І. Валлерстайн). Мондіалісти ж, навпаки, стверджували, що у сучасному світі можливе існування лише одного потужного політичного центру, який буде здатний контролювати міжнародні процеси на глобальному рівні. Найбільш яскравими представниками цієї течії є Г. Кісінджер, З. Бжезінський, Ф. Фукуяма. Увага європейської школи геополітики була переорієнтована на внутрішні проблеми, фокусування на регіональному розвитку. Тут необхідно відмітити І. Лакосту, А. Зігфріда, М. Фуше, П.-Н. Жиро, ідеї яких зосереджені на регіональних стійких комплексах або блоках держав. І. Лакоста розглядає геополітику як соціологічний інструмент, що дозволяє вивчати і аналізувати політичні переваги населення різних держав. А. Зігфрід досліджував співвідношення геополітики, геостратегії та ідеології, що дозволило йому сформулювати закономірності електоральної геополітики [57].

Ідеологія «нових правих», що виникла в 1960-х роках у Франції, базується на принципі культурної і духовної єдності, а не на механічному об'єднанні територій. Саме це відрізняє і методологію сучасної європейської геополітики [57].

Звертаючись до історії вітчизняної геополітичної думки, слід підкреслити, що аспекти сполучення геополітичних ідей з політичними процесами та інститутами простежуються у працях українських дослідників першої половини ХХ ст. – М. Грушевського, В. Липинського, С. Рудницького, Д. Донцова, М. Міхновського, В. Винниченка, Ю. Липи, І. Лисяка-Рудницького та інших. Вони узагальнили і проаналізували величезний історично-документальний матеріал, який у логічно-

методологічному плані трактується в контексті подій на європейському і світовому просторах, а також обстоювали ідею про географічно-політичний простір як цілісність, що існує у співвідношенні з конкретною національною спільнотою. У вітчизняній українській історіографії актуальними для наукового, об'єктивного та неупередженого вивчення поглядів представників геополітичного напрямку політичної науки першої половини ХХ століття є праці Ю. Левенця (Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ –початок ХХ століття) [109, с. 29], М. Кармазіної (Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ –початок ХХ століття) [80, с. 43], які характеризують рівень і характер політичних і наукових поглядів теоретиків державотворення українського народу і вітчизняної суспільно-політичної думки. Конкретна історико-політична картина суспільства сприймається вченими як процес реалізації його політичних інтересів, який знаходить відображення у різних за політичними позиціями, але ідейно взаємопов'язаних і взаємозалежних напрямках розвитку української суспільно-політичної думки. Зазначимо, що системно процеси розвитку політичних ідей розглядаються в історико-політичній еволюції українського суспільства на початку ХХ століття у праці М. Кармазіної «Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ –початок ХХ століття)». Автор у цій роботі стверджує, що сформовані на тлі своєрідних геополітичних реалій життя українського народу інтелектуальні традиції політичної думки ХІХ століття впливали на формування проблематики досліджень М. Грушевського, С. Рудницького, В. Липинського, М. Міхновського, Д. Донцова та інших українських науковців ХХ століття [82, с. 176-177]. Погоджуючись з позицією автора, зазначимо, що визначальною рисою розвитку української суспільно-політичної думки та вітчизняної історичної науки на початку ХХ століття була ідея державності українського народу як універсального соціального і культурно-історичного феномена світової цивілізації. Тобто розвиток геополітичних досліджень як напрямку української суспільно-політичної думки відбувався у формі історико-політологічних студій, у центрі яких виявлялися процеси тяглості національної та державницької традицій українського народу, відновлення та утвердження української держави в європейському цивілізаційному просторі. Праці Ю. Левенця, М. Кармазіної та інших провідних політологічних дослідників є основою теоретико-методологічної системи історико-політологічного пізнання в галузі історії й теорії української політичної думки. Методологія

історико-політологічних досліджень, розроблена науковцями, може бути застосована для розкриття ідейно-теоретичного змісту геополітичної проблематики в процесах українського державотворення ХХ – початку ХХІ ст., як предмета дослідження, а також описування та інтерпретації фактів, пов'язаних з геополітичними аспектами у контексті історії української політичної думки. Враховуючи національно-культурну специфіку української політичної історії, потрібно наголосити, що структура зазначених предмета і об'єкта дослідження у сфері історико-політологічного дискурсу може розглядатися у контексті української суспільно-політичної думки ХХ століття як єдиного процесу, обумовленого наявністю об'єктивних конкретно-національних і загальноцивілізаційних чинників. Такий підхід до концептуалізації історії політичної думки дозволяє розглядати процес становлення та розвитку геополітичних досліджень як в історії вітчизняної політичної думки, так і в історико-політичному контексті українського державотворення.

Концептуальні узагальнення, що спираються на систему положень і тверджень, апробованих в історії політичної думки, є необхідною умовою конституювання української геополітичної думки ХХ – початку ХХІ століття як напряму, який має певну специфіку політологічного аналізу пріоритетів розвитку та інтересів суб'єктів політики, а також визначається національною своєрідністю та історичною конкретністю щодо оцінок подій та явищ історичної дійсності. Виокремлення геополітичного напряму у процесі становлення і розвитку української політичної думки початку ХХ століття було можливим як наслідок розвитку державницького напряму політології як на політико-прагматичному, так і теоретичному рівнях. У контексті державницької ідейно-теоретичної течії геополітичні дослідження стали складовою частиною національно-політичного дискурсу щодо вияву історичних закономірностей виразу у конкретних політичних ситуаціях певних тенденцій впливу географічних факторів на життєдіяльність українського суспільства. Стосовно конкретно-історичного підходу до аналізу процесу становлення української геополітичної думки на початку ХХ століття та її розвитку у хронологічному проміжку історичного часу до Другої світової війни та у післявоєнний час, необхідно зазначити, що її формування пов'язане з виникненням та функціонуванням явищ, які є об'єктами вивчення класичної політології, а саме: форми правління, органи влади, політичні інститути державотворення. Цей процес формування детермінувався різними важливими чинниками географічного, культурно-психологічного і конфесійного поділу території України та

її населення між колоніальними імперіями. Процес розвитку геополітичних досліджень відбувався згідно з загальними принципами політології та світоглядних підходів й інтерпретаційних моделей, що характеризують тодішню парадигму політичного світогляду, під впливом якої відбувалося осягнення в суспільстві вітчизняної суспільно-політичної думки.

Очевидно, що в рамках аналізу структури вітчизняної політичної культури ідеї представників геополітичного напрямку можна оцінювати у контексті процесів пошуку сутності політичного архетипу українського народу в періоди бездержавності, так і процесів політичного життя українського народу в державницькі періоди національної історії. Потрібно враховувати, що вітчизняні дослідники геополітичної проблематики керувалися в реконструкції історичної дійсності загальнотеоретичними настановами ідейно-світоглядної бази вітчизняної політичної історії, зокрема щодо історичного пізнання політичного минулого українського суспільства і соціального пізнання дійсності з метою формування політичного проекту його майбутнього.

У другій половині ХХ століття геополітичні дослідження як один з ключових елементів політичної науки трансформуються із напрямку формування знань про аспекти впливу географічних факторів на формування політичних інституцій окремих націй та політику окремих держав «як локальних утворень, у напрям політично-філософського та історично-філософського осмислення процесів впливу географічних факторів на функціонування суспільства в усіх державах у контексті розвитку світової цивілізації. Поряд з державами – політичними суб'єктами у планетарному масштабі виступають регіональні та міжнародні організації, державні та приватні фінансово-промислові корпорації» [145, с. 37]. Після проголошення незалежності України та визнання її державності у структурі політичних цінностей новітнього українського суспільства ключову роль починають відігравати норми демократичної і правової держави, які виявляли аспекти реалізації прав громадян колективними суб'єктами суспільного життя. Таким чином, в українському соціумі відбулися кардинальні зрушення в парадигмі суспільного розвитку у всіх вимірах політичних процесів, зокрема у формуванні національної ідентичності громадян у суспільстві та реалізації його національної ідеї. Новітня політична практика суспільного буття України зумовлювала появу нових напрямів політичних досліджень, у тому числі й тих, що стосуються теоретичної і практичної діяльності суб'єктів політики як на просторі України в попередні

історичні періоди, так і на просторі колишнього Радянського Союзу в нинішній час. На думку академіка І. Кураса, утворення нових суверенних держав на території колишнього СРСР, а також їхні орієнтири і пріоритети розвитку стали предметом світової політики, оскільки від України та інших держав у багатьох аспектах залежить стабільність і географічно-політична рівновага у світовому просторі [105, с. 3]. Удосконалення наукових досліджень у політичній сфері провідними українськими ученими дозволило заснувати нові сфери пізнання, такі як: геоэкономика, геополітика, економічна і політична соціологія, філософія політики, глобалістика [126, с. 394].

Саме у глобалізованому світі трансформується роль держави як локального та регіонального політичного суб'єкта у своїй внутрішньоструктурній цілісності та неподільності. Актуально виявляється у наукових політологічних дослідженнях проблема дотримання принципу державного суверенітету у внутрішній та зовнішній політиці держави. Дослідження глобальних та геополітичних проблем, закономірностей розвитку і трансформації політичних систем є одним з найголовніших завдань політичної науки. Наприкінці ХХ століття новий діапазон проблем охоплював аналіз нових геополітичних реалій, пов'язаних з тенденціями і наслідками процесів глобалізації, еволюцією політичних інститутів, формуванням сучасного модернізаційного дискурсу політичної культури [107, с. 8].

У ХХІ столітті на розвиток українського суспільства та його незалежної держави активно впливають різні взаємопов'язані процеси, серед яких провідну роль відіграють процеси глобалізації, що характеризують посилення впливу фінансово-промислових корпорацій, іноземних держав або регіональних об'єднань на соціально-економічний і політичний розвиток суспільства та держави. На початку ХХІ століття динаміку тенденцій розвитку людства на глобальному і локальному рівнях значною мірою обумовлює суцільна інформатизація усіх соціокультурних сфер життя: широко застосовуються електронно-обчислювальні машини, комп'ютери і методи кібернетики в усіх сферах економіки та соціальних відносинах.

Сучасні процеси глобалізації виявляють надзвичайно глибинні і складні цивілізаційні проблеми. Одне з головних питань – протиріччя між інтересами економічного розвитку і захистом довкілля. Також актуальними проблемами людського буття є загроза глобальної ядерної катастрофи, парникового ефекту, втручання в природу людини шляхом генної інженерії. «Глобалізація є масштабним явищем, що несе в собі

значну кількість негативних наслідків, насамперед – руйнування економічного, політичного і соціокультурного буття національних держав, часткову або ж повну втрату духовних основ їхнього суспільного життя. Поширюючись у світовому просторі, такі процеси набувають спільних рис, зі збільшенням яких підвищується ефективність процесів трансформації та інтеграції суб'єктів загальноцивілізаційних процесів. Процеси глобалізації пов'язуються у вітчизняній політичній науці з домінуванням у світовому просторі трьох центрів військово-політичної та економічної могутності: Сполучені Штати Америки, навколо яких формується наднаціональна мегакоаліція країн, що визнають вплив США; Європейський Союз – геополітичне, гео економічне і міжнародно-правове утворення, яке еволюціонує з міждержавного об'єднання до федеративної держави; Китай – як потужна за соціально-економічним потенціалом держава, що конкурує зі США і ЄС» [106, с. 68].

З розвитком процесів глобалізації та інформаційної революції значну роль стали відігравати нові параметри функціонування суб'єктів політики у певному просторі, які пов'язані з розвитком новітніх наукових технологій і комунікаційних систем, економічним і фінансовим становищем держав, транскордонною злочинністю, міжнародним тероризмом, незаконною міграцією, війнами, спровокованими на замовлення тих чи інших політичних сил. За оцінкою І. Кураса, глобалізація «в усіх її формах, виражених у функціонуванні наднаціональних фінансових, економічних, інформаційних та інших структур, суттєво обмежує суверенітет національних держав, а співвідношення глобалізаційних тенденцій і процесів збереження національної самобутності народів є однією з головних проблем сучасної теорії геополітики в науковому і практичному сенсі» [86, с. 67-68].

Глобалізація – це процес створення інтегрованого світового ринку капіталів, товарів, інформаційних та інтелектуальних послуг, який прискорює розвиток дослідної роботи передусім у сфері політичної науки щодо накопичення, обробки поширення наукової інформації, необхідної для цілеспрямованого соціально-прикладного використання інституціями суспільства. Водночас важливим є не лише обсяг інформації, але й її якість, забезпечити яку можна лише внаслідок комплексного вивчення процесів впливу усіх природно-територіальних і соціальних факторів на формування соціального ладу та політичної системи суспільства. Поширення та розвиток глобальних комунікаційних мереж та інформаційних технологій значною мірою обумовлювали формування новітніх дискурсів, специфічних для політичної реальності українського

суспільства. За оцінкою дослідника проблем політичної теорії В. Ковалевського, «новітні інформаційно-комунікативні технології створюють умови для трансформації суспільної свідомості у бік формування нових дискурсних теорій осмислення явищ політичного простору України» [29, с. 215].

Розвиток глобалізаційних процесів та мережевих інформаційних структур значною мірою обумовлював трансформацію геополітичних досліджень як напряму політичної науки – від напряму дослідження політичного життя окремих країн до напряму дослідження проблем організації і захисту політичного простору в регіональному і планетарному вимірах. За такої трансформаційної моделі в контексті процесів глобалізації актуальними у світовій політичній думці, зокрема в геополітичному її напрямі, стають актуальними такі філософські поняття, як національна ідея, національна ідентичність, цивілізація, соціокультурні фактори [29, с. 32].

Модернізація української національної ідеї нині зумовлює трансформацію геополітичного напряму української політичної думки відповідно до новітніх тенденцій розвитку людства у сферах науки, технологій, економіки, політики, освіти. Нагальна потреба вдосконалення наукового дослідження геополітичних проблем змушує вчених враховувати у науково-теоретичних конструкціях соціально-емпіричний досвід суспільного життя України від проголошення незалежності у 1991 р. до усвідомлення в суспільстві потреби саме науково обґрунтованого курсу цивілізаційного розвитку України у ХХІ столітті обумовлює практику накопичення емпіричного матеріалу щодо впливу природних та соціальних чинників на формування геополітичної ідентичності громадян і функціонування владних та політичних суб'єктів держави. Пошук геополітичної ідентичності та вироблення стратегії реалізації національних інтересів є, на думку вітчизняних вчених, актуальною проблемою у розвитку українського суспільства в нинішній час політичної історії [163, с. 271]. Теоретичні дослідження українських науковців, зокрема провідних фахівців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, присвячені аналізу системних змін у політичній, культурно-духовній, соціальній та економічній сферах соціуму і певною мірою раціональній реконструкції процесів соціально-політичної консолідації суспільства. Науковці також охоплюють коло проблем, що стосуються вивчення сутнісних особливостей парадигмальних варіантів цивілізаційного рівноправного та всебічного співробітництва України з іншими державами міжнародного

співтовариства і остаточної її політико-правової адаптації у європейському просторі.

Дослідження геополітичної проблематики сучасними українськими вченими слід розглядати в контексті пошуку шляхів наукового забезпечення моделювання процесів подолання суб'єктами політичної дії проблем, пов'язаних з глобалізацією, формуванням цілісної громадянської політичної свідомості в суспільстві і збереженням його національно-культурної ідентичності. Такі вчені, як Ю. Левенець, М. Михальченко, Ф. Рудич, О. Заремба, Ю. Шайгородський та інші, досліджують теоретичні, практичні, методологічні аспекти новітніх політичних реалій через призму аналізу процесів формування політичної культури та свідомості, елементів політичного буття в українському соціумі. Науковці у своїх працях зазначають, що політична нестабільність в українському суспільстві може бути наслідком непослідовності політичного курсу керівників держави, переваги корпоративних інтересів у середовищі можновладців, боротьби за владу конкурентних угруповань правлячої еліти. Сучасні вітчизняні вчені розглядають у своїх працях традицію розвитку політичної думки в Україні як одну з важливих форм повторюваності і закономірності в політичній реальності українського суспільства. Праці провідних українських вчених на сьогодні можна розглядати як взірць наукової діяльності, що може у XXI столітті слугувати як основа виникнення традиції вивчення та осмислення геополітичної проблематики у вітчизняній політичній науці. Отже, проаналізувавши геополітичну проблематику, можна стверджувати про надзвичайну актуальність цього напрямку досліджень у сучасній вітчизняній суспільно-державній думці. Представлені вченими теоретично-методологічні знання є найбільш оптимальною підставою для розгляду різноманітних процесів, які характеризують геополітичний дискурс в українському соціумі на початку XXI століття. Виходячи з аналізу праць сучасної української геополітичної думки, зокрема праць провідних фахівців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, можна окреслити можливі перспективи геополітичних досліджень у XXI столітті. Конкретна багатоманітність проблемних аспектів, які нині існують в українській політично-історичній сфері, вміщується у фундаментальний науковий аналіз внаслідок поєднання в інтерпретуванні навколишнього світу на основі універсально-методологічного, конкретно-історичного, системного та інших підходів. Виходячи з такого смислового контексту, геополітичні дослідження можна трактувати як специфічний напрям національної

політичної науки, що має загальний характер стосовно визначення предмета, методів дослідження, специфічних та універсальних законів розвитку. Тобто у вузькому сенсі – як науковий політологічний напрям дослідження процесів формування конкретних елементів політичного життя під впливом факторів природно-територіального середовища, а також з врахуванням новітніх реалій нинішнього соціокультурного буття людства.

Тому політична сфера держави є об'єктом дослідження політичної географії та геополітики. Особливості розвитку політико-географічної думки, процес формування об'єктно-предметного поля дослідження політичної географії, методологічних підходів відображені у працях відомих українських науковців сучасності, таких як М.С. Дністрянського, П. О. Масляка, С.В. Трохимчука, О. І. Шаблія, Б. П. Яценка та ін.

Окрім того, проблемне поле політичного аналізу геополітичних процесів вітчизняної суспільно-політичної думки в XXI столітті не обмежується аспектами внутрішньої та зовнішньої політики держави, оскільки держава як суб'єкт політики у регіональних та світовому просторах вже не є головним актором на світовій арені. Нинішня практика такого типу політичного аналізу – це аналіз особливостей історичного буття української політичної цивілізації у масштабній, глобальній та універсальній перспективі взаємодії її з іншими цивілізаційними системами. Теоретико-методологічні засади сучасної вітчизняної політологічної науки ідейним та емпіричним підґрунтям розвитку геополітичних досліджень як новітнього наукового напрямку аналізу політичних процесів суспільного життя і конструювання внутрішньодержавних, регіональних і глобальних моделей реалізації інтересів України згідно з засадами поліцентричної національної геополітично-ідеологічної парадигми.

«Геополітика (від грец. «гео» – земля, «політик» – мистецтво управління державою) є мистецтвом управління державою згідно з її географічним місце розташуванням. Відповідно, методологією геополітики виступає вчення про організацію пізнання мистецтва управління державою (суспільством) згідно з її географічними особливостями, яка характеризується цілісною сукупністю особливостей, принципів, умов і норм забезпечення результатів цього виду діяльності» [172, с. 105].

Об'єкти дослідження політичної географії та геополітики на макрорівні (світосистема) і мезорівні (держави) частково збігаються.

Відмінними є предмети дослідження – якщо політична географія вивчає територіально-політичні системи (ТПС) як геопросторове утворення, то геополітика вивчає чи то державу, чи то систему держав як утворення політичні, а в прикладній геополітиці зустрічаються дослідження ще й заангажовані, які здійснюються із збереженням інтересів певної держави.

Більшість дослідників погоджуються з тим, що об'єкт і предмет геополітики є досить розмитими – скільки підходів, стільки і областей дослідження. Перше визначення геополітики дав Р. Челлен, одночасно визначивши її предмет: геополітика – це вчення про державу, де держава – це географічний організм, який розвивається в певному просторі [65, с. 334]. Ґрунтовніше визначення було дане К. Хаусхофером в німецькому журналі «*Zeitschrift fur Geopolitik*» : геополітика є наукою про співвідношення землі та політичних процесів. Вона ґрунтується на широкій фундаментальній географії, передусім географії політичній, яка є наукою про розвиток політичних організмів в просторі та про їхню структуру. Більше того, геополітика має на меті забезпечувати належним чином політичну діяльність та спрямовувати політичне життя вцілому. Тому геополітика є мистецтвом, саме мистецтвом керівництва практичною політикою [224, с. 24-26]. Геополітичні трансформації кінця ХХ початку ХХІ століття підтверджують таке розуміння геополітики. Згідно з вітчизняними уявленнями про геополітику, вона є міждисциплінарним вченням про геопросторові політичні системи різних ієрархічних рівнів – від локального до глобального [48, с. 126].

Середовищем для реалізації геополітичних завдань і трансформацій є сукупність сучасних суспільно-політичних систем. Саме «політична система» є однією з найскладніших, центральних категорій політології, яка дозволяє найбільш повно і послідовно розкрити суспільно-політичну природу суспільства, принципи організації влади, політичні відносини, інститути, норми, які існують. Ця категорія відображає уявлення про політику як цілісну самостійну сферу суспільства, яка є сукупністю інститутів – держави, партій, лідерів, права і т. д., що взаємодіють, а також характер зв'язку політики із зовнішнім оточенням – економічною, соціальною, культурною сферою, іншими державами.

Першим, хто запропонував розглядати новітній суспільний процес як суспільно-політичну систему, був американський вчений Толкотт Парсонс, який у книзі «Соціальна система» визначає останню як «модель організації елементів дії, що відповідають послідовності або впорядкованому набору змін інтегративних зразків багатьох

індивідуальних акторів» [143, с. 12]. Соціальна система протиставляється іншим специфічним системам: особистісній, яка формується в процесі соціалізації; культурній, яка містить ідеї, ідеали, цінності, орієнтації, ролі та виконує функцію підтримання системного розвитку шляхом створення соціальних норм і соціалізації; фізичному оточенню, яке здійснює різноманітний вплив на суспільство. Для існування будь-якої соціальної системи та її підсистем необхідна їх відповідність чотирьом функціональним критеріям: адаптації до фізичного оточення, досягнення мети, інтеграції та латентності. Відповідно, в соціальній системі виокремлюються чотири підсистеми, кожна з яких виконує певну функцію:

- 1) економічна система виконує функцію адаптації та є посередником між соціальною організацією та природним середовищем;
- 2) політична система виконує функції визначення та досягнення мети та включає в себе всі форми прийняття рішень, стандартизації завдань, мобілізації ресурсів;
- 3) система соціальної спільності бере на себе функцію інтеграції та містить в собі інститути соціального контролю;
- 4) система соціалізації відповідає за функцію «підтримки зразка» шляхом включення індивідів до певної культурної системи. Підсистеми соціальної системи пов'язані між собою «засобами обміну»: грошима, владою, впливом та зобов'язаннями.

При чому, центральною категорією політичної системи є влада, яка забезпечує зв'язок між підсистемами соціальної системи та «пронизує три функціональні підсистеми суспільства – економічну підсистему, підсистему інтеграції та підсистему підтримки культурних зразків». Підсистеми утворюються шляхом закріплення та стійкого відтворення (інституціоналізації) ролей та спеціалізації окремих елементів системи. «Призначення політичної системи, – вважав Т. Парсонс, – це забезпечення інтеграції, розроблення та реалізація загальної мети суспільства» [143, с. 174].

Ідеї Т. Парсонса істотно поглибив інший американський політолог – Девід Істон, якого вважають засновником теорії політичних систем. У своїх працях «Політична система», «Межа політичного аналізу» він показав політичну систему як організм, який саморегулюється і розвивається, активно реагує на імпульси, які надходять ззовні. Пізніше ця теорія розвивалась завдяки дослідженням Г. Алмонда, У. Мітчелла, К. Дойча, А. Етціоні, Д. Дивайна та інших.

Було доведено, що політична система – цілісна, інтегрована

сукупність політичних суб'єктів, структур та відносин, що виражає інтереси всіх політичних і соціальних сил суспільства. Це інтегрована сукупність політичної влади, суб'єктів, відносин, політичної організації і політичної культури суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і яка має певну соціально-політичну орієнтацію.

Більшість дослідників є прихильниками інституційного методу у дослідженні політичних систем, які підкреслюють важливість сукупної ролі усіх політичних інституцій. І лише прихильники неоінституціонального підходу (У. Розенау, Н. Пуланзас, М. Манн) вважають, що в центрі дослідження повинен бути базовий політичний інститут – держава. Але під інститутом вони розуміють не лише державні установи, але й певний набір, систему норм та правил, які регулюють поведінку людей в певній сфері. Всі державні інститути вони поділяють на складові частини та уявляють їх як певну політичну систему. Вчені приділяють увагу також недержавним утворенням – групам тиску, корпораціям, клієнтам, що здійснюють вплив на політику. На сучасному етапі у світі нараховується понад 200 країн і територій, які юридично або фактично є суверенними. Їхні території обіймають 27 % площі нашої планети. Всі держави мають організовану, сформовану систему, яка здійснює владу. Залежно від способу організації верховної влади в сучасних суспільно-політичних системах склалися форми державного правління, у яких джерелом влади визнана воля однієї людини (монарха або суверена), воля усього народу або воля його певної панівної верстви. Відповідно, розрізняють: монархічну і республіканську форми державного правління.

В сучасному світі монархічний лад існує в близько 30 країнах. В Європі на сучасному етапі практично всі монархії є конституційними, а в Африці конституційні монархії функціонують у Марокко, Свaziленді, Лесото, а в Азії – Японії, Таїланді, Малайзії, Камбоджі, Непалі, Йорданії, Кувейті. Абсолютні монархії у сучасному світі переважно функціонують у Азії та Африці: Бруней, Оман, Катар, ОАЕ, Бутан (табл. 1.1). Переважна більшість розвинених сучасних суспільно-політичних систем функціонують як республіки. Залежно від розподілу повноважень між парламентом і президентом республіки є 3 типів – президентського, парламентського та змішаного (табл. 1.1).

**Форми державного правління у сучасних
суспільно-політичних системах (станом на 2020 р.)**

Форми правління	Тип правління	Приклади держав
МОНАРХІЯ	Абсолютна	Бруней, Оман, Катар, ОАЕ, Буган
	Обмежена конституційна	Бельгія, Нідерланди, Данія, Норвегія, Іспанія, Японія, Таїланд, Малайзія, Камбоджа, Непал, Йорданія, Кувейт, Марокко, Свазіленд
	Обмежена парламентська	Великобританія (де-юре), Швеція
РЕСПУБЛІКА	Парламентська	Німеччина, Італія, Австрія, Ізраїль, Індія
	Президентська	США, Іран, Пакистан, Бразилія, Аргентина та більшість країн Латинської Америки
	Змішані: президентсько-парламентська, парламентсько-президентські	Франції, Росії, України, країн Центральної Європи.

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованого джерела [145]

Важливим показником розвиненості політично-територіальної держав та її правового статусу є державний устрій. За політично-територіальним устроєм нині у світі розрізняють унітарні і складні держави. В наш час у світі переважають унітарні держави. Європейські, латиноамериканські, арабські країни цього типу здебільшого однопонаціональні, з порівняно невеликою часткою національних меншин. Унітарні держави Африки та Південно-Східної Азії мають дуже строкатий національний склад. Деякі унітарні держави мають у своєму складі автономні утворення (Україна, Іспанія, Португалія). Унітарні держави залежно від рівня самостійності місцевих адміністративно-територіальних органів управління бувають централізованими (Україна, Великобританія, Швеція, Данія та ін.) і децентралізованими (Франція, Італія, Іспанія). Централізовані держави можуть надавати місцевим органам управління певну самостійність, однак їхні дії вцілому

спрямовані на виконання рішень центру. У децентралізованих державах регіони мають ширшу автономію і навіть власні парламенти, уряди, але вони обмежені центральним законодавством, особливо у сфері оподаткування та фінансів (табл. 1.2). Складні держави можуть бути федераціями, конфедераціями чи уніями. Класичні конфедерації та унії функціонували у минулому (наприклад, США були конфедерацією з 1776 до 1787 р.; Польсько-Литовська унія 1386 – 1568 рр.).

Більшість складних суспільно-політичних систем є федеративними у сучасності. Суб'єкти федерації можуть бути або етнічними автономіями (наприклад, у Швейцарії, Бельгії, Індії тощо), або територіальними автономіями, в яких відмінності за етнічними чи мовними ознаками не мають суттєвого значення (наприклад, у ФРН, Австрії, США, Австралії, латиноамериканських федераціях тощо). Практично скрізь суб'єкти федерації є рівноправними утвореннями і жоден з них немає переваги перед іншими за етнічними, конфесійними, мовними чи іншими ознаками (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Форми територіально-політичного устрою
у сучасних суспільно-політичних системах (станом на 2020 р.)**

Форми політично-територіального устрою	Типи політично-територіального устрою	Приклади держав
УНІТАРНІ	Централізовані	Україна, Великобританія, Швеція, Данія
	Децентралізовані	Франція, Італія, Іспанія
СКЛАДНІ	Федерація	Швейцарії, Бельгії, Індії, ФРН, Австрії, США, Австралії
	Конфедерація	США були конфедерацією з 1776 до 1787 р.
	Унія	Європейський Союз

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованого джерела [145]

Федералізм ґрунтується на трьох критеріях:

- дволанкова територіальна структура державного управління;
- наявність хоча б однієї сфери діяльності, в якій нижня, регіональна ланка не залежить від вищої, загальнонаціональної;
- гарантії самостійності двох рівнів управління у межах їх

компетенцій.

Крім того, головний критерій дійсно федеративної держави – конституційне забезпечення участі регіонів у процесі прийняття рішень у загальнонаціональному центрі та права регіонів на збереження власної «особливості».

Федеративний процес на сучасному етапі має яскраво виражений політико-культурний вимір, до того ж унормовує геополітичні зв'язки та проблеми, які виникають на рівні розподілу політично-географічних сфер впливу. Справжніми федераціями є здебільшого демократичні держави, оскільки лише демократична форма правління може забезпечити нормальну процедуру переговорів між центром і членами федерації. Однак федеральне мислення зустрічається і в культурах, заснованих на колективізмі та ієрархічній організації суспільства.

Не всі держави, які їх конституції визначають як федеративні, повністю відповідають критеріям федерації. Разом з тим, багато держав, які не є де-юре федеративними, мають типові ознаки федерацій. Таким чином, відсутня чітка межа між федераціями і не федераціями. Легше сказати, які держави не є федеративними, ніж дати вичерпне визначення «справжньої» федерації.

В сучасному взаємопов'язаному світі принципи федералізму використовуються дуже широко. Світ, що «федералізується», заміняє світ самодостатніх, більш-менш однорідних націй-держав, в яких влада концентрується в єдиному центрі. Федералізм частіше використовується у країнах із строкатим національним складом і компактно розміщеними національними меншинами. В таких державах він служить засобом збереження територіальної цілісності (Індія, Пакистан, Нігерія, Індонезія, Канада, Бельгія). Федералізм є засобом розв'язання протиріч між прагненнями до єдності і різноманіття чи міжнаціонального примирення (Нігерія, Індія).

Федераціями, відповідно до конституцій, є 23 країни світу. В них сконцентровано 1/3 населення світу. Ще 22 держави юридично не є федераціями, однак їх державний устрій включає елементи федералізму. Географічно ці квазіфедерації можна поділити як:

- малі острівні держави – Антигуа і Барбуда, Фіджі, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові острови, Вануату-Нові Гебриди;
- західноєвропейські демократичні держави з тривалими традиціями регіоналізму – Великобританія, Італія, Іспанія, Португалія, Нідерланди, Фінляндія;
- багатонаціональні країни Азії, Африки з компактно

проживаючими меншинами – М'янма, Гана, ПАР, Намібія, Судан, Танзанія.

23 федерації можна об'єднати у 7 типів:

1) Західноєвропейський тип – Німеччина, Австрія, Швейцарія, Бельгія: старі західноєвропейські демократії, з тривалими традиціями самоуправління чи державності складових частин, стійким співвідношенням між політичною та етнічною ідентичністю. До цього ж типу можна віднести багато західноєвропейських держав – Великобританію, Італію, Іспанію, Фінляндію та ін.

2) Північноамериканський тип – США, Канада, Австралія: старі англомовні «переселенські» федерації, створені «знизу» в ході побудови ліберальної демократії, слабо пов'язані з етнічними та соціальними відмінностями, із стійкою політичною ідентичністю, високою децентралізацією державної влади.

3) Латиноамериканський тип – Мексика, Бразилія, Аргентина, Венесуела: старі «переселенські» федерації, створені «зверху» в результаті розпаду іспанської і португальської імперій із частин їх колоній, не пов'язані з етнічними відмінностями, асиметричні, з великим числом суб'єктів і високою централізацією державної влади, що поєднується з розвинутими інститутами самоуправління в суб'єктах.

4) Острівний тип – Федеративні штати Мікронезії, Сент-Кітс і Невіс, Коморські острови: молоді острівні федерації, створені в результаті розпаду колоніальних імперій, асиметричні і слабо інтегровані.

5) Афрозіатський тип – Індія, Малайзія, ОАЕ, ПАР: молоді, але стійкі централізовані федерації, створені «зверху» на базі компромісу між елітами феодалних держав, що існували раніше, і національними елітами регіонів, що стали суб'єктами федерації, високоасиметричні, з сильними відмінностями в потенціалі регіонів, з елементами авторитарного правління в центрі і на місцях.

6) Нігерійський тип – Нігерія, Ефіопія, Пакистан, М'янма: молоді високоцентралізовані федерації з нестійкими авторитарними режимами, що виникли в результаті деколонізації. Принципи федеративного устрою використані центральною владою («зверху») як засіб збереження єдності різномірних в етнічному, соціальному і економічному відношеннях регіонів. Ці федерації асиметричні, із слабкими і формальними інститутами самоуправління на місцях, узаконеним втручанням центру у справи регіонів, навіть до зміни їх кордонів.

7) «Постсоціалістичний тип» – Росія: молоді багатонаціональні федерації з глибокими внутрішніми етнічними і соціально-економічними

відмінностями. Вони успадкували асиметричність і використання в державному устрої принципу національно-територіальної автономії і диспропорції у співвідношенні політичної (загальнодержавної) і етнічної ідентифікації громадян від своїх історичних попередників [145, с. 148-152].

Особливе місце у сучасній геополітичній структурі займають міждержавні союзи, що забезпечують певну політичну єдність окремих груп держав. Для держав у складі Співдружності англійська королева формально є сувереном і представлена у країні генерал-губернатором. Це 14 країн – колишніх колоній Великобританії: Канада, Австралія, Нова Зеландія, Папуа – Нова Гвінея, Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Ямайка, Беліз, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тувалу. Країни Співдружності можуть здійснювати незалежну політику, їх мешканці є громадянами своїх держав, а не підданими Британської королеви.

Джамахирія – унікальна форма правління, за якої відсутні традиційні інститути влади; вважається, що всі державні рішення приймаються всім народом. У світі існувала 1 джамахирія – Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахирія.

Суспільно-політичні системи у сучасному світі функціонують на засадах верховенства права і домінування демократичних цінностей, проте проблема визначення політичних режимів на початку ХХІ ст. і досі є актуальною. І досі авторитарні та тоталітарні системи загрожують геополітичному балансу в світі. Крайнім проявом авторитаризму є військова диктатура, або хунта, які на початку ХХІ ст. ще й досі представлені у Лівії, Гані, Буркіна-Фасо, Судані, М'янмі.

Оскільки основоположною ознакою державності є суверенітет, то для забезпечення свого суверенітету незалежні держави створюють системи законодавчої, виконавчої та судової влади, валютно-грошову систему, митну службу, органи безпеки, національні збройні сили тощо.

Кожна суверенна держава володіє територією, що «обмежується суходільними та морськими кордонами. До території держави належить суходіл з його надрами, внутрішні води, так звані територіальні води, що прилягають до суходолу в межах 12 морських миль, а також повітряний простір над усім суходолом і водами. Закони міжнародного права виходять із принципу недоторканності території держави, а саме – непорушності її кордонів і територіальної цілісності» [145, с. 161].

Відмінності між суверенними державами за розмірами території, чисельністю населення, обсягами валового національного продукту та

іншими показниками є значними. Спільним для них є лише те, що ці держави – суб'єкти міжнародного права, тобто мають право самостійних міжнародних відносин. Особливо різко диференціюються країни за площею – від кількох гектарів до 17 млн. км² (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Диференціація країн світу за величиною території

Група країн	Розміри території	Кількість країн	% суходолу, які займають	Найвідоміші країни групи (в дужках — територія, млн. км²)
Гігантські	Понад 3 млн. км ²	7	46,5	Росія (17,1), Канада (9,9), США (9,7), Китай (9,6), Бразилія (8,5), Австралія (7,8), Індія (3,3)
Великі	Від 1 до 3 млн. км ²	23	28,5	Аргентина (2,8), Казахстан (2,7), Саудівська Аравія (2,2), Мексика (1,95), Індонезія (1,9), Іран (1,65), ПАР (1,2), Нігерія (1,0) та ін.
Середні	Від 250 тис. до 1 млн. км ²	Понад 40	14-15	Пакистан (0,8), Туреччина (0,77), Україна (0,61), Мадагаскар (0,60), Франція (0,55), ФРН (0,36), Польща (0,33) та ін.
Малі	Менше 250 тис. км ²	Близько 100	Менше 10	Латвія, Литва, Естонія, Угорщина, Чехія, Молдова та ін.
Крихітні	Менше 3 тис. км ²	28	0,2	Люксембург, Монако, Ліхтенштейн, Андорра, Сан-Марино, Ватикан та ін.

Джерело: побудовано авторкою на основі джерела [145]

Гігантські країни належать до найбільших у світі за економічним потенціалом, принаймні всі входять у першу двадцятку країн за розмірами ВВП. Великі за площею країни є в Африці, Америці та Азії, але серед них лише Мексика, Аргентина, ПАР та Саудівська Аравія мають значний економічний потенціал.

Численною є група середніх країн, і серед них чимало таких, що вирізняються високими показниками економічного розвитку. Фахівці вважають, що країни такої площі за умови чисельності населення в кілька десятків – сотню мільйонів чоловік оптимальні для ефективної організації

управління та розвитку господарства.

Межу між середніми і малими країнами провести доволі важко. Наприклад, незважаючи на чималі розміри території, Афганістан, Сомалі, ПАР, Намібія, Ботсвана та інші країни Азії й Африки на сьогодні – економічні карлики, в той час як невеликі Швейцарія, Австрія, Нідерланди, Республіка Корея, Нова Зеландія та інші – серед лідерів світового господарства.

Окрім того, серед сучасних суспільно-політичних систем є і залежні країни та території, до яких належать:

а) колонії – країни, населення яких позбавлене державності, економічної та політичної самостійності, а економічні ресурси контролюються владою іноземної держави;

б) протекторати – державні утворення, що делегують свої зовнішньополітичні (а іноді й внутрішньополітичні) права суверенній державі;

в) підопічні території – землі, тимчасово передані Організацією Об'єднаних Націй під управління тієї чи іншої держави [145, с. 170].

Таблиця 1.4

**Динаміка параметрів колоніальних володінь у ХХ ст.
(у % до світових показників)**

Країна	1900 р.		1923 р.		1947 р.		2000 р.	
	Площа	Населення	Площа	Населення	Площа	Населення	Площа	Населення
Велика Британія	24,6	24,5	26,2	23,0	7,6	4,7	0,001	0,003
Франція	8,3	3,3	8,9	3,1	8,6	2,3	0,1	0,03
Росія	13,1	1,2	3,5		3,9		—	—
Німеччина	2,0	0,8	—	—	—	—	—	—
Бельгія	1,8	1,3	1,8	0,7	1,8	0,7	—	—
Нідерланди	1,5	2,5	1,5	2,9	0,4	0,1	0,001	0,004
Португалія	1,6	0,5	1,6	0,5	1,6	0,5	—	—
Іспанія	0,1	0,05	0,2	0,04	0,2		0,0	0,0
США	1,5	0,6	1,3	0,7	1,1	0,1	0,007	0,07
Данія	0,1	0,01	1,6	0,0	1,6	0,0	1,6	0,0

Джерело: складено авторкою на основі джерела [145]

Форми контролю над залежними країнами з часом змінювалися. До середини ХХ ст. панували уявлення про необхідність суцільного адміністративного контролю над територією залежного світу. Це втілювалося у формуванні колоніальних імперій невеликої групи держав,

які змогли встановити контроль над залежними країнами завдяки своїм технічним перевагам (наявність флоту, боєздатних армій, промислового виробництва) після Великих географічних відкриттів. Найбільшими були колоніальні володіння Великої Британії та Франції, а також Росії, Бельгії, Нідерландів, Португалії, Іспанії та ін. (табл. 1.4).

Наростання прагнення народів до реалізації прав на національне самовизначення поступово розхитало підвалини системи колоніалізму, з-під колоніального контролю відпадало дедалі більше країн, які здобували незалежність. Зрештою, «очевидною стала доцільність переходу до політичних та економічних форм контролю над «периферією» світу з боку метрополій та їхніх транснаціональних корпорацій. Колоніальна система впала, і на її уламках виникло понад 100 країн, що розвиваються. На початку ХХІ ст. у світі залишилося 34 колонії, протекторати та підопічні території загальною площею 2,6 млн. км² і населенням близько 13 млн. чоловік, тобто 1,6 % площі та 0,25 % населення Землі» [145, с. 174].

Є також спірні території, які визначаються як нейтральні зони. Наприклад, такий статус тривалий час мала територія на кордоні між Іраком і Саудівською Аравією. В минулому досить поширеним було явище васалітету, коли сильніша держава надавала державі-васалу деяку формальну самостійність, використовувала її правлячу верхівку як опору свого панування, а та платила відповідну данину, давала людей для війська держави-суверена тощо.

Води відкритого моря перебувають у спільному користуванні всіх держав і народів, у тому числі держав континентальних. За межами територіальних вод прибережних країн усі держави мають право вільного торговельного та військового судноплавства, вільного прольоту над морем.

Особливий статус має материк Антарктиди, який був відкритий норвежцем Р. Амундсеном у 1911 р. Найбільшим проривом в дослідженні Антарктиди став Міжнародний геофізичний рік (МГР), це комплексні дослідження глобальних геофізичних процесів у земній корі, атмосфері та Світовому океані за єдиною програмою та методикою. Проводився з 1 липня 1957 р. по 31 грудня 1958 р. за участю 67 націй (у тому числі й України) та 60 тис. окремих учених. Це безпосередньо стимулювало щонайменше одне значне геополітичне досягнення – підписання у 1961 р. Антарктичної угоди, що забезпечувала б постійну наукову співпрацю, забороняла військову діяльність, захищала довкілля і мала утримувала держави від спокуси мати залежні території в

Антарктиді. Але на сьогодні сім країн мають претензії на вісім територій Антарктики. Як правило, ці країни розміщують на цих землях свої науково-дослідницькі станції. Вважалося, що міжнародна Антарктична угода відкладає чи призупиняє ці претензії. Радянський Союз і США зарезервували за собою право на нові вимоги, а в подальшому від них не відмовлялися (навіть Росія після розпаду СРСР), тож вони мають право на претензії і в майбутньому, якщо того забажають. «Претензії на території нижче 60° паралелі визнані лише країнами, які їх висунули. Тим не менш, їх іноді відображають на картах Антарктики – та це не означає їх офіційне визнання. Всі такі території, за винятком острова Петра I є секторами, межі яких проходять по меридіанах. Щодо паралелей, північна межа усіх секторів, за винятком норвезького, є 60° паралель, яка не проходить через жодну ділянку суші, континенту чи острова, і також є північною межею Міжнародної Антарктичної Угоди. Південні межі усіх секторів, не враховуючи норвезького, сходяться в одну точку, Південний полюс. Південні Оркнейські острови потрапляють до претензій, заявлених Аргентиною і Великобританією; а Південні Шотландські острови бажають бачити своєю територією одночасно Аргентина, Чилі та Об'єднане Королівство» [145, с. 175-177].

До 1962 р. Британськими антарктичними територіями називалися Фолклендські острови, а також Південна Джорджія і Південні Сандвічеві острови. Та після підписання Антарктичної Угоди землі Антарктики стали зватися заморськими володіннями. Південна Джорджія та Південні Сандвічеві острови залишилися залежною територією, приналежною Фолклендським островам, аж до 1985 р., коли вони також стали окремим заморським володінням.

На даний час в Антарктиді розташовано близько двадцяти наукових станцій, є серед них і українська – імені В.І. Вернадського. Цікавим є той факт, що жодну з колишніх радянських станцій Росія не погодилася передати Україні, а зробила це Великобританія [145, с. 179].

У зв'язку із вищевказаними особливостями та критеріями розвитку сучасних державних систем вкрай важливого значення набуває публічне врядування (управління) державними організаціями.

Ключовими ознаками держави є територія, населення та суверенна влада, при чому одне без іншого існувати не може. Територію як географічний простір І. Верещук називає «важливим конфігуратором системи державного управління, який може за певних умов слугувати чинником дезінтеграції, або ж інтеграції соціально-економічних та управлінських процесів і є базисом для формування системи органів

державного управління» [30, с. 22]. У зв'язку з територією визначає державу С. Москаленко – як «особливу форму організації суспільства, що характеризується суверенною владою, політичним і публічним характером, реалізацією своїх повноважень на певній території через діяльність спеціально створених органів та організацій з метою ефективного функціонування механізму влади та реалізацією загальносоціальних повноважень. Порівняно з первісним суспільством держава є організацією територіальною, тобто її характеризує поділ населення за територіальними одиницями, організованими місцями проживання людей. При цьому держава керує не просто територією, а територіальними утвореннями, формуючи органи влади й управління» [128, с. 134]. Отже, будь-яка держава розташовується на певній території, де й розміщує свої органи та інституції, покликані регулювати й впорядковувати суспільні відносини, організовувати поточну життєдіяльність суспільства та його розвиток. Таку точку зору відстоює, зокрема, професор О. Радченко, який зазначає, що з необхідності централізованого впорядкування споживання ресурсів життєдіяльності людської спільноти виникає система взаємодії індивіда, суспільства та влади, яка в процесі історичної еволюції призводить до інституціоналізації держави й державної влади в її сучасному вигляді [157, с. 14-15]. Варто зазначити, що держава як така є цілком абстрактним феноменом, що уособлюється в органах державної (публічної) влади, якій здійснюють державну владу.

В більшості держав адміністративно-територіальний устрій є конституційним інститутом з різним ступенем конкретизації, деталізації. При цьому, як уточнює Р. Губань, термін «адміністративно-територіальний устрій» не можна ототожнювати з поняттям «територіальна організація держави», яке означає побудовану за територіальними принципами державну організацію суспільства і передбачає насамперед поділ території держави на виборчі, військові округи, адміністративно-територіальні одиниці тощо» [56, с. 34].

Проте внутрішні форми організації та устрою держави не є гарантією стабільного розвитку. Адже, як зазначають науковці, адміністративно-територіальний устрій – це «зумовлена соціальними, економічними, соціально-етнічними, історичними, географічними, культурними, політичними та іншими чинниками...» [70, с. 11]. Тобто, геополітичні чинники є суттєвими, а у сучасному світі є ключовими у процесі публічного управління державними організаціями.

Адже, у другій половині ХХ ст. надзвичайно зросло значення

нових світових системних процесів, роль яких підвищилася у ХХІ ст., а саме:

- «розмивання» самодостатності господарства окремих країн і формування єдиного світового ринку;
- активізації міжнародних інвестиційних потоків і формування єдиного світового ринку капіталу;
- зростання ролі нових інформаційних технологій та розвитку науково-дослідних і конструкторських робіт.

Новими компонентами світосистеми є: транснаціональні корпорації та банки (ТНК та ТНБ); міжнародні організації (МВФ, СБ, СОТ, ЮНІДО, ФАО і т.д.); регіональні організації, яких налічується близько 60. Серед них вирізняються регіональні інтеграційні системи (ЄС, НАФТА, АСЕАН тощо); інституційні інвестори (інвестиційні фонди, страхові компанії тощо); світові міста, передусім Нью-Йорк, Токіо, Лондон, Париж та інші.

Особливо вагому роль у функціонуванні світового господарства стали відігравати ТНК. Суми річних продажів найбільших ТНК світу наближаються до 200 млрд. дол. США. У десятків із них цей показник дорівнює ВВП малих індустріальних країн Європи, найбільших країн Азії чи великих постсоціалістичних країн. Вартість же цінних паперів та фінансові можливості ТНК за небагатьма винятками перевищують розміри нагромаджень золотовалютних резервів навіть великих держав. Фінансові можливості міжнародних організацій також прирівнюються до ВВП порівняно великих держав. В сучасному світі відбуваються радикальні зміни. Головною тенденцією світового розвитку стала глобалізація. З одного боку, зростає взаємозалежність країн та регіонів, а з другого – посилюється розрив між багатими та бідними державами, загострюються соціально-економічні, соціально-політичні, етнокультурні суперечності усередині країн. Тому підтримання національної безпеки потребує нових підходів. У такій ситуації перебуває Україна, що зумовлює необхідність дослідження та втілення у життя науково обґрунтованої системи безпеки [61, с. 200].

Вище вказані трансформаційні реалії у геополітичному стані суспільно-політичного розвитку державних систем, водночас із очевидним прогресом у економічній, технологічно-інформаційній сфері, принесли дисбаланс – небезпеку у порушенні суспільно-ціннісної гармонії. Складність та суперечливість сучасних процесів трансформацій геополітичного та гео економічного простору, актуалізація необхідності розв'язання глобальних проблем безпеки, кардинальні суспільно-

політичні та соціально-економічних зміни, які останнім часом спостерігаються у багатьох країнах, які здійснюють визначальний вплив на міжнародну та національну безпеку. Тому ключовим показником у розвитку сучасних суспільств виступає індекс забезпечення безпеки та захисту суспільства. Відповідно до показників щорічного дослідження у світі та оприлюднення його як Індексу людського розвитку з 2014 року, можна виокремити більш безпечні та менш безпечні системи (табл. 1.5, табл. 1.6).

Таблиця 1.5

Найбільш та найменш безпечні країни відповідно до величини індексу забезпечення безпеки та захисту суспільства у 2014-2020 рр.

Роки	Найбезпечніші країни	Найнебезпечніші країни
2014	Австрія, Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Японія	Афганістан, Ірак, Південний Судан, Сирія, Сомалі, Судан, Центральноафриканська Республіка
2015	Австрія, Данія, Ісландія, Нова Зеландія, Словенія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Японія	Афганістан, Ірак, Південний Судан, Сирія, Сомалі, Судан, Центральноафриканська Республіка
2016	Австрія, Данія, Ісландія, Норвегія, Швейцарія, Швеція, Японія	Афганістан, Ємен, Ірак, Південний Судан, Сирія, Сомалі, Центральноафриканська Республіка
2017	Австрія, Данія, Ісландія, Нова Зеландія, Норвегія, Швейцарія, Швеція, Японія	Афганістан, Ємен, Ірак, Південний Судан, Сирія, Сомалі, Центральноафриканська Республіка
2018	Данія, Ісландія, Нова Зеландія, Норвегія, Сінгапур, Швейцарія, Японія	Афганістан, Демократична Республіка Конго, Ірак, Південний Судан, Сирія, Сомалі, Центральноафриканська Республіка
2019	Данія, Ісландія, Норвегія, Сінгапур, Швейцарія, Японія	Афганістан, Демократична Республіка Конго, Ірак, Південний Судан, Сирія, Сомалі, Центральноафриканська Республіка
2020	Данія, Ісландія, Нова Зеландія, Норвегія, Сінгапур, Фінляндія, Швейцарія, Японія	Афганістан, Венесуела, Демократична Республіка Конго, Ємен, Ірак, Південний Судан, Сомалі, Центральноафриканська Республіка

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет ресурсів [237-252]

- - якщо є один лідер за показником, він виділений жирним шрифтом

**Країни, в яких величина індексу забезпечення безпеки та захисту суспільства не перевищувала значення «1.5»
(за період 2014-2020 рр.)**

№ з/п	Країна	Роки						
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Австрія	1.176	1.390	1.386	1.390	1.368	1.423	1.463
2	Данія	1.088	1.260	1.302	1.347	1.289	1.280	1.316
3	Ісландія	1.176	1.210	1.248	1.232	1.168	1.131	1.164
4	Нова Зеландія	1.338	1.390	1.449	1.380	1.312	1.395	1.367
5	Норвегія	1.294	1.470	1.313	1.249	1.254	1.243	1.256
6	Словенія	1.324	1.380	1.415	1.411	1.438	1.395	1.452
7	Фінляндія	1.294	1.380	1.424	1.468	1.426	1.417	1.383
8	Швейцарія	1.176	1.370	1.294	1.305	1.348	1.274	1.277
9	Швеція	1.206	1.300	1.339	1.373	1.367	1.495	1.473
10	Японія	1.235	1.200	1.347	1.384	1.318	1.276	1.256

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет ресурсів [237-252]

Таким чином, найбезпечнішими країнами в аспекті величини індексу забезпечення безпеки та захисту суспільства слід вважати Австрію, Данію, Ісландію, Нову Зеландію, Норвегію, Словенію, Фінляндію, Швейцарію, Швецію, Японію. Дані країни протягом 2014-2020 рр. демонструють стабільний рівень низького значення індексу забезпечення безпеки та захисту суспільства (табл. 1.5).

Серед лідерів за останнім місцем в аспекті вивчення сфери забезпечення безпеки та захисту суспільства виділяються Ірак та Афганістан, при чому ці країни тричі ставали лідерами останнього місця в даному рейтингу протягом досліджуваного періоду – Ірак (2015,2016, 2017 рр.), Афганістан (2018, 2019, 2020 рр.) (табл. 1.6).

Ці показники свідчать про істотну поляризацію щодо культивування основоположних цінностей у забезпеченні безпеки та у розміщенні господарства світу: економічна активність зосередилася в кількох десятках країн, які інтерпретуються науковцями як світовий «центр», та в ключових (так званих світових) містах, де зосереджуються функції управління світовими господарськими процесами. Ці процеси стали вирішальними у переформатуванні геополітичного устрою світу.

1.2. Основні принципи та критерії суспільного розвитку в умовах геополітичних трансформацій

Донедавна політична географія намагалася пояснити політичне життя та політичні процеси на певній території її географічним положенням, головним чином – як розуміти саме географічну природу творення держав і міждержавних відносин (або конфліктів). Сьогодні ж, основні зусилля політичної географії спрямовані більше на спроби розкриття сутності взаємодії політичної сфери з суспільно-економічними та природними умовами території; пояснити розподіл політичної влади на різних політико-географічних рівнях (національному, наддержавному) через призму географічного уявлення, групової та інституційної приналежності людей. Так, спостерігається переорієнтація фокусу уваги політичної географії, зміни її об'єктно-предметної сутності, що і стало основою у зародженні нового наукового напрямку – геополітичного.

Підходи до визначення геополітики надзвичайно різноманітні: від ототожнення її з мистецтвом управління загальносвітовим процесом, державою чи іншою спільнотою, через твердження, що геополітика є цілісною самостійною наукою, до визнання її світоглядною концепцією майбутнього. Термін «геополітика» етимологічно складається з двох грецьких слів: *geo* – земля, *politicos* – держава, громадянин та все, що пов'язане з містом. На відміну від політичної географії, чіткого і всеохоплюючого визначення геополітики немає. Геополітику нерідко розуміють як науку, що вивчає глобальну політику, тобто стратегічний напрям політичних відносин, в основному сучасних. Поняття використовується для оцінки міжнародно-політичних позицій держави, її місця в системі міжнародних досліджень, умов її участі у військово-політичних союзах.

Кілька поширених визначень геополітики:

1) ««Геополітика служить визначенню національної політики з урахуванням факторів впливу на неї природного середовища» (Енциклопедія «Britanica», 1994);

2) «Це наука, яка вивчає і аналізує в єдності географічні, історичні, політичні та інші взаємопов'язані фактори, які впливають на стратегічний потенціал держави» («The Encyclopedia Americana», 1973);

3) «Геополітика – це поєднання географічних і політичних факторів, що визначають положення держави чи регіону з ухилом на вплив географії на політику» (З. Бжезінський, 1997);

4) «Наука про вивчення відносин між владною політикою в міжнародному плані та тими географічними рамками, в яких вона

проводиться» (П. Галлуа, 1990);

5) «Геополітика – це наука про контроль над простором» (В. Мадіссон, В. Шахов, 2003) [48, с. 25-28].

Отже, геополітика пов'язує в одне ціле політичні процеси і земні простори. Раніше вважалося, що ця наука, на протипагу політичній географії, досліджує лише глобальний простір, проте з'являється дедалі більше праць, присвячених політичній стратегії на мезорівні та мікрорівні (регіональна геополітика, атомістична геополітика тощо).

Геополітика – це наука про багатогранну політику держав та інших суб'єктів, спрямована на вивчення можливостей активного використання ресурсів геопростору в інтересах військово-політичної, культурно-інформаційної, економічної та екологічної безпеки в межах відповідних полів взаємодії. Таким чином, за М. Мироненком, геополітика «повинна виокремити розумне з минулого і подати геополітичну аргументацію у вигляді загальних закономірностей і тенденцій геополітичних відносин» [91, с. 23]. Основним об'єктом дослідження геополітики є геополітична структура світу в усій її різноманітності. Нині вона представлена багатьма просторовими моделями.

Тому широке використання потенціалу геополітики для посилення впливу суспільно-політичними системами на поступ міжнародного розвитку стає дедалі активнішим. Стрімке зростання ролі географічних чинників, зміна політично-культурних кордонів, оновлення спектру стратегічних загроз з чіткою кореляцією на зональні ареали спрямовують зусилля аналітиків та політичних функціонерів на розв'язання складних міжнародних завдань, де головну роль відіграють геополітичні трансформації (зміни). Є логічним й те, що активні силові гравці на міжнародній арені демонструють високий ступінь прикладного використання геополітичного інструментарію. Потужні актори здібні прямо впливати на світовий поступ завдяки можливостям втручання у політично-географічний простір організації міжнародного життя. Найбільший вплив чинять ті державні системи, які мають більший геополітичний потенціал. Вони ж є основними претендентами на лідерство у глобальному вимірі системного функціонування. З огляду на той факт, що множина міжнародних відносин у глобалізованому середовищі втрачає характер простих з'єднань чи ланцюгів з'єднань, а набуває характеру взаємозалежності, практично всі виміри міжнародного життя великих держав корелюються з глобальною геополітикою. Найважливішим аспектом успіху на світовій арені стає вміння робити осмислений стратегічний вибір, що має гарантувати виживання та

продуктивний розвиток [141, с. 37-46.].

Отже, життєва історична необхідність та бажання зберегти стратегічні позиції слугують для зовнішньополітичних технологів додатковим стимулом досягнення надбань геополітики, їхнього розвитку та змін – трансформацій, які, логічно, відбуваються і спричиняють ключовий вплив на розвиток сучасної світової системи.

Предметом дослідження геополітики є поля взаємодії – виокремлені сегменти суспільної діяльності, які взаємодіють з певним географічним простором. Оскільки, геополітика є суспільною наукою, то об'єкт і предмет її дослідження перебувають у постійній динаміці, відображаючи мінливу реальність, тобто таку, – яка перебуває у постійному трансформаційному полі. Відповідно до цього, основними завданнями геополітики є:

- фіксація і прогноз меж полів взаємодії, динамічна мозаїка яких формує геополітичну структуру світу;
- дослідження механізмів і форм контролю над геопростором;
- геополітичне районування планети на основі розмежування геополітичних полів провідних суб'єктів;
- виявлення об'єктивно існуючих просторових політичних одиниць, геостратегічних зон та геополітичних регіонів;
- подолання конфронтаційної логіки в міжнародних відносинах;
- розробка геополітичних кодів для суб'єктів геополітики тощо.

Аналітики у даній сфері та геостратеги закономірно виділяють декілька основних структурно обумовлених вимірів сучасного геополітичного аналізу:

1) стратегічні впливи, що визначаються фактором зростанням сукупної могутності та прагнення досягнення більш значущої ролі швидко зростаючих держав;

2) зростання економічного важеля на тлі процесів глобалізації та посилення ролі транснаціональних суб'єктів;

3) врахування зростаючого впливу проблем природничого та екологічного характеру, тиск глобальних та регіональних демографічних зрушень і урахування існуючих обмежених можливостей розвинених країн за умов прийому та асиміляції емігрантів в найближчі роки буде тільки зростати;

4) зростання жорсткого втручання в особливий духовний простір, що є полем культурних кодів і цільовим об'єктом політично-соціальної деконструкції, власне геополітичний і гео економічний рівні, що охоплюють трансформаційні політично-просторові і економічно-просторові характеристики сучасного світу [212, с. 143 -144].

Таким чином, геополітика визначає стратегічне спрямування сучасних суспільно-політичних систем. Прийняття політичних та державних рішень неможливе без врахування геополітичного розташування зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних пріоритетів держав світу. Тому, важливими є ключові принципи та критерії у розвитку суспільно-політичних систем в умовах геополітичних трансформацій.

Основоположну роль у розвитку державних систем на геополітичному рівні відіграє політико-географічне положення країни (ППП), яку визначає розміщення країни щодо інших держав з погляду її загальнополітичних, економічних і військово-стратегічних інтересів, їхньої масштабності, надійності, перспективності. Геополітичне положення характеризується за такими показниками як:

- 1) по-перше, це місце країни на політичній карті світу;
- 2) по-друге, віддаленість від економічних центрів і транспортних шляхів економічних угруповань;
- 3) по-третє, участь у військово-політичних та політико-економічних організаціях, міжнародних потоках товарів, капіталів, людей, інформації;
- 4) по-четверте, положення зовнішніх джерел та сировини, їх віддаленість та різноманітність;
- 5) по-п'яте, рівень розвитку країн-сусідів.

Тому слід виокремити ключові категорії, які відіграють принципово важливу роль у визначенні та аналізі геополітичного статусу суспільно-політичних систем. Насамперед, це геополітичне положення (ППП) – складний науковий критерій, що визначається сукупністю територіальних відношень певної країни з іншими державами та великими природними об'єктами, які мають істотний політичний, економічний, екологічний, соціальний вплив на цю країну. До територіальних відношень належать: взаєморозташування, доступність, територіальна композиція, граничність, сусідство, симетричність тощо. PPP країни також відбиває такі композиційні відношення, як центральність і периферійність у певному регіоні.

На сучасному етапі розвитку кожна з країн світу має свій економічний потенціал, політичну спрямованість, належить до певних міжнародних, економічних, політичних союзів, релігійних угруповань тощо. Визначаючи геополітичне положення конкретної країни щодо іншої, треба враховувати не тільки індивідуальні особливості цієї країни, а й належність її до зазначених союзів і угруповань. Водночас, важливо мати уявлення про характер відносин країни з усіма іншими

угрупованнями. В сучасних умовах для визначення геополітичного положення будь-якої держави доцільно виділити такі групи країн як:

- країни потужного економічного та політичного потенціалу («Велика сімка», а також Росія, Китай, Південна Корея та ін.);
- країни – джерела паливно-енергетичних ресурсів;
- країни, що експортують та імпортують продукцію у великих обсягах (або мають потенціал для цього);
- дружні країни (відсутність істотних економічних, політичних суперечностей, територіальних претензій, тісне політичне, економічне, культурне співробітництво, входження до спільних асоціацій);
- протидіючі країни (наявність економічних, політичних суперечностей або територіальних претензій – існуючих та потенційних);
- нейтральні країни (стосовно даної країни);
- країни – вогнища регіональних військових конфліктів і такі, що перебувають під дією міжнародних санкцій ізоляції;
- економічні союзи країн;
- військово-політичні союзи країн;
- країни, що групуються за релігійними ознаками.

Деякі країни одночасно належать до кількох угруповань, що посилює вплив на їх геополітичне положення. Аналіз геополітичного положення передбачає також розгляд природних об'єктів (морів, океанів, гірських масивів, річок тощо). Такі об'єкти можуть поліпшувати або ускладнювати взаємодію країн.

Геополітичне положення дуже важливий резерв економічного, соціального та політичного розвитку країни. Від його використання значною мірою залежать раціональність структури та ефективність матеріального виробництва країни, її економічна, політична, екологічна та воєнна безпека. ГПП країни пов'язане з іншими видами географічного положення: природно-географічним, економіко-географічним, екологічно-географічним тощо.

Природно-географічне положення – розміщення географічного об'єкта (у даному разі країни) на поверхні Землі, а також серед інших об'єктів, з якими він перебуває у взаємодії. На поверхні Землі географічне положення визначається географічними координатами об'єкта. По відношенню до інших об'єктів розрізняють: положення країни щодо материків чи частин світу, океанів, морів, великих озер, річок тощо.

При оцінюванні політико-географічного положення держави необхідно враховувати як ресурсну (галузеву) його складову, так і просторово-територіальну. Фізико-географічна складова виділяється тим, що географічне середовище продовжує відігравати суттєву роль у житті

суспільства, ефективності функціонування тієї чи іншої країни. Навіть найпотужніші держави з їх, здавалося б, безмежними можливостями, відступають перед стихійними силами природи у вигляді цунамі, землетрусів, повеней, ураганів і торнадо тощо. Наявність і якість земельних чи інших природних ресурсів, безпосередній вихід до незамерзаючих морів, клімат і рельєф місцевості, присутність повноводних рік і безліч інших чинників фізико-географічної складової політико-географічного положення були, є і будуть важливими у розвитку, а іноді й самому існуванні тієї чи іншої країни.

Економіко-географічна складова в оцінюванні політико-географічного положення нині весь час зростає. Все більша кількість країн відчуває потребу в ресурсах розвитку, які вони не здатні забезпечити з власної території. І це вже не лише корисні копалини і продовольство, а й трудові ресурси. Тому відкритий доступ до регіонів, які володіють надлишками ресурсів соціально-економічного розвитку, стає вирішальним чинником оцінювання політико-географічного положення. Не менш важливим є й розміщення стосовно основних ринків збуту товарів, вироблених у країні. Їхня місткість і транспорт на доступність теж є важливим чинником, який сприяє розвитку держави, або обмежує цей розвиток. У цьому зв'язку необхідно назвати й постійне зростання значення транспортно-географічної складової (у широкому розумінні цього поняття) політико-географічного положення. Пропускна спроможність, швидкість доставки вантажів, вартість перевезення, інформаційні та міграційні потоки, їх мінливість у просторі та часі служать чинником, значення якого постійно зростає.

Не менш, а іноді й більш важливою є й геополітична та геостратегічна складові політико-географічного положення держави. Політична нестабільність, збройні конфлікти тощо надовго «закривають» певні країни та навіть регіони світу, змінюють напрям і силу транзитних товаропотоків, руйнують усталені системи міждержавних відносин.

У просторово-територіальному сенсі можна виділити такі політико-географічні положення сучасних країн:

1) глобальне положення – є місцем тієї чи іншої держави на політичній карті світу в контексті її глобальних зв'язків і взаємовідносин з іншими державами нашої планети;

2) регіональне – розміщення і взаємозв'язки з країнами власного історико-географічного регіону;

3) локально-сусідське – це розміщення і взаємодія країни в оточенні держав-сусідів. Його оцінка є дослідженням складної історії протистоянь і партнерства. Вона дуже динамічна – на цьому рівні й

відбувається реальне відпрацювання всіх видів відносин і взаємозв'язків між окремими державами і міждержавними інтеграційними утвореннями.

Також для розробки схеми системного політико-географічного аналізу територіально-політичних систем (ТПС) на різних географічних (ієрархічних) рівнях необхідне чітке розуміння основних положень концепції Дж. Егню «політико-географічних місць» [208, с. 86], яка дає уявлення про територіально-політичну організацію суспільства на різних територіальних рівнях. Політико-географічне місце інтерпретується:

- по-перше, як осередок політичного простору та є полем суспільних взаємодій на різних ієрархічних рівнях, від локального до глобального;

- по-друге, в просторовому контексті, як ефект місця, обґрунтовуючи територіальні відмінності, які виникають у ході політичних процесів. Ця концепція поєднує окремі напрями досліджень у політичній географії та сприяє її інтеграції з іншими напрямками географії.

На сучасному геополітичному просторі виокремлюють два типи ТПС:

1) ТПС де-юре – системи, що діють на визначеній території у певних юридично оформлених межах;

2) ТПС де-факто – об'єктивно існуючі ТПС різних географічних рівнів, які виступають осередком політичного розвитку території в силу об'єктивних політико-географічних передумов. Межі таких ТПС можуть не збігатися з офіційними.

ТПС можна вивчати на різних якісних рівнях: національному та наддержавному. Національний рівень системи – як правило, це ТПС де-юре, що формуються в адміністративних та правових межах певної держави. ТПС на наддержавному рівні – формуються на мезорівні та макрорівні та їх межі залежать від динаміки зміни балансу геополітичних сил на глобальному рівні. Фіксуючи структурні або функціональні особливості ТПС, можна сформулювати типологічні відмінності для всіх різновидів географічних місць.

Аналіз сукупності цивілізаційних, історично-географічних, внутрішньополітичних ознак дає підстави для проведення типології для ТПС національного рівня, на наддержавному рівні – типологія має виходити з особливостей позиціонування ТПС у світосистемі. Сучасні політико-географічні дослідження територіально-політичних систем проводяться на різних географічних (ієрархічних) рівнях [208, с. 91; 210].
А саме:

- до ТПС мікрорівня відносимо держави, політико-адміністративні одиниці держави, інші географічні місця національного рівня;

- до ТПС мезорівня – історико-географічний або етнокультурний регіон, регіональне інтеграційне утворення, геополітичний регіон, інші географічні місця наддержавного рівня;

- до ТПС макrorівня – геополітична структура світу.

Ключові положення системного політико-географічного аналізу ТПС мікрорівня: а) географічний вимір простору ТПС: межі, суб'єкти; б) цивілізаційні ознаки та історико-географічні передумови формування території.

До пріоритетних детермінант політичного розвитку території можна віднести такі ресурси, як: демографічні, соціокультурні, освітні, електоральні, інформаційно-комунікативні, економічно-комунікаційні, політико-правові та силові ресурси, етнічний склад населення, територіальна ідентичність, зони (можливих) конфліктів. Проте у сучасному цивілізаційному просторі не існує ідентичних ТПС, адже обумовлюються внутрішньополітичними відмінностями: співвідношенням політичних сил та політичною свідомістю населення, територіально-організаційною структурою партій та інших громадських організацій. Позиціонування ТПС у системі політико-економічних відносин із системами такого ж чи вищого рівня унормовуються цілями й напрямками внутрішньої та зовнішньої політики ТПС, дифузністю ознак, зовнішніми комунікаціями території, інтеграцією локальних систем, адаптацією території до загальнонаціональних та глобальних впливів.

Основні положення системного політико-географічного аналізу ТПС мезорівня – ТПС, що існують де-факто:

- 1) історико-географічні передумови формування території;
- 2) вимір географічного простору ТПС мезорівня (межі, суб'єкти);
- 3) функціональні простори поля взаємодії ТПС: цивілізаційний, соціоетнічний, інформаційно-комунікативний, гео економічний, геополітичний, безпековий, які є зонами можливих конфліктів;
- 4) геополітичне та гео економічне положення ТПС: місце та роль в геополітичній структурі світу, відносини із сусідніми регіонами, регіонами вищого рівня чи геополітичними центрами.

Політико-географічний аналіз ТПС, що існують де-юре, ґрунтується на:

- 1) історико-географічні – політичні, економічні та інші передумови створення інтеграційного утворення; етапи формування та склад учасників;
- 2) організаційно-управлінська структура інтеграційного утворення; місія та роль, цілі та напрями діяльності;

3) політичний розвиток території інтеграційного утворення – демографічні, соціокультурні, освітні, електоральні, політико-правові ресурси, етнічний склад населення, територіальна ідентичність;

4) внутрішньополітичні відмінності регіону – регіональне співвідношення політичних сил та політична свідомість населення, територіально-організаційна структура партій та інших громадських організацій;

5) детермінанти геополітичного ресурсу – інформаційно-комунікативні, економічно-комунікаційні та силові ресурси, зони (можливих) конфліктів; регіональні лідери утворення;

6) політико-географічне положення інтеграційного угруповання – позиціонування в системі політико-економічних відносин із системами такого ж чи вищого рівня: дифузія ознак, зовнішні комунікації території, інтеграція локальних чи національних систем, адаптація території до регіональних та глобальних впливів.

Вищевказані категорії та критерії забезпечують формальний, інституційно-адміністративний рівень аналізу сучасних суспільно-політичних систем у процесі геополітичних трансформацій. В той час, як внутрішньоціннісний рівень аналізу забезпечують звичаї, норми та право. Тому важливим критерієм у розвитку суспільно-політичних систем у сучасному світі є показник спокою – мирний статус, як державної системи та, як міжнародного суб'єкта.

Інститут економіки та миру (з англ. «Institute for Economics and Peace») щорічно складає та оприлюднює Звіт про світовий показник спокою (з англ. «Global Peace Index», GPI), в якому класифікує незалежні держави та території відповідно до рівня спокою [244-280]. Оприлюднення показника GPI як ініціативи австралійських дослідників-аналітиків бере свій початок від 2007 року. Основною метою, що закладалася в подібного типу рейтинг, було виявлення взаємозв'язку між рівнями спокою в країні та сталого її розвитку[244-280].

Світовий показник спокою охоплює три сфери: 1) поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів; 2) забезпечення безпеки та захисту суспільства; 3) рівня милітаризації. Дані сфери оцінюються за допомогою відповідних індексів, які починаються розраховуватися та оприлюднюватися в Звітах про світовий показник миру, починаючи з 2014 року.

В Додатку Б представлено Топ-10 перших та Топ-10 останніх місць за рейтингом світового показника спокою за 2007-2020 рр. Вибірка проаналізованих країн протягом досліджуваного періоду розширювалася: якщо в 2007 році така вибірка нараховувала 121 країну, то вже протягом

2016-2020 рр. вона складала вже 163 країни. Про Топ-10 або десятку країн-лідерів за рейтингом світового показника спокою за 2007-2020 рр.: аналіз звітів про світовий показник спокою за 2007-2020 рр. продемонстрував, що 11 з 14 досліджуваних років, лідером була Ісландія, яка в 2007 році не увійшла до вибірки аналізованих країн, а в 2009 та 2010 роках, коли лідером була Нова Зеландія, тільки увійшла до п'ятірки найкращих. Неодмінними учасниками десятки лідерів за показником GPI протягом досліджуваних періодів були Австрія, Данія, Нова Зеландія, Японія. Деякі країни показують відносну стабільність участі у десятці найкращих (наприклад, з 14 досліджених періодів Канада входить до Топ-10 – 13 разів, Фінляндія – 9, Швейцарія – 8, Словенія – 7, Чехія – 7, Португалія – 6, Ірландія – 5, Норвегія – 5, Швеція – 5). Тобто, склад Топ-10 найспокійніших країн світу протягом 2007-2020 рр. був відносно стабільний, про що свідчить більш-менш незмінний склад лідерів. З огляду на аналіз останніх 14 років, до п'ятірки найспокійніших країн слід зарахувати Австрію, Данію, Ісландію, Нову Зеландію, Японію.

Про Топ-10 країн, що посідають останні 10 місць у рейтингу світового показника спокою за 2007-2020 рр.: аналіз періоду, що брався до уваги (2007-2020 рр.), продемонстрував, що останнє місце у рейтингу за GPI займали такі країни як Сирія (5 разів), Ірак (4 рази), Афганістан (3 рази), Сомалі (2 рази). Висновок щодо того, що Ірак в 2007 році був найбільш неспокійною країною в світі є умовним, адже в цьому році до вибірки не увійшли вищеперераховані антилідери з останніх місць – Сирія, Афганістан, Сомалі. Аналогічно, так як вибірка країн розширювалася протягом досліджуваного періоду, не всі країни аналізувалися в аспекті даної ініціативи оцінювання. З 14 останніх років відносну стабільну участь у Топ-10 останніх місць у рейтингу світового показника спокою показують такі країни як Ірак (14 разів), Афганістан (13), Сомалі (13), Судан (11), Центральноафриканська республіка (11), Демократична Республіка Конго (10), Росія (10), Пакистан (8), Сирія (8), Південний Судан (7), Ізраїль (6), Північна Корея (6), Ємен (5), Лівія (5). Аналіз останніх 14 років дає можливість вважати, що найбільш неспокійними країнами слід вважати: Афганістан, Ірак, Сирію, Сомалі – з огляду на те, що вони були лідерами останніх місць в рейтингу світового показника спокою.

Таким чином, аналізуючи геополітичну структуру світу, як моделі глобальної територіально-політичної організації, можна винести на розгляд такі положення:

1) геополітична структура світу: цивілізаційні та глобалістичні аспекти формування;

2) параметри територіально-політичної організації світу: склад та взаєморозміщення основних суб'єктів, динамічність міжнародно-політичних взаємин;

3) характеристика просторових пропорцій (віддаленість, сусідство), територіальних зв'язків (політичних, економічних, культурних тощо) та геополітичних залежностей (вплив, взаємодія, тяжіння, позиціонування та ін.) в межах світосистеми;

4) глобальні проблеми та геостратегія основних суб'єктів.

1.3. Трансформаційна тенденційність модернізації державного управління в сучасних геополітичних умовах

Функціонування системи державного управління в умовах глобальної інтеграції обов'язково передбачає її трансформацію, що характеризує різні форми радикальних змін, яких зазнає геополітична система світу і також національна держава в процесі глобалізації. Глобальна інтеграція на сьогодні є основним базовим фактором геополітичної трансформації світу, відповідно до якої змінюється система міжнародних відносин – перехід від біполярної до однополярної моделі, відбувається структурно-морфологічна перебудова всієї міжнародної системи. В результаті цього послаблюється роль національних держав, натомість, ключову роль починають відігравати відповідні транснаціональні структури або навіть окремі держави – лідери, такі як США, Китай, Індія, Бразилія, які і здійснюють трансформацію традиційної моделі світоустрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Більшість дослідників сьогодні переконані в тому, що наприкінці ХХ ст. світ вступив у так званий «критичний період» («точка біфуркації» (А. Кавепаї), «перехідний період» (А. Мельвіль), «епоха невизначеності», «переломний стан»). Саме ці періоди характеризують якісні зміни, яких зазнає система глобального світоустрою в результаті її трансформації та політичної реструктуризації. Майже подібної точки зору дотримується Г. Кісінджер, на думку якого «світовий порядок та його складові елементи ніколи ще не змінювались так швидко, глобально та глибоко, як сьогодні»[85, с. 43]. Саме це і є свідченням реальної трансформації, якої зазнає глобальний світ в умовах загальнопланетарної інтегрованості, а відповідно до цього – і кожна національна система державного управління. Глобальна інтеграція приводить до глибокої соціально-економічної та політичної трансформації системи суспільного розвитку, а отже, і до безпосередньо

трансформації системи організації державної влади. Саме тому, на думку переважної більшості дослідників, результатом трансформації є «виникнення нових форм політики, які формуються в процесі сукупної діяльності та взаємодії держав та недержавних суб'єктів політики, їх спадкоємності відносно традиційних суб'єктів, логіки їх подальшого становлення та розвитку» [121, с. 49]. Відповідно до цього сама національна держава як ключовий суб'єкт геостратегічного розвитку починає відігравати другорядну роль, «хоча вона і залишається важливою, проте стає одним із інститутів історичного та соціального розвитку» [184, с. 91].

Здебільшого від трансформацій, які зумовлені глобальною інтеграцією, вирають держави, що перебувають на високому рівні розвитку, для інших – трансформація є певним викликом, оскільки вона зумовлює кардинальну зміну вектора розвитку держави – жорсткий перехід від біполярного до багатополярного стану, який не завжди відповідає її типу соціальної організації, а тому будь-які радикально-трансформаційні впливи ззовні завжди є небезпечними.

Глобальна інтеграція передбачає трансформаційну перебудову світового геополітичного устрою, що може супроводжуватись певним цивілізаційним тиском, втратою традиційних соціально-політичних цінностей та національної ідентичності, а головне – геополітичної солідарності. Це, у свою чергу, є результатом глобальної залежності національної ідентичності від політики міжнародних інститутів, як і суб'єктів глобальної інтеграції, що беруть на себе реалізацію трансформації національних систем державного управління. Переважно така трансформаційна політика суб'єктів глобальної інтеграції сьогодні має на меті знищення національної ідентичності, національної самобутності та історичної пам'яті нації вцілому. На думку Дж. Раггі, в умовах глобальної інтеграції «формуються спеціальні альянси, які використовують свою силу та свій вплив для врегулювання суперечностей та відстоювання своїх переваг у світі» [305, с. 17]. Це засвідчує трансформація Вестфальської системи взаємодії та розвитку сучасних держав, що безпосередньо ставить питання про пошук універсальних законів формування системи міжнародних відносин. Одним із таких законів може виступати закон еволюційної морфології геополітики, введений у науковий обіг Дж. Моельскі, який і має забезпечувати геополітичну трансформацію сучасного світу, не перешкоджаючи при цьому функціонуванню національної системи державного управління [293, с. 29]. Тут переважно ідеться про створення нових геополітичних інститутів та форм геополітичної діяльності, які, з

одного боку, мають працювати на забезпечення ефективності міжнародної системи, – за умови включення окремої держави до певного глобально-інтегративного об'єднання, а з другого, – на реалізацію інтересів кожної національної держави, яка є суб'єктом глобальної інтеграції. Таким чином, цей закон має забезпечити універсальність геополітичного розвитку сучасного світу, яка однаковою мірою буде поділятися кожною державою. Трансформація системи державного управління в умовах глобальної інтеграції зумовлюється внутрішніми і зовнішніми факторами, відповідно до чого вона може мати як прогресивний, так і регресивний характер, оскільки може створювати належні умови для розвитку окремої держави, а також протистояти розвитку держав. На думку А. Гідденса, трансформація є «своєрідною лінією реакції на глобалізацію, оскільки вона є новим типом соціальної трансформації, відповідно до чого вона змінює свій характер під впливом об'єктивних обставин, нелінійності сучасних соціальних процесів, а також у результаті політики, спрямованої на усунення її недоліків» [44, с. 42]. Учений доводить, що трансформація є інструментом західної гегемонії, а тому і нав'язується західним світом іншій частині населення планети. Виходячи із цього, якщо трансформація має радикальний характер насильницької перебудови не лише системи цінностей, а й структури світу, то в такому контексті вона є чистою формою радикалізму, якого має остерігатись весь глобальний світ. Складовими елементами трансформації виступають перебудова та перетворення механізмів, що позначають глибокі зміни системи державного управління в умовах глобальної інтеграції.

В межах окремих підходів дослідники намагались класифікувати процеси, які найбільше розкривають характер трансформації системи державного управління. Американський дослідник О. Бланшар у межах свого дослідницького підходу виокремив такі взаємопов'язані процеси, як реструктуризація та дезорганізація. Під реструктуризацією він розуміє «системну трансформацію одного із складових елементів», під дезорганізацією – процес, який характеризує порушення усталених соціально-політичних зв'язків та традиційних інституційних механізмів» [213, с. 25]. Особливу увагу в контексті розуміння трансформаційного процесу, в який включаються держави в умовах глобалізації, дослідник приділяв реструктуризації, виокремлюючи при цьому основні її види – захисну, яка характеризує пасивне пристосування держави до нових умов розвитку, шляхом безпосереднього оволодіння новими організаційними та управлінськими практиками, та стратегічну, яка передбачає зміну загальних поведінкових установок. Проте в межах спонтанної форми

реструктуризації розуміється безпосередньо процес адаптації системи державного управління до умов глобальної інтеграції, а тому наша точка зору не зовсім збігається з наведеною, що стосується її окремого методологічного аспекту. Важливою проблемою в межах здійснюваного аналізу є визначення основних факторів трансформації, які безпосередньо визначають її спрямованість та характер – позитивний, негативний.

Слід зауважити, що трансформація в умовах глобальної інтеграції не завжди має позитивний характер, оскільки вона не завжди узгоджується з волею та бажаннями громадськості, а також з політикою національних держав, які є суб'єктами відповідного інтегративного об'єднання. Це свідчить про те, що глобальна політика трансформації, яку здійснюють всі країни світу в сучасних умовах суспільного розвитку, має бути зорієнтована на зміну стилю життєдіяльності громадян, виходячи лише з їхніх геополітичних потреб та інтересів. У результаті цього зовнішня політика національних держав завжди буде ефективною та стратегічно виваженою в умовах глобальної інтеграції світу. На думку Г.М. Малахшиї, «при домінуючій ролі об'єктивних факторів (внутрішніх передумов) трансформація системи відбувається спонтанно, адаптивно, без яскраво вираженого підштовхування зовнішніми силами і без різких змін, вона відбувається плавно, зумовлюючи, однак, суттєві зрушення в житті суспільства» [196]. Це, у свою чергу, свідчить проте, що лише домінування суб'єктивного фактора в процесі реалізації трансформації системи державного управління приводить до певного радикалізму та водночас чіткої геостратегічної визначеності держави, оскільки залежить від технології її не лише зовнішньої, а й внутрішньої політики. У нашому розумінні таким домінуючим суб'єктивним фактором є активна роль окремої держави-лідера геополітичного розвитку, яка справляє безпосередній вплив на інші держави, що входять до відповідного інтегративного об'єднання, і відповідно до цього коригує політику не лише такого інтегративного об'єднання, а й національних держав, які до нього входять. Виходячи із цього саме суб'єктивний фактор є визначальним у процесі трансформації систем державного управління в умовах глобальної інтеграції, оскільки визначається цілеспрямованим впливом окремої держави. Закономірно, що суспільний розвиток характеризується детермінованим процесом трансформації, де одна форма зміни існування відповідного типу суспільного розвитку замінюється іншою. Досить часто, аби вивести систему державного управління із затяжної стагнації, зумовленої певними історичними умовами та факторами, має здійснюватись трансформація як радикальна зміна типу суспільного розвитку. Проте трансформація ніколи немає

лінійного характеру, оскільки не існує загальноцивілізаційної формули розвитку навіть в умовах глобалізації, тому цей процес може мати відповідні ризики, передбачити які також неможливо. Виходячи з цього, трансформація, залежно від форм поширення, має загальний (охоплює всі країни світу без винятку) та локальний (зачіпає окремі аспекти суспільного життя в межах окремої держави) характер. Основною проблемою в здійсненні трансформації системи державного управління є зростаючі суперечності в її методології, оскільки тут ідеться, з одного боку, про нові цивілізаційні стандарти розвитку, яким мають відповідати держави в умовах глобальної інтеграції, а з другого – про традиціоналізм та консервативність національних систем державного управління, які цьому перешкоджають. Саме тому глобальна інтеграція має бути опосередкованим фактором трансформації, оскільки в їх межах перед державами постають вимоги глобальних законів цивілізаційного розвитку, а разом з тим вони керуються власними факторами трансформації своєї соціально-політичної та економічної сфери. У результаті цього невідповідність цивілізаційного розвитку є чітко вираженою, а ресурси трансформації системи державного управління – обмеженими. Так, у межах відповідного глобального об'єднання, одним із викликів трансформації може стати обмеження геополітичних прав держав, посягання на суверенітет національної держави та її демократичні цінності. Саме тому, на думку Н. Аббаньяно, основним критерієм оцінки трансформації на предмет її позитивних чи негативних сторін є «гуманний розвиток – примноження добра в суспільстві, тобто те, як відповідає життя та його зміни загальнолюдським цінностям – моральності, справедливості, свободі, красі, істині» [88, с. 115]. З огляду на це оцінити сутність трансформації можна лише виходячи з того, наскільки вона відповідає реалізації загальнолюдських цінностей, потребам та інтересам усіх груп громадськості, а не інтересам окремої держави в межах відповідного інтегративного об'єднання. В ідеалі глобальна інтеграція спрямована на подолання внутрішніх суперечностей системи геополітичного розвитку. Так, зокрема, трансформація покликана забезпечити такі позитивні зміни в системі суспільного розвитку держави, які б дали змогу їй наздогнати науково-технічні, соціально-культурні та політико-стратегічні досягнення держав – лідерів глобалізаційного розвитку. Важливу роль при цьому має відігравати потенціал лідерів держав глобальної інтеграції реалізовувати стратегію толерантної трансформації, яка, передусім, стосується впливу на внутрішню політику держав та системи відносин між ними. Насамперед, держава – лідер глобальної інтеграції має сприяти поширенню систем

демократичних цінностей, а відповідно до цього вже має здійснюватись трансформація національних систем державного управління, які входять до окремого інтеграційного об'єднання. Наприклад, окрема держава, ініціюючи поширення демократичної системи цінностей та відповідне її впровадження шляхом трансформації, може забезпечити подолання розвитку тоталітарної політичної системи, обмеження прав та свобод громадян, централізації влади в межах окремих національних держав як суб'єктів глобальної інтеграції. В результаті цього така трансформація може привести до утвердження в межах національної держави нових принципів управління економічним сектором, забезпечення відкритості та прозорості в організації та здійсненні державного управління, формування ефективної виборчої системи. Така трансформація системи державного управління в умовах глобальної інтеграції майже ніколи не матиме протестного характеру, оскільки вона спрямована на реалізацію загальнолюдської системи цінностей. Отже, трансформація зумовлюється реалізацією певної системи цінностей, якою керуються суб'єкти глобального об'єднання, і здійснюється за допомогою відповідних методів. Якщо така система цінностей відповідає загальнолюдським інтересам, то вона не потребує насильницьких методів трансформації, якщо згадана система відповідає інтересам окремої держави чи спільноти, то, безумовно, вона потребує відповідних силових методів. З огляду на це можна ідентифікувати такі методи трансформації, як: відкриті – зумовлені реалізацією спільної системи інтересів між державами, силові – характеризуються нав'язуванням з боку окремої держави системи інтересів, яка не узгоджується з розвитком іншої держави. Саме силові методи трансформації становлять значні виклики для функціонування національної системи державного управління, оскільки позбавляють державу можливості робити власний вибір трансформаційної політики держави в умовах глобалізації. Силові методи трансформації мають тоталітарний характер і призводять до виникнення та поглиблення певних кризових станів у суспільно-політичному та економічному розвитку держави. Такі кризові стани, зумовлені методами насильницької трансформації, можуть породжувати міжлюдські, міждержавні та міжцивілізаційні конфлікти. Отже, досить велику роль у процесах глобальної інтеграції відіграють «агресивні» форми трансформації, що переважно визначаються принципом реалізації інтересів більшості держав як суб'єктів глобального об'єднання. Це свідчить про те, якщо окремі держави об'єднуються між собою з метою реалізації певної системи інтересів, то третя сторона, представлена або окремою державою, або групою держав, може постати перед трансформаційними

викликами. Оскільки такі держави здебільшого виступають лідерами геополітичного розвитку, тоді їм значно простіше реалізовувати свою стратегію щодо зміни типу суспільного розвитку іншої держави. Переважно, це нагадує експансивний вплив у прихованій формі. Виходячи з цього, можна класифікувати основні складові елементи трансформації національних держав в умовах глобальної інтеграції, серед яких: соціально-економічні та політико-стратегічні перетворення; реформування системи власності; демократизація суспільно-політичного життя; децентралізація системи державного управління; реалізація принципів соціальної справедливості; забезпечення відкритості та прозорості в системі вироблення державної політики; оптимізація виборчої системи. Таким чином, наведених вище позицій слід дотримуватися в контексті реалізації трансформаційної стратегії, оскільки в іншому разі трансформація матиме руйнівний характер, що може призвести до катастрофічних наслідків не лише для окремої держави, а й для всіх держав одночасно, які є суб'єктами відповідного глобального об'єднання. Яскравим прикладом на підтвердження цього може виступати економічний спад, який водночас може характеризувати економічну систему всіх держав – суб'єктів глобальної інтеграції. У свою чергу, рівень економічного розвитку водночас може стратегічно поширюватись на економічну сферу всіх держав, які входять до відповідного об'єднання. Здебільшого різні варіанти трансформації систем державного управління в умовах глобальної інтеграції порушують усталений стиль життя, оскільки не завжди відповідають системі інтересів, що склалися. Трансформація системи державного управління закономірно призводить до геополітичних змін, які зумовлюють нові форми розвитку та функціонування глобального світу. В результаті цього формується трансформаційний процес, у який залучається все більше держав, що взаємодіють у межах єдиного глобального об'єднання. Цей процес характеризує формування спільного трансформаційного потенціалу держав щодо зміни їх міжнародної системи, інформаційної, економічної, політичної, економічної та культурної сфер. Спільність такого трансформаційного потенціалу є запорукою ефективності змін у системі державного управління. Більше того, на думку німецького дослідника У. Бека, на основі такого трансформаційного процесу і сформувалось суспільство ризику, відповідно до якого «люди постійно перебувають у ситуації, яка їм загрожує своєю непередбачуваністю, відсутністю віри в майбутнє, стосовно збереження свого становища в суспільстві, місця роботи, прибутків, посади, здоров'я, соціальних гарантій» [17, с. 21]. В умовах глобальної інтеграції зазнають

трансформації національні системи охорони здоров'я, освіти, культури, науки і навіть спорту. В результаті такої трансформації в межах окремих держав зменшилися показники смертності, збільшилися показники народжуваності, з'явилась можливість протистояти важким хворобам, підвищився рівень освіти (навчальний і науковий взаємобмін між державами) та реалізації культурних потреб. Це, безумовно, є результатом позитивної трансформації, якої зазнають певні держави саме завдяки можливостям глобальної інтеграції. Виходячи із специфіки трансформаційного процесу, який паралельно супроводжується глобальною інтеграцією на сучасному етапі розвитку світу, можна виокремити: до трансформаційний (початок 90-х рр. - до 11 вересня 2001 р., коли складались передумови зміни структури світоустрою), трансформаційний (2001-2002 рр. – зміна геополітичних орієнтирів) та посттрансформаційний (2002-2006 рр., вплив соціально-економічних, політичних та культурних змін (перебудов)) етапи розвитку глобального світу. Власне, трансформаційний процес системи державного управління в умовах глобалізації має дещо іншу етапність. Зокрема, на думку американського дослідника Р.Ноллана, він може бути поділений на шість елементарних операцій, а саме:

- 1) введення нових принципів управління (принцип «інформаційної економіки»);
- 2) запровадження практики процесного управління;
- 3) еволюція інформаційних систем;
- 4) спрощення управлінських функцій;
- 5) прискорення темпів реалізації ринкових принципів;
- 6) модернізація виробничої сфери [231, с. 37].

Усі ці основні операції визначають специфіку трансформаційного процесу і спрямовані на подальші зміни у реалізації державно-управлінської практики в умовах глобалізації. Більше того, послідовна реалізація цих операцій передбачає забезпечення стратегічного розвитку системи державного управління, її самоорганізації в перерозподілі функцій між різними елементами організаційної ієрархії, що тим самим приводить до спрощення прийняття відповідних тактичних рішень. У цьому плані відразу ж постає питання, чи здатна трансформація системи державного управління забезпечити зміну організаційної структури таким чином, аби вона перейшла на рівень самоорганізації. В умовах глобальної інтеграції системи державного управління мають чітко детермінований характер, оскільки держави безпосередньо перебувають у певній залежності одна від одної, функціонують за єдиними принципами розвитку та реалізації управлінської практики. Так, на думку

Р. Ноллана, «в Україні поки що немає прикладів комплексної трансформації, однак опосередковано можна виявити результати освоєння лише перших трьох етапів трансформації, які являють собою лише середину великого шляху до якісних змін у функціонуванні системи державного управління» [231, с. 40].

На особливу увагу заслуговує аспект трансформації культурної сфери держави в умовах глобальної інтеграції. В цьому контексті методи трансформації економічної та культурної сфери в межах окремих суспільств майже не збігаються, оскільки високий рівень матеріального розвитку одночасно не гарантує високий гуманітарно-культурний розвиток держави. Матеріальний розвиток переважно визначається ринковими імперативами, які не завжди спрямовані на забезпечення гуманітарного розвитку. Проте «глобальна трансформація сфери соціально-економічних відносин завжди веде до зміни ціннісно-орієнтаційних систем на груповому та особистісному рівнях» [26, с. 40]. Якщо така ціннісно-орієнтаційна система виявляється неефективною і не збігається з інтересами певного геополітичного середовища, то відбувається розпад соціальних спільностей, які тривалий час виступали основою самоідентифікації, а в результаті цього постає питання про пошук нової системи цінностей [26, с. 44]. Відповідно до цього, окремі дослідники намагались класифікувати основні фундаментальні загальнолюдські цінності (критерії), які мають бути покладені в основу трансформації системи державного управління. До таких фундаментальних загальнолюдських цінностей відносять: моральність, справедливість, свободу, істину, красу.

У межах глобальної інтеграції наведена система фундаментальних загальнолюдських цінностей переважно трансформується лише на користь реалізації економічного інтересу у відносинах між державами. Виходячи з цього, такі загальнолюдські цінності не зникають, а переходять у нову якість, оскільки основним пріоритетом для держав залишається реалізація власних інтересів, а тому поняття солідарності як таке у відносинах між державами практично зникає. Таким чином, сучасний посттрансформаційний період глобалізаційного розвитку здійснюється відповідно до принципів економічної доцільності, а тому не завжди має гуманний характер. Держави в умовах глобальної інтеграції зобов'язані перебудувати свої соціально-економічні та політичні інститути згідно з вимогами інших держав – суб'єктів відповідних інтегративних об'єднань, що, у свою чергу, вимагає від держав чітко узгоджених позицій взаємодії, адже це дає їм можливість спільно коригувати геостратегічні вектори розвитку в умовах

глобалізації. Наприклад, більшість держав Центральної та Східної Європи перед вступом до Європейського Союзу змушені перебудувати свої економічні та політичні інститути, навіть подекуди ціною втрати власного економічного та політичного суверенітету. Такий шлях трансформації пройшли більшість держав, які декларували свої наміри про вступ до відповідного геополітичного об'єднання. Деяко іншим є шлях пострадянських держав, які, на думку польського професора Г. Колодка-Гжегожа, «входять у глобальну економіку, а потім починається їх інтеграція у складі різних регіональних міжнародних організацій». Проте, як вважає дослідник, «жодної рівномірності цих процесів для різних країн світу бути не може, ...оскільки у них різні стартові умови транзиту, розміщені вони в регіонах з різними географічними та економічними умовами... водночас різниця у соціально-економічному розвитку держав скорочується, якщо вони стають учасниками одного міжнародного об'єднання...» [88, с. 84]. Таким чином, глобальна інтеграція за допомогою відповідних трансформаційних стратегій створює умови, які сприяють зменшенню радикальної відмінності в соціально-економічному розвитку держав. Успішність усунення таких відмінностей також залежить від змісту та якості таких трансформаційних стратегій, які здійснюються урядами країн – суб'єктів глобальної інтеграції. Виходячи із цього, першочерговим завданням для більшості держав, які декларують прагнення про включення до відповідних інтегративних об'єднань чи є повноправними їх суб'єктами, є необхідність розробки національної трансформаційної стратегії розвитку окремих сфер суспільства. Така програма має чітко окреслювати стратегічні напрями перебудови окремих сфер життєдіяльності суспільства відповідно до вимог глобалізаційного розвитку, а головне, до вимог окремих держав як ключових суб'єктів, з якими держава прагне налагодити відповідні стосунки.

У контексті дослідження на особливу увагу також заслуговують механізми здійснення трансформації. Більшість західноєвропейських учених сьогодні переконані в ефективності поєднання демократизму та авторитаризму як найбільш сприятливого інструменту реалізації глобалізаційних трансформацій національних держав, що тим самим є оптимальним способом нейтралізації впливу її негативних наслідків. Здебільшого тут ідеться про те, які механізми доцільно застосовувати для забезпечення соціально-економічної перебудови суспільства та реформування її політичної системи саме в умовах глобальної інтеграції. Досить часто різні трансформаційні стратегії справляють неоднаковий вплив на різні держави, оскільки вони мають різний рівень соціально-

економічного та політичного розвитку, а тому те, що може характеризувати певну динаміку в розвитку окремої держави, в межах іншої може залишитись зовсім непомітним, оскільки вона й без того має достатній рівень розвитку. Це, у свою чергу, свідчить про те, що різні трансформаційні стратегії здебільшого мають здійснюватись у межах держав, які перебувають ще на досить посередньому рівні розвитку, і тут результати певної трансформаційної стратегії реально можуть бути помітними. Хоча в стратегічному вимірі реалізація трансформаційної стратегії має стосуватись держав, які мають соціально-політичну, економічну та культурну схожість між собою. Трансформація характеризує різні форми радикальних змін, яких зазнає система державного управління. Залежно від форм поширення та реалізації, трансформація має загальний (охоплює всі без винятку країни світу), локальний (зачіпає окремі аспекти суспільного життя в межах окремої держави) та агресивний характер. Здійснюється трансформація за допомогою відповідних методів, серед яких: відкриті (зумовлені реалізацією спільної системи інтересів між державами), насильницькі (характеризуються нав'язуванням з боку окремої держави системи інтересів, яка не узгоджується із розвитком іншої держави) та має певні етапи (дотрансформаційний, трансформаційний, посттрансформаційний).

У результаті цього зазнає трансформації національна ідентичність держав, з'являються нові стандарти розвитку і типи соціальної організації, що визначає характер геополітичних змін – як позитивних, так і негативних.

Висновки до першого розділу

У першому розділі монографії досліджено та узагальнено генезу розвитку та фактори впливу геополітичних загроз на систему державного управління в умовах глобальної інтеграції та трансформаційних перетворень; охарактеризовано еволюційні трансформації у європейському та світовому просторах суспільно-політичного буття; актуалізовано сучасний контекст утвердження системи ідейно-політичних цінностей, у тому числі, у сфері національної безпеки.

З'ясовано, що глобалізація є масштабним явищем, що несе в собі значну кількість негативних наслідків, насамперед, – руйнування економічного, політичного і соціокультурного буття національних держав, часткову або ж повну втрату духовних основ їхнього суспільного життя. Застосувавши основні підходи у методології геополітичних досліджень, доведено, що сучасні процеси глобалізації призводять до

надзвичайно глибоких та складних цивілізаційних проблем: поширюючись у світовому просторі, такі процеси набувають спільних рис, зі збільшенням яких пришвидшуються процеси трансформації та інтеграції суб'єктів загальноцивілізаційного поступу.

Охарактеризовано підходи сучасних геостратегів щодо розподілу основних структурно обумовлених вимірів сучасного геополітичного аналізу: стратегічні впливи, що визначаються фактором підвищення сукупної могутності та прагнення досягнення більш значущої ролі швидко зростаючих держав; зростання економічних тенденційних впливів у процесі глобалізації та посилення ролі транснаціональних суб'єктів; врахування зростаючого впливу проблем природничого та екологічного характеру; тиску глобальних та регіональних демографічних зрушень і врахування існуючих обмежених можливостей розвинених країн – за умов прийому та асиміляції емігрантів в найближчі роки буде тільки зростати; зростання жорсткого втручання в особливий духовний простір, що є полем культурних кодів і цільовим об'єктом політико-соціальної деконструкції; власне геополітичний і гео економічний рівні, що охоплюють трансформаційні політико-просторові і економіко-просторові характеристики сучасного світу.

З урахуванням вищезазначеного, виокремлено основні критерії щодо геополітичних трансформацій: фіксація і прогноз меж полів взаємодії, динамічна мозаїка яких формує геополітичну структуру світу; дослідження механізмів і форм контролю над геопростором; геополітичне районування планети на основі розмежування геополітичних полів провідних суб'єктів; виявлення об'єктивно існуючих просторових політичних одиниць, геостратегічних зон та геополітичних регіонів; подолання конфронтаційної логіки в міжнародних відносинах; розробка геополітичних кодів для суб'єктів геополітики тощо.

Відтак визначено, що сучасні процеси трансформацій геополітичного та гео економічного простору стають ще більш складними та суперечливими, зацентровано на актуалізації необхідності розв'язання глобальних проблем безпеки, кардинальних суспільно-політичних та соціально-економічних змін, які останнім часом спостерігаються у багатьох країнах, які здійснюють визначальний вплив на міжнародну та національну безпеку. Тому емпіричною основою у дослідженні цих процесів і їх впливу на рівень розвитку сучасних держав стали нормативно-правові акти, що регламентують відносини суб'єктів застосування механізмів державного управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій. Взято до уваги ключовий показник у розвитку сучасних суспільств, яким є індекс забезпечення

безпеки та захисту суспільства: відповідно до показників щорічного дослідження у світі та оприлюднення його як Індексу людського розвитку протягом 2014-2020 рр., виокремлено більш та менш безпечні системи державного управління щодо забезпечення національної безпеки.

Показано, що в результаті послаблення ролі національних держав, ключову роль починають відігравати відповідні транснаціональні структури або навіть окремі держави – лідери (Америка, Китай, Індія, Бразилія), які й здійснюють трансформацію традиційної моделі світоустрою.

У результаті аналізу досліджень міжнародних індексів за даними Інституту економіки та миру («Institute for Economics and Peace»), Звіту про світовий показник спокою («Global Peace Index», GPI), Індексу поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів («On going Domestic and International Conflict domain»), Індексу забезпечення безпеки та захисту суспільства («Societal Safety and Security domain»), Індексу мілітаризації («Militarism in domain») тощо було з'ясовано, що функціонування системи державного управління в умовах глобальної інтеграції обов'язково передбачає її трансформацію, що характеризує різні форми радикальних змін, яких зазнає геополітична система світу і національна держава в процесі глобалізації. Стверджується, що глобальна інтеграція на сьогодні є основним базовим фактором геополітичних змін у світі, відповідно до якої змінюється система міжнародних відносин (перехід від біполярної до однополярної), відбувається структурно-морфологічна перебудова всієї міжнародної системи.

РОЗДІЛ 2. ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИЙ АНАЛІЗ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ЗАГРОЗ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ

2.1. Національна і міжнародна безпека в геополітичному вимірі: державно-управлінські аспекти

Незворотні трансформації, які відбулися на зламі ХХ та ХХІ століть призвели до незворотних радикальних змін у світобудові та у сфері безпеки, яка перетнула межі національної безпеки, вийшовши на транснаціональний рівень, узалежнилась від міжнародних умов і викликів у світовому розвитку. Відповідно, сучасна система міжнародної безпеки перебуває у процесі глибоких геополітичних трансформацій, перебуваючи під впливом процесів глобалізації.

Всеосяжна комунікація і технологічна єдність сучасної макрочивілізації стимулює світові процеси, що долають географічні бар'єри в економічній, виробничій та культурній взаємодії країн. Фінансові, торговельні процеси, міжнародні зв'язки загалом, навіть управління міжнародним розподілом праці та матеріальними ресурсами здійснюються за рахунок інформаційного представництва в технологічному, а не природно-ландшафтному просторі, тобто через так звану інтернет-економіку.

У останньому двадцятиріччі ХХІ ст. на світовій арені відбулися суттєві зміни, які протягом тривалого часу визначатимуть головні напрями розвитку людства. Внаслідок глобальних трансформацій формуються принципово нові риси світового порядку, а міжнародні процеси проявляються у формі суперечливих тенденцій, постійно виникають нові виклики і загрози у міжнародній безпеці. Розвиток країн світу тісно пов'язаний з формуванням сучасного глобального простору безпеки і стабільності.

Національна та міжнародна безпека, у поєднанні з глобалізаційними процесами є популярними об'єктами дослідження серед багатьох науковців та учених. Зокрема, зростання антропогенного впливу на біосферу, внутрішній і зовнішній контекст формування міжнародної екологічної безпеки та неспроможність призупинити посилення екологічних ризиків у глобалізованому світі вивчали такі дослідники як: О. Білорус, О. Васюта, А. Гальчинський, З. Герасимчук, Б. Губський, М. Долішній, А. Філіпенко, Є. Хлобистов, О. Чумаченко,

В. Шевчук [24] та ін. Політичні проблеми у контексті глобалізації сучасного світу вивчали Я. Тимків [185], Л. Артюшин [11; 12], О. Тевелєв, Н. Камінська [79] та інші. Домінуючий характер зовнішньої (воєнної) загрози висвітлювали такі відомі фахівці в сфері міжнародної безпеки, як Є. Азер, Р. Джексон, В. Кауфман, Ч. Мур, П. Хат [11] та ін. А глобальні трансформації широко досліджувалися Д. Хелдом, Е. Макґрю, Д. Гольдблатом, Т. Фрідманом та Дж. Ператоном [45], які визначили, що військова сила відіграла і віграє головну роль в історії глобалізації людських відносин.

Поняття «національна безпека» та «міжнародна безпека» є надзвичайно вживаним, але їх визначення тлумачиться залежно від традицій та еволюційного розвитку кожної окремої держави. Організаційні форми національної безпеки детермінуються історичними й соціально-політичними умовами держави, в яких вона виникає, розвивається та функціонує. Важливим для з'ясування сутності національної безпеки є її зовнішній вимір, тобто стан і умови розвитку держави та суспільства в міжнародному середовищі.

Так, за часів античності, поняття «безпеки» тлумачив Платон як відсутність небезпеки чи зла для людини. Філософ Цицерон, який був прихильником республіканського ладу у стародавньому Римі, головну функцію безпеки розглядав крізь призму прагнення людини «захищати власне життя, ...уникати всього шкідливого та добувати собі все необхідне для життя» [195, с. 138]. У період середньовіччя під безпекою розуміли спокійний стан духу людини, який давав можливість відчувати себе захищеним від будь-якої небезпеки. При цьому в такому значенні цей термін у лексиці народів Європи до початку Нової історії використовувався вкрай рідко. Лише в XVII-XVIII ст. завдяки філософським концепціям Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж-Ж. Руссо і Б. Спінози вживання поняття і терміну «безпека» значно поширилось, пов'язано це було із розробкою теорій «природного права» і «суспільного договору». В узагальненому значенні зміст цього поняття ототожнювався зі станом спокою, що виникає в результаті відсутності реальної небезпеки як фізичної, так і моральної. Саме в цей період були зроблені перші спроби теоретичного опрацювання даного поняття. Найцікавішу версією було запропоновано австрійським юристом і суспільним діячем XVIII століття Й. Зонненфельсом, який вважав, що стан безпеки є необхідною умовою для вільного існування приватної особи та розвитку суспільства. До того ж, зростання народонаселення він розглядав як один з головних факторів забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави. Отже, з XIX ст.

в європейських країнах стан безпеки почав розглядатися як наукова категорія в контексті безпеки індивідуума, суспільства та держави. Характерно, що в Російській імперії це поняття стало вживатися тільки наприкінці XIX ст. у досить специфічному сенсі – як охорона суспільної небезпеки та діяльність, що спрямована на боротьбу з державними злочинами [89, с. 17].

У науковій сфері та наукових дослідженнях найчастіше категорія національної безпеки розглядається у концептуально-ідеологізованому абстрактному форматі та відображає домінуючий вплив західної політичної риторики і західної ліберально-демократичної традиції. Зокрема, такий підхід, що розглядає народ як носія суверенітету, ототожнюється з американським політичним баченням національної безпеки, яке полягає у забезпеченні безпеки, процвітання та свободи американського народу. Варто зазначити, що вплив американських і російських концепцій безпеки позначився і на культурі політичного мислення в Україні, де народ теж фігурує як основний суб'єкт безпекової політики держави та носій ідеї суверенітету. Проте це є заідеологізований підхід, який значно звужує сутність поняття «національної безпеки». Тому в останніх наукових дослідженнях на основі загальної теорії безпеки та ієрархічної взаємозалежності нормативно-правових актів у галузі національної безпеки було сформульовано тріаду принципів: концепція-доктрина-стратегія. Саме елементи цієї ієрархії є структурно-функціональними чинниками, що були покладені в основу логічно побудованої конструкції: «концепція національної безпеки – доктрина національної безпеки – стратегія національної безпеки» [166, с. 223; 171, с. 347].

Таким чином, зважаючи на розбіжність у формулюваннях змісту безпеки та неадекватне відображення її у відповідних документах, деякі науковці запропонували власну методологію формалізації ідеологічних, концептуальних і доктринальних підходів щодо визначення змісту національної безпеки. Сутність її полягає у поєднанні трьох складових безпеки: «національні цінності – національні інтереси – національні цілі» в єдину функціональну систему. Ключовим поняттям серед цих складових є «національний інтерес», визначення якого в контексті національної і міжнародної безпеки набуває особливого значення. Крім спільного гносеологічного статусу, «національна безпека» і «національний інтерес» поєднані функціонально, адже легалізуються шляхом політичної легітимізації в структурах державної влади. Владні інтереси еліти поширюються як на сферу внутрішньої, так і на сферу

міжнародної політики. При цьому остання відіграє домінуючу роль у діяльності правлячих кіл, які формують зміст національних інтересів будь-якої держави. Присутність ідеологічного компонента потрібна для формування ідеологізованих уявлень про роль держави в сфері міжнародних відносин. Визначаючи функціональний зміст цих концептів, український вчений-політолог О. Андрєєва підкреслює, що «національний інтерес» ґрунтується в підтриманні рівня уявлень про «національну безпеку» в міжнародній сфері, контролі над ситуацією в цій сфері» [7, с. 39]. Саме «національний інтерес» обумовлює всі сфери розвитку у суспільно-політичних системах. Тому серед змістових складових національної безпеки відзначаються такі: 1) політична безпека; 2) державна безпека; 3) військова безпека; 4) економічна безпека; 5) соціальна безпека; 6) гуманітарна безпека; 7) науково-технологічна безпека; 8) екологічна безпека; 9) інформаційна безпека.

Проте структура національної безпеки є неповною і недієздатною у сучасному глобалізованому світі без міжнародно-політичної складової. Ця зовнішня складова національної безпеки пов'язана з геополітичними факторами (географічне розташування, розмір території, наявність природних ресурсів, транзитні можливості, чисельність і якість населення), а також зі стратегічними цілями, що їх планує досягнути держава у міжнародному середовищі. Сучасна наукова інтерпретація національної безпеки передбачає розгляд її сутності у взаємозв'язку зі станом міжнародної безпеки, яка є системою міжнародних відносин, заснованих на дотриманні всіма її суб'єктами норм міжнародного права, що виключає вирішення спірних питань і суперечок між ними за допомогою сили чи загрози її використання. Відтак зрозуміло, що в західній науковій літературі не втратили своїх позицій ідеалістичні постулати І. Канта, згідно з якими «не існує міжнародного права, що виправдовує війну», що «вічний мир, який буде закріплений мирними договорами... є не порожня ідея, а завдання, яке поступово буде реалізоване» [81, с. 302-303, 309].

У сучасному світоустрої забезпечення безпеки на глобальному рівні є одним із найважливіших завдань для світової спільноти. Адже, у сучасному розумінні, міжнародна безпека – це стан міжнародних взаємовідносин, при якому гарантується зовнішня складова національної безпеки кожної країни і одночасно виключається загроза війн і військових конфліктів у процесі розв'язання гострих міжнародних протиріч на двосторонньому, багатосторонньому та регіональному рівнях.

У широкому сенсі міжнародна безпека складається з комплексу політичних, економічних, екологічних, інформаційних, гуманітарних та інших аспектів безпеки. Міжнародна безпека у вузькому розумінні складається тільки з її воєнно-політичних аспектів. Залежно від масштабів виміру розрізняють національний, регіональний і глобальний рівні міжнародної безпеки, – така типологія пов'язана з найважливішими просторовими категоріями геополітичної теорії, до яких належать державна територія, геостратегічний регіон, геополітичний регіон і світовий геополітичний простір.

В умовах міжнародної безпеки кожна держава має кращі можливості для проведення політики, спрямованої на підвищення матеріального рівня життя людей та вільного розвитку особистості, забезпечення в повному обсязі прав і свобод людини й громадянина. Сучасна інтерпретація поняття «міжнародна безпека» ототожнюється з таким типом світового порядку, у якому створені консенсусно-комфортні міжнародні умови для вільного розвитку держав та інших суб'єктів міжнародного права. Визначальним принципом міжнародної безпеки є принцип не застосування військової сили для врегулювання міждержавних конфліктів.

У третьому тисячолітті будь-яка країна може залишитися поза системою цивілізаційного розвитку, якщо її лідери не враховуватимуть нові вимоги та правила гри, що формуються у міжнародному безпековому просторі. Оскільки, «міжнародна безпека» є дещо складнішою у гносеологічному вимірі, а її генеза зумовлена бурхливим і суперечливим розвитком міждержавних політичних і економічних відносин у ХХ ст. У своїй історичній еволюції поняття «міжнародна безпека» (*international security*) тісно пов'язано з терміном «національна безпека» (*national security*), який увійшов до політичної лексики в 1904 р., завдяки американському президенту-республіканцю Т. Рузвельту. Після закінчення Другої світової війни з прийняттям у США Закону про національну безпеку в 1947 році термін «національна безпека» почав трактуватися як здатність держави зберегти суверенітет і територіальну цілісність, підтримувати політичні та економічні відносини з іншими країнами, на різних рівнях захищати від зовнішнього впливу свої інститути та систему управління, а також контролювати свої кордони. Відтак національна безпека, трансформувавшись у державну стратегію та провідний напрям зовнішньої політики біполярної доби, набула статусу міжнародної безпеки. Майже до кінця 90-х рр. ХХ ст. стан безпеки у світі визначався формулою «міжнародна безпека доби закінчення холодної

війни». Така гносеологічна «звуженість» щодо її формулювання відображає специфіку постбіполярного періоду, в якому процеси безпеки мають інші, тобто відмінні від попереднього, геополітичні масштаби та функціональні параметри розвитку. У цей період під впливом військово-політичних, економічних, соціокультурних, екологічних та інших чинників і відповідних проблем простір безпеки змінює свій формат з національного та міжнародного на глобальний.

Інтеграційні процеси у сучасному світі створили такі могутні міжнародні структури, які вже зараз впливають на долю будь-якої держави, нерідко не зважаючи на норми міжнародного права та існуючі міжнародні домовленості. Усталені принципи, на яких протягом останніх майже 400 років (після Вестфальського мирного договору 1648 р.) будувалася система міжнародних відносин, а саме: суверенітет держав, недоторканість кордонів, невтручання у внутрішні справи країн тощо, – у третьому тисячолітті ставляться під сумнів практикою війни з тероризмом, зупинення геноциду та систематичного порушення прав людини, підтримки демократії у будь-якій країні чи регіоні світу. Ці морально-правові імперативи виступають в деяких випадках мотивацією діяльності низки провідних воєнних стратегій у світі. Головною метою для багатьох держав постає адаптація навколишнього простору безпеки до «правил гри» глобалізованого світу. При цьому держави вимушені брати до уваги морально-етичні критерії оцінки своєї політики міжнародною спільнотою. Водночас, глобальні та регіональні системи безпеки виявилися нездатними ефективно реагувати на низку нових загроз воєнного і невоєнного характеру [145, с. 7].

Термін «глобалізація» надзвичайно широко вживається в сучасних офіційних документах, публіцистиці та науковій літературі. У популярній праці Т. Фрідмена не надається формалізованого визначення глобалізації, але вона зображується «єдиною силою, яка є настільки домінуючою, що забезпечує всеосяжні рамки для всіх інших сил, є сутністю сучасних міжнародних відносин». Т. Фрідмен пов'язав економічну глобалізацію з міжнародною безпекою у своїй теорії «золотої арки (у вигляді літери m – фірмовий знак компанії Макдональдс), яка запобігає конфліктам». Ідея Т. Фрідмена ґрунтується на тому, що глобалізація – це шлях до збереження миру, тому що скуті взаємними економічними ланцюгами країни надто багато втрачать у разі війни між ними. Дослівно у Т. Фрідмена теза звучить так: «з моменту, коли країна досягає рівня економічного розвитку, за якого в ній виникає середній клас, достатньо великий, щоб підтримувати існування мережі закусочних

Макдональдс, її народ ніколи не захоче воювати, а краще стоятиме у черзі за гамбургерами». Очевидно, теорії «золотої арки» бракує навіть мінімальної універсальності, вона, наприклад, не стосується Сполучених Штатів або Російської Федерації [76, с. 23].

Автори «Глобальних трансформацій» Д. Хелд, Е. Макгрю, Д. Гольдблат та Дж. Ператон віддають військовій силі головну роль в історії глобалізації людських відносин від перших імперій і до сучасності. Завдяки використанню сили відбувалося територіальне розширення держав і цивілізацій, жодна оцінка цього процесу не буде переконливою, якщо не брати до уваги надзвичайне організоване насилля та страждання, що супроводжували формування сучасної міжнародної системи. Поєднання «технологізації» війни з геополітичною конкуренцією в ХХ ст. призвело до небаченої доти глобалізації військових конфліктів та протистоянь. Як зазначають згадані вчені, «з початком ядерної епохи постійна загроза того, що військова конфронтація наддержав може призвести до знищення планети, посилила уяву про людство як про глобальну спільноту з єдиною долею» [20, с. 47].

Епоха глобалізації починається в середині ХХ ст., коли виникають її сучасні моделі, що не тільки у кількісному відношенні є вищими за форми більш ранніх епох, але й мають у порівнянні з ними безпрецедентні якісні відмінності – якщо судити про глобалізацію на підставі того, як вона організована та відтворюється. Провідним фактором глобалізації безпеки постало створення, застосування і розповсюдження ядерної зброї та її носіїв, що об'єднало і стиснуло глобальний безпековий простір, відтепер в ньому не можна знайти місце, щоб сховатися у випадку світової термоядерної війни, що покладе край будь-якому відтворенню. Ядерний фактор надав специфіки всім без винятку глобалізаційним процесам, тому й епоха глобалізації, що триває сьогодні, в безпековому вимірі розпочалася з першим використанням ядерної зброї 6 серпня 1945 р. та еволюціонувала з усвідомленням факту смертності людства, кінець історії якого може покласти глобальна термоядерна війна.

Глобалізація є процесом, що втілює у собі трансформацію просторової організації світу та його регіонів, соціальних відносин та взаємодій – що вимірюється за допомогою таких показників, як їх тривалість, інтенсивність, швидкість і вплив, - які породжують міжконтинентальні або міжрегіональні потоки та структури активності, взаємодій та проявів влади. На сучасному рівні розвитку світу спостерігається утворення надконтинентальних центрів сили впливу на

світові процеси через активізацію нових форм конкуренції учасників міжнародних відносин – держав-лідерів економічного розвитку, транснаціональних корпорацій, транснаціональних банків, світових виробничих центрів, техномегаполісів, міжнародних неурядових організацій та ін. За своєю конфігурацією та структурою ці суб'єкти є надзвичайно рухливі та економічно потужні в потенціалі перерозподілу ресурсів світу.

Зважаючи на вищесказане, слід виокремити основні тенденції, які є важливими для пошуку взаємовідносин глобалізації та міжнародної безпеки. Насамперед, це стосується політичної глобалізації (її наслідків та важелів). Звернемося до визначення глобалізації, запропонованого директором програми безпекових досліджень Масачусетського технологічного інституту Б. Позеном у ході дискусії щодо перспектив зовнішньої політики «головного глобалізатора» – США. Він вірно підмітив, що «глобалізація ускладнює зовнішню та безпекову політику США». Позен визначає глобалізацію як «всесвітнє розповсюдження капіталізму», разом з інтенсифікацією міжнародної торгівлі, поширенням виробництва, інвестицій та фінансів.

Адже, глобалізація стала можливою завдяки руйнації старих політичних бар'єрів (міждержавних кордонів) та прогресу всіх засобів транспортування товарів та людей, революції в інформаційних технологіях. Вона загострює старі протиріччя між державами-лідерами та аутсайдерами та спричиняє нові. «Глобалізація – це об'єктивний процес, який розвивається незалежно від волі глобалізаторів, хоча їм під силу його дещо прискорювати чи гальмувати» [145, с. 15].

Атака на території США 11 вересня 2001 р. стала символом, квінтесенцією виклику безпеці епохи глобалізації – тероризм виник задовго до неї, але мотивації й засобів діяти саме в такий спосіб терористи набули саме завдяки глобалізації (хоча б завдяки всесвітнім прямим телевізійним репортажам – у реальному часі, що надає можливість терористам надати терористичному акту якості всесвітнього ток-шоу).

На відміну від спокійних часів, які спостерігалися в доглобалізаційну епоху, небезпечні часи потребують більш рішучої та енергійної стратегії. Небезпечні часи також вимагають ефективної стратегії, бо в конкретній ситуації, як правило, практично не лишається місця для помилкових суджень та хибних рішень. Коли небезпечні часи водночас є складними, то вони, крім того, потребують ще й глибокої та комплексної стратегії. Така стратегія має зосереджуватись на найбільш важливих небезпеках, розуміти їх справжню природу та

динаміку, породжену ними. На жаль, наші часи здебільшого демонструють її відсутність.

Президент Дж. Буш мав рацію, коли проголосив терористів та сучасних диктаторів ватажками «вісі зла» [201, с. 193], бо це проголошення конкретизувало спрямування його глобальної стратегії. Але в подальшому ця формула трактувалася занадто вузько, а в загальній стратегії США, за деякими оцінками, симптоми були переплутані з глибинними причинами, що спрямувало її в помилкове русло. І, навпаки, якщо цю формулу трактувати занадто широко, то це призведе до розпорошення зусиль на одночасне досягнення багатьох цілей, і, таким чином, втрачається фокус стратегії. Те саме стосується інтелектуальних формул, які можна було б застосувати у сучасному світі: всі вони вразливі до помилкового сприйняття глобалізованого світу і похідних від нього політичних помилок.

Очевидним фактом є те, що лідером глобалізації є США, яке має у своєму розпорядженні більше інформації, ніж будь-яка інша держава. Але інформація – це не те саме, що знання чи розуміння. Кількість випадків в останні роки, коли Сполучені Штати були не готові до певного перебігу світових подій, свідчить про те, що їх знання надто далеке від ідеального. Неодноразово виникала напруга між США та Китаєм і Росією, через непослідовну і агресивну політику. Інколи ці держави вдавалися до дій, що суперечили інтересам та політиці США, а пізніше раптом їхні позиції зближувалися зі Сполученими Штатами. Сказане на рахунок відносин між великими державами ще в більшій мірі стосується ситуації з південною дугою – нестабільністю на Близькому Сході. Терористичні атаки 11 вересня 2001 року, що були спровоковані з боку південної дуги нестабільності, захопили США зненацька, і, частково це сталося через їх власні прорахунки. Впродовж періоду з 1990-их рр. по 2003 р. Сполучені Штати чотири рази вимушено вступали у регіональні війни в цій геополітичній зоні: в Кувейті, Косово, Афганістані та Іраку. Всі чотири війни захоплювали США зненацька: за кілька років до їх початку жодна з них не передбачалася у американському стратегічному плануванні. Більше того, стратегічні причини цих війн – регіональна агресія в Перській затоці, етнічні конфлікти на Балканах, акт глобального тероризму, що був ініційований із території Афганістану, та необґрунтована превентивна інтервенція в Ірак – не до кінця були зрозумілі, поки не вилились у збройний конфлікт. Як засвідчує досвід, рівень ненависті ісламського фундаменталізму до Сполучених Штатів та

демократичної спільноти не потрапляв до поля уваги більшості американських посадовців, доки не став занадто очевидним [11, с. 127].

Тому глобалізаційні процеси принесли як позитивні, так і негативні зміни у розвиток сучасного світу. З одного боку призвели до зміни людського світогляду, капіталу, технологій – і це мало позитивний вплив на пришвидшення розвитку на глобальному рівні. З іншого боку ці процеси призвели до розширення цілої низки негативних явищ, таких як: міжнародні політичні кризи, економічні та фінансові проблеми, міжнародний тероризм, інформаційні загрози, організована злочинність, корупція, торгівля людьми і наркотиками, відмивання грошей, морське пірацтво – і ці явища швидко охоплюють різні регіони і розвиваються у межах цілого світу. Пристосування до глобалізаційних змін є нерівномірним і призводить до напруги і конфліктів у міжнародних стосунках. У зв'язку із цим роль держави, як ключового гравця на міжнародній арені, значно ослабла, – така тенденція простежується вже у цілому світі та й навіть призвела до обмеження регуляторної ролі держави стосовно зовнішніх суб'єктів.

Такі глобалізаційні процеси в деяких сферах мають позитивний вплив на стабілізацію ситуації, завдяки добровільному делегуванню частини суверенних прав на міжнародний рівень. Це збільшує можливість у прогнозуванні поведінки держав і надає кращі можливості у координації діяльності, а також призводить до гармонізації права. Проте державам і надалі загрожують ще масштабніші та різноманітніші виклики зі сторони недержавних сильних суб'єктів – міжнародних корпорацій, організованої злочинності, терористичних організацій, та й навіть приватних парамілітарних фірм і підприємств. За умов кризи чи у складній ситуації, такі організації можуть на різному рівні стати причиною нестабільності.

Як вище зазначалося, в останні роки стало очевидним поступове послаблення домінуючої позиції США у світі. Хоча й надалі саме США залишається найпотужнішою мілітарною структурою у світі. У попередньому двадцятиріччі значно зріс зовнішній борг США, що значною мірою пов'язано з війнами у Афганістані та Іраку, конфліктами у Лівії та Сирії, зухвалим терактом 11 вересня 2001 року, кризою у економічному та банківському секторах, і врешті – глобальною кризою на тлі пандемії COVID-19. Результатом цього є поступове зменшення ролі Сполучених Штатів Америки як «глобального поліцейського». У цьому процесі значно посилилася роль Європейського Союзу, який перебрав на себе функції у гарантуванні стратегічної безпеки для країн не

лише, які є у його складі, але розташовані на Євразійському континенті. Проте, слід зважати на те, що США і надалі залишається державою із потужним інноваційним, підприємницьким потенціалом у динаміці глобального технологічного розвитку у світі. Як держава, яка емітує валюту, і в якій зосереджено найбільший фінансовий резерв у світі, США володіють значною бюджетною гнучкістю.

Хоча ЄС у останні роки потерпає як від глобальної, так і регіональної кризи, європейська валюта посіла стійкі позиції та стала дорожчою за американський долар. На сучасному етапі 25% світового ВВП виробляється у межах ЄС. Тому, слід зазначити, що ЄС на сучасному етапі у процесі глобалізації є мірилом стабільності на рівні міжнародних стосунків та взаємозв'язків.

Посилення плюралізму у глобальному устрої виникло у зв'язку із швидкими темпами розвитку нових потужностей, значення яких виходить за рамки регіонального статусу. Результатом цього стало зміщення глобального вектору впливу з євроатлантичного обшару в бік Східної Азії, що є реальним викликом для сучасної Європи. Зміна існуючого стану у глобальному вимірі значною мірою пов'язана із розвитком Китаю, який за останніх 20-25 років обійняв домінуючі позиції у виробництві та експорті товарів широкого ужитку. Загрозою у сучасному світі є задеклароване стратегічне партнерство Росії та Китаю, хоча й не призвело до створення військово-оборонного союзу та стабільної коаліції. Разом із цим зростає активність Китаю на далекому Сході, який Пекін вважає своєю регіональною сферою впливів. Дедалі міцнішими стають зв'язки Китаю і Тайваню, реінтеграція Тайваню значною мірою зміцнила геополітичні позиції Китаю (наприклад, контроль за морськими шляхами), а також їх потенціал інноваційний і науковий, а також економічний. А це не виключає напруги між Пекіном та Вашингтоном, котрий є гарантом безпеки Тайпєй. Китай значною мірою сконцентрувався на економічному зростанні, тому його військовий потенціал не становить поки що реальних загроз. Проте позиції Китаю послабилися за останніх 9 місяців, у зв'язку із вибитком вірусу у одній із лабораторій м. Уханя та стрімким його поширенням у світі, що призвело до глобальної пандемії COVID-19 та комплексної світової кризи.

Високі конкурентноспроможні позиції посилює у останньому двадцятиріччі Бразилія, яка сконцентрувала свої зусилля щодо економічно-господарського розвитку та концентрації політичних ресурсів, так званих «soft power».

На думку Світового банку, у найближче десятиліття одну із лідерських позицій обійме Індія, котра, окрім економічно-господарської експансії, зорієнтована на розвиток мілітарного потенціалу (враховуючи конфлікт із Пакистаном), широкої закупівлі військової техніки та ліцензованих технологічних ліній для монтажу військової техніки.

Зміни у міжнародному розподілі сил призвели до появи частини держав середньої величини, котрі претендують на роль імперій на регіональних рівнях, серед яких виокремлюються: Іран, Індонезія, Пакистан, Туреччина і Нігерія. Зокрема, Туреччина займає стратегічне геополітичне положення між Азією та Європою та розташована недалеко від північної Африки. Туреччина стабільно накопичує золотовалютний запас і активно вкладає ресурси у економічний розвиток, що дозволяє експертам передбачати, що у 2050 році її економічний розвиток перевищить не тільки розвиток Російської Федерації, а й Німеччини. Надалі простежується зростання панівних позицій Туреччини не тільки на Близькому Сході та у північній Африці, а й пострадянському просторі, особливо: у басейні Чорного моря, на південному Кавказі та середній Азії [79, с.5].

Теократична республіка Іран є сьогодні країною, яка посилює свої конкурентноспроможні позиції через демографічне зростання та політичні амбіції. Особливе значення відіграє ця держава на Близькому Сході та на енергетичному ринку, адже має значні запаси нафти (посідає 3 місце у світі, та забезпечує понад 10% енергетичного ринку) та газу (2 місце у світі, та забезпечує близько 15% енергетичного ринку) [201, с. 193]. Окрім того, Іран продовжує нарощувати свій мілітарний потенціал через збагачення атомної енергії та урану. Тому виникнення конфлікту збройного у цьому регіоні та за домінуючих позицій Ірану може мати дуже негативні наслідки не тільки на Близькому Сході, а й в усьому світі. З цим пов'язана постійна протидія та введення санкцій проти Ірану з боку США, що є стримуючим та випереджаючим фактором у даній ситуації.

Чим далі, то більшу загрозу становлять для міжнародної безпеки слаборозвинені держави, які не мають можливості забезпечити відповідного рівня обороноздатності та захисту власних кордонів, території. Тому, найчастіше ці держави, стають осередками для фундаменталістських і терористичних організацій та розвитку організованої злочинності. Яскравим прикладом цього був до 2001 року Афганістан, де панував режим талібів, а сьогодні все більше занепокоєння і небезпеку починає становити ситуація у Малі та ін.

Складним викликом та загрозою не тільки для України та Європи, але й цілого світу стала війна Російської Федерації на сході України, починаючи із 2014 року. Ця гібридна війна стала початком руйнування усталеного світового порядку та підтримання миру і безпеки у світі. Особливість цієї війни характеризується як веденням агресивних військових дій під прикриттям незаконних (неформальних) збройних формувань, так і одночасним використанням широкого спектра політичних, економічних (у тому числі енергетичних і торгівельно-економічних), а також інформаційно-пропагандистських заходів, з яких, як правило, і починається «гібридна війна», та які її супроводжують впродовж усього періоду військових дій. Ряд провідних експертів заходу небезпідставно називають її ще як «війна нового покоління» або «війна нової генерації». Внаслідок цієї війни порушено систему стабільності та гарантій безпеки у світі, які супроводжуються: руйнуванням найважливіших міжнародних порозумінь та договорів щодо роззброєння, котрі значною мірою ґрунтувалися на Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT), а також трактатах про роззброєння і обмеження використання ракетних систем близького та середнього радіусу дії (Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE; Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF). Крім того, нератифікованими залишаються договори щодо повної заборони ядерних випробувань (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT) та виробництва матеріалів атомної енергетики (Fissile Material Cutoff Treaty, FMCT).

Саме діяльність Ірану вказує на те, що держави можуть використовувати основоположні можливості в сфері нуклеарної оборони, формально залишаючись в рамках договірних обмежень. Саме політика Ірану провокує ризики ланцюгової реакції в регіоні, в якому частина держав виявляє зацікавленість щодо здобуття ядерних та нуклеарних технологій. Ядерні випробування у Північній Кореї спричиняють вкрай негативний вплив не тільки на регіональну безпеку, але й на глобальному рівні та неможливіють повноцінної ратифікації договору про повну заборону ядерних випробувань.

Також ситуація у Азії дестабілізується через нарощування ядерного потенціалу Пакистаном, який має можливості щодо ядерного виробництва і має балістичні ракети далекого радіусу дії. Насторожує близьке розташування Пакистану щодо Афганістану та Середньої Азії. Неможливо також виключати загрозу використання або шантажу уживання атомної зброї терористами у великих містах Заходу. Адже така

зброя може бути украдена або самостійно виготовлена, оскільки сучасні технології дозволяють виготовлення та використання вибухового ланцюга з метою розпилення радіоактивних матеріалів (так звана, «брудна бомба»).

Найшвидше розвивається ракетне озброєння в нестабільних регіонах, охоплених тривалою політично-мілітарною кризою. На Близькому Сході в Ірані та Сирії розміщені ракетні системи для ураження об'єктів розміщених у Ізраїлі та американських баз, розміщених у даному регіоні. А це призводить до постійної напруги у стосунках між Іраном та Ізраїлем, Іраном та США.

Таким чином, міжнародна безпека безпосередньо узалежнена від міжнародних взаємовідносин, відповідно до якої гарантується зовнішня складова національної безпеки кожної країни і одночасно виключається загроза війн і військових конфліктів у процесі вирішення гострих міжнародних суперечок і непорозумінь. Тому важливим репрезентативним показником є індекс поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів. Саме у Індексі поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів (з англ. «Ongoing Domestic and International Conflict domain») враховується [282-295]: кількість зовнішніх та внутрішніх конфліктів, що відбулися; кількість смертей від організованих конфліктів (зовнішніх); кількість смертей від організованих конфліктів (внутрішніх); рівень організованих конфліктів (внутрішніх); відносини з сусідніми країнами (Додаток В) та підтверджується наступними даними, отриманими на основі аналізу показників міжнародних індексів (табл. 2.1 і 2.2).

Таблиця 2.1

Найбільш та найменш мирні країни відповідно до величини індексу поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів у 2014-2020 рр.

Роки	Найбільш мирні країни	Найбільш конфліктні країни
1	2	3
2014	Ботсвана, Бразилія, Маврикій, Уругвай, Чилі, Швейцарія	Демократична Республіка Конго, Пакистан, Південний Судан , Росія, Сирія, Судан, Україна, Центральноафриканська Республіка
2015	Австрія, Ботсвана, Бразилія, Маврикій, Уругвай, Чилі, Швейцарія	Афганістан, Демократична Республіка Конго, Пакистан , Південний Судан, Сирія, Сомалі, Судан, Центральноафриканська Республіка

1	2	3
2016	Ботсвана, Бразилія, Маврикій, Сінгапур, Уругвай, Чилі, Швейцарія	Афганістан, Пакистан, Південний Судан, Сирія , Сомалі, Судан, Україна, Центральноафриканська Республіка
2017	Ботсвана, Маврикій, Сінгапур, Уругвай, Чилі, Швейцарія	Афганістан, Ірак, Пакистан, Південний Судан, Сирія , Сомалі, Судан, Україна, Центральноафриканська Республіка
2018	Болгарія, Ботсвана, Бразилія, Ісландія, Маврикій, Нова Зеландія, Сінгапур, Уругвай, Чилі	Афганістан, Ємен, Лівія, Пакистан, Південний Судан, Сирія , Сомалі, Україна
2019	Болгарія, Ботсвана, Ісландія, Маврикій, Нова Зеландія, Сінгапур, Уругвай, Чилі	Афганістан, Ємен, Лівія, Пакистан, Південний Судан, Сирія , Сомалі, Туреччина
2020	Болгарія, Ботсвана, Ісландія, Маврикій, Нова Зеландія, Сінгапур, Уругвай, Швейцарія	Афганістан, Демократична Республіка Конго, Ємен, Ірак, Пакистан, Південний Судан, Сирія , Сомалі

* - якщо є один лідер за показником, він виділений жирним шрифтом
Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет ресурсів [282-295]

Таблиця 2.2

Країни, в яких величина індексу поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів не перевищувала значення «1.2» за період 2014-2020 рр.

№ з/п	Країна	Роки						
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Австрія	1.200	1.130	1.081	1.035	1.079	1.083	1.008
2	Ботсвана	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
3	Ісландія	1.200	1.160	1.081	1.028	1.036	1.024	1.001
4	Маврикій	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
5	Малайзія	1.200	1.140	1.111	1.057	1.051	1.054	1.025
6	Нова Зеландія	1.200	1.160	1.081	1.028	1.036	1.024	1.003
7	Португалія	1.200	1.160	1.081	1.035	1.079	1.083	1.008
8	Сінгапур	1.200	1.160	1.069	1.021	1.024	1.012	1.000
9	Уругвай	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
10	Швейцарія	1.000	1.000	1.000	1.008	1.044	1.059	1.005

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет ресурсів [285-295]

Найспокійнішими країнами в аспекті рівня організації конфліктів та інших питань, що супроводжують реалізацію подібних заходів, слід вважати Австрію, Ботсвану, Ісландію, Маврикій, Малайзію, Нову Зеландію, Португалію, Сінгапур, Уругвай, Швейцарію. Дані країни протягом 2014-2020 рр. демонструють стабільний рівень низького значення індексу поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів (табл. 2.1).

Серед лідерів за останнім місцем в аспекті вивчення сфери поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів виділяються Південний Судан, Пакистан, Сирія. При чому Сирія займала останнє місце в даному рейтингу протягом 2016-2020 рр. (табл. 2.2).

Для України ж у свою чергу предметом особливої уваги є розвиток ракетних систем та нарощування військового потенціалу Російською Федерацією, яка вже сім років веде війну на сході України, дестабілізуючи всю систему безпеки на Євразійському континенті. Тому міжнародні організації, котрі займаються питаннями безпеки і котрі донедавна міцно стояли на сторожі мирних договорів та угод, втратили частину своїх функцій та послабили свої позиції. Ослабили функції політичні та мілітарні (миротворчі місії) ООН, довгий час не здійснюється до кінця реформа Ради безпеки ООН. Рада безпеки і надалі виконує формальну функцію щодо надання дозволу на застосування реальної сили, а тому дедалі частіше застосування сили відбувається без її мандату.

В системі ООН агентства, що використовують приватні служби безпеки, включають в себе ЮНІСЕФ, Програму розвитку ООН, Світову продовольчу програму, Місію ООН по верифікації в Анголі, Операцію ООН у Мозамбіку. Операції такої НПО, як World Vision, у Сьєрра-Леоне захищалися фірмою Lifeguard. DSL надавала охорону персоналу й інфраструктурі ООН у Кіншасі (Демократична республіка Конго). Альтернативою використанню приватних військових компаній у миротворчих операціях ООН могло б стати створення постійних сил ООН. Ця ідея має чимало прихильників, які вважають, що це єдиний спосіб зробити ООН здатною швидко реагувати на кризи. Однак проти цієї ідеї виступають такі країни як США або Росія, тому що розглядають створення таких сил, як небажаний для них крок у напрямку до світового уряду.

Тому існують різні підходи до того, якої форми може набути процес глобалізації. Згідно з першим з них, нове світове співтовариство розглядається у вигляді збільшеної моделі національної держави. Його

прихильники висувають ідею світового уряду. Однак такому інституту не вистачатиме легітимності. Мабуть, більшість теоретиків міжнародних відносин погодилися б з передчасністю ідеї створення світового уряду. Тому найближчим часом світова система навряд чи буде мати центральний інститут, що забезпечуватиме підпорядкування окремих акторів існуючим нормам. У цьому сенсі основною характеристикою міжнародних відносин, як і раніше, є анархія. Другий підхід розглядає реформовану ООН у якості головної діючої особи в управлінні процесом глобалізації. Однак цей підхід не приділяє досить уваги ролі приватним акторам.

Представники третього підходу головними діючими особами процесу глобалізації вважають лідера - США, – що одноосібно, або разом з союзниками вирішують глобальні проблеми на власний розсуд. Четверта група вважає за необхідне так зване кооперативне глобальне управління.

Схильність до тієї або іншої форми процесу глобалізації знаходить відображення у політиці в галузі безпеки провідних держав та у розвитку нових концепцій безпеки. При цьому слід враховувати, що основне ядро ринкових демократій, країн центру, користуючись наслідками глобалізації, стає більш інтегрованим. У той же час менш розвинені країни в результаті глобалізації можуть дезінтегруватися й не мати жодних стимулів для того, щоб дотримуватися міжнародних норм. Разом із протизаконними транснаціональними організаціями такі держави можуть приєднатися до вже існуючих країн (так званих країн-паріїв), що нехтують загальноприйнятими нормами. Володіння такими державами зброєю масового знищення містить у собі кілька загроз, головна з яких полягає на тому, що вони використовують ці озброєння для тиску на сусідів. Інша – в тому, що вони можуть здійснити зовнішню інтервенцію проти них або підірвати міжнародну стабільність в цілому.

З цих причин стратегія міжнародної безпеки має враховувати фундаментальні елементи глобальних проблем і приділяти належну увагу кожному з них. У жодній країні в світі немає нескінченного резерву силових ресурсів, тому будь-яка держава не може розраховувати на ідеальні результати у досягненні національної безпеки. [79, с.5].

Відвернення глобальних конфліктів, тяжка робота на благо світу – це основна мета, заради досягнення якої національна стратегія безпеки повинна зосередитись на паралельному і взаємно підсилюючому знешкодженні всіх цих загроз. З цієї причини мають прагнути до більш тісної співпраці демократичні союзники та партнери. В даній ситуації

потрібен багатонаціональний підхід, бо самостійно жодна держава не зможе виділити необхідну кількість ресурсів та сконцентрувати всю силу волі, яка б дозволила попередити загрози або вирішити глобальні проблеми на відповідному рівні.

Стратегія міжнародної безпеки повинна працювати в небезпечному, швидкоплинному світі глобалізації та постійних змін в умовах непередбачуваного майбутнього з кількома варіантами розвитку подій. Загрози сучасного світу не можна ліквідувати за допомогою тих простих формул, що могли бути ефективними під час холодної війни чи відносної тиші у 1990-х роках. Політичні підходи минулого часто виглядали ефективними лише на папері, а в реальності зазнавали прикрих невдач. Наприклад, американська політика на Близькому Сході визначається проваленими цілями і спотвореною політикою. Тому треба бачити вірогідне співвідношення між діями та результатами з урахуванням потенційних глобальних наслідків, - як запланованих, так і неочікуваних.

Слід зазначити, що глобалізація не обмежується лише світовим рівнем, але й призводить до регіональної інтеграції, створює новий контекст для застосування національної сили. Комбінація нових технологій, міжнародних інститутів, органів місцевого самоврядування й недержавних акторів послаблює монополію національних держав на здійснення владних повноважень і створює нові форми управління. Змінюється здатність держав забезпечувати власну безпеку.

Таким чином, стабільність міжнародної безпеки можлива лише в умовах сталого розвитку, за якого задоволення нинішніх потреб людства не приноситься в жертву здатності до цього майбутніх поколінь. Для досягнення цієї мети необхідно міжнародне співробітництво. У той же час багато важливих питань сталого розвитку можуть розглядатися не тільки з глобальної, але й з локальної точки зору. Вони вимагають децентралізованого співробітництва й дій на місцях, що підтримуються одночасно урядами і громадянським суспільством. Для досягнення цих цілей необхідно одночасно задіяти місцеві, національні й міжнародні ресурси й інститути. Тому сучасна стратегія міжнародної безпеки має вирішувати глобальні проблеми уважно та послідовно, приділяючи належну увагу зваженому балансу у своїй діяльності. Вона не може собі дозволити зосереджуватись на одних проблемах за рахунок інших чи настільки фокусуватися на сучасних проблемах, що забувати про майбутні, що можуть сильно від них відрізнятись. Хоча зараз перемога над тероризмом є життєво необхідною, знищення сучасних осередків

тероризму та диктаторських урядів не зможе створити мирний світ, якщо південна дуга нестабільності залишиться киплячим котлом, США вступить у протистояння з Китаєм чи Росією, а злиденні регіони вибухнуть оскаженілим етнічним насиллям та новою диктаторською агресією. Так само не вдасться створити стабільне майбутнє за допомогою самого лише встановлення дружніх відносин між великими державами, сподіваючись на краще в інших місцях світу, якщо інші регіони горітимуть у полум'ї конфліктів та війн. Адже визначальним принципом міжнародної безпеки є принцип незастосування військової сили для врегулювання міждержавних конфліктів. Оскільки, в епоху прискореної глобалізації світові проблеми вже не можуть розглядатися як суто геополітичні. Дружні відносини між великими державами сприяють встановленню стабільної структури глобальних відносин безпеки, а протидія викликам і загрозам може виявитись найефективнішим рішенням сучасних проблем.

2.2. Понятійно-категоріальний аналіз сутності державного управління національною безпекою

Світовий розвиток у процесі трансформації суспільств доіндустріальних у індустріальні, а надалі у високотехнологізовані та інформатизовані, супроводжувався змінами, які опосередковано, але найчастіше безпосередньо, загрожували безпеці народів, держав та й цивілізації загалом. Тому характерною рисою сучасного світового розвитку стала інтенсифікація транснаціональних процесів, у яких все більшу роль стали відігравати глобальні проблеми, які, торкаючись людства в цілому і кожної держави (суспільства) зокрема, концентрують у собі протиріччя суспільного розвитку. Кардинальні геополітичні зміни, що відбуваються на початку XXI століття, свідчать про те, що світ вступив у фазу чергової глобальної трансформації, а разом з нею, - кризи і небезпеки щодо світового порядку. Від початку 90-х років XX століття сучасний світ живе в незвичних умовах переходу до поліцентричності, формування якої супроводжується загостренням економічних, геополітичних, етноконфесійних, демографічних та інших протиріч між центрами сили й світовою цивілізацією. XX століття стало однією із найтрагічніших та найнебезпечніших епох, адже було відзначене зростанням конфронтаційності між двома антагоністичними соціально-політичними системами, що тоді домінують функціонували. Але самоліквідація однієї зі складових двополосного світоустрою не привела

до загального миру. Навпаки, утративши при розпаді двополюсності точку своєї рівноваги, цивілізація опинилася перед зростанням конфліктності, викликаній зіткненням життєво важливих національних інтересів провідних держав світу й виникненням системи нових загроз їхній безпеці. Реальність вимагає принципово нового наукового підходу щодо осмислення ситуацій, що складаються. Особливо, це важливо для перехідних суспільств, які відроджують державність, тому що процес становлення державності пов'язаний з необхідністю забезпечення надійної національної безпеки [Глобальна та національна безпека / авт. кол. В. І. Абрамов, с. 53].

Сьогодні не існує стійких наукових стереотипів щодо визначення феномену національної безпеки, тому життєво необхідним, практично для всіх сучасних суспільств, є фундаментальне обґрунтування даного феномену в системі державного управління. Особливого значення це набуває в умовах геополітичних та глобальних трансформацій. Від ступеня адекватності такого обґрунтування залежить тривалість та ефективність трансформаційних процесів, поступальний історичний розвиток суспільств за умов збереження національної самобутності [2, с. 233].

Проблемою національної безпеки у сучасному світі та її ролі у формуванні сучасних держав зацікавилася багато вчених у різних наукових галузях, особливо від початку ХХІ століття. Проте не існує у дослідженнях однозначно та конкретно визначеного предмету національної безпеки у системі державного управління. У наукових дослідженнях, присвячених даній проблематиці, часто ототожнюються поняття національної безпеки та стратегії безпеки на рівні національних, регіональних і глобальних відносин.

Дослідженнями проблеми національної безпеки, включаючи системні принципи її регулювання та державного управління, займалися багато як українських, так і зарубіжних науковців. Серед них, зокрема, є В. Горбулін, О. Власюк, В. Горовенко, О. Дзьобань, Б. Парахонський, Г. Ситник, М. Требін. У цій сфері досліджень плідно працюють учені Національної академії державного управління при Президентіві України, а саме: В. Абрамов, С. Борисович, А. Дацюк, В. Мандрагеля, Р. Марутян, Ю. Мельник та інші.

Безпека, подібно як багато інших теоретичних категорій у суспільних науках, немає єдиного і чіткого визначення. Адже ця категорія має міждисциплінарне значення, тому науковці з різних наукових галузей трактують його відповідно до їх предмету вивчення та специфіки

пізнання або дослідження. Але, не зважаючи на це, більшість дослідників погоджуються з тим, що безпека є категорією антропоцентричною – пов'язаною із суспільною сутністю та цінністю людини. Адже у кожній сфері та кожному аспекті людського життя можна розглядати проблематику безпеки.

Простежується нерозривний зв'язок між суспільними функціями розвитку та безпеки і пояснюються це єдністю та взаємозалежністю усіх сфер та видів людської діяльності. Навіть давньоримський мислитель Цицерон виділяв ці функції як основоположні у розвитку суспільства та держави: «Перш за все, кожному виду живих істот природа дарувала прагнення захищатися, захищати своє життя...уникати всього того, що є шкідливим, і набувати, і добувати собі все необхідне для життя» [104, с. 234].

Важливо розтлумачити лексичне та етимологічне значення слова «безпека», яке походить від латинського слова «*securitas*», що означає – без піклування, без опікування, без достатньої охорони. У дослівному значенні безпека позначає брак загроз (у англійській мові – *danger*) і відчуття впевненості (у англійській мові – *safety*).

Більшість словникових визначень вказують на те, що безпека позначає стан впевненості, спокою, забезпечення також відчуття цього стану, брак загрози, а також охорону перед небезпекою. У академічному виданні «Словнику української мови в 11 томах» слово «безпека» розтлумачується, як: «Стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [173].

Слід зазначити, що у психологічному визначенні, загроза визначає специфічний стан психіки або свідомості, який пов'язується з оцінюванням явищ як не вигідних або небезпечних для певного суб'єкта (людини, суспільств, держав, і т.д.). А з об'єктивної точки зору поняття безпеки корелюється з реальною загрозою, небезпекою і їх деструктивними наслідками.

Безпеку, у її прямому значенні, трактують як потребу – первинну, елементарну і головну. У класичній теорії потреб, відомій як піраміда Маслоу, безпека посідає одне з головних позицій, поряд з фундаментальними фізіологічними (екзистенційними) потребами. Таким чином, безпека зрозуміла, перш за все, як свобода від страху. На думку польського дослідника Юзефа Кукулкі, брак у задоволенні потреби безпеки заподіює шкоду особистості, суспільній групі, тому що дестабілізує їх існування та функціонування [293, с. 29]. Проявляються тенденції до зміни існуючого стану речей, до опору по відношенню до

невигідних змін в сфері зовні – предметної і до застосування охоронних ресурсів, що можуть відновити їм відчуття безпеки. А це підтверджує, що безпека є не тільки визначеним станом речей, скільки безперервним суспільним процесом, у рамках якого діючі суб'єкти намагаються вдосконалити механізми, що забезпечують, їм відчуття безпеки.

У науковому обґрунтуванні домінує переконання того, що потреба безпеки є мотивацією до дії та розвитку, тому що неможлива реалізація суспільних цілей, якщо не реалізована потреба безпеки. У загальному суспільному визначенні потреба безпеки стосується задоволення прагнення щодо існування, виживання, впевненості, стабільності, сукупності, незалежності, охорони рівня і якості життя.

З іншої точки зору, безпека трактується як цінність, тобто благо, особливо важливе, переконання у досягненні цілей. Зокрема, Б. Брод'є і М. Леві, стверджували, що безпека є головною цінністю, яка зосереджує в собі інші цінності. Певна частина дослідників стверджують, що безпеку слід трактувати як стан або процес. Стан – як щось реалістичне, а процес – як мінливе явище у часі. Януш Стефановіч підкреслює «подвійну сутність безпеки, зазначаючи, що безпека є одночасно і станом, і процесом, не відзначається однак незмінністю в довших проміжках часу, оскільки залежить від динамічного розподілу сил» [293, с. 29]. Проте, більшою мірою, переважає думка, що безпека є, насамперед, процесом. Зокрема, Ю. Кукулка підтверджує, що безпека є не стільки визначеним станом речей, скільки безперервним суспільним процесом, у рамках якого діючі суб'єкти стараються вдосконалити механізми, що забезпечують, їм відчуття охорони. Тому безпека не відзначається сталістю та узалежнена від мінливої динаміки на різних рівнях суспільного життя [293].

Варто зауважити, що існують також інші наукові підходи, котрі трактують безпеку як мету, наслідок чи ресурс, часто звужуючи феномен безпеки, як лише явище, притаманне періоду війн чи інших суспільних потрясінь. Такий обмежений підхід, який ґрунтується лише на мілітарних аспектах, не дозволяє точно і критично дослідити суб'єктну сторону безпеки.

Розширення просторового виміру доповнює суб'єктне визначення безпеки. Використовуючи такий критерій, можна виокремити місцевий, субрегіональний, національний і глобальний рівні безпеки, які співвідносяться з рівнем державної безпеки та національної безпеки. Таким чином, не зважаючи на безперервні суспільні та політичні зміни,

держава та нація залишаються ключовими категоріями, з якими безпосередньо пов'язана система безпеки.

Зрозуміло, що за своїм змістом і структурою безпека є багатогранним і складним суспільним явищем. У системі людських суспільно-природних відносин головним фактором, що забезпечує її стабільність, є безпека. У соціальній структурі імператив безпеки розповсюджується на формування і розвиток всіх соціальних півнів – від малих спільнот до глобальних систем або глобального соціуму. Як предмет соціально-політичного аналізу поняття «безпека» найбільше трактується як антитеза небезпеки, конкретним виявом якої стає концепт загрози. Найпоширеніший такий спосіб тлумачення цього терміну в українській та західно-європейській науковій літературі. Так, у колективній праці українських науковців «Глобалізація і безпека розвитку» безпека визначається як основа державності: «Безпека держави - це здатність до протидії реалізації загроз її існуванню і цінностям громадянського суспільства. Це ступінь захищеності інтересів і прав громадянина, народу, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз» [18, с. 89]. Наприклад, у Законі України «Про основи національної безпеки України» від 2003 р. головні об'єкти захисту (об'єкти національної безпеки) визначено як тріаду, що складається з наступних компонентів: людина-суспільство-державна [132, с. 50].

Попри те, що декілька десятиліть у науковій сфері домінував підхід, який безпеку пов'язував із державним станом та її розвитком, проте, починаючи із ХХІ століття, суб'єкту сторону безпеки почали співвідносити із нацією.

У суспільних науках домінує переконання, що державна безпека і національна безпека є тотожними поняттями або взаємозамінними. Лише деякі дослідники визначають принципову різницю між ними, вказучи на відмінності у визначенні нації та держави, не зважаючи на більшість народотворчих теорій, які визначають державу, як систему, у якій нація набуває предметного статусу. Хоч у культуралістських теоріях нації держава трактується, як вторинний елемент у співвідношенні з нацією.

Значна частина зарубіжних науковців, таких як Бузан, Вів'єра, Вільдеа, чітко розрізняють поняття державної безпеки та національної безпеки, які вважають неприпустимим ототожнення чи взаємозаміну цих категорій. Оскільки, поняття «нації» значно вужче, хоча є основою для виникнення «держави». Адже, розвиток та захист національних інтересів міжособистісного, групового, міжгрупового, міжкласового рівнів, і є підставою та умовою в утворенні та функціонуванні державних

організацій. Тому національна безпека є частиною безпеки держави як верховного інституту в організації суспільства.

Разом з тим, в окремих теоріях, народ є перш за все спільнотою об'єднаною культурою (традицією, мовою чи релігією), яка може функціонувати без держави. Тому під англійськими визначеннями «national security» і «state security» розуміють безпеку держави загалом. Хоча це поняття є ширшою категорією, бо відноситься однаково як до території, так і до людей, які на ній проживають. У суспільних науках під безпекою держави розуміють перш за все систему цінностей, до яких відносять: виживання (народу і держави), політичну (устрій, суверенітет) незалежність, якість життя (на суспільному, господарському і культурному рівнях). Однак, реальне число цінностей, які є основою безпеки, може бути набагато ширшим і обіймати такі питання як: престиж держави чи справи громадян за її межами. Таким чином, нацбезпека, як категорія, вужча від безпеки держави, та пов'язана із захистом цінностей, які є гарантією виживання народу, наприклад, у період втрати державності чи за межами своєї території. Тому вважається, що нацбезпека захищає внутрішні цінності держави, тобто такі, які мають екзистенційний характер. Позначає це, що нацбезпека може бути також зрозуміла як різновид безпеки держави. Дослідники цієї проблематики вказують, що нацбезпека набирає нових ознак, оскільки у добу глобалізації виходить за межі інтересів держав, але не стає частиною міжнародної безпеки.

Категорія «національна безпека» виникла як зовнішньополітична і є цілком американським винаходом. Вперше на державному рівні це поняття було використано в 1904 р. в посланні тодішнього президента США Теодора Рузвельта конгресу США, в якому він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки [2, с. 17].

Відтоді національна безпека стала об'єктом досліджень у сфері спочатку політичної науки, а згодом, коли цей термін із політичного лексикону перейшов у нормативно-правові акти, – і юридичної науки та інших суспільних наук. Ще одним, певною мірою відокремленим напрямом розроблення проблем національної безпеки, можна вважати так звані «стратегічні дослідження», тобто відповідний аналіз зовнішньо та внутрішньополітичної ситуації з урахуванням широкого спектра об'єктивних і суб'єктивних чинників, які здійснюють спеціальні установи на замовлення центральних органів державної влади і результати якого використовуються, останніми для прийняття політичних рішень [2, с. 21].

Щодо американської концепції національної безпеки, то вона ґрунтується на теорії «національних інтересів», і саме звідси бере початок відповідна модель співвідношення, в якій національна безпека розглядається як частина національних інтересів. Така модель нині набула широкого визнання. Вперше її запропонував американець У. Липпман. Дослідниками цієї проблеми були також Б. Броуді, М. Гальперін, Г. Кан, Г. Кіссінджер, Г. Ласвел, Г. Моргентгау [2, с. 53].

Розглядаючи історію введення в політичний і правовий обіг категорій «національна безпека» та «національні інтереси», можна зазначити певний негативний аспект їх застосування. Від початку ці поняття стали використовувати для обґрунтування принципово протиправних і антидемократичних дій. Тобто, йдеться про певні неузгодженості правотворчого і правозастосовного аспектів цих категорій. Вони перетворилися на зручний інструмент спочатку міжнародної, а згодом і внутрішньої політики. Виникнення їх саме в міжнародній сфері також має своє пояснення. На початку ХХ ст. міжнародне право вже склалося в чітку систему, яка значною мірою обмежувала дії держав, і, отже, потрібно було знайти виправдання порушенню цих обмежень. А обґрунтування зневаги до норм міжнародного права необхідністю захисту національної безпеки виявилось цілком дієздатним. На жаль, така сама доля спіткала й застосування категорії національної безпеки у внутрішній сфері, яку, також, почали використовувати в США як привід для обмеження громадянських свобод. Прикладом став Закон про контроль за комуністами 1950 р., згідно з яким кожна організація, визнана комуністичною, відразу оголошувалася незаконною і втрачала будь-які права.

В СРСР подібна термінологія не використовувалася, а перші розробки в цій сфері з'явилися в 1990 р. зі створенням Фонду національної та міжнародної безпеки. Можливо, це можна пояснити тим, що СРСР мав власні методи пояснення своїх, часто протиправних, дій [33, с. 138].

Процес захисту державою своїх інтересів та безпеки безпосередньо пов'язаний із проведенням державної політики, в межах якої і здійснюються конкретні заходи їх реалізації. Зокрема, існує думка про те, що «національна безпека – це державна політика, скерована на створення внутрішніх і міжнародних умов, сприятливих для збереження чи зміцнення життєво важливих національних цінностей: це стан, що забезпечує захищеність інтересів народу й держави, суспільства та кожного його члена» [37, с. 22].

Проте у будь-якій інтерпретації поняття «безпека» та «небезпека» пов'язані з умовами існування певного об'єкта, що характеризується, відповідно, відсутністю або наявністю реальної чи потенційної загрози. А політика держави, яка є певною системою заходів відповідної спрямованості, тобто спеціального управління, - виступає як інструмент, що змінює або намагається змінити в той чи інший бік умови існування об'єкта, повертаючи вектори розвитку в бік зменшення чи збільшення загрози. Загалом, політика національної безпеки в системі державного управління спрямована на зменшення та уникнення наявних та можливих загроз нормальному розвитку держави, відповідно до її цілей, і є частиною національних інтересів країни. Беручи до уваги безпекові та оборонні трансформаційні загрози, які є реальними викликами у розвитку сучасної України, вкрай необхідним є конкретне визначення української національної безпеки та її спрямування.

Слід навести кілька визначень національної безпеки, жодне з яких не претендує на завершеність. У енциклопедичному варіанті національна безпека – це «здатність країни зберігати суверенітет, політичні, економічні, соціальні та інші основи суспільного життя й виступати як самостійний суб'єкт міжнародних відносин» [100, с. 489]. Або, національна безпека – це «захищеність життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного устрою, культурних цінностей і всього того, що становить основу матеріального і духовного життя країни від внутрішньої і зовнішньої загрози» [190, с. 386].

Також є визначення національної безпеки як ступеня (міри або рівня) захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз чи ступінь (міра, рівень) відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам та цінностям суспільства і держави. У свою чергу, Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. репрезентують поняття національної безпеки «як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз», яка стала класичною та була використана законодавцем у Законі України «Про національну безпеку України» [72].

Слід зауважити, що конструкція «стан захищеності (захисту)» при визначенні поняття «національна безпека» є найбільш поширеним у наукових дослідженнях. Хоча все більше дослідників наголошують, що таке визначення сформулювалося в часи, коли «безпека» мала конкретне вираження, переважно в речах, і вимірювалася їх станом. Стан речей

(матеріальних цінностей), їх властивостей був чітко визначений, здебільшого не змінювався, а зміна зумовлювала новий сталий стан. Вищезгадана конструкція справедливо критикується й через те, що віддзеркалює безпекознавчу парадигму, що існувала за радянських часів, коли пріоритет надавався захисту щодо попередження. Нині, розкриття лише однієї сторони – захисту, при визначенні безпеки вважається неповним. Оскільки, за такого розуміння, принижується та втрачаються такі важливі властивості та функції безпеки як превентивні дії: звуження, послаблення, усунення і попередження небезпек та загрози. Дедалі більше дослідників говорять не тільки про іманентний характер загрози, але й відзначають їх творчо-конструктивну роль у розвитку об'єкта. [111, с. 34]

Тому привертає увагу використання терміна «загроза» в однині, що суперечить соціальним реаліям будь-якої країни. Загроза є поняттям, категорією багатофункціональним і мультидисциплінарним. У Академічному тлумачному словнику української мови «загроза» визначається, як:

«1) Груба, зухвала обіцянка заподіяти яке-небудь зло, неприємність; погрожування, нахваляння.

2) Можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, тяжкого для кого-, чого-небудь.

3) Те, що може заподіювати яке-небудь зло, якусь неприємність.»[3].

Таким чином, загроза – це можлива небезпека, що може бути реалізована у різних сферах, зокрема, економічній, фінансовій, військовій, соціально-політичній, територіальній, національній, інформаційній, тощо. Особливо значимим з точки зору реагування на ці небезпеки є їх квантифікація (лат. *quatum*), тобто вимірювання, встановлення їх кількісних ознак з метою розуміння вірогідності можливих втрат. Значимим також є ідентифікація (лат. *identifico*) небезпек, тобто їх виявлення, визначення характеристик, вірогідності настання. У зв'язку з чим, виділяють найбільш значимі загрози на національному рівні, такі як: порушення чи зазіхання на суверенітет держав у економічній, військовій, політичній, територіальній, національній та інших сферах; небезпеки національним інтересам, а також геополітичним інтересам та пріоритетам.

Загрози (небезпеки) не виникають з нічого, адже передумовою для них стають виклики. Виклик – це проблемна ситуація від розв'язання якої залежить подальше функціонування, саме існування суспільства,

держави. У літературі є різні підходи щодо розуміння природи характеру викликів. Методологія їх аналізу запропонована Джозефом Тойнбі у середині ХХ століття. До глобальних, планетарних викликів належать ті, від яких залежить існування планети Земля, людства, людської цивілізації. Це природні і соціальні виклики, зокрема, космічні катастрофи, катастрофи на землі, ядерна війна, катастрофічні зміни клімату та екології, вичерпування ресурсів для виживання, дефіцит води та їжі, голод, планетарні хвороби та епідемії. Відповіді на такі і подібні виклики є завданням усієї людської цивілізації та створених нею інститутів. Це завдання усіх країн та їх міждержавних об'єднань. Є інші виклики, - зокрема, це виклики, що постають перед окремими країнами, Україною в тому числі. Вони включають як глобальні так і особливі, властиві материку, регіону, країні. Виклик породжує загрози для людини, спільноти людей, суспільства в цілому.

Саме виклики і загрози спричиняють напругу у розвитку сучасних суспільно-політичних систем як на національному, так і на міжнародному геополітичному рівнях. А це вимагає трансформації всієї системи управління, як державної, так і міжконтинентальної.

Слід розглянути і законодавче визначення «національної безпеки». Хоч і законодавчий варіант занадто переобтяжений деталями, проте прочитувати його необхідно з огляду на демонстрацію здатності державотворчих сил окреслювати націєбезпечну проблематику: національна безпека – це «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та

водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [151].

У Законі «Про національну безпеку України» від 2018 р., пропонується більш лаконічне визначення: «Національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [151]. Таким чином, ключова функція у регулюванні національною безпекою покладена на систему державного управління, яке є особливо важливою сферою діяльності та встановлення правопорядку.

До того ж, національна безпека є складною неподільною системою, що саморозвивається, а отже складається з ряду підсистем (елементів) з відповідними чіткими взаємозв'язками як всередині системи, так із оточуючими її елементами, що у своїй сукупності утворюють нову якість. Серед інших ознак вищезгаданої системи слід також відзначити наявність відповідної структури, системної єдності та цілісності, мети, відносної самостійності кожного окремого елемента системи з обов'язковим виконанням функцій, що необхідні для існування системи в цілому. Серед вітчизняних науковців, що досліджують на достатньо серйозній методологічній основі проблеми національної безпеки, окрім цього, розроблені та використовуються кількісні методики оцінки стану національної безпеки. За цими методиками, стан національної безпеки характеризується чисельною величиною, яка належить відрізку від нуля (найнижчий рівень стану національної безпеки, тобто найгірший її стан) до одиниці (найвищий рівень стану національної безпеки, тобто найкращий її стан). Ці величини, як засвідчує практика, корелюються у залежності від того, якою є система державного управління, яка здійснює комплексний управлінсько-регулюючий вплив у суспільно-політичній системі.

Саме, державне управління (публічне управління, англ. public administration) – вид діяльності держави, здійснення управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади через організацію виконання законів, здійснення управлінських функцій з метою комплексного соціально-економічного та культурного розвитку держави, її окремих територій, а також забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя, створення умов для реалізації громадянами їх прав і свобод [31, с. 22].

Таким чином, державне управління національною безпекою є системою розгалужених причинно-наслідкових зв'язків між нацією та необхідністю досягнення стану її захищеності в сучасному глобалізованому світі, який невпинно генерує різного типу виклики, загрози та небезпеки. Дана система, відштовхуючись від національних інтересів та цінностей, є більш складним утворенням, аніж система забезпечення національної безпеки. Отже, формування державної системи управління національною безпекою на основі договірно-правового регулювання є пріоритетним напрямом розвитку власної державності та безпеки для всіх цивілізованих держав світу. А запровадження ефективних механізмів державного управління у сфері національної безпеки є стратегічним пріоритетом реалізації внутрішньої та зовнішньої політики провідних держав сучасного світу у процесі глобалізації.

2.3. Сфери поширення державного управління національною безпекою у сучасних державних системах

Сучасні суспільно-політичні системи є соціоприродним та технобіологічним середовищем для розвитку індивідів, соціальних груп, класів, народів, націй. Попри усю складність та структурованість цих систем, це – єдиний гармонійний ареал для розвитку та реалізації людських потреб та діяльності.

Суспільство як доволі складний соціальний організм має відповідну структуру, елементи якого становлять систему, що характеризується нескінченною кількістю зв'язків, закономірностями розвитку та цілісністю, де постійне відтворення суттєвих для соціальної системи зв'язків, рис і особливостей виступає найважливішою умовою її існування. Саме тому головним завданням системи національної безпеки як соціального явища виступає процес збереження найбільш важливих для неї як природних, так і соціальних зв'язків у їх цілісності. Національна безпека як соціальне явище має також складну структуру, елементи і зв'язки якої за своєю суттю є також складними як за структурою, обсягом, зв'язками, так і закономірностями свого розвитку.

Так склалося, у процесі еволюційно-історичного розвитку, що для системного розвитку будь-якої суспільно-політичної системи необхідним є управлінсько-керівний суб'єкт, втілений інституційно у державну організацію. Саме на державу покладаються основні завдання щодо захисту суверенітету, забезпечення територіальної цілісності та

непорушності державних кордонів, реалізації її політичних, торгівельно-економічних та інших національних інтересів, забезпечення національної безпеки, вирішення яких можливе лише за умов ефективної взаємодії, синергії та злагодженої роботи всіх зацікавлених суб'єктів як на національному, так і міжнародному рівнях. Тому державне управління сферою забезпечення та поширення національної безпеки – це системний, комплексний та неперервний процес, який зачіпає державні інституції, суспільство в цілому та особистість.

Очевидним є твердження, що саме процес удосконалення сфери гарантування і поширення національної безпеки забезпечує прогресивний розвиток держави, досягнення національних інтересів, стабільність її функціонування. У цьому сенсі визначальною є роль державно-політичних інституцій у забезпеченні національної безпеки України. Адже, політична система суспільства – це сукупність взаємопов'язаних державних, громадських та інших організацій, які розвивають організаційну самостійність та політичну активність особистості в процесі реалізації ними політичної влади. Політична система держави – як спосіб управління державою, для якого характерні визначеність та стійкість політичних цілей, національних інтересів та цінностей, державного устрою, правової системи, методів політичного управління та системи контролю за рішеннями, які приймаються.

Держава є основною інституцією, яка створює відповідні умови для функціонування кожного суб'єкта господарювання. У цьому сенсі потреба в безпеці носить об'єктивний характер, оскільки усі члени суспільства досить вразливі, незалежно від їх фізичних даних, володіння багатством, владою, іншими ресурсами. Вона присутня завжди і вимагає до себе постійної уваги, оскільки шлях розвитку держави поєднаний з різними реальними чи потенційними загрозами. Відзначимо, що життя людей у всі часи було небезпечним. З моменту народження людину підстерігають численні загрози її існуванню і благополуччю. До них можемо віднести голод, хвороби, природні стихії, техногенні катастрофи, війни.

Тому у державі безпека проявляється у вигляді відповідної функції або повноважень, прав і обов'язків здійснювати спеціальні дії і заходи щодо захисту членів суспільства, їх власності, природних і соціальних об'єктів від різних небезпек. Т. Гоббс писав, що «безпека народу – заняття держави» [180, с. 18].

Змістове наповнення безпеки держави було розпочато ще у XVIII столітті. Саме тоді розпочинається бурхливий етап розвитку

національних держав в Європі. Окремі елементи концепції національної безпеки можемо знайти ще у Дж. Медісона [193, с. 345-346]. Дещо пізніше положення цієї концепції у завершеному вигляді були сформульовані У. Ліппманом [295, с. 99-100]. Концепція національної безпеки розглядалася лише як один із підходів до вивчення проблем безпеки, який не є всеосяжним. Дана концепція використовується більшістю держав і залишається однією з найбільш необхідних при вирішенні проблем забезпечення безпеки держави. У рамках концепції національної безпеки розглядається, перш за все, забезпечення самого існування держави, дотримання її суверенітету та територіальної цілісності, а також здатності адекватно реагувати на будь-які реальні і потенційні внутрішні та зовнішні загрози. З даного приводу У. Ліппман [110, с. 277-278] зазначав, що станом безпеки держави можна визначити такий стан, коли їй не доводиться поступатися власними інтересами для уникнення війни, і вона може адекватно захистити себе військовим способом.

У рамках концепції національної або державної безпеки виділяємо три основні види загроз безпеці, а саме: зовнішні та внутрішні; реальні і потенційні; глобальні, регіональні та локальні. Основною метою розробки і прийняття концепції національної безпеки держави є правове закріплення політичних прагнень у нормативному документі, у якому окреслюються пріоритетні напрями із запобігання зовнішніх і внутрішніх загроз, визначається комплекс заходів і засобів щодо їх реалізації. Крім вищезгаданого, концепція національної безпеки держави, по суті, визначає основні напрями реалізації загальнодержавної зовнішньої і внутрішньої політики [180, с. 18-38]. Концепція національної безпеки передбачає здійснення організаційних заходів з відповідних напрямів, а саме: забезпечення територіальної цілісності і недоторканності держави від внутрішніх і зовнішніх загроз; створення гарантій захисту від зовнішнього втручання у внутрішні державні процеси; побудову системи запобігання потенційних загроз існуючому положенню держави у світовому співтоваристві.

На думку вченого К. С. Гаджієва, концепція національної безпеки являє собою похідну від концепції національних інтересів, а в більш широкому сенсі – від усвідомлення державою власного місця і ролі у світовому співтоваристві [39, с. 69-70; 84, с. 35-36].

У цьому контексті саме на державно-політичну систему покладаються зобов'язання щодо визначення національної ідеї, в основі якої знаходяться національні інтереси, які корелюють завдання

національної безпеки. Тому державне управління системою забезпечення національною безпекою носить виключно стратегічний характер і націлене на розширення можливостей реалізації національних інтересів у державі. Тому й система забезпечення національної безпеки оцінюється індикативними показниками в процесі державного управління в напрямку прогресивного розвитку досягнення національних інтересів.

Загрози в сферах державного управління є динамічними та обумовлені шляхом досягнення національних інтересів і визначаються доктринами та корегуються стратегіями. Досягнення національних інтересів та мінімізація загроз їх досягненню забезпечується здійсненням державного управління.

Повсякденне державне управління з метою досягнення національних інтересів та з огляду на національну безпеку в сфері державного управління здійснюється у сферах: державного управління; соціальній; економічно-фінансовій; інформаційній та кібернетичній; науково-технологічній; екологічній; гуманітарній; оборони, охорони та захисту країни, її кордонів; правоохоронній та спеціальній; зовнішньополітичній.

Кожна сфера державного управління має властиві для неї загрози, які самостійно або за сукупністю, унеможливають досягнення національних інтересів, утворюють загрозу національній безпеці.

Тому винятково важлива роль покладена на державне управління і регулювання у сфері та поширенні національної безпеки. Державне управління – це систематично здійснюваний, цілеспрямований вплив держави на суспільну систему в цілому або на окремі її ланки, на стан і розвиток суспільних процесів, на свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою реалізації державної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої, в інтересах досягнення національних інтересів. Державне управління у цій сфері реалізує наступні завдання:

- 1) державне управління носить регуляторний характер;
- 2) сфера державного управління є як суб'єктом так і об'єктом системи забезпечення національної безпеки держави;
- 3) сфера державного управління є основною в убезпеченні від загроз на шляху досягнення національних інтересів держави;
- 4) загрози в сферах державного управління є динамічними та обумовлені шляхом досягнення національних інтересів і визначаються доктринами та корегуються стратегіями.

Ефективна реалізація державного управління національною безпекою узалежнена від сфер її поширення у:

1. Соціальна сфера державного управління. Соціальна сфера державного управління – це складна система зовнішніх і внутрішніх зв'язків особистості, суспільства та держави. Соціальна сфера державного управління є фундаментальною категорією національної безпеки держави, яка так чи інакше входить у всі сфери забезпечення національної безпеки держави. Головною умовою підтримки соціальної стабільності в країні, громадянської згоди – є утворення впливового середнього класу.

2. Економічна сфера державного управління. Економічна сфера державного управління регулює стан і рівень розвитку економіки та є базовим критерієм забезпечення національної безпеки.

Метою державного управління в економічній сфері є:

– розвиток та ефективне використання трудових, інтелектуальних, фінансових, природних, інформаційних та інших ресурсів, для досягнення конкурентоспроможності національної економіки;

– збереження незалежного економічного прогресивного розвитку держави на фоні процесів її інтеграції у світове господарство;

– створення економічних, фінансових та нормативно правових умови для залучення інвестицій;

– досягнення економічного росту шляхом розвитку національних інноваційних технологій;

– підвищення продуктивності праці;

– модернізація пріоритетних секторів національної економіки на базі науково-технологічних інновацій;

– прозорість податкової системи держави, підвищення ролі середнього та малого підприємництва з метою демонополізації економіки;

– спрощення та однозначність податкової системи держави, як спосіб досягнення прогресивного розвитку та соціальної злагоди;

– продукування та реалізація незалежної внутрішньої та зовнішньої економічної політики базованої на контролю за національними ресурсами.

3. Фінансова сфера державного управління. Обов'язком фінансової сфери державного управління є захист фінансового суверенітету держави. Цілісність системи державних фінансів,

функціонування фінансових, кредитних, страхових інституцій, фондових та валютних бірж, укріплення фінансово економічного механізму державного регулювання. Вдосконалення банківської системи, державний контроль та нагляд за банками. Зменшення кредитних ставок для виробничої сфери. Стабілізація, захищеність та сталість національної фінансової системи.

4. Інформаційна сфера державного управління. Інформаційний простір держави будується на принципах правдивості, чесності та неупередженості. Вільний доступ кожної особистості до відкритої інформації та інформаційних ресурсів. Забезпечити розвиток вітчизняної індустрії інформації, що включає індустрію засобів інформатизації, телекомунікації та зв'язку, забезпечити потреби внутрішнього ринку в інформаційній продукції та її виходу на світовий ринок, забезпечити накопичення, збереження та ефективне використання вітчизняних інформаційних ресурсів. Заборонено створення монополій на формування, отримання та поширення інформації, маніпулювання інформацією, в тому числі з використанням телекомунікаційних систем. Здійснення державного контролю, запобігання інформаційно-психологічній агресії яка розповсюджується в суспільстві будь яким способом. Розробка, впровадження та вдосконалення національної системи методів і технологій інформаційного протистояння. Підвищення рівня координації діяльності державних органів та медійних організацій щодо виявлення, оцінки і прогнозування загроз інформаційному простору держави, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків. Метою управління кібернетичним простором країни є безпечне користування державними структурами, фінансовими організаціями, комерційними організаціями кібернетичним простором держави, захист особистих даних громадян, державної та комерційної таємниці. Розробка нових можливостей з протистояння загрозам у кіберпросторі, зокрема впровадження єдиної національної стратегії з кібербезпеки. Створення і розгортання нових автоматизованих систем і мереж передачі даних з метою повного багаторазового резервування існуючих інформаційно керуючих систем. Посилення заходів активного захисту, спрямованих на виявлення, аналіз і придушення загроз і вразливостей в режимі реального часу із застосуванням спеціальних апаратно-програмних засобів.

5. Науково-технологічна сфера державного управління. Визначення пріоритетних завдань у випереджальному розвитку конкурентоспроможних галузей і виробництв, розширенню ринку

наукомісткої продукції. Формування системи цільових фундаментальних і прикладних досліджень та її державної підтримки в інтересах організаційно-наукового забезпечення досягнення національних пріоритетів. Створення мережі національних дослідницьких університетів, які забезпечують у межах коопераційних зв'язків підготовку фахівців для роботи в сфері науки та освіти, розробки конкурентоспроможних технологій і зразків наукомісткої продукції, організації наукоємного виробництва.

6. Екологічна сфера державного управління. Збереження та відновлення природних систем є одним з пріоритетних напрямків державного управління та суспільства. Жорстке контроль за станом окремих компонентів природного середовища: води, повітря, ґрунтів, з метою забезпечення невід'ємного права нації на здорове навколишнє середовище. Недопущення деградації природного середовища в результаті господарської діяльності, проведення екологічних експертиз всіх видів проєктів. Рациональне використання та збереження природних ресурсів, підвищення технологічної дисципліни. Відмова від господарських та інших проєктів, пов'язаних з впливом на природні системи, якщо їх наслідки для оточуючого середовища не передбачувані. Відкритість екологічної інформації. Пошук, розробка та впровадження перспективних джерел енергії.

7. Правоохоронна та спеціальна сфера державного управління. Правоохоронна та спеціальна діяльність у сфері державного управління здійснюється уповноваженими державою установами, організаціями та спрямована на запобігання виникненню умов і причин можливих та вчинених суспільно небезпечних явищ, припинення їх розвитку та ліквідацію наслідків. Правоохоронна та спеціальна діяльність унеможливує її імплементацію з підприємницькою діяльністю та платними послугами. Правоохоронна та спеціальна діяльність у сфері державного управління забезпечується здійсненням: правоохоронної діяльності; розвідувальної діяльності; контррозвідувальної діяльності.

Правоохоронна та спеціальна діяльність у сфері державного управління забезпечується:

- своєчасним прогнозуванням та виявлення тенденцій розвитку криміногенної ситуації, оцінювання ступеню небезпеки та масштабів злочинності на національному, регіональному, місцевому та міжнародному рівнях;

- спроможністю правоохоронних органів та спеціальних служб випереджувального виявлення та своєчасного реагування на загрози у

сферах державного управління, які впливають на національну безпеку України з метою їх нейтралізації;

- постійним удосконаленням правових механізмів та організаційних засад протидії загрозам національним інтересам держави та суб'єктам національної безпеки;

- підвищенням рівня взаємодії правоохоронних органів та спеціальних служб у протидії злочинності, яка загрожує об'єктам національної безпеки України;

- випереджувальним визначенням шляхів та способів захисту та охорони об'єктів національної безпеки України;

- розробленням, затвердженням та впровадженням критеріїв оцінювання діяльності правоохоронних органів та спеціальних служб;

- дієвою системою захисту державного управління від протиправних зовнішніх та внутрішніх впливів;

- якісним здійсненням спеціальної діяльності (розвідувальної, контррозвідувальної) по недопущенню проявів розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб на території України, впровадження дієвої системи захисту громадян України від протиправних впливів за межами України;

- постійним вдосконаленням засобів та технологій забезпечення національної безпеки суб'єктами здійснення правоохоронної та спеціальної діяльності, забезпечення висококваліфікованим персоналом.

8. Воєнна сфера державного управління. Повна трансформація збройних сил держави під сучасні умови, виклики та вимоги. Адаптування збройних сил що до ведення сучасних (сетецентричних, гібридних, асиметричних) війн. Впровадження нових видів військового мистецтва, в першу чергу в галузі військово-політичного управління озброєннями та управління стратегічними наступальними і оборонними військами. Збільшення інвестицій в нові, перспективні технології, які сприятимуть нарощуванню потенціалу збройних сил та інших військових формувань, створених відповідно до законів України, при цьому ключове місце відводиться визначенню основних напрямків в галузі науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт з модернізації існуючих та розробки нових, високотехнологічних зразків озброєнь. Розробка концепції сетецентричних підходів військового будівництва та підготовка військ до ведення сучасних військових дій. Нарощування можливостей командування бойових дій в кіберпросторі, подальше формування його видових компонентів і зональних центрів при об'єднаних командуваннях. Повсюдне відпрацювання сценаріїв наступальних і активних оборонних

кібероперацій під час навчань і тренувань. Підвищення рівня індивідуального захисту інформаційно керуючих систем (кібергігієна) за рахунок підтримки в робочому стані і своєчасного оновлення спеціального захисного програмного забезпечення і операційних систем, а також використання кращих комерційних розробок в галузі забезпечення комп'ютерної, мережевої та інформаційної безпеки. Розробка оперативних концепцій забезпечення безпеки військових комп'ютерних мереж і систем, архітектури їх побудови.

9. Гуманітарна сфера державного управління. Розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу та фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення. Духовна культура суспільства, духовні цінності та національна єдність країни, яка забезпечує життєздатність, є визначальними для успішного соціально-економічного розвитку держави, для протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам національній безпеці держави.

10. Зовнішньо політична сфера державного управління. Проводити самостійну, виважену політику, основу на пріоритетах національних інтересів, з метою забезпечення національних інтересів. Забезпечення зовнішніх гарантій національній безпеці держави на різних рівнях. Створення ефективної довгострокової взаємодії із стратегічними партнерами з метою забезпечення національної безпеки, стабільності та прогресивного розвитку.

Доведено, що загрози у сфері національної безпеки та їх вплив на державне управління є динамічними та обумовлюються захистом національних інтересів і визначаються доктринами, корегуються стратегіями. Тому виняткової ролі набуває саме ефективне державне управління з метою досягнення національних інтересів та з огляду на національну безпеку у різноманітних сферах суспільного буття. Відтак, ідентифіковано сфери геополітичних трансформацій, відповідно до чого удосконалено їх змістовне наповнення. За кожною сферою визначено сукупність ризиків щодо національної безпеки, що є основою трансформації державного управління в досліджуваній сфері (табл. 2.3).

**Сфери геополітичних трансформацій
в контексті впливу на національну безпеку**

Сфери геополітичних трансформацій	Сутність трансформацій
1	2
економічно-фінансова сфера	<ul style="list-style-type: none"> ○ монополізація економічно-фінансових ринків ТНК; ○ витіснення з міжнародного ринку держав із слаборозвиненими економічно-фінансовими системами; ○ зростання ризиків економічно-інформатизованої злочинності в умовах розвитку електронної економіки; ○ зниження експортно-імпортних можливостей країн із слабкою конкурентоспроможністю; ○ ризики економічно-фінансової гегемонізації з боку держав з високим рівнем конкурентоспроможності на міжнародних ринках
військово-оборонна сфера	<ul style="list-style-type: none"> ○ вразливість військово-оборонних систем, які не перебувають у складі військово-оборонних союзів та альянсів (НАТО, миротворчих сил ООН, ОБСЄ); ○ зниження можливостей в обороноздатності країн, які перебувають у стані військових конфліктів та військових дій, через міжнародний адміністративно-правовий тиск; ○ вразливість обороноздатності країн, які відмовилися від ядерного озброєння; ○ загроза нарощування ядерного потенціалу закритими авторитарними державами (Іраном, Китаєм, РФ); ○ зростання військово-терористичних загроз через військово-технологічний експорт; ○ розширення ризиків щодо виникнення кібер-конфліктів та кібер-нападів; ○ загроза глобальної війни, з використанням мікробіологічної та бактеріологічної зброї
інформаційно-комунікативна сфера	<ul style="list-style-type: none"> ○ ризик повного відходу від реальної суспільної взаємодії до віртуальної; ○ криза «живого» спілкування і перехід його до on-line форм, що загрожує підвищенням інтроверзації у суспільній взаємодії та державному управлінні; ○ розширення можливостей у здійсненні інформаційних кібер-атак та розпалювання інформаційних війн; ○ слабкий контроль у поширенні загрозової, фейкової інформації у інтернет-просторі; ○ ризики неконтрольованого поширення пропагандистського та маніпулятивного ідеологічного впливу

1	2
науково-технологічна сфера	<ul style="list-style-type: none"> ○ зниження творчого наукового потенціалу через залежність від технологічних процесів; ○ розширення ризиків щодо наукового плагіату; ○ підвищення ризиків щодо масового вторгнення у аерокосмічний простір та викликів техногенного типу
екологічно-сировинна сфера	<ul style="list-style-type: none"> ○ знецінення природно-біологічних факторів щодо суспільно-державного розвитку; ○ утилітарно-споживацьке ставлення до природних ресурсів, що призводить до виснаження планетарних ресурсної бази; ○ формальна стратегія щодо подолання глобальних екологічних проблем, яке ґрунтується на рекомендаційно-правових засадах (особливо у державах третього світу)
соціально-демографічна сфера	<ul style="list-style-type: none"> ○ ризики щодо депопуляції населення у країнах Європи; ○ перевищенням чисельності померлих над чисельністю народжених, пов'язане переважно із низькою народжуваністю і старінням населення; ○ збільшення міграційних потоків до країн західної Європи та країн північної Америки; ○ загрози виснаження соціально-трудоових ресурсів у країнах східної Європи (в тому числі, в Україні) через неконтрольовану стаціонарну міграцію; ○ швидкі темпи приросту населення на азійському та африканському континенті
етнонаціональна сфера	<ul style="list-style-type: none"> ○ збільшення міграційних потоків на європейський континент, що провокує зіткнення національних інтересів та виникнення етнорелігійних конфліктів; ○ поширення крайніх форм націоналізму та екстремізму; ○ інтеграція та повна асиміляція малих народностей та етнічних груп; ○ зростання тенденцій «ісламізації» у континентальній Європі, що призводить до посилення терористичних викликів та загроз
культурно-ідеологічна сфера	<ul style="list-style-type: none"> ○ посилення двоуполосної конфронтації між демократично-ліберальними цінностями та авторитарно-егалітарним ідеократизмом; ○ зародження квазіморальних культурно-ідеологічних форм взаємодії; ○ знецінення елітарних форм культури, через підміну масовою культурою та неконтрольованою нормативно-моральною тенденційністю; ○ унормування культурно-ідеологічних цінностей загальносвітовим орієнтирам та моді

Джерело: складено авторкою

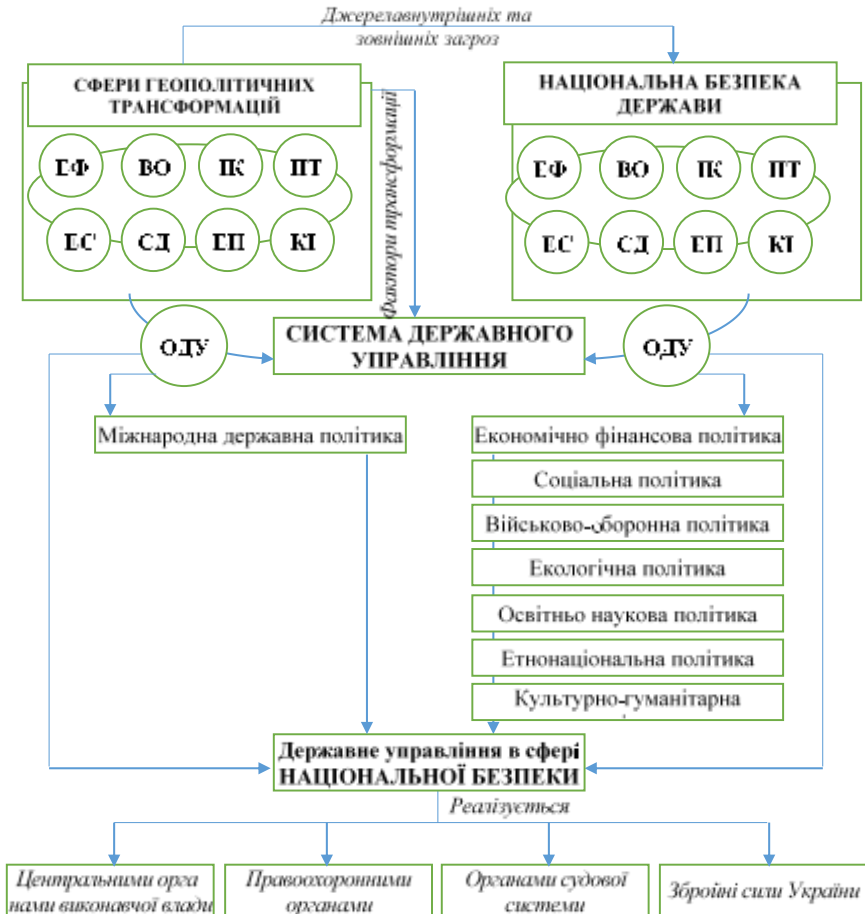
Таким чином, в кожній сфері і поширенні державного управління національною безпекою уповноважений суб'єкт несе повну персональну відповідальність за стан національної безпеки відповідно до законодавчої бази. Стан національної безпеки сфери державного управління оцінюється по індикативним показникам відповідальної сфери управління [87]. Ці індикатори відображають рівень ефективності в управлінні системою національної безпеки.

У зв'язку із вищесказаним, важливо визначити взаємозалежність між системою державного управління та реалізацією національної безпеки у сфері: економічно-фінансової, соціальної, військово-оборонної, екологічної, освітньо-наукової, етнонаціональної, культурно-гуманітарної політики. Відповідно до чого розроблено теоретичну конструкцію розвитку державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз (рис. 2.1).

Тому національну безпеку доцільно розглядати як систему на теоретичному рівні її сприйняття, слід зазначити, що основною проблемою тут постає саме визначення поняття «система національної безпеки». Аналізуючи цей аспект, необхідно звернути увагу на те, що в існуючих дослідженнях і публікаціях серед більшості як зарубіжних, так і українських учених, немає єдності поглядів при визначенні цієї дефініції.

Так, представники східно-європейської школи загальної теорії національної безпеки, зокрема А. Возженіков, С. Проскурін, О. Прохожев, О. Проханов, С. Смутьський та ін., розглядають систему національної безпеки крізь призму системно-функціонального аналізу, який відображає процеси взаємодії інтересів і загроз.

Більше того, за такого визначення «системи національної безпеки» цілком очевидним є те, що якоюсь мірою ототожнюється зміст цього поняття із поняттям «система забезпечення національної безпеки». Серед українських учених, які досліджують проблеми, що пов'язані із визначенням даного поняття, слід назвати О. Дзьобаня та О. Сосніна, які, спираючись на політологічний підхід, розглядають цю категорію як певну сукупність суспільних і державних структур та недержавних організацій, які функціонують у сфері захисту прав та свобод громадян, базових цінностей суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також підсистему державних законодавчих актів та нормативних документів недержавних (суспільних) організацій.

Примітки: ЕФ – економічно-фінансова; ВО – військово-оборонна; ІК – інформаційно-комунікаційна; ІТ – науково-технологічна; ЕС – екологічно-сировинна; СД – соціально-демографічна; ЕН – Етніонаціональна; КІ – культурно-ідеологічна; ОДУ – об’єкт державного управління;

Рис. 2.1. Теоретична конструкція розвитку державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз

Джерело: побудовано авторкою

Інший відомий український учений В. Ліпкан вважає, що внаслідок нерозробленості методологічних підходів до аналізу національної безпеки і, зокрема, її базових категорій виникли прогалини і

щодо визначення системи національної безпеки [112]. Згаданий автор, виходячи із такого бачення, у найзагальнішому вигляді дає визначення системи національної безпеки як множини потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпеки внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки [113].

На нашу думку, такий підхід до визначення базової категорії національної безпеки, якою постає «система національної безпеки», свідчить про те, що поза увагою автора залишаються найбільш характерні ознаки, які притаманні будь-якій системі. Зокрема, йдеться не лише про наявність зв'язків і відносин між елементами, що її утворюють, а й про нерозривну єдність з навколишнім середовищем, у взаємодії з яким система проявляє свою цілісність. Нехтуючи цим аспектом, ми, по суті, знецінюємо базові методологічні засади однієї з центральних категорій теорії національної безпеки – «системи національної безпеки».

У монографії Г. Ситника, В. Олужка, М. Вавринчука пропонується визначення системи національної безпеки також на суто політологічному рівні сприйняття цієї дефініції. Автори, зокрема, розглядають «систему національної безпеки як складну багаторівневу, соціальну, відкриту систему, що формується в руслі об'єктивних та суб'єктивних процесів під впливом багатьох факторів внутрішнього та зовнішнього походження» [109, с. 137].

Аналізуючи підхід зазначених авторів стосовно визначення системи національної безпеки, слід підкреслити, що їхнє бачення переважно мотивується ієрархічністю побудови та функціонуванням соціальних систем, де діалектична єдність усіх складових системи національної безпеки зумовлена нерозривністю процесу розвитку людини, суспільства, держави у просторі й часі. І хоча в умовах соціокультурної трансформації, коли основні компоненти суттєво «розмиті», нестійкі, відносні, визначення системи національної безпеки через багаторівневу систему елементів є найбільш продуктивним у розумінні цієї дефініції, проте вона не відображає, на нашу думку, ті суттєві для даної системи зв'язки, риси та особливості, що їй притаманні. І тому постійне відтворення суттєвих зв'язків, рис та особливостей є найважливішою умовою існування системи національної безпеки.

Таким чином, на підставі проведеного нами аналізу підходів і бачень учених щодо визначення поняття системи національної безпеки, а також виходячи із методологічних засад системного аналізу, під системою національної безпеки слід розуміти сукупність окремих

порівняно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних і відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток та захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Знаходження системи національної безпеки у просторі та часі вимагає її дослідження та сприйняття у процесі її розвитку та становлення. Існування системи національної безпеки вимагає від нас і наукового аналізу внутрішніх і зовнішніх чинників (загроз), що впливають на стан стабільності системи національної безпеки, де відносний стан спокою дає можливість системі національної безпеки внутрішньо структуруватися, а отже, і зберегти найбільш важливі для неї системи зв'язків.

Система національної безпеки, як і будь-яка система, постає не як аморфна єдність, а має внутрішню структуру, складається з певної кількості елементів, які знаходяться в ієрархії певним чином організованих систем. Так, система національної безпеки як доволі складне соціальне явище у просторовому вимірі, з одного боку, у менш обсяговому вимірі є складовою соціальною системою, а з другого – у більш відносному обсяговому вимірі, постає як система, до якої входять менш обсягові системи субрегіональної, регіональної та глобальної безпеки.

Національна безпека, як і будь-яка її складова, є складною системою, що характеризується нескінченною кількістю зв'язків, які відтворюють особливості розвитку людського роду як біологічного виду, діалектичний характер взаємодії суспільства та природи, специфіку внутрішніх соціальних зв'язків. Система національної безпеки має доволі складну структуру, елементи якої, по суті, самі є складними системами зі своєю структурою, зв'язками та закономірностями свого розвитку.

Системі національної безпеки, як і будь-якій іншій системі, притаманні певні риси, до яких, на нашу думку, слід віднести:

- органічну взаємодію природних і соціальних зв'язків, вплив яких на розвиток і забезпечення безпеки людини, суспільства та держави у різні періоди людської історії був неоднаковим;

- наявність матеріальних і духовних засад, поєднаних діяльністю зі створення необхідних умов забезпечення безпеки для розвитку людини, суспільства і держави;

- елементи структури системи безпеки, у свою чергу, є складними підсистемами, що взаємодіють між собою окремими аспектами;

- систему національної безпеки як складну систему взаємопов'язаних складових елементів, об'єктів, на певному етапі розвитку людини, суспільства та держави.

Розглядаючи поняття «система національної безпеки», варто зазначити, що воно є доволі складним у визначенні, і тому ряд дослідників цієї проблематики ототожнюють його з «системою забезпечення національної безпеки». На наше переконання, «система національної безпеки» виступає як системоутворювальна категорія, коли водночас поняття «система забезпечення національної безпеки» не є ідентичною і їй відводиться роль забезпечувального елементу.

Оскільки поняття «система національної безпеки» належить до базових категорій теорії національної безпеки, то постає питання не тільки про його теоретичне визначення, а й про практичне спрямування. Зокрема, йдеться про розроблення нормативно-правових актів, які регулюватимуть компетенцію суб'єктів системи національної безпеки України. Розглядаючи цей аспект, слід зазначити, що невизначеність серед учених стосовно визначення системи національної безпеки на практиці призвела до того, що у Концепції (основи державної політики) національної безпеки України (1997 р.), а також у базовому Законі України «Про основи національної безпеки України» дане поняття не було визначене [152]. Більше того, в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р.

В контексті проблем аналізу державної політики та управління національної безпеки, одна з визначальних причин такого стану – недостатня кількість відповідної методичної, наукової, навчальної літератури та відсутність належним чином підготовлених фахівців з державного управління у сфері національної безпеки.

Не зважаючи на необхідність належного обґрунтування державної політики національної безпеки, вдосконалення механізмів її реалізації та ши рокий вжиток політиками таких понять як «державна політика національної безпеки», «національні інтереси» «національні цінності» та інших із арсеналу понятійно-категорійного апарату сфери національної безпеки, проблеми аналізу, прогнозування і на цій основі – розробки ефективної державної політики національної безпеки, визначення її місця і ролі в системі державного управління, не знайшли належного висвітлення у вітчизняній літературі.

Проблеми розробки та впровадження ефективної державної політики національної безпеки належать до слабко структурованих або не структурованих. Це не дозволяє адекватно описати їх аналітичними (математичними) методами й зумовлює необхідність використання методів аналізу політики. А в аналізі політики найважливіша роль відведена оцінці впливу державних управлінських рішень на суспільство,

що передбачає постановку проблеми та визначення мети (цілей), вибір альтернатив її досягнення, визначення критеріїв їх оцінки, оцінку альтернатив, а також моделювання з метою передбачення (прогнозування) можливих наслідків реалізації вибраного напрямку.

Висновки до другого розділу

У даному розділі здійснено концептуально-категоріальне дослідження понять у сфері державного управління національною безпекою, розкрито їх сутність; виявлено проблемні питання державного управління щодо забезпечення національної безпеки України в умовах геополітичних трансформацій та загроз, перш за все, щодо внутрішньої та зовнішньополітичної сфери; охарактеризовано сфери поширення геополітичних трансформацій залежно від сукупності геополітичних ризиків.

Доведено, що за своїм змістом і структурою безпека є багатограним і складним суспільним явищем. У системі людських суспільно-державних відносин безпека є головним фактором, що забезпечує її стабільність, яка у соціальній структурі розповсюджується на формування і розвиток всіх соціальних рівнів – від малих спільнот до глобальних систем або глобального соціуму. Як предмет державно-управлінського аналізу поняття «безпека» найбільше трактується як антитеза небезпеки, конкретним виявом якої стає концепт загрози. Визначено, що державне управління є видом діяльності держави, сутністю якого є здійснення управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади через організацію виконання законів, здійснення управлінських функцій з метою комплексного соціально-економічного і культурного розвитку держави, забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя. Стратегічно важливими є напрямки державної політики щодо забезпечення національної безпеки у різноманітних сферах суспільного життя і їх інституційне забезпечення.

Підтверджено, що саме процес удосконалення сфери гарантування й поширення національної безпеки забезпечує прогресивний розвиток держави, досягнення національних інтересів, стабільність її функціонування. У цьому сенсі визначальною є роль державно-управлінських інституцій у забезпеченні національної безпеки. Тому визначено, що саме система державного управління – це спосіб

управління державою, для якого характерні визначеність та стійкість управлінських цілей, національних інтересів та цінностей, державного устрою, правової системи, методів політичного управління та системи контролю за рішеннями, які приймаються.

Обґрунтовано необхідність формування системи національної безпеки, яка полягає в тому, що вона є генератором динамічної стабільності та основною гарантією конституційного ладу і територіальної цілісності. Існуючи в конфліктогенному середовищі, дана система постійно перебуває у стані небезпеки щодо необхідності збереження не лише цілісності об'єкта, але й себе самої, тобто підтримання належного рівня гомеостазису. Проте, структура національної безпеки є неповною і недієздатною у сучасному глобалізованому світі без міжнародно-політичної складової.

Доведено, що міжнародна безпека безпосередньо залежить від міжнародних взаємовідносин, які гарантують зовнішню складову національної безпеки кожної країни та одночасно виключається загроза війни і військових конфліктів у процесі вирішення гострих міжнародних суперечок і непорозумінь. Тому за основу для формування державного управління національною безпекою взято показники Індексу поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів.

З'ясовано, що система державного управління є системою розгалужених причинно-наслідкових зв'язків між нацією та необхідністю досягнення стану її захищеності в сучасному глобалізованому світі, у якому невинно виникають нові виклики і загрози. У цьому контексті саме на державно-управлінську систему покладаються зобов'язання щодо визначення національної ідеї, в основі якої є національні інтереси, що корелюють завдання національної безпеки. Тому державне управління системою забезпечення національною безпеки носить виключно стратегічний характер і націлене на розширення можливостей реалізації національних інтересів у державі. Відтак, система забезпечення національної безпеки оцінюється індикативними показниками щодо державного управління в напрямку прогресивного розвитку досягнення національних інтересів.

Доведено, що загрози у сфері національної безпеки та їх вплив на державне управління є динамічними та обумовлюються захистом національних інтересів і визначаються доктринами, корегуються стратегіями. Тому виняткової ролі набуває саме ефективне державне управління з метою досягнення національних інтересів та з огляду на національну безпеку у різноманітних сферах суспільного буття. Відтак,

ідентифіковано сфери геополітичних трансформацій, відповідно до чого удосконалено їх змістовне наповнення. За кожною сферою визначено сукупність ризиків щодо національної безпеки, що є основою трансформації державного управління в досліджуваній сфері.

Визначено, що з позицій державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз і трансформацій концептуально слід розглядати розмаїття внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку як у окремо взятій країні, так і на міжнародній арені в різних сферах людської життєдіяльності, що ускладнюють врегульовану державним управлінням діяльність суб'єктів національної безпеки зі створення сприятливих умов для прогресивного функціонування і розвитку національних інтересів, джерел добробуту народу, а також забезпечення ефективного функціонування системи національної безпеки, її системоутворюючих елементів.

РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗАГРОЗ

3.1. Специфіка формування системи управління безпекою у сучасних державах

Про політику безпеки держав у сучасному світі та її роль у формуванні безпеки було написано багато, особливо на початку ХХІ століття. З іншого боку, у предметній літературі існує значний розрив щодо її сутності (філософії) та значення в науці. Виходячи з багатьох існуючих теорій, слід провідне місце в управлінні безпекою надати державній владі (уряду). Адже на рівні державного управління визначаються і формулюються цілі, на основі яких розробляються стратегії безпеки.

Для того, щоб чіткіше проаналізувати моделі у сфері політики державного управління безпекою, спершу слід окреслити функції політики у цій галузі. Ці загальні функції є наступними:

- 1) створення послідовних правових норм щодо безпеки;
- 2) формування соціальних установок усіх суб'єктів;
- 3) надання людям відчуття безпеки та розвитку;
- 4) прогнози щодо загроз безпеці держави та союзів;
- 5) створення умов для реалізації національних інтересів;
- 6) міжнародне співробітництво та виконання союзних зобов'язань;
- 7) охорона духовної та матеріальної національної спадщини;
- 8) захист природного середовища, головним чином повітря, ґрунту та води;
- 9) пошук нових інструментів та способів протидії сучасним загрозам.

Більш глибокий аналіз вищезазначених функцій, про що йшлося вище у дослідженні, призводить до висновку, що політика у сфері безпеки є частиною національної, регіональної та глобальної політики. Зміст політики безпеки насамперед залежить від багатьох факторів, що лежать в теорії безпеки. Як правило, їх поділяють на внутрішні та зовнішні, об'єктивні та суб'єктивні.

Більше того, важлива також структура політики безпеки, особливо коли ми розглядаємо всі три сфери, тобто національну, регіональну та глобальну. Під структурою політики безпеки розуміють її

цілі, принципи та напрямки в геополітичному аспекті. Цілі політики безпеки завжди залежатимуть від ряду умов та критеріїв оцінки, які за значенням розрізняють на: первинні (життєві), основні (важливі в даний період) та вторинні цілі. За змістом використовується типологія, яка розрізняє екзистенційну (безпека, виживання), співіснуючу (задовольняє потреби) та функціональну (досягнення основних цілей) цілі.

Державна безпека – стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, спокою людей (народу), громадської злагоди, довкілля, національної і релігійної рівності.

Сучасне українське законодавство надає наступне визначення терміну: «державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» [164, с. 124]. Тому державну безпеку розподіляють на:

1) внутрішню – передбачає систему законів, спрямованих на охорону державних інтересів у гуманітарній, політичній та економічній сферах та проведення ефективної внутрішньої політики держави, яка забезпечує цю систему заходів;

2) зовнішню – діяльність державних органів щодо забезпечення суверенітету, територіальної недоторканності та обороноздатності держави, забезпечує мирне життя, вирішення проблем у гуманітарній, політичній та економічній сферах.

Кожна країна, зважаючи на виклики та загрози, має власну державну політику та стратегію безпеки. Модель створення державної політики безпеки зазвичай включає три рівні стратегічного впливу на елементи управління національною безпекою, а саме: парламент і президент, уряд та аналітичний та проектний центр. Моделі можуть відрізнятися, але кожна з них має враховувати основну мету – забезпечення життєво важливих інтересів нації, тобто державної безпеки, незалежності та суверенітету, територіальної недоторканності, а також права на життя та розвиток в умовах миру й стабільності.

Таким чином, стає зрозумілим, що процес розробки та управління національною, регіональною та глобальною політикою безпеки повинен супроводжуватися визначенням основних цілей політики безпеки. Це, у свою чергу, вимагає введення в дію основних цілей, які ставить політика, для яких точкою відліку є держава існування та пов'язані з цим інтереси безпеки. З іншого боку, слід визначити основні цілі щодо існуючих загроз та викликів.

Узагальненим правилом безпеки для різних сучасних країн світу є необхідність враховувати найбільш песимістичні сценарії у розвитку безпеки, навіть, коли ймовірність їх виникнення низька. Політична загроза завжди займає перше місце в системі безпеки. Це впливає із системи міжнародних відносин або політики сусідніх країн. Політичні загрози мають дещо первинний характер, з яких можуть виникати загрози іншої категорії, наприклад: економічні, військові, енергетичні, соціальні, екологічні, інформаційні та інші. Політичні загрози зазвичай надходять із зовнішнього середовища. Однак не лише тому, що є історичні приклади, коли політична загроза була внутрішньою.

На думку реалістів, лише суб'єкти міжнародних відносин можуть ефективно впливати на зовнішнє середовище за допомогою різних форм дій, спрямованих на забезпечення безпеки держав у всіх сферах. Ці відомі форми включають: об'єднання зусиль через (ЄС) союзи, коаліції чи міжнародні організації (ОБСЄ), дії американсько-російського договору про скорочення ядерних озброєнь (СНВ), балансування сил, стримування, контроль над озброєннями, побудова заходів взаємної довіри та політика неприхильності чи нейтралітету. Останнє трапляється все рідше і рідше, оскільки зараз майже всі суб'єкти беруть участь у глобальній системі безпеки.

Сучасний рівень інституціоналізації спільних зусиль у галузі безпеки, глибина інтеграційних процесів та взаємозалежність держав у рамках окремих структур, створених для забезпечення безпеки (НАТО), а нещодавно також діяльність регіональних (ЄС) та глобальних організацій (ООН, ОБСЄ), однозначно дозволяють сприймають феномен формування суб'єктивної ролі учасників у міжнародному порядку. Для того, щоб збільшити гарантії власної безпеки, держави відмовляються від догматичного трактування принципу суверенітету, довіряючи частину його сфери діяльності наднаціональним інституціям, що у випадку ЄС є особливо помітним і підтримується положеннями Лісабонського договору. Це явище стосується держав-членів ООН (ст. 23 та 24 Статуту ООН). На цьому етапі слід підкреслити, що така система колективної безпеки не стоїть на місці, можна еволюціонувати з обмеженим діапазоном.

Очевидним стає те, що кожна країна, якою б економічно розвинутою вона б не була, жодним чином не застрахована від агресивних проявів іншої держави чи складової її економіки. Тому до першочергових завдань держави входить такий вид діяльності, як забезпечення власної сфери безпеки. Досить гостро постає ця проблема

перед Україною, яка завдяки своєму географічному положенню викликає нездоровий інтерес до себе з боку ближнього та далекого зарубіжжя. Тому невизначеність напрямів розвитку держави, відсутність чітких стратегічних планів розбудови економіки створює сприятливий ґрунт для встановлення залежності країни. Це, насамперед, актуально для України, яка тільки набирає оберти в утвердженні політико-правової власної системи безпеки, ще й в умовах військової агресії Російської федерації на сході України. Тому визначення основних напрямів державної політики для усунення зовнішніх та внутрішніх загроз безпеці України є головним завданням органів державної влади. І на допомогу у розвитку цього процесу може стати досвід управління системою безпеки з боку домінуючих державних суб'єктів на міжнародній арені. У світі існують дуже різні системи й моделі національної безпеки, а саме [68, с. 19] (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Сучасні конкурентноспроможні моделі
систем національної безпеки**

СУЧАСНІ МОДЕЛІ СИСТЕМ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	ОЗНАКИ
американська	орієнтована на поєднання зовнішньої та внутрішньої безпеки, яку використовують за взірця більшість держав
японська	з акцентом на внутрішню соціальну безпеку
китайська	найконцентрованіша модель системи безпеки держав, що здійснюють будівництво соціалістичного суспільства
трансформаційні	які нещодавно здобули незалежність, а також здійснюють глибинну переорієнтацію свого розвитку

Джерело: складено авторкою

У концепцію безпеки, в якості основних цілей поряд з традиційним положенням про захист секретів від іноземних спецслужб були введені положення про забезпечення національних економічних інтересів США в конкурентній боротьбі з суперниками на світовій арені і про захист «підпируючих позицій США в технологічних сферах», а «збереження економічної потужності США» прямо пов'язується з проведенням заходів щодо забезпечення міжнародної безпеки [68, с. 19]. А вже у 1999 р. було підготовлено та прийнято Стратегію національної безпеки США для нового століття, у якій, як і раніше, попри зміцнення

безпеки, що розуміється як боєздатність армії та підтримка демократичного ладу в країнах світу, основним завданням визначено сприяння економічному процвітанням Сполучених Штатів, досягнення якого може відбутися за рахунок піднесення економіки, освоєння нових ринків збуту та створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності американських товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках, зменшення залежності країни від іноземних кредитів, зміцнення її можливостей щодо виконання міжнародних зобов'язань у торговельно-економічній та інших сферах [68]. Важливе значення в цій концепції останніми роками надається забезпеченню національних економічних інтересів США в конкурентній боротьбі із суперниками на світових ринках, а також захисту інтересів держави у високотехнічних та високотехнологічних сферах.

При цьому слід зазначити, що довготривалий процес пошуку ефективних шляхів щодо захисту національних економічних інтересів дав змогу створити ефективну та дієву нормативно-правову базу забезпечення економічної безпеки. Економічна безпека США розглядається як невід'ємна і найважливіша зі структурних складових національної безпеки в Стратегії національної безпеки та реалізується в законах стосовно окремих аспектів її забезпечення, зокрема:

- загальні питання економічної безпеки зосереджені в законі про економічну безпеку (The Economic Security Act of 1996);

- підвищення ефективності національної освіти й науки відображені в законі про освіту для економічної безпеки (The Education for Economic Security Act of 1999);

- питання податкового регулювання, пріоритетів економічного розвитку, митного протекціонізму – у законі про економічну безпеку та відтворення (The Economic Security & Recovery Act of 2001);

- питання ринку праці, боротьби з безробіттям, економічного захисту населення – у законі про створення робочих місць і економічну безпеку (Job Creation and Economic Security Act of 2002) та ін.

Національні інтереси за рівнем важливості для країни поділяють на три категорії: життєво важливі інтереси; важливі інтереси; гуманітарні та інші інтереси. Економічні інтереси входять до складу першої категорії важливості національних інтересів США, забезпечення яких є безумовним пріоритетом політики національної безпеки і до яких належать економічний добробут суспільства й захист життєво важливих державних інфраструктур [28, с. 25-26].

Досвід розв'язання проблем національної безпеки за всіма її складовими, що накопичений Сполученими Штатами Америки, підштовхує інші держави у світі до розроблення та впровадження власних схожих концепцій та стратегій національної безпеки, орієнтованих на надійний захист національних економічних інтересів.

Після Другої світової війни загострилися міжнародні аспекти економічної безпеки. Обмеженість ресурсів у глобальному масштабі, зокрема енергетична криза 1970-х рр., змусила уряди багатьох країн, передусім Норвегії, США, Канади, ФРН, Японії, спрямувати свої зусилля на розв'язання проблем міжнародної економічної безпеки, а згодом – національної економічної безпеки. Зокрема, у Японії питання про економічну безпеку було вперше порушено в доповіді відділу енергетичних прогнозів міністерства зовнішньої торгівлі та промисловості Японії у 1971 р. [42, с. 371].

Японський підхід до вирішення проблем економічної безпеки базується на двох принципах: 1) збереження та розвиток економічної потужності країни; 2) формування сприятливого глобального середовища, що забезпечить максимальну реалізацію національних інтересів [42, с. 38].

До національних особливостей Японії, що визначають формування її поглядів на проведення політики національної економічної безпеки, належить, перш за все, гомогенність і закритість японського суспільства, зумовлені тривалим, майже трьохсотрічним (аж до середини XIX ст.) періодом її самоізоляції. На початку 1970-х рр. формується класична доктрина національних інтересів, що складалася з внутрішньосоціального (суспільна безпека), військового (національна безпека) та зовнішньополітичного (мир і стабільність у всьому світі) компонентів. У цей період основною метою політики національної безпеки Японії стало приведення її зовнішньополітичної ролі у світі у відповідність з її економічним потенціалом. Досягнення цієї мети планувалося здійснити шляхом вирішення трьох завдань: сприяння розвитку ринкових демократій у світі; забезпечення стратегічного балансу між капіталізмом і соціалізмом; внесок у стабільні економічні й політичні відносини між Північчю та Півднем, особливо в Азії.

В еволюції концепцій національної безпеки Японії спостерігаються дві основні тенденції. По-перше, це «повзуча» глобалізація ролі Японії у світі, а по-друге, поступова автономізація її в рамках союзу із США. При цьому, що більше Японія бачить себе

глобальною державою, то менше консервативних і реалістичних аспектів залишається в її доктрині національних інтересів.

Концепція безпеки на базі співробітництва набула популярності після закінчення холодної війни й підтримується багатьма провідними політиками й експертами. За зниження загрози міжнародних військових конфліктів головною метою стає їхнє запобігання й досягнення політичної, економічної й соціальної стабільності сучасного світу.

Розвиток концепції безпеки на базі співробітництва пов'язане з тим, що сьогодні багато держав стурбовані не стільки проблемою захисту від військової загрози, скільки забезпеченням внутрішньої стабільності країни й регіону, де вони розташовані, і зацікавлені в стійкому економічному процвітанні [28, с. 29]. Розвиток соціального та економічного виміру й наповнення новим змістом соціальної та економічної політики призвели до інших взаємин у сфері безпеки. Мова йде не тільки про запобігання військових конфліктів, які в цей час набули локальних форм, але й про створення й розширення добре організованих зон безпеки, де безперешкодно може розвиватися всестороннє співробітництво. Це підтверджується результатами еволюції організацій, покликаних регулювати міжнародні відносини.

Європейський Союз, створений півстоліття тому як об'єднання, здатне забезпечити «економічну безпеку західноєвропейців після Другої світової війни, завдяки своєму «соціальному стрижню» і продуманій стратегії у сфері соціально-економічної політики зумів досягти внутрішньої стабільності й поглиблення інтеграції, у тому числі й економічної. Його поступальне розширення не спрямоване проти яких-небудь держав, а є розумним способом досягнення безпеки на базі співробітництва. Його пов'язують різні договори й угоди з багатьма державами» [42, с. 404].

Досить показовим є зафіксований Європейською Радою в Зеленій книзі намір створити «динамічний та ефективний Європейський ринок безпеки з опорою на прогресивні ділові кола й компанії «із сильною соціальною й екологічною базою, що усвідомлюють свою соціальну відповідальність. Підтримка таких зон веде до формування спільності норм життя, сприяє зміцненню взаємної довіри й дозволяє розглядати ЄС як прототип співтовариства безпеки» [55, с. 30-32].

Створені після Другої світової війни міжнародні організації, такі, як ООН, Рада Європи, НАТО, ОВД, представлялися населенню країн, що в них входили, певними гарантами безпеки.

На Європейському континенті основами для формування однорідного соціального простору, здатного стати гарантом стабільності, ключову роль у підтримці миру й стабільності може відіграти ОБСЄ «як єдина загальноєвропейська організація безпеки». Цей процес розвивається відповідно до розробленої ОБСЄ Моделі загальної й всеосяжної безпеки для Європи ХХІ століття, з урахуванням рішень Лісабонського саміту 1996 р. В Хартію європейської безпеки на Стамбульському саміті ОБСЄ в 1999 р. була включена «Платформа безпеки». В 90-ті рр. минулого століття розширилася діяльність НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру», яка також спирається на концепцію безпеки через співробітництво [298].

Досвід країн Європейського Союзу засвідчує, що забезпечення економічної безпеки робить вирішальний вплив на закріплення за державою чіткого місця у глобальному світі, яке відповідало б його геостратегічним значенню та потенціалу. Саме тому, на сьогоднішній день адаптація досвіду країн Євросоюзу щодо забезпечення економічної безпеки повинна стати одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики України не тільки з точки зору досягнення стійкості та ефективності національної економіки, але й з позиції довгострокової стратегії національного розвитку.

У Європейському Союзі термін «економічна безпека» відноситься до позиції об'єднання у світовій економічній системі. ЄС диктує важливість європейської інтеграції з метою досягнення високого рівня конкурентоспроможності в умовах глобалізації. Окремо кожна країна-член Євросоюзу володіє набагато меншою кількістю економічних ресурсів, ніж інші розвинені і навіть країни, що розвиваються. Ефект синергії, який досягається через взаємообмін ресурсами визначає здатність Європейського союзу забезпечувати високий рівень економічної безпеки та конкурентоспроможності. Кінцева мета забезпечення економічної безпеки в ЄС – формування повністю інтегрованої Європи з однаковим рівнем життя у всіх країнах-учасниках.

Більшість країн ЄС основним завданням політики безпеки в національних доктринах визначають зміцнення європейського простору стабільності шляхом розвитку європейської інтеграції та активної політики сусідства Європейського Союзу з країнами Східної Європи, Південного Кавказу, Центральної Азії та Середземноморського регіону. Тим не менш, на наш погляд, концепцію економічної безпеки Європейського Співтовариства необхідно розглядається в значній мірі в

контексті економічної безпеки кожної окремої держави, національних доктрин, програм та концепцій забезпечення національної безпеки.

У Німеччині окремого закону, присвяченого концепції економічної безпеки не існує. Державна філософія економічної безпеки на практиці реалізується переважно через закони, що регламентують найбільш важливі сфери ринкової діяльності і наділяють державу істотними контрольними функціями. Так, основні інтереси країни в сфері національної безпеки, в тому числі і її економічної складової, представлені у формі офіційної директиви міністерства оборони [28, с. 30].

Німеччина вбачає забезпечення своєї економічної безпеки в підтримці економічного та соціального прогресу, демократизації в Європі і у всьому світі, захист від економічного шантажу, забезпеченні свободи торгівлі та доступу до сировинних ресурсів і ринків в рамках справедливої світової економічної системи. Під внутрішньоекономічних плані переслідується мета гарантувати здорове господарський розвиток країни, матеріальне та соціальне благополуччя населення. У зовнішньоекономічному плані головний акцент, зважаючи експортної орієнтованості економіки, робиться на стабільність та вдосконалення ринків збуту.

Основними методами забезпечення безпечного розвитку економіки в Німеччині є дії щодо підтримки цивілізованого характеру ринкових відносин, створення рівних умов для конкуренції, недопущення монополізації в окремих галузях і підтримку стабільності національної валюти.

У Франції основним державним документом, у якому зачіпаються окремі положення забезпечення економічної безпеки, є Закон «Про національну безпеку» 1964 р. [84, с. 48]. Поняття національної економічної безпеки у Франції трактується як створення сприятливих внутрішніх та зовнішніх умов для підвищення національного добробуту і зміцнення економічного потенціалу країни. Економічна безпека в широкому розумінні забезпечується всією сукупністю інструментів господарського регулювання. З цією метою у Франції в процесі вироблення і прийняття економічних рішень використовуються критерії, пов'язані зі зниженням уразливості господарської системи і збереженням економічного фундаменту самостійної зовнішньої політики. До таких критеріїв належать: усунення серйозних диспропорцій у рівні економічного розвитку суб'єктів господарювання; недопущення надмірної зовнішньої залежності в найважливіших секторах

економіки: зведення до мінімуму ризиків, пов'язаних із залежністю від зовнішнього світу.

Політика в галузі забезпечення безпеки в Великобританії тісно пов'язується з оборонною політикою: обидві вони ґрунтуються на оцінках національних інтересів і реалізуються через їх захист. Під «національними інтересами» в сфері економіки розуміються народногосподарські інтереси всього суспільства в цілому, мають пріоритет по відношенню до інших форм суспільних інтересів [84, с. 50].

Загрози національній економічній безпеці поділяють на зовнішні та внутрішні та ранжуються за ступенем важливості та ймовірності настання, що дозволяє концентрувати зусилля щодо прогнозування та запобігання найбільш небезпечних, з точки зору національної економічної безпеки, ризиків. При цьому слід зазначити, що у сфері запобігання економічних загроз уряд традиційно спирається на приватний бізнес, надаючи йому максимальну підтримку. Крім того, в країні існує розгалужена мережа інститутів, що забезпечує ефективну взаємодію парламенту, уряду і великого бізнесу при виробленні та реалізації рішень, що відносяться до забезпечення національної економічної безпеки. У неї, зокрема, входять такі організації як Конфедерація британської промисловості, Рада з торгівлі зі Східною Європою та ряд більш спеціалізованих організацій, що представляють інтереси промисловців і підприємців.

Концепція економічної безпеки розглядається в Іспанії в значній мірі в контексті економічної безпеки всього Європейського Співтовариства. Разом з тим, створена ефективна система забезпечення національних інтересів в економічній сфері. Її основу складають: гнучка законодавчо-нормативна база; чітке розмежування компетенції міністерств, відомств та організацій у реалізації нормативних положень, що стосуються економічного розвитку; наявність на кожному етапі розвитку законодавчо затвердженої програми економічних пріоритетів, яка в принципі повинна була виключити можливість роздачі адресних привілеїв; наявність спеціальних державних служб контролю [68].

В системі забезпечення економічного добробуту та сталого розвитку країни важливе місце займає визначення пріоритетних галузей національної промисловості, що підпадають під захист протекціоністських заходів; регулювання процедури стимулювання інвестицій; валютний контроль; ретельно розроблене законодавство про акціонерні товариства [68].

В Італії держава приділяє велику увагу зовнішньоекономічній експансії, яка здійснюється через економічну та технологічну прив'язку Італії до її закордонних партнерів. При цьому найбільш перспективними серед них можна назвати країни ОЕСР, а також країни, що розвиваються Африки, Азії, Латинської Америки. Акцент робиться також на італійську присутність за кордоном через розвиток міжнародної промислової кооперації і, як і в Німеччині, диверсифікацію постачальників енергоносіїв [298]. При відсутності офіційно сформульованої доктрини економічної безпеки виконання міжнародних зобов'язань Італії, пов'язаних з участю в політичних або економічних угрупованнях є об'єктивним орієнтиром італійського уряду. Разом з тим держава в правових рамках використовує всі доступні механізми захисту інтересів власних виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Аналіз досвіду таких країн Західної Європи як Нідерланди, Бельгія, Данія, Люксембург, Швейцарія щодо забезпечення економічної безпеки показує, що їх основною стратегічною метою захисту національних економічних інтересів є забезпечення сталого економічного зростання та модернізації економіки відповідно до умов конкурентної боротьби на світовому ринку. Ці країни не мають можливості суттєво впливати на формування структури світової економіки, внаслідок чого змушені пристосовуватися до умов розвитку світової економіки, змінювати сформовані структури національних економік та пропорції їх розвитку. При цьому так звані «малі країни» Євросоюзу в якості стратегічних цілей визначають формування ефективної структури та спеціалізацію економіки.

Політика забезпечення економічної безпеки Чехії, Польщі, Словаччини та країн Балтії базується на зближенні національних інтересів із загальноєвропейськими інтересами, а також політичній, економічній та інституційній трансформації у відповідності із західноєвропейськими стандартами. На початку 90-х років ці країни обрали практично однакову модель забезпечення економічної безпеки, яка включала наступні дії: оцінку геополітичної ситуації в регіоні; визначення вектора та стратегії розвитку; вибудовування та реалізацію моделі поведінки, в тому числі у сфері економіки, у відповідності з домінуючими тенденціями регіонального та світового еволюційного процесу; співвіднесення базових кількісних і якісних показників розвитку із загальносвітовими та регіональними стандартами; коригування курсу економічних реформ [68]. Головними загрозами економічній безпеці цієї групи країн можна назвати: економічну відсталість регіонів Центральної

Європи від західноєвропейських країн, труднощі переходу до ринкової економіки, проблеми формування демократичних та ринкових інститутів, а в окремих країнах, наприклад Польщі, – обмеження імпорту стратегічно важливої сировини.

Даючи загальну характеристику поточного стану розвитку сектора економічної безпеки в усіх розглянутих країнах, можна окремо виділити відносно стабільні економічні системи (Великобританія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Франція). Ці країни переважно зосереджені на підвищенні ефективності економіки і одночасно підтримують існуючий рівень особистої економічної безпеки своїх громадян. Про нові країни-членів ЄС (Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія) можна сказати, що вони вже завершили реформи «першого покоління» (з акцентом на реструктуризацію і перепідпорядкування) і вийшли на завершальну стадію реформ структур безпеки.

Аналіз підходів до економічної безпеки держави в країнах Європейського Союзу переконливо свідчить про те, що рівень безпеки залежить від безлічі факторів. Для того щоб не опинитися в становищі держави без власної незалежної економічного майбутнього, Україні необхідно провести цілеспрямовану роботу щодо виходу з економічної кризи, запобігання реальних загроз, боротьби з корупцією, кримінальними елементами в економіці. У цьому зв'язку дуже важливо не тільки розуміння сутності економічної безпеки на всіх рівнях (міжнародному, національному, регіональному, особистісному), а й конкретні дії управлінських структур щодо наближення рівня економічної безпеки України до європейського рівня [2].

Безумовно, адаптація будь-якого зарубіжного досвіду до умов України досить трудомістка і являє собою не копіювання всієї системи регулювання, а лише поетапне впровадження окремих елементів, інструментів, методів, програм. Досвід зарубіжних країн слід запозичувати, ґрунтуючись на схожості задач, цілей, пріоритетів національних стратегій. Необхідно враховувати рівень економічного розвитку, розвитку інститутів управління, забезпечення та контролю над безпекою, використовуючи системний підхід та порівняльний аналіз [27].

Моделі, які можна запропонувати за результатами вивчення досвіду країн Європейського Союзу, не тільки теоретично, але в деяких випадках і практично можуть бути дієвими в Україні. Впровадження досвіду країн Європейського Союзу в умовах трансформації світової системи економіки сьогодні є найбільш актуальним питанням співробітництво в рамках системи Україна – ЄС. Ґрунтуючись на досвіді

європейських країн, у тому числі і держав – нових членів Європейського союзу, в Україні повинна формуватися нова ідеологія безпеки, стрижнем якої є досягнення стійкого розвитку економіки шляхом виконання певних завдань і отримання конкретних результатів на основі ефективного використання ресурсів та дотримання вимог законодавства та нормативно-правових документів.

Очевидно, що впровадження ефективних моделей має бути ретельно прораховано і своєчасно. Як показує аналіз досвіду нових країн-членів ЄС, дуже важливо уникнути механічного копіювання практики інших країн, що може призвести до зниження можливостей національних структур безпеки.

Загалом, успішне забезпечення країнами Європейського Союзу національної економічної безпеки залежить від стійкості і сили їх національних економік. Тільки сильна економіка дозволяє успішно захищати національні інтереси в умовах посиленої глобальної конкуренції та наростання світогосподарських диспропорцій. Отже, держава має не тільки розробляти національну концепцію безпеки, спираючись на світовий досвід, але, перш за все, проводити реформування економічної внутрішньої та зовнішньої політики з метою захисту всіх суб'єктів господарської діяльності.

Кардинальні зміни в реальній системі безпеки можуть створити нову регіональну систему. Еволюція системи пов'язана з еволюцією стратегій окремих держав, і це вже вимір політики. З іншого боку, доктринальні зміни в системі міжнародної безпеки відбуваються досить часто і навіть бурхливо, варто згадати, як наприкінці ХХ століття, відбувався розпад біполярної системи сил. Ця дуже важлива проблема виникає в Європі та набирає обертів.

Міжнародна ситуація є більш складною, ніж можливість систематизації її проявів та дій, особливо в ситуаціях непередбачуваності, адже міжнародний порядок зазнає постійних змін. Поряд з умовами та факторами, що впливають на політику суспільства та розвиток людства, формується структура міжнародної безпеки.

При створенні орієнтованих на майбутнє моделей глобальної системи безпеки та порядку в міжнародних відносинах слід враховувати два основних фактори, а саме: період, необхідний для реалізації самої ідеї, а по-друге – цілі, які будуть реалізовані в цих моделях на відміну від існуючих.

На сучасному етапі розвитку та у міжнародному порядку безпеки можна виділити шість ймовірних моделей регіональних та глобальних

систем безпеки. Це такі моделі: полярний нуль, однополосний, біполярний, триполосний, багатополярний, пента-тріада.

На основі аналізу історичного досвіду, слід припустити, що глобальна система безпеки на початку XXI століття може набувати характеру двох кристалізацій, тобто однополярних, визначених нами як моноцентрична або багатополосна альтернатива, відома як колективно-патерналістична альтернатива.

Моноцентрична модель базувалася б на існуванні єдиного суб'єкта з функціями керівництва на міжнародній арені. У такій структурі держава-наддержава може нав'язати іншим правила життя в різних сферах, тобто політичній, економічній, соціальній, культурній та військовій. Гегемонія не перешкоджає появі на деяких територіях сильної групи регіональних держав із рангу модераторів та реалізації політики безпеки.

Таким чином, не важко помітити, як процес формування політики безпеки, особливо національної, регіональної та глобальної, все частіше представлений у трансформаційному світі у формі офіційних документів, окремих держав, альянсів чи міжнародних організацій щодо забезпечення миру, в умовах спільних сучасних викликів та загроз, які можуть бути непередбачуваними. Здається, що крах біполярної міжнародної системи та ліберального мислення, популярного на початку 90-х рр. XX століття, при аналізі міжнародних відносин, відкрили можливість організаціям збільшити сферу суб'єктивності у формуванні міжнародного порядку. Коливання та навіть утримання від виконання цієї функції, наприклад, під час балканських конфліктів, показали відсутність повного усвідомлення цієї еволюції серед лідерів.

Таким чином, визначено сутність та комплексність поняття управління безпекою, на основі досвіду конкурентноспроможних і домінантних суспільно-політичних моделей. А також розглянуто систему і напрямки, за якими, насамперед треба рухатися державі з метою забезпечення національної безпеки, що й обумовило такі висновки:

1) національна безпека заснована на загальнонаціональному комплексі заходів, спрямованих на постійний стійкий розвиток та вдосконалення країни;

2) безпека є фундаментальною основою в розвитку держави, так як саме вона є ціннісно-орієнтованою базою всієї системи національної безпеки держави, виражає основоположні інтереси людей, господарюючих суб'єктів, суспільства і держави;

3) національна безпека – це таке явище, яке забезпечується чіткими механізмами державного впливу на економічну, політичну та соціальну сферу, спрямоване на захист національних економічних інтересів в довгостроковій перспективі, незалежність національної системи та забезпечення комфортного рівня життя населення;

4) національна безпека країни повинна забезпечуватися, насамперед, захисними заходами, здійснюваними державою, а також зміцнюватися ефективністю самої політично-економічної системи.

3.2. Інституціоналізація державного управління національною безпекою в новітніх геополітичних трансформаціях

Управління як спосіб існування соціальної організації є її іманентною складовою. Забезпечуючи функціонування та розвиток суспільства як єдиного цілого, державне управління здійснюється в межах політичної системи, має політичне спрямування і відповідні державні форми. У сучасних вітчизняних наукових дослідженнях державне управління традиційно розглядається як явище та процес, можливий винятково в рамках державних органів і такий, що здійснюється переважно у межах виконавчої гілки влади. Водночас державне управління не зводиться лише до діяльності органів виконавчої влади внаслідок нерозривного зв'язку та взаємодії з іншими державно-владними структурами, законодавчої та судової гілок влади. Останні здійснюють значний вплив на економічне та соціальне-політичне середовище.

У сфері безпеки та оборони державне управління характеризується як загальними рисами, притаманними управлінню як специфічній формі діяльності, так і суб'єктами впливу, що суттєво відрізняють його, наприклад специфічними інструментами. З огляду на нові загрози безпеці нашої держави, що вже реалізувалися у втраті територіальної цілісності та змушеному веденні бойових дій у південно-східних регіонах країни, зміст державного управління у сфері безпеки, його форми та методи набувають нових характеристик. Йдеться про виникнення значного напруження й неоднозначності, певних особливостей трактування основних принципів і стандартів ЄС і НАТО в умовах бойових дій на Південному Сході.

Окрім цього, і наша держава, і всі країни сучасного світу перебувають у полі глобальних змін та комплексних геополітичних трансформацій. Тому підвищується увага до зміни моделей державного управління національною безпекою у такі переломні епохи. Аналіз

реалізованих у ХХ ст. та діючих у ХХІ ст. моделей державного управління сучасних демократичних країн об'єктивно сприятиме виокремленню найбільш ефективної моделі державного управління у безпечній сфері. І. Беґей у цьому контексті визначає модель управління «як теоретично вибудовану цілісну сукупність уявлень про те, як виглядає система управління, яка її структура та функції, як вона взаємодіє з різними суб'єктами, як адаптується до змін» [15, с. 17]. Будь-яка модель управління враховує основні принципи управління, стратегічне бачення, цілі й завдання, цінності, організаційну структуру і порядок взаємодії її елементів тощо. За прийнятим в українській науці визначенням, ключовими для державного управління поняттями є держава і державна влада [66, с. 157]. Теорія державного управління виникла з теорії управління організацією, яку М. Вебер транспонував на адміністративний апарат держави. Відокремлення питань політики та управління стало основою теорії державного управління В. Вільсона. Розроблена ними традиційна модель управління, основою якої були принципи наукового менеджменту та бюрократична система управління, у межах якої розмежовувались адміністративна і політична сфера, з початку 80-рр. ХХ ст. розвинулася на засадах ідеології «нового публічного менеджменту» (НПМ) – New Public Management (NPM). Філософія НПМ відводить головну роль приватному сектору в наданні державних послуг на більш конкурентоспроможній, а не контролюючій основі. У кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. ця теорія отримала статус ідеології [15, с. 19]. Низка дослідників оцінюють НПМ як революційну інтелектуальну парадигму або рекомендують його як позачасове державне управління [144, с. 24]. На думку О. Амосова, «сутність нового публічного менеджменту полягає у тому, що – це сукупність адміністративно-політичних стратегій реформування, основою яких є переважно тлумачення адміністративної діяльності крізь призму приватної економіки» [5, с. 9].

У кінці ХХ ст. набула популярності універсальна концепція публічного управління – концепція «політичних мереж» (policy net work). Загалом, під мережею вважається система державних і недержавних суб'єктів (акторів), які взаємодіють між собою на основі потенціальної залежності з метою згоди щодо певного питання, використовуючи при цьому формальні та неформальні засади. Модель політичних мереж є подібною до концепції багаторівневого управління (Multi-level governance), яка вважається універсалізованою, зокрема для європейського адміністративного простору [233]. Модель управління за

результатами в державній організації почала використовуватися з середини 1990-х рр. XX ст. Під управлінням, за результатами у сфері державного управління, прийнято розуміти дії державних інституцій, спрямовані на підвищення ефективності надання державних послуг. Наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. розпочалось широке використання поняття «добре врядування» – good governance. Цей термін широко використовується в міжнародних наукових джерелах для означення управлінських процесів, здійснюваних державними установами з метою управління державними справами та державними ресурсами на умовах забезпечення реалізації прав людини [15, с. 17]. За визначенням В. Корженка, врядування містить у собі механізми, процеси та інститути, за допомогою яких громадяни та їхні групи висловлюють власні інтереси, здійснюють свої законні права, виконують обов'язки й залагоджують конфлікти [98].

Крім концепції «доброго врядування», існують й інші сучасні концепції державного управління, такі як: нова інституційна теорія, синергетичний підхід до державного управління тощо. Таким чином, розвиток концептуальних засад побудови моделей державного управління свідчить про модернізацію теорії державного управління, відповідно до динаміки формування та функціонування громадянських демократичних суспільств. Зрозуміло, що в ідеальній формі основні теоретичні складові окремої моделі державного управління на практиці не застосовуються. Зазвичай, окремі теоретичні складові однієї моделі державного управління є домінуючими, а елементи теоретичних складових інших моделей доповнюють систему [15]. Між тим, у результаті еволюції теорії державного управління викристалізувалися основні риси, притаманні моделям державного управління, що на сьогодні реалізовані у демократичних країнах. А саме:– участь (participation) – усі громадяни мають право голосу. Участь може бути як безпосередньою, так і опосередкованою через легітимізовані посередницькі інституції та представників;– верховенство права (rule of law) – правова система повинна бути справедливою і діяти однаково для всіх, особливо щодо прав людини;– прозорість (transparency) – свобода інформації, її повнота й доступність для всіх, хто в ній зацікавлений;– відповідальність (responsiveness) – інституції та процеси служать усім членам суспільства;– орієнтація на консенсус (consensus orientation) – дотримання балансу інтересів для досягнення широкого консенсусу з локальних і загальних питань та процедур;– справедливість (equity) – добробут суспільства залежить від урахування інтересів кожного члена

суспільства в ньому;– ефективність та результативність (effectiveness and efficiency) – максимально ефективне використання ресурсів для задоволення потреб громадян;– підзвітність (accountability) – уряд, приватний бізнес та структури громадянського суспільства підзвітні громадськості та інституційним носіям прав (stakeholders);– стратегічне бачення (strategic vision) – лідери та громадськість мають довгострокову перспективу щодо «доброго врядування» і людського розвитку та чітко уявляють собі заходи, необхідні для їх реалізації [162, с. 25-27]. Щодо моделі врядування у ЄС, то її основою є п'ять принципів, визначених у Білій книзі Європейського врядування:

1) відкритість – інституції мають працювати більш відкрито, активно обмінюватись інформацією з державами-членами ЄС щодо того, що робить ЄС та які рішення він приймає;

2) участь – якість, релевантність та ефективність політики ЄС залежать від участі широкого кола осіб та організацій на всьому шляху творення політики – від її формування до впровадження;

3) підзвітність – ролі у законодавчому та виконавчому процесах мають бути більш зрозумілими, кожна з інституцій ЄС має пояснювати і брати відповідальність за те, що вона робить для Європи;

4) ефективність – політика має бути ефективною і своєчасною, такою, що забезпечує все на підставі чітких завдань, оцінки майбутнього впливу з використанням попереднього досвіду;

5) узгодженість – політика та всі рішення мають бути легко зрозумілими, потреба в узгодженості постійно зростає внаслідок різноманітності, присутньої в ЄС. Регіональні та місцеві влади все частіше беруть участь у реалізації політики ЄС, що посилює важливість узгоджених дій [162].

Державне управління у сфері безпеки та оборони – цілісна система спеціально організованого управління, яке здійснюється суб'єктами управління, що функціонують у сфері безпеки та оборони. Вони реалізують державну політику, забезпечують законодавче регулювання відносин через виконання функцій держави, впливають на процеси розвитку оборонної та безпекової сфери з метою підвищення ефективності як системи загалом, такі окремих її елементів. Також можемо розглядати державне управління у сфері безпеки та оборони як систему правових, організаційних та економічних механізмів управлінської діяльності державних органів влади та органів місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері безпеки та оборони. З огляду на це, доцільно проаналізувати, чи має

державне управління у сфері безпеки та оборони можливість розвиватися на основі вказаних критеріїв, чи, можливо, його модель має відповідну специфіку, відповідно до специфіки мети та реалізації специфічних завдань. Так, щодо основної риси – участі громадян у прийнятті управлінських рішень у сфері безпеки та оборони, – її забезпечення, на нашу думку, можливе лише у вирішенні окремих питань, що не стосуються військових та державних таємниць. Навіть у країнах розвинутої демократії, де у розробці та впровадженні державно-управлінських рішень у сфері безпеки, значну роль відіграють інститути громадянського суспільства та неурядові структури разом зі ЗМІ, головним суб'єктом формування та реалізації державної політики у вказаній сфері залишаються органи державної влади. Це обумовлено тим, що саме органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, використовуючи наявні у їх розпорядженні ресурси, здійснюють юридично владний вплив на суспільні відносини, які виникають із приводу реалізації національних інтересів [168, с. 220]. Тому, задля безпосереднього виконання завдань щодо забезпечення безпеки суспільства і держави створюються спеціалізовані державні інститути (сили, засоби), зокрема армія, органи розвідки і контррозвідки, дипломатичні служби тощо, а також відповідні структури державного управління (міністерства, комітети, думи, ради тощо) [168, с. 258]. Через специфіку виконання вказаними органами завдань, громадяни можуть брати участь лише у контролі окремих їх функцій і тільки у мирний час. У особливих умовах, які пов'язані з військовою або загрозою іншого походження, права громадян на здійснення контролю безпекової сфери суттєво обмежуються, що цілком виправдано інтересами безпеки держави та захисту громадян. Тому необхідним є окреслення підходів щодо формування структури державно-управлінських відносин у сфері національної безпеки, досліджено зміст діяльності відповідних суб'єктів (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Спеціальні функції та повноваження державних інституцій та органів України у сфері реалізації національної безпеки

Джерело: складено авторкою

Звичайно, основоположні функції та повноваження покладені на державні інституції та органи щодо управління національною безпекою, проте особливе місце посідає цивільний контроль. Термін «цивільний контроль», загалом, позначає підпорядкування військових цивільній, демократично обраній владі, проте не є однозначно зрозумілим. Справді, термін «контроль» може сприйматися занадто прямо і помилково, значно звужуючи і технічно розтлумачуючи його значення. Цивільний контроль може трактуватися досить прямо і примітивно, як повне відсторонення військових від політичної сфери. Хоча Річард Коун у статті «How Democracy Controls the Military» у журналі «Journal of Democracy» в 1997 році визначає поняття «цивільний контроль» як процес, а не факт і рекомендує визначати цивільний контроль через узгодження впливу військових і цивільної влади на рішення, які стосуються обороноздатності та безпеки держави [292]. Саме досвід США у виробленні механізмів цивільного контролю є основоположним і найповніше запровадженим у безпекову практику. У американській системі вироблені такі підходи до трактування «цивільного контролю» як:

1) зв'язок між військовою і внутрішньою політикою держави ґрунтується на використанні та підтримці демократичною владою збройних сил як легальних суб'єктів в обороноздатності держави;

2) нагляд і контроль щодо оборонної політики здійснюється легітимно обраною владою;

3) прийняття рішення щодо міжнародної політики та обороноздатності й використання збройних сил за межами держави здійснюються демократичним цивільним урядом.

Досвід розвинених держав у сучасному світі засвідчує, що найефективнішим механізмом є збалансування у відносинах між державною владою і збройними силами щодо забезпечення сфери національної безпеки. Цей досвід є еталонно-репрезентативним для вироблення законодавчих та державно-управлінських норм в українській системі щодо забезпечення цивільного контролю. Відповідно до Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» (від 21.06.2018 р.), «демократичний цивільний контроль» визначено як «комплекс здійснюваних відповідно до Конституції (254к/96-ВР) і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави,

сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни» [71, ст. 1].

Зважаючи на те, що Україна є демократичною державою, тому має відповідні зобов'язання щодо підтримання демократичних засад функціонування суспільно-державної системи, в основі якої є встановлення цивільного контролю щодо збройних сил. Для України ця проблема є стратегічно важливою, зважаючи на гібридну війну на сході держави. Адже цивільний контроль забезпечує запобігання неправомірного втручання війська у внутрішні справи держави та неможливе захоплення влади військовими. Основи цивільного контролю мають бути чіткими і зрозумілими, як для військових, так і для владних суб'єктів, не ігноруючи громадської думки. Цивільно-військова співпраця охоплює весь спектр взаємовідносин між урядом, суспільством та збройними силами. Суть цієї співпраці в демократичних суспільствах полягає в аполітичності військових, їх нейтралітеті щодо внутрішньої політики та підпорядкуванні їх законно і демократично обраним цивільним органам влади, що представляють волю нації. Тому, відповідно до Закону цивільний контроль має забезпечувати: «пріоритет політичних підходів до вирішення питань військового будівництва, спрямування діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів на реалізацію визначених засадами внутрішньої і зовнішньої політики завдань у сфері національної безпеки і оборони, правоохоронної діяльності з метою становлення і розвитку громадянського суспільства та зміцнення конституційного правопорядку в державі, здійснення визначених Конституцією України (254к/96-ВР) функцій у сфері національної безпеки, оборони та зміцнення громадського порядку; дотримання законності в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави; підтримання політичної стабільності в суспільстві, створення умов, які унеможливають використання Збройних Сил України та інших військових формувань, правоохоронних органів для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності, а також в інтересах окремих осіб, політичних партій, громадських організацій; попередження та недопущення порушень конституційних прав і свобод, захист законних інтересів громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, та у правоохоронних органах» [71, ст. 2], що власне є легальною і легітимною основою щодо «забезпечення

надійної оборони і безпеки держави, зміцнення громадського порядку» [71, ст. 2].

Проте жодна, навіть еталонна, модель державного управління національною безпекою не може опиратися виключно на вищевказані органи та інституції, критерії та цінності. Адже є об'єктивні фактори, які поза волею суб'єктів безпекового процесу обмежують їх, змушуючи трансформуватися, підлаштовуватися під реальні умови, такі як: географічне положення, величина території, кількість населення, комунікації, технологічний, економічний, воєнний потенціал, культурні традиції. І це є важливі чинники для формування національної безпеки, які традиційно враховують при виборі підходу щодо її забезпечення. Як правило, ці геополітичні чинники найчастіше унормовують безпековий національний статус держави, призводячи до не тільки національних трансформацій, але й транснаціональних змін. Тому система державного управління повністю узалежнюється теж від відповідних геополітичних трансформацій. Тому будь-яка країна, незалежно від свого реального статусу є учасником при вирішенні проблемних питань життєдіяльності міжнародної спільноти на геополітичному рівні. Звичайно, покриття земної кулі морськими, повітряними, автомобільними, залізничними шляхами, авіалініями, а також вихід людства у космічний простір, розвиток інформаційних технологій внесли суттєві зміни в геополітичну структуру взаємовідносин світового співтовариства.

Вказані чинники значною мірою підірвали традиційне розуміння підходів щодо розв'язання комплексної проблеми забезпечення як національної, так і міжнародної безпеки. Адже поява ядерної зброї, вдосконалення засобів її доставки, економічна глобалізація, визначальна роль інформаційних технологій в системах управління поставило велике питання щодо недосяжності чи невразливості тієї чи іншої країни.

Окрім того, останнім часом на геополітику здійснюють потужний вплив, так звані «нетрадиційні загрози». Серед них, зокрема: міжнародний тероризм, міграційні потоки, нелегальний обіг наркотичних речовин, зростання ймовірності доступу до зброї масового ураження екстремістських організацій, негативні наслідки сучасних процесів економічної та культурної глобалізації. А глобалізація – це явище з найважчими для прогнозування наслідками, яке має прямий вплив на припущення політики безпеки. Це новий виклик, якого неможливо уникнути, і роль політиків та лідерів полягає у проведенні політики, яка може перетворити їх на можливість. Характер впливу цього виклику на

припущення політики безпеки був влучно описаний Р. Кузняром: «Глобалізація не скасовує принципу суверенітету, хоча і змінює умови його практичного використання; це не зменшує значення держав як основних учасників міжнародних відносин, хоча виводить на сцену нових і все більш потужних акторів; це не робить уряди менш необхідними, але змушує їх творчо шукати нові інструменти для забезпечення їх ефективності там, де вони незамінні»[1, с. 52]. Це свідчить про те, що реалізатори політики безпеки не можуть уникнути цього важливого для людства завдання, піддаючись на комплекс нових явищ, навіть тоді, коли виникаючі явища у міжнародних відносинах суттєво знижують комфорт мислення та стратегічного дій у національному, регіональному чи глобальному вимірі.

Це означає, що сьогодні при обґрунтуванні підходів щодо забезпечення національної безпеки необхідно відмежуватися від традиційного розуміння геополітичного впливу, як просторово-географічного аспекту міжнародних відносин. Звичайно, місце розташування, клімат, топографія, природні ресурси, вихід до морів і океанів досі мають важливе значення для історичної еволюції й перспектив розвитку будь-якої держави чи народу.

Але сьогодні головною метою геополітики є вивчення взаємозалежності зовнішньої політики держав, міжнародних відносин і системи політичних, економічних, воєнно-стратегічних та інших взаємозв'язків, які обумовлені не лише просторово-географічними факторами, а й економічними, культурними, історичними та іншими факторами. Тому при визначенні підходу щодо забезпечення національної безпеки важливим є комплексний геополітичний та гео економічний аналіз. Його результати дозволяють виділити характерні риси геополітичних та гео економічних процесів, які мають бути враховані при визначенні національних інтересів та обґрунтуванні можливих шляхів, засобів, способів і механізмів їх реалізації.

Сьогодні характерними рисами геополітичних та гео економічних процесів є: перебудова системи міжнародних відносин у контексті боротьби за сфери домінування національних інтересів між США, країнами Західної Європи, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, а також Російською Федерацією.

Стосовно забезпечення верховенства права та прав людини, то, у цьому контексті треба звернути увагу на те, що службовці із силових структур та військовослужбовці обмежені у реалізації своїх прав відповідними відомчими документами. Тому система державного

управління не може діяти однаково по відношенню до усіх категорій громадян. Така риса, як прозорість також стосується лише окремих процедур та рішень, розголос яких не шкодить безпеці суспільства. Свобода інформації у деяких питаннях забезпечення оборони, таких як дислокація частин, види озброєння, прізвища командирів, плани бойової підготовки лише шкодить, а під час бойових дій працює на користь ворога, про що свідчать події на Донбасі, де нерозумне висвітлення подій українськими ЗМІ часто призводить до негативних наслідків та жертв. Справедливість означає, що добробут суспільства залежить від урахування інтересів кожного члена суспільства в ньому. Справедливість у контексті безпеки є поняттям відносним та досить суб'єктивним. Справа в тому, що забезпечення індивідуальної (особистої) безпеки є основою у забезпеченні всіх її рівнів – групової безпеки, безпеки суспільства, безпеки держави, національної, регіональної та міжнародної безпеки. У цьому контексті, допускається, що безпека суспільства тотожна безпеці людини-громадянина, коли інтереси особистості та суспільства співпадають. Водночас, не завжди інтереси особистості й суспільства співпадають, адже кожна особистість неповторна, вона сприймає та реалізує ті чи інші цінності відповідно до конкретних обставин власного життя. Необхідність узгодження інтересів особистості та суспільства з метою забезпечення їх безпеки є головним чинником формування системи національних інтересів та однією із визначальних цілей системи державного управління у сфері безпеки та оборони. Водночас такі риси, як відповідальність, ефективність та результативність, підзвітність є елементами демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони, та безперечною умовою створення ефективної системи державного управління у сфері безпеки та оборони [170, с. 87].

Досліджено зміст діяльності суб'єктів державно-політичних відносин у сфері національної безпеки, окреслено підходи до формування структури суб'єктів системи управління національною безпекою – суб'єктів державно-управлінських відносин. Визначено, що міжгалузеве управління національною безпекою – свідомий, цілеспрямований, організуючий, результативний вплив суб'єкта управління на національну безпеку в різних сферах життєдіяльності. Забезпечуючи функціонування та розвиток суспільства як єдиного цілого, державне управління здійснюється в межах політичної системи, має політичне спрямування і відповідні державно-інституційні форми реалізації (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Спеціальні функції та повноваження державних інституцій та органів України у сфері реалізації національної безпеки
Джерело: побудовано авторкою

У зв'язку із вищесказаним, репрезентативною є структура системи забезпечення національної безпеки, яка складається з підсистеми державного забезпечення національної безпеки: Президент України; Рада

національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; Верховна Рада України; Національний банк України; суди, Конституційний суд України; прокуратура України; міністерства та інші центральні й місцеві органи виконавчої влади; підсистеми недержавного забезпечення національної безпеки: окремі громадяни; органи місцевого самоврядування; органи самоорганізації населення; приватний нотаріат; адвокатура; приватні детективні та охоронні агентства; об'єднання громадян; політичні партії; професійні спілки; релігійні об'єднання. Водночас державне управління не зводиться лише до діяльності органів виконавчої влади внаслідок нерозривного зв'язку та взаємодії з іншими державно-владними структурами, законодавчої та судової гілок влади. Останні здійснюють значний вплив на економічне та соціальне-політичне середовище.

Підкреслено особливе значення у сучасних трансформаційних реаліях популярної універсальної концепції публічного управління – концепція «політичних мереж» (policy net work). Загалом, під мережею вважається система державних і недержавних суб'єктів, які взаємодіють між собою на основі потенціальної залежності з метою згоди щодо певного питання, використовуючи при цьому формальні та неформальні засади. Модель політичних мереж є подібною до концепції багаторівневого управління (Multi-level governance), яка вважається універсалізованою, зокрема, для європейського адміністративного простору.

Система державного управління з метою досягнення національних інтересів та з огляду на національну безпеку в сфері державного управління здійснюється у всіх значимих суспільно-державних сферах. Виявлено, що державне управління національною безпекою з метою досягнення національних інтересів здійснюється не лише на загальнонаціональному рівні, а, насамперед, на регіональних рівнях (рис. 3.3).

Саме на регіональному рівні виявляється уся складність в узгодженні державно-управлінських відносин та реальних поточних потреб і проблем, а також винятковість загроз, які виникають і визначають специфічний локальний розвиток на окремих державних територіях.

Рис. 3.3. Напрями удосконалення державно-регуляторних механізмів у пріоритетних сферах у забезпеченні національної безпеки на загальнонаціональному та регіональному рівнях

Джерело: побудовано авторкою

Одночасно із реалізацією реформи децентралізації в Україні, є стратегічне планування щодо Асоціації нашої держави з ЄС та прагнення забезпечити національну безпеку шляхом участі у системах колективної безпеки, передусім в НАТО, що вимагає від нашої держави побудови сучасної моделі державного управління національною безпекою, враховуючи принципи, за якими функціонує модель врядування у ЄС. Не зважаючи на те, що у кожній країні, яка входить до ЄС існують різні системи забезпечення безпеки, які характеризуються як діяльність органів державного управління, партій, громадських організацій, посадових осіб і громадян, об'єднаних цілями щодо захисту прав і свобод громадян, що здійснюють узгоджену діяльність на підставі та в межах чинного законодавства з урахуванням культурних та історичних традицій [168, с. 284].

Управлінські структури ЄС об'єднують ці системи шляхом формування та реалізації спільної політики, яка на демократичних засадах об'єднує зусилля держав-членів. Досвід країн ЄС свідчить, що однією з головних умов забезпечення суспільної безпеки та безпеки людини є належний розвиток інститутів громадянського суспільства. Європейська співдружність держав – це союз, характерною особливістю якого є те, що визнані усіма членами принципи та процедури дозволяють зберігати й примножувати конкретні, а не абстрактні чи нав'язані національні матеріальні та духовні європейські цінності, що сформувалися на основі спільної для мешканців країн-членів ЄС культурно-цивілізаційної спадщини. Кожна держава ЄС, трактуючи національні інтереси як першочергові, усвідомлює необхідність здійснювати спільну європейську політику, зокрема, у питаннях безпеки та оборони. Пріоритет спільної мети та тих європейських цінностей, які в сучасних умовах стали фундаментальними і системоутворюючими, розуміється як єдино можливий підхід до формування сучасної моделі функціонування інтеграційного утворення на тлі загроз тероризму та міжнародно-правового нігілізму.

Водночас, культурно-цивілізаційний поступ, який сформував свідомість значної частини населення України століттями, перебування у складі колишньої Російської імперії, а пізніше і СРСР, значною мірою відрізняється від загальноєвропейського. Пошук Україною власного ефективного шляху у сфері безпеки та оборони значно активізувався і змінив вектор руху з моменту анексії РФ Криму та початку війни на Донбасі.

Передусім, це стосувалося зміни стратегічних пріоритетів, які містилися в основних документах. Так, була прийнята нова редакція Воєнної доктрини України під час російської збройної агресії проти України 2014 – 2015 рр. Адже воєнна політика є невід’ємною складовою частиною діяльності будь-якої держави, головна мета якої ґрунтується на гарантуванні воєнної безпеки країни. Концептуальне відображення воєнна політика знаходить у державній воєнній доктрині, яка представлена як декларація політики держави у військовій (оборонній) галузі безпеки, у якій викладена система офіційних поглядів та положень, що встановлюють напрями військового будівництва, умови підготовки держави та збройних сил до війни, засоби та форми ведення воєнних дій. Основні положення воєнної доктрини складаються та змінюються залежно від політики та суспільного устрою, рівня розвитку виробничих сил, нових наукових досягнень і характеру очікуваної війни. Власне, воєнна доктрина є ідейним стрижнем усієї воєнно-політичної діяльності держави (воєнної політики) як одного з напрямів загальної політики держави, політичних партій, громадських організацій та інституцій. Вона стосується інтересів суспільства та всіх державних структур. У документах такого типу наміри держави проголошуються відкрито, тому у воєнній доктрині не повинно бути жодних закритих розділів, її не може розробляти певна група осіб незалежно від громадськості та військово-наукових кіл [16].

Доктрина нарешті визначила актуальні воєнні загрози для України: збройну агресію Росії проти України; нарощування військової потужності РФ в безпосередній близькості до державного кордону, зокрема, можливість розгортання тактичної ядерної зброї на території Криму; мілітаризацію тимчасово окупованої території, присутність військового контингенту РФ у Придністровському регіоні Молдови; активізацію російськими спецслужбами розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої ситуації. Також до загроз віднесено діяльність на території України незаконних збройних формувань, спрямована на залякування населення та порушення функціонування органів державної влади [34]. 14 березня 2016 р. Президент України П. Порошенко ввів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.03.2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України». У концепції визначено систему поглядів на розвиток безпекових та оборонних спроможностей України у середньостроковій перспективі та актуальні загрози безпеці. Основними загрозами визначені: агресивні дії Росії, що здійснюються для

виснаження української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території; застосування Росією проти України воєнної сили та технологій гібридної війни [150]. Закон України «Про національну безпеку» містить концептуальні основи розвитку безпекової сфери на основі європейських стандартів. Як наголошується в документі, закон визначає і розмежовує повноваження державних органів у сфері національної безпеки і оборони. Створюється основа для інтеграційної політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, впроваджується всеосяжний підхід до планування у сфері національної безпеки і оборони, забезпечуючи таким способом демократичний цивільний контроль над органами та формуванням сектору безпеки і оборони. Одним із головних завдань є інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий простір, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північно-Атлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими країнами. Закон також визначає основні положення громадського контролю.

Таким чином, з огляду на події сьогодення, система колективної безпеки світу враховує не тільки міждержавні об'єднання різних рівнів, але й такі елементи, як міжнародні неурядові організації, які так само відіграють значну роль у забезпеченні національної безпеки окремих країн. В умовах наростання загроз, які мають нетрадиційний, асиметричний тип, жодна країна не зможе самостійно ефективно їм протидіяти. Лише об'єднання зусиль усіх міжнародних безпекових інституцій може стати на заваді гібридним загрозам. Саме тому, єдиним шляхом для України у процесі збереження державності та забезпечення своєї безпеки і оборони є її інтеграція в усі, як регіональні, так і глобальні безпекові організації, використання усіх можливих каналів розповсюдження серед міжнародної спільноти об'єктивної інформації про соціально-економічні та політичні перетворення у нашій країні та її наближення до демократичних європейських стандартів.

Таким чином, важливе значення є вироблення стратегії державного управління національною безпекою як найбільш ефективного механізму захисту національних інтересів держав у вкрай глобалізованому світі. Адже головною метою стратегії є забезпечення такого рівня національної безпеки, який би гарантував права і свободи

людини і громадянина, сталий інноваційний розвиток системи, її культури та ідентичності, конкурентоспроможність економіки і суспільства, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету держави в сучасному світі. Доведено, що проблема забезпечення національної безпеки держави постає, з одного боку, як найважливіша умова здійснення цих демократичних перетворень, а з другого – забезпечує реалізацію стратегічної мети побудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, де в пріоритеті є національний інтерес.

3.3. Стратегізація державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз

Категорія стратегізації вже тривалий час є ключовою у розробці основоположних цінностей щодо державного управління сферою безпеки. На початку XXI століття концепція стратегізації безпеки вийшла поза межі військової сфери і застосовується практично у всіх сферах суспільного життя, перетворюючись у полістратегію. Стратегізація стосується на сучасному етапі розвитку економіки, соціальної сфери, інфраструктурної сфери і, звичайно, безпеки, ґрунтуючись на військовій стратегії.

Поняття стратегія є давньогрецького походження (у давньогрецькій «strategikos») і означало загалом управління армією, а у сучасному розумінні це: 1) військовий план підготовки та проведення боїв, 2) планування способу ведення певної діяльності. Є інше тлумачення поняття «стратегія» – як основна галузь військового мистецтва, що охоплює теорію та практику підготовки та ведення війни, її окремі кампанії та найважливіші операції.

У Стародавній Греції командувач армією чи флотом називався стратегом (давньогрецькою – «strategós»). У класичному розумінні концепція стратегії стосувалася питань війни та армії, що розглядалася з позиції верховного головнокомандувача, відповідального за підготовку армії та ведення війни і так тривало протягом багатьох століть. Проте на сучасному етапі хід війни стає все більш залежним від невійськових факторів, таких як: політичний, економічний, соціальний, екологічний, психологічний, культурний і навіть релігійний. Як результат, головнокомандуючий повинен врахувати їх при плануванні військових операцій. Це засвідчує Карл фон Клаузевіц, підтверджуючи, що війна – це не лише політичний акт, а реальний інструмент політики. А на думку

англійського теоретика Харта Л., стратегія – це і є свого роду політика, що веде до досягнення політичних цілей, а з іншого боку, стратегія, військова стратегія або просто стратегія веде до досягнення військових цілей. Більше того, Ліделл Харт вбачав принципову різницю між політикою та стратегією. Адже політика визначає пріоритети дій, які в свою чергу визначають стратегічні цілі, а політичні пріоритети стосуються не лише війни, а й цілей національних інтересів. В свою чергу Андре Бофре визначає стратегію як мистецтво діалектики волі, що застосовує силу для вирішення конфлікту і ґрунтується на абстрактній грі, яка випливає з протилежної волі двох сторін.

В Академічному тлумачному словнику подається 3 визначення поняття «стратегія», як: «1) мистецтво підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій; 2) мистецтво суспільного і політичного керівництва масами, яке має визначити головний напрям їх дій, вчинків; 3) спосіб дій, лінія поведінки кого-небудь» [3].

Щодо досліджуваної проблематики, то найбільш пасує друге визначення, де стратегія представлена як «мистецтво суспільного і політичного керівництва масами, яке має визначити головний напрям їх дій, вчинків», адже стратегія безпеки характеризується високим рівнем узагальнення ключових підходів щодо гарантування і забезпечення найвищої суспільної цінності – безпеки.

На початку 70-х рр. XX ст. принципово змінився підхід щодо трактування поняття «стратегії управління» і сформувався на основі тлумачення поняття «стратегія», яке часто розуміється як комплекс дій з досягнення визначених цілей. Зокрема, підсумовуючи низку наукових досліджень зі стратегічного управління та менеджменту, Р. Фатхутдінов робить висновок, що стратегія – це програма, план, генеральний курс суб'єкта управління по досягненню ним стратегічних цілей в будь-якій сфері діяльності. Водночас, на думку Ю. Шарова, стратегія в державному управлінні – це узагальнююча концепція майбутніх дій, модель досягнення цілей, яка визначає пріоритети і основні напрями діяльності [164, с. 124].

Загалом, за дослідженнями О. Віханського, слід виділити декілька конструктивних визначень, що з початку науково-прикладних досліджень запропоновані розробниками теорії стратегічного управління. Шендел і Хатен розглядали його як процес «визначення зв'язку організації з її оточенням, що полягає в реалізації обраних цілей і в спробах досягти бажаного стану взаємодії з оточенням за допомогою розподілу ресурсів, що дозволяє ефективно і результативно діяти

організації і її підрозділам». За Хігенсом, «стратегічне управління – це процес управління з метою здійснення місії організації за допомогою управління взаємодії організації з її оточенням», а Пірс і Робінсон визначають стратегічне управління «як набір рішень і дій з формулювання і виконання стратегій, розроблених для того, щоб досягти мети організації» [164, с. 125].

Крім того, стратегічне управління – це реалізація концепції, в якій поєднуються цільовий та інтегральний підходи до діяльності, що дає змогу встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх з наявними можливостями (потенціалом) та приводити їх у відповідність за рахунок розробки та реалізації системи стратегії. Що власне, знайшло відображення у працях А.Томпсона і А.Стрікланда: стратегічне управління – це процес, за допомогою якого менеджери здійснюють строкове керівництво організацією, визначають специфічні цілі діяльності, розроблюють стратегії для досягнення цих цілей, враховуючи всі релевантні (найсуттєвіші) зовнішні та внутрішні умови, а також забезпечують виконання розроблених відповідних планів, постійно розвиваючись і змінюючись [187, с. 157]. Водночас управління притаманне кожній стадії розвитку суспільства. У цьому контексті перспективне моделювання суспільного розвитку і загальних уявлень про технології розкриття потенціалу управління, створюється бачення про те, що державне управління потребує встановлення певної зовнішньої щодо нього технології. Вона, як правило, подається адаптивною до тої чи іншої суспільної моделі. Це зберігає стан речей, за якого державне управління стає постійно наздоганяючим у суспільному середовищі та орієнтованим на певне суспільство. Хоча, практика країн, у яких відбувалися швидкі та динамічні зміни на шляху у досягненні «дива», державне управління навпаки випереджало, а подекуди і до сьогодні випереджає рівень розвитку власних суспільств. Тобто воно мало стратегічний характер ще до встановлення і кристалізації стратегічного управління як своєрідної технології. Таким чином, внутрішня обумовленість і придатність державного управління спонукала до застосування новітніх практик, що на час їх впровадження не мали аналогів у світі [164, с. 125-126].

Тому державне управління на відміну від інших видів управління здійснюється шляхом впливу на свідомість і волю, а отже, на інтереси суспільства щодо досягнення поставлених цілей. А будь-яка цілепокладаюча діяльність суспільства пов'язана з реалізацією його інтересу як усвідомленої потреби, що зумовлена його матеріальним буттям, об'єктивною соціально-економічною структурою суспільства. У

державному управлінні жодне рішення не може бути випадковим, впровадження кожного з них є життєво важливим як для держави в цілому, так і для окремого кола осіб. Управлінська діяльність забезпечує організованість і порядок, необхідні для ефективного функціонування і розвитку громадянина, підприємств, установ і організацій, суспільства і держави в цілому. Досвід роботи у різних сферах людської діяльності доводить, що основа успіху залежить від ефективності управлінської діяльності, що в свою чергу залежить, насамперед, від того, наскільки управлінські рішення будуть оперативні, обґрунтовані і цілеспрямовані, від якості державної науково-технічної, економічної і соціальної політики, їх взаємозв'язку з стратегічними цілями пріоритетами розвитку держави і суспільства, принципів і методів керівництва та оцінювання цієї діяльності, якості підготовки державних службовців [161, с. 243].

Історичний досвід та практика сьогодення переконливо свідчать про те, що неодмінним атрибутом існування та самозбереження будь-якої держави є наявність ефективної державної системи забезпечення національної безпеки. І більше того, цілком очевидним і незаперечним є той факт, що існування і самозбереження, сталий економічний розвиток будь-якої країни як суверенної держави, залежить від здійснення цілеспрямованої внутрішньої та зовнішньої політики щодо захисту національних інтересів. Україна не є винятком, а є яскравим прикладом того, коли через нездатність держави забезпечити свою безпеку вона протягом багатьох століть втрачала свій суверенітет і свою незалежність.

Розв'язання теоретико-правових проблем, пов'язаних із напрацюванням стратегії національної безпеки, має посідати сьогодні чи не одне із центральних місць у розбудові незалежної української держави. Адже саме стратегія національної безпеки визначає принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз і суспільства, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету української держави в сучасному світі. Проблема забезпечення національної безпеки держави постає, з одного боку, як найважливіша умова здійснення цих демократичних перетворень, а з другого – забезпечує реалізацію стратегічної мети побудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [50, с. 15-17].

Правовою основою розробки та реалізації стратегії є Конституція України, Закон «Про основи національної безпеки України», інші закони та міжнародні угоди, ратифіковані Верховною Радою, які в

сукупності визначають основні засади політики держави у сфері національної безпеки.

Головна мета стратегії – забезпечити такий рівень національної безпеки, який би гарантував права і свободи людини і громадянина, сталий інноваційний розвиток України, її культури та ідентичності, конкурентоспроможність економіки і суспільства, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету української держави в сучасному світі. Проблема забезпечення національної безпеки держави постає, з одного боку, як найважливіша умова здійснення цих демократичних перетворень, а з другого – забезпечує реалізацію стратегічної мети побудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Саме від вибору та успішності реалізації зовнішньополітичного курсу Україною залежить стан не лише її національної безпеки, а й великою мірою це впливає і на стан безпеки і стабільності в Європейському регіоні. Подальша фактична невизначеність України у системі світової і регіональної безпеки загрожує перетворенням нашої держави на буферну зону між потужними міжнародними гравцями, які намагатимуться використовувати її територію для зменшення власних ризиків та загроз [9, с. 154-155].

З огляду на цей важливий аспект ще у Стратегії національної безпеки України 2007 р. зазначалося, що подальший розвиток і захист найважливіших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах та цілях, які мають відповідати викликам і загрозам ХХІ ст., її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки [155].

У наступній редакції Стратегії національної безпеки України 2012 р. стратегічний шлях забезпечення національної безпеки, а саме – місця України в системі регіональної і глобальної безпеки визначався як дотримання Україною політики позаблоковості з урахуванням геополітичних реалій та завдань щодо протидії сучасним викликам і загрозам [152].

З огляду на революційні події 2014 р., анексію Криму та військові дії Росії на сході України, небезпеку дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні на порядку денному гостро постало питання про подальший стратегічний курс Української держави та можливі шляхи забезпечення її національної безпеки:

— збереження позаблокового та/або набуття нейтрального статусу;

— поглиблення рівня партнерства з НАТО та ЄС у сфері безпеки і оборони без вступу до Альянсу;

— вступ до Альянсу держав – учасниць НАТО.

Виходячи із теорії міжнародних відносин, слід зазначити, що більшість держав у пошуку шляхів забезпечення своєї безпеки, намагаються дотримуватися теорії політичного реалізму. Зазначена теорія стверджує, що існують лише два перевірених часом та світовою практикою шляхи забезпечення безпеки: а) створення власних потужних оборонних можливостей; б) об'єднання у воєнні союзи (блоки, альянси і т.і.). Поряд із цим держави і блоки прагнуть досягти балансу сил за допомогою створення міжнародних інституцій, домовленостей, договорів з контролю над озброєнням та роззброєнням.

Аналізуючи зазначені шляхи забезпечення безпеки, потрібно зазначити, що зміцнення власних оборонних можливостей виступає необхідною умовою забезпечення національної безпеки, оскільки надає можливість державі проводити політику стримування з метою реалізації та захисту її власних національних інтересів, а також попередження та відвернення агресії з боку вірогідного противника. Такий підхід, як свідчать сучасні дослідження, не є універсальним і не може надати надійних та довгострокових гарантій забезпечення миру і безпеки. До того ж, визначальним чинником у виборі цього шляху виступають економічні можливості держави, політична система та здатність суспільства нести величезні оборонні витрати.

Інший шлях, що передбачає об'єднання у воєнні союзи (блоки), є, власне, продовженням першого підходу, а саме – зміцненням власних воєнних можливостей окремих держав шляхом об'єднання їх можливостей з метою протидії спільним зовнішнім загрозам. Поряд із цим участь у воєнному союзі покладає на кожну із країн-учасниць певні обмеження та зобов'язання. Так, членство у воєнному союзі: надає можливість агресивним державам об'єднувати військові можливості для ведення війни; провокує створення альянсів противниками; підштовхує нейтральні сторони приєднатися до ворожого блоку; обмежує свободу вибору суверенної держави та її здатність швидко пристосуватися до зміни обставин; створює проблеми з дружніми державами, які не можуть бути членами альянсу [313, с. 42-43].

Попри існуючі застереження, переважна більшість держав продовжують об'єднуватися у воєнні союзи, вважаючи їх переваги більш значними, аніж можливі ризики. Більше того, на їх думку, зміцнення оборонних можливостей кожної з держав-учасниць такого альянсу

сприятиме також активному розвитку партнерства не лише у військовій, а й у політичній, економічній, культурній та інших сферах життєдіяльності [135, с. 59.]

Таким чином, вибір будь-якої із існуючих сьогодні моделей безпеки пов'язаний з певними перевагами та ризиками і потребує від держави створення власної та ефективної стратегії забезпечення національної безпеки.

Важливо зазначити, що Стратегія національної безпеки України від 14 вересня 2020 року визначає стратегічну мету політики національної безпеки як формування сприятливих умов для забезпечення інтересів громадян, суспільства і держави зі сталою та зростаючою ринковою економікою, держави, що керується європейськими політичними й економічними цінностями, в якій повага і захист прав і законних інтересів усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп є запорукою незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України.

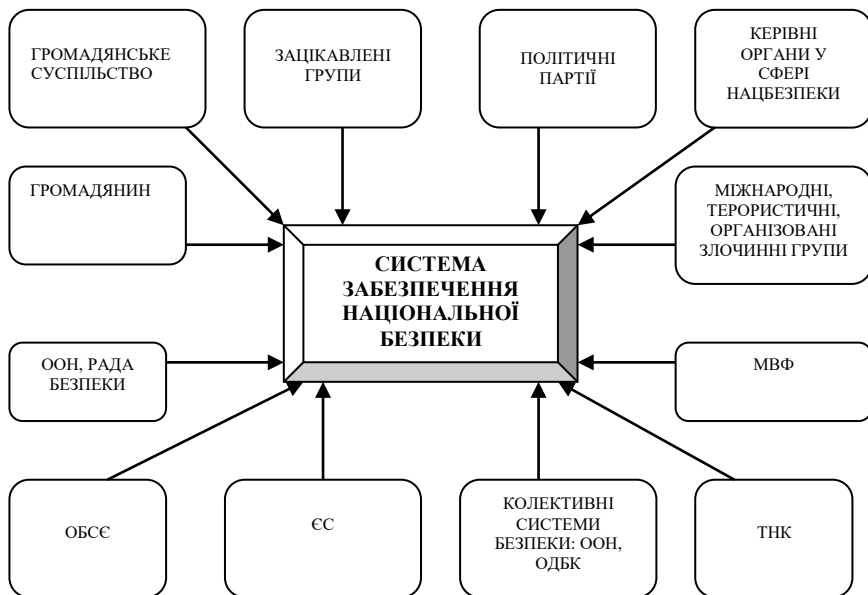
Дана стратегія, «враховуючи фундаментальні національні інтереси, визначені Конституцією України і Законом України «Про національну безпеку України», пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція» [179, п. 5].

У порівнянні із Стратегію 2012 р., якою було передбачено дотримання статусу позаблокової держави, Стратегія 2020 р. навпаки декларує прагнення до «взаємодії – розвитку стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України» [179, п. 4]. Адже, починаючи із 2014 року, на українських територіях триває війна, яку розпочав один із «гарантів» Будапештського меморандуму Російська Федерація, тому ідея позаблоковості або нейтралітету повністю провалена і немає жодного сенсу і рації. Більше того нагальною проблемою є подолання військової та окупаційної загрози, через «відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях

України на основі міжнародного права; здійснення міжнародно-правових, політико-дипломатичних, безпекових, гуманітарних та економічних заходів, спрямованих на припинення Російською Федерацією незаконної окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь; продовження реалізації заходів з оборони та стримування, активного використання переговорних форматів та консолідації міжнародного тиску на Російську Федерацію як гарантії недопущення ескалації конфлікту з боку Росії, зменшення напруги та припинення Російською Федерацією збройної агресії» [179, п. 6].

Розглядаючи більш предметно ці аргументи, є підстави зробити ряд зауважень: Будапештський меморандум надавав Україні лише політичні гарантії безпеки, і він, по суті, підтверджував юридичні гарантії, що містяться у Статуті ООН. Поряд із цим необхідно звернути увагу, що єдиною відмінністю між цими документами є наявність у меморандумі п. 6, яким передбачено, що у разі виникнення загрози безпеці України як без'ядерній державі, США, РФ і Велика Британія проводитимуть відповідні консультації щодо виконання взятих ними зобов'язань. Усе це переконливо засвідчує те, що, по-перше, це положення зобов'язує ядерні держави лише до обговорення питання безпеки України та не містить юридичних норм, які б зобов'язували ці країни надати реальну допомогу щодо захисту національних інтересів Української держави. І, по-друге, Франція і Китай не підписали зазначений документ, зробивши відповідні заяви з посиланнями на Статут ООН і Заключний акт НБСЄ, в яких не міститься положень про те, що вони приймають на себе зобов'язання на вимогу або на прохання України проводити консультації. З огляду на ці обставини, а також перебіг подій, що відбуваються у взаємовідносинах між Росією та Україною, необхідно зробити висновок, що зазначений Меморандум не став досатньою міжнародно-правовою гарантією безпеки української держави в ході неоголошеної військової агресії з боку Росії. Більше того, сам акт військової агресії проти України з боку Росії відбувся не тільки всупереч Будапештському меморандуму, а й нормам міжнародного права. В історії міжнародного права стався прецедент, коли держава, як гарант безпеки, Росія, сама виступила у ролі агресора проти незалежної, суверенної держави.

Система забезпечення національної безпеки України (СЗНБ) створюється і розвивається відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері управління національною безпекою (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Зовнішні та внутрішні суб'єкти забезпечення національної безпеки

Джерело: складено авторкою на основі опрацьованого джерела [171]

Закономірно, що усередині кожної системи існують недоліки, однак необхідно усвідомлювати, що ціна такого недоліку може бути занадто високою, що відобразиться на роботі усього механізму роботи системи. Така ж ситуація і з системою національної безпеки: необхідно раціонально поглянути на ситуацію, що склалася, і пропорційне співвіднести загрози і виклики, що нависли над Україною у сучасних умовах.

Тому слід здійснити невеликий екскурс щодо інституційного забезпечення національної безпеки як такого, визначити його завдання і функції, адже без розуміння загальних речей, неможливо говорити про визначення пріоритетів та реформування цієї інституції. Закон «Про національну безпеку України» не дає нам конкретного визначення, однак відсилає нас до терміну «національна безпека», від згідно зі ст. 1 це – «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [72, ст. 1].

Тобто головне функціональне призначення СЗНБ ґрунтується на досягненні цілей національної безпеки щодо відвернення реальних та потенційних загроз. Загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [72, ст. 1].

Отож, першим логічним кроком на шляху до успішного реформування та визначення пріоритетів СЗНБ буде визначення таких загроз з метою захищеності від реальних та відвернення потенційних. На сьогоднішній день такими загрозами є:

- зазіхання на державний суверенітет та територіальну цілісність (зокрема, війна на сході України та анексія Криму);
- зазіхання на безпеку державних інформаційних ресурсів;
- негативний вплив іноземних неурядових структур на органи державної влади та місцевого самоврядування;
- зростання рівня недовіри населення до органів державної та місцевої влади;
- наслідки світової фінансово-економічної кризи;
- «тінізація» національної економіки;
- розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб [171, с. 74].

Визначення пріоритетів та основних напрямів реформування СЗНБ це є не просто системою забезпечення національної безпеки, а й сукупністю взаємодіючих структур, а й певний процес формування правового поля та прийняття політичних рішень у сфері забезпечення національної безпеки. В структурі СЗНБ має бути підсистема, головною функцією якої є не тільки розробка та прийняття державно-управлінських рішень щодо реалізації політики національної безпеки, але формування правового поля вказаної політики. Вказану функцію виконує система державного управління щодо забезпеченням національної безпеки, яка є підсистемою СЗНБ, що визнається пріоритетним напрямком реформування всієї інституції [202, с. 15].

Визначальними чинниками, що впливають на стан національної безпеки України, є внутрішньополітична ситуація, зовнішньополітичний курс та ефективність державної політики в секторі безпеки [78, с. 18]. Це і будуть пріоритети-орієнтири забезпечення національної безпеки, хоча їх перелік не є вичерпним. Показово, що зі зміною геополітичної ситуації, розвитком економіки, глобалізаційних та інших процесів, що стають

причиною розвитку чи кризи, такі пріоритети будуть змінюватися, а разом із ними будуть змінюватися шляхи реформування.

На нашу думку, чіткого визначення загроз та викликів для успішного реформування є недостатньо, потрібно удосконалити завдання системи забезпечення національної безпеки під визначальним впливом сукупності тих пріоритетів, врахування яких вимагає ситуація. Аналіз чинників розвитку міжнародної ситуації та наявних зовнішніх і внутрішніх політичних проблем, викликаний доцільністю та актуальністю щодо реформування СЗНБ в сучасних умовах, що й викликає нагальну потребу сформувати ефективну систему захисту національних інтересів держави, здатну адекватно реагувати на сучасні загрози й виклики [78, с. 19].

Задля цього запропоновано провести таке реформування, яке видається доцільним і доступним у тій ситуації, яка склалася у сучасних геополітичних умовах. Особливо актуальним для України на даний момент є реформування СЗНБ у таких суспільних сферах як: зовнішньополітична, у сфері держбезпеки, у воєнній сфері і сфері безпеки Державного кордону України та інші [78].

Тому необхідно виділити такі основні шляхи реформування:

1) у *зовнішньополітичній сфері*: створення ефективних гарантій нейтралізації зовнішніх загроз національним інтересам та умов їх виникнення, забезпечення Україні гідного її значенню геополітичного статусу як рівноправного суб'єкта у системі міжнародних відносин; приєднання до міжнародних інституцій, які засновані на гуманних цінностях, участь у їх діяльності є істотною частиною Стратегії, яка визначає як пріоритет європейську та євроатлантичну інтеграцію України; очищення законотворчого процесу від небезпечних зовнішніх впливів, з боку фондів, центрів, PR-агенцій, мас-медіа, що фінансуються з-за кордону;

2) у *сфері державної безпеки*: ефективна боротьба з політичним екстремізмом і тероризмом, організованою злочинністю і корупцією; забезпечення реальної безпеки громадян, суспільства і держави; удосконалення чинного законодавства та організаційно-правових механізмів боротьби зі злочинами терористичної спрямованості, організованою злочинністю та корупцією;

3) у *військовій сфері та сфері безпеки Державного кордону України*: надійна охорона території України від можливої збройної агресії, забезпечення непорушності кордонів; забезпечення стабільного і ефективного функціонування Воєнної організації держави як найважливішої складової загальної стабільності у державі, вирішального

фактора зміцнення її суверенітету і національної безпеки; підготовка та реалізація загальнодержавних програм розвитку Збройних сил України, озброєння та військової техніки, інших державних програм.

Державою, безумовно, може ініціюватися пошук шляхів реформування системи забезпечення національної безпеки і у інших сферах національної безпеки. Місце розвідки у реформуванні системи забезпечення національної безпеки України. Розвідувальні органи як важливі суб'єкти забезпечення національної безпеки і оборони України беруть участь у формуванні і реалізації державної політики з питань національної безпеки і оборони у визначених законодавством сферах. Повноваження розвідувальних органів визначаються законодавством України.

Законодавство України визначає основні завдання, які покладені на розвідувальні органи України, щодо забезпечення національної безпеки держави а саме:

1) здобуття, аналітична обробка та надання визначеним законом органам державної влади розвідувальної інформації;

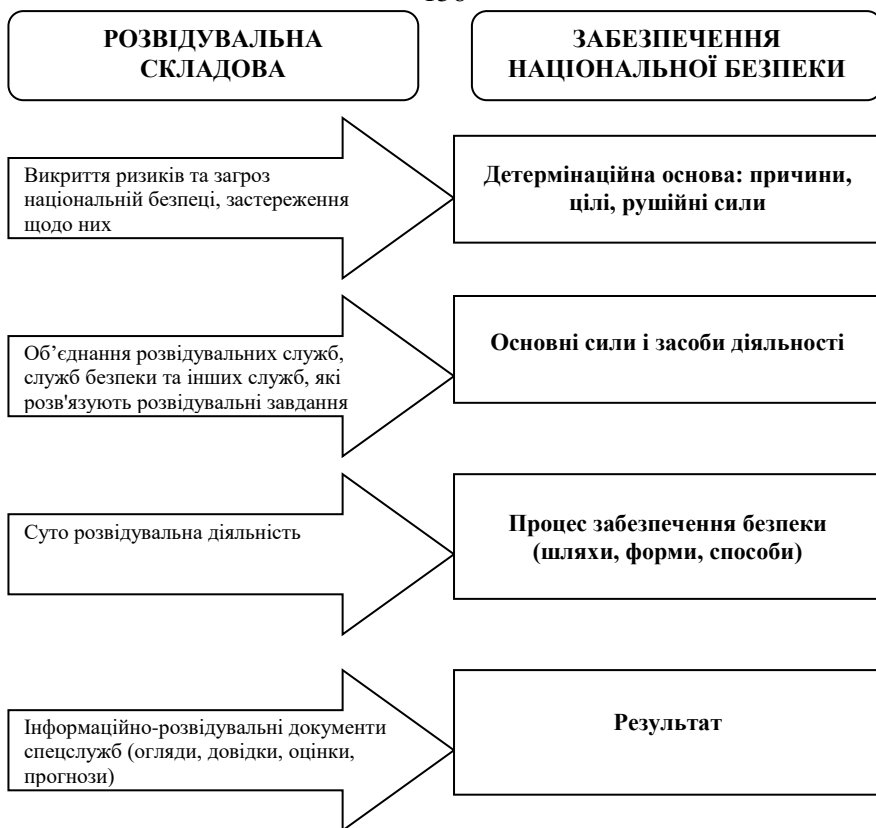
2) здійснення спеціальних заходів, спрямованих на підтримку національних інтересів і державної політики України в економічній, політичній, військовій, військово-технічній, екологічній та інформаційній сферах, зміцнення обороноздатності, економічного і науково-технічного розвитку, захисту та охорони державного кордону;

3) забезпечення безпечного функціонування установ України за кордоном, безпеки співробітників цих установ та членів їх сімей у країні перебування, а також відряджених за кордон громадян України, які обізнані у відомостях, що становлять державну таємницю;

4) участь у боротьбі з тероризмом, міжнародною організованою злочинністю, незаконним обігом наркотичних засобів, незаконною торгівлею зброєю і технологією її виготовлення, незаконною міграцією у порядку, визначеному законом;

5) уживання заходів протидії зовнішнім загрозам національній безпеці України, життю, здоров'ю її громадян та об'єктам державної власності за межами України (рис. 3.5) [41, с. 448].

Діяльність розвідувальних органів України у сфері захисту національної безпеки України регулюється відповідними законодавчими документами, пов'язаними із ухвалення законів та інших нормативно-правових актів, що регламентують дану спеціальну діяльність, створюють умови для функціонування розвідувальних органів України в чітко окресленому правовому полі, передбаченому законодавством держави з урахуванням специфіки їх діяльності [41, с. 451].

Рис. 3.5. Роль розвідки у системі забезпечення національної розвідки (відповідно до визначення фахівців США)

Джерело: складено авторкою на основі опрацьованого джерела [171]

На нашу думку, роль розвідки у системі забезпечення національної безпеки неможливо переоцінити: вона є ваговою і необхідною інституційною системою щодо реалізації механізмів захисту національних інтересів України. Основоположним законодавчим актом, який регулює діяльність розвідки є Закон «Про розвідувальні органи України», який визначає, що «на розвідувальні органи України покладається здійснення спеціальних заходів, спрямованих на підтримку національних інтересів і державної політики України в економічній, політичній, військовій, військово-технічній, екологічній та інформаційній сферах, зміцнення

обороздатності, економічного і науково-технічного розвитку, захисту та охорони державного кордону» [154]. Діяльність зовнішньої розвідки виконує ключову роль при реформуванні системи забезпечення національної безпеки в контексті, наприклад, боротьби із організованою злочинністю [97, с. 251], тероризмом, вжиттям заходів протидії зовнішнім загрозам національній безпеці України, у тому числі у кіберпросторі, життю, здоров'ю її громадян та об'єктам державної власності за межами України [154], та захистом державних інтересів в цілому.

На сьогодні міжнародний тероризм є одним із викликів національній безпеці України, який потребує адекватного реагування з боку СЗР України. Тому виходячи з визначених завдань, підрозділами агентурної і технічної розвідки СЗР України системно ведеться робота із здобуття розвідувальної інформації про загрози національним інтересам України з боку міжнародних екстремістських організацій і груп. Для більш ефективної роботи за цими напрямками спеціально було створено підрозділ протидії міжнародному тероризму та організованій злочинності [41, с. 453].

У першій редакції Закону України «Про основи національної безпеки України» від 2003 р. зовнішня розвідка не була визначена у якості окремого суб'єкта забезпечення національної безпеки, вона входила до складу суб'єктів під формулюванням «інших військових формувань». Але після підписання Президентом України Указу «Про Службу зовнішньої розвідки України» від 14 жовтня 2004 р., яким вона відокремлювалась від СБ України, цілком зрозуміло постало питання про надання знову створеній розвідувальній структурі статусу окремого суб'єкта забезпечення національної безпеки. Так, у преамбулі Указу прямо було зазначено, що створена зовнішня розвідка є інструментом формування політики держави, забезпечення її національних інтересів, а у пункті 2 Указу вказано, що «визначити, що Служба зовнішньої розвідки України здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технологічній, інформаційній та екологічній сферах, бере участь у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, тероризмом, забезпечує безпеку установ і громадян України за кордоном і є відповідальним виконавцем та координатором програм розвідувальної діяльності» [191, п. 2].

У 2005 р. у Закон України «Про основи національної безпеки України» було внесено доповнення, і СЗР України набула статусу окремого суб'єкта забезпечення національної безпеки України. Це цілком

справедливо, бо СЗР України має всі підстави для того, щоб бути окремим самостійним суб'єктом забезпечення національної безпеки (не у складі воєнної організації або у статусі іншого військового формування), оскільки її функціональне призначення знаходиться у сфері реалізації основної складової національної безпеки і чітко визначене українським законодавством [41, с. 459-460].

Визначальними чинниками, що впливають на стан національної безпеки України, є внутрішньополітична ситуація, зовнішньополітичний курс та ефективність державної політики в секторі безпеки. З огляду на аналіз чинників розвитку міжнародної ситуації та наявних зовнішніх і внутрішніх політичних проблем, виникає нагальна потреба сформувати ефективну систему захисту національних інтересів держави, здатну адекватно реагувати на сучасні загрози й виклики. Тому необхідно виявити коло реальних та потенційних загроз, а також, під час функціональної адаптації, удосконалювати завдання системи забезпечення національної безпеки під визначальним впливом сукупності тих пріоритетів, врахування яких вимагає відповідна ситуація і сучасні умови (Додаток Є).

Основною умовою ефективності реалізації завдань захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз є прискорене реформування структур безпеки й оборони держави та підвищення ефективності функціонування всіх, без винятку, суб'єктів забезпечення національної безпеки. Звісно, це, як і будь-яка якісна зміна, вимагає часу, однак результат вчинення або невчинення таких дій прямо впливатиме на стан держави як такої, що може належним чином забезпечити, захист своїх інтересів. Крім того, окреме місце у системі забезпечення національної безпеки належить зовнішній розвідці, що свідчить про нагальну потребу реформування цієї структури та приведення відповідного законодавства у стан, який вимагають сучасні виклики та загрози.

3.4. Адміністративно-правове забезпечення та полістратегічна модель державного управління національною безпекою

Національна безпека держави має важливе значення у контексті не лише загального розвитку країни та реалізації її національних інтересів, але й у стратегічному розвитку держави на різних її рівнях, що й представлене як основа полістратегії. Саме полістратегія є інструментом реалізації політики безпеки, оскільки охоплює всі елементи структури національної безпеки, що впливають із цілей, визначених політикою. Ключові завдання політики безпеки стають основними цілями у полістратегії.

Проблемними питаннями щодо дослідження політики національної безпеки та вироблення полістратегії у даній сфері займалися багато як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Можна виокремити принаймні три основних теоретичних підходи у даних дослідженнях:

1) у межах першого підходу, представниками якого є А. Волферс, Д. Гадді, Г. Даєм, Дж. Джонсон, Д. Кауфман, Р. Коен, М. Міхалка та ін., увага акцентується на захисті цінностей суспільства і безпека визначається не лише як захищеність національних цінностей, але і як їх безперешкодне поширення;

2) у межах другого підходу, з огляду на домінуючий характер зовнішньої (воєнної) загрози, більшість науковців зосереджують свою увагу на розгляді проблеми обороноздатності держави, зокрема, такі як Є. Азер, Р. Джексон, В. Кауфман, Ч. Мур, П. Хат та ін.;

3) у межах третього підходу національна безпека досліджується у контексті захисту національних інтересів та виробленні полістратегії в управлінні безпекою. Представниками цього напрямку є ряд українських та зарубіжних науковців, таких як: А. Бетлер, В. Богданович, О. Бодрук, С. Браун, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Каплан, Г. Моргентан, М. Панов, В. Покрушинські, С. Хоффман та ін. Багато дослідників окреслюють також негативні аспекти використання права у механізмі гарантування безпеки. Так, Кормич Б. зазначає, що на початку ХХ ст. міжнародне право вже склалося в чітку систему, яка значною мірою обмежувала дії держав, і, таким чином, було необхідно знайти виправдання порушенню цих обмежень.

Політика національної безпеки, спрямована на вирішення конкретних викликів та запобігання загрозам, її дії можуть і повинні бути випереджальними. Кожна ціль повинна бути точно і однозначно визначена (сформульована) із зазначенням часу та місця для її реалізації.

Загалом, політика національної безпеки охоплює дев'ять основних категорій внутрішньої безпеки держави: політичну, економічну, військову, громадську, екологічну, інформаційну, соціальну, культурну та релігійну.

Натомість, зовнішня політика безпеки охоплює: політичні системи держав, глобалізацію, регіоналізацію, інституціоналізацію та зовнішню політику держав. Метою політики в цьому сенсі є послідовне запобігання й створення найбільш сприятливих умов для держави та зміцнення її міжнародного становища, іміджу та престижу у світі. Тому, основне завдання для досягнення національних стратегічних цілей у галузі безпеки ґрунтується на створенні умов та розвитку в безпосередній близькості, в європейському, євроатлантичному й глобальному просторі. Не слід також недооцінювати умови, що створюють основи для зміцнення міжнародних спільнот і союзних зв'язків та механізмів.

Стратегія політичної безпеки охоплює сферу, яка безпосередньо пов'язана з протидією всім загрозам із політичним змістом, що походить від системи міжнародних відносин. Дії проти цих загроз слід розглядати в контексті функціонування країни на міжнародній арені або на регіональному рівні (наприклад, на рівні ЄС). Політичні загрози завжди стосуються найважливіших цінностей, найчастіше, досягаючи основ держави, тобто суверенітету, цілісності, ідентичності, прав людини та розвитку. Отже, цілі стратегії політичної безпеки є загальними, довгостроковими і зазвичай збігаються з цілями зовнішньої політики держави. З іншого боку, сферою політичної безпеки завжди буде простір сусідніх держав або держав регіону, в яких ця держава існує. Іноді ця сфера безпеки, особливо в умовах глобалізації, може поширюватися на інші континенти як частина функціонування держави в ООН. Це стосується, насамперед, політичних і військових криз у віддалених регіонах, які можуть вплинути на політичну безпеку певної країни. У такій ситуації слід застосовувати попередження їх заздальгідь, об'єднуючи ефективні зусилля міжнародної превентивної дипломатії [302, с. 46].

Стратегія економічної безпеки має не менше значення, ніж політична безпека в системі національної безпеки. Можна стверджувати, що раціональної державної політики не існує без стійкої та ефективної економіки, тобто взагалі без економіки. В епоху постійних процесів глобалізації та інтеграції проблема економіки та безпеки повинна постійно реалізовуватися. Стратегія економічної безпеки повинна враховувати, перш за все, такі основні цінності, як: захист рівня життя громадян, економічний розвиток, зайнятість, охорона здоров'я і здатність підтримувати систему державної безпеки. Це пов'язано з тим, що

економіка створює матеріальну базу держави в основних сферах її безпеки. Порівняно з цілями інших галузевих стратегій, цілі стратегії економічної безпеки повинні бути більш реалістичними, що ґрунтується на врахуванні умов та ресурсів, якими розпоряджається держава. Через посилення процесів глобалізації та інтеграції в масштабах регіонів та економічних сфер різних країн, з різним рівнем розвитку, при визначенні цілей стратегії національної економічної безпеки, слід враховувати цей глобальний та регіональний контекст, особливо, автономні та часто експансивні прагнення наднаціональних концернів та корпорацій. Більше того, метою стратегії економічної безпеки повинна бути діяльність, спрямована на вдосконалення механізмів регулювання світової економіки, зокрема, регулювання фінансових потоків.

Стратегія військової безпеки займає належне місце в системі національної безпеки. Цілі стратегій, які ґрунтуються на захисті воєнної безпеки, відрізняються тим, що вони визначаються цінностями, які вважаються найбільш загальним благом, що становлять сенс існування. Ці цінності стосуються таких питань, як існування, суверенітет, територіальна цілісність та свобода. Це означає, що вони повинні дати результат, який обумовлений цілями політики військової безпеки держави. Отже, стратегія військової безпеки країни повинна характеризуватися не тільки високим реалізмом, але й відповідальністю у кожній ситуації. Ще однією особливістю цілей стратегії військової безпеки є їх перспективний часовий горизонт і врахування сфери непередбачуваності. При їх уточненні слід враховувати фактори, що негативно впливають на процеси державної безпеки. Стратегія державної безпеки у військовій сфері також повинна включати цілі, пов'язані з регіональними та місцевими конфліктами, що відбуваються в найближчому та віддаленому оточенні держави. Процес переосмислення ролі військового чинника був обумовлений змінами в міжнародному середовищі та характером загроз, що мали прямиий вплив на військову безпеку. Крім того, концепції військової безпеки включені в положення оборонних стратегій більшості сучасних держав, що чітко вказує на готовність захищати свої території, незалежність та суверенітет не тільки у системі НАТО, а також як протидію можливим, несприятливим змінам у військовому балансі світу. Тому проблема військової безпеки в системі сучасної національної безпеки перебуває у постійному розвитку, залежить від викликів і загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх [302, с. 49].

Стратегія державної безпеки займає дуже важливе місце в політиці національної безпеки. Визначальний вплив на громадську

безпеку спричиняють загрози в регіоні та у самій державній системі, і рівень загроз не зменшується, а зростає з кожним днем. Тому, громадську безпеку визначають як державу у державі, що є результатом організованої та реальної оборони, захисту людей, їх власності від сухопутних, морських та повітряних загроз. Для реалізації такого визначення системи державної безпеки в державі створюються на всіх рівнях управління на основі законодавчих норм. У будь-якому випадку, компетентний міністр внутрішніх справ відповідає за громадську безпеку в державі, а поліція є основним органом виконавчої влади.

Стратегія екологічної безпеки характеризується тим, що дуже часто виходить поза межі державної безпеки, адже екологічні загрози та ризики набувають глобального поширення. Екологічна безпека багато в чому пов'язана з екзистенційним фактором, життям особистості та якістю її здоров'я. Загалом, можна зробити висновок, що метою галузевої стратегії екологічної безпеки є створення умов у більш близькому та віддаленому оточенні, що забезпечують життя громадян у їх постійному середовищі. Ще однією метою може бути мінімізація наслідків забруднення, які поширюються вітром та річками, що протікають по території держави або на кордонах двох або більше держав. Важливим елементом стратегії екологічної безпеки можуть бути дії, вжиті як реакція на глобальні загрози. Йдеться про необхідність протидії посиленню парникового ефекту та процесам руйнування озонового шару. Таке розуміння стратегії екологічної безпеки та її реалізація може призвести до поліпшення стану навколишнього середовища.

Стратегія соціального забезпечення характеризується тим, що її цілі, як правило, охоплюють короткий проміжок часу. У просторовому аспекті це стосується ситуації, що склалася в державі. Тоді, як основною умовою розвитку держави у всіх її сферах є соціальний мир, тобто прийняття суспільством існуючої структури демократичної держави та державних і недержавних органів влади. Демократичне суспільство, де влада є децентралізованою, виступає основним фактором, що має значний вплив на імідж держави. Адже рівень соціального забезпечення держави відображає стан розвитку громадянської культури, який виявляється в механізмах, що використовуються для вирішення суспільних справ та важливих соціальних проблем. Сила держави базується на моральних цінностях громадян, їх схильності до соціально-орієнтованої діяльності, а також визнанні загального добробуту над індивідуальними прагненнями. Сутність соціального забезпечення як головної цінності не лише життя окремої людини, але соціальної групи,

усього суспільства та групи держав у сучасному світі є двома важливими показниками, тобто гарантією тривалості діяльності суб'єкта господарювання та визначеності його виживання. Саме ці два фактори створюють можливість тривалості та розвитку.

На думку американського науковця Г. Даема, який розглядаючи безпеку США в контексті захисту і поширення західних цінностей, зазначає, що «протягом усієї американської історії американці поширювали свої переконання, цінності і стиль життя, намагаючись принести благодать американського стилю управління і західної цивілізації для всіх інших людей світу» [222]. Ці положення закріплені і в Стратегії національної безпеки США, в якій інші держави розглядаються у контексті їх відношення до демократичних цінностей. У ній стверджується, що «з метою захисту нашої нації та поваги до наших цінностей, Сполучені Штати прагнуть поширити свободу у всьому світі, очолюючи міжнародні зусилля зі знищення тиранії і підтримки ефективної демократії» [318, с. 3].

Таким чином, у державі, де створені сприятливі умови для існування та розвитку, відбуваються різні процеси, а саме: підтримка добробуту, його примноження або загроза. Держава може мати сприятливий соціальний клімат для виконання своєї місії або, навпаки, може опинитися під загрозою у зв'язку із різними внутрішніми чи зовнішніми причинами, а іноді і одночасно. Саме у соціальному розвитку держави слід зважати на загрози, які можуть ефективно паралізувати соціальне життя. Загалом, їх можна ототожнити з державою, яка характеризується такими факторами, як: дестабілізація політичного порядку, гальмування вигідного та гармонійного співробітництва в альянсах, таких як ЄС та НАТО, ослаблення позицій на міжнародній арені, гальмування цивілізаційного розвитку суспільства, економічні кризи. Ці загрози мають соціальне походження і вони можуть бути результатом руйнівних процесів, що відбуваються в суспільстві, таким чином, дестабілізувати соціальну структуру, а також створювати несприятливі умови для виконання основних функцій демократичною державою.

Стратегія інформаційної безпеки стосується більшою мірою інформаційних ресурсів, які пов'язані з придбанням інформації, її зберіганням та обміном. Загальна доступність інформації, крім позитивних аспектів, також спричиняє появу численних нових загроз у епоху розвитку цивілізації. У сучасних умовах суспільного розвитку перевагу мають лише ті, хто володіють вичерпною, сучасною та достовірною інформацією. Це означає, що маючи доступ до

інформаційного простору, залежно від конкретних потреб на певний момент, можливо перемогти потенційного супротивника в будь-якій сфері діяльності, у сфері внутрішньої та зовнішньої безпеки держави. Інформаційний вплив на поведінку та ставлення вітчизняних і міжнародних суб'єктів, захист національних інтересів від негативних наслідків впливу цих суб'єктів має координуватися в рамках державної політики, в той час як у виконавчій сфері – у стратегії внутрішньої безпеки держави. У цьому випадку це тісно пов'язано з національною безпекою, і головним чином, із захистом конституційного ладу, військовою, економічною, громадською, соціальною та екологічною безпекою. Інформація є важливим ресурсом у житті та діяльності громадян у кожній галузі, незалежно від сфери інтересів. З іншого боку, оцінюючи інформацію з різних точок зору, вони можуть в окремих ситуаціях становити загрозу для окремої особистості, соціальної групи чи держави. Цю загрозу можуть спричинити особи, групи, діяльність іноземних країн або терористичні організації. Негативне використання інформації проти іншого суб'єкта господарювання є поширеним у сучасній реальності, про що слід пам'ятати завжди [113, с. 332].

Стратегія культурної безпеки стосується зовнішніх загроз і водночас духовних цінностей даної нації, цінностей, що її інтегрують. Основною метою стратегії культурної безпеки завжди буде консолідація та зміцнення компонентів, що визначають безперервність культурної ідентичності, тобто тих елементів, які можуть бути складовими культурних традицій нації. Якщо визнається велика роль культури у формуванні особистості, тоді загрози національним цінностям є прямою загрозою не тільки національній культурі, а й іншим сферам. Пояснити цей підхід щодо безпеки і її гарантії можна, проаналізувавши думки, висловлені Ф. Фукуямою в праці «Кінець історії та остання людина» і С. Хантінгтоном у роботі «Зіткнення цивілізацій». Ф.Фукуяма стверджує, що ліберальні демократії не становлять загрозу одна одній, а тому війна між справді демократичними державами фактично неможлива [234, с. 236]. Що ж до С. Хантінгтона, то він вважає, що лінії зламу між цивілізаціями (культурами, системами цінностей) і є лініями фронтів у майбутніх війнах [234, с. 249]. Однак, оцінити загрозу культурі та підтримувати її безпеку на належному рівні у загальній системі внутрішньої безпеки непросто. Кожна оцінка стану цієї безпеки міститиме певний рівень суб'єктивності. Можливо, лише всебічне вивчення стану національної культури, думок творців та їх протистояння

з оцінками установ, відповідальних за культурну безпеку, дозволяють раціонально виявити реальні загрози.

Складні взаємовідносини, які виникають на рівні глобалізації та національних інтересів, мають різні наслідки, як позитивні, так і негативні, та можуть бути як можливістю, так і загрозою, - що стає звичним явищем у XXI столітті. Тому стратегія в політиці безпеки виконує ключову стабілізуючу функцію. За сприятливих умов функціонування національної або міжнародної системи безпеки політика визначає довгострокові цілі в певній галузі, а стратегія визначає конкретні методи, шляхи та засоби їх реалізації. Такі процеси особливо взаємопов'язані на етапі цілепокладання: коли цілі полістратегії стають інструментом для реалізації загальної державної політики у питаннях національної безпеки, мають значною мірою бути вираженням тих цілей державної політики, які стосуються зовнішньої діяльності держави. Тому існує необхідність забезпечити скоординований вплив найважливіших державних органів на функціонування стратегій, відповідальних за безпеку як реакцію на сучасні загрози.

Слід також звернути увагу на розширення змісту поняття «національна безпека»: якщо раніше забезпечення національної безпеки розглядалось у контексті захисту інтересів насамперед держави, то в сучасних дослідженнях увага звертається на захист інтересів особи (громадянина) та суспільства [194, с. 47]. Зокрема, це положення відображено в Законі України «Про основи національної безпеки України» [72, ст. 351]. На нашу думку, такий підхід відповідає сучасним вимогам, оскільки, як свідчить історичний досвід, зосередження уваги виключно на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу й підпорядкування цим цілям інтересів окремих особистостей, виникненню внутрішньодержавних конфліктів, у кінцевому результаті, призводить до дезінтеграційних процесів. Проблема співвідношення інтересів особи, суспільства і держави в політиці забезпечення національної безпеки остаточно не вирішена на користь інтересів особистості. Адже у системі забезпечення національної безпеки провідну, системостворюючу роль відіграє держава, а саме державні органи і посадові особи формують нормативно-правову базу в сфері забезпечення національної безпеки, приймають рішення щодо запобігання і нейтралізації загроз, виконання яких має обов'язковий характер. Важливою також є монополія держави на застосування державної військової організації та здійснення інших передбачених законами заходів примусового характеру щодо забезпечення національної безпеки.

Деякі дослідники визначають безпеку як стан, за якого відсутні загрози. Так, А. Возженников зазначає: «Під національною безпекою розуміється стан країни, при якому відсутні або усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним інтересам і національному характеру життя» [112, с. 55]. Національна безпека може бути визначена в якості рівня захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх й зовнішніх загроз реального і потенційного характеру. Відповідний рівень забезпечення національних інтересів характеризується низкою показників на різних рівнях безпеки: політичному, економічному, соціальному, демографічному, інформаційному, екологічному та військовому.

У зв'язку із попередньо проаналізованою полістратегічною моделлю державного управління національною безпекою набує актуальності її адміністративно-правове забезпечення, яке ґрунтується на законодавчому регулюванні національної безпеки держави. Гарантування національної безпеки потребує відповідного рівня стабільності соціальної системи та політично-правового регулювання, яке є ключовим цивілізованим інструментом у розвинених демократичних системах.

Українська держава, здобувши статус незалежності та утверджуючи суверенітет, долучилася до міжнародно-правового процесу у врегулюванні суспільної системи, де основою є забезпечення національної безпеки. Тому у верховному документі, Конституції України, у статті 9 визначено, що чинні міжнародні договори, затверджені Верховною Радою України, є основоположною частиною законодавства України [94, ст. 9]. Тому стратегічне значення у регулюванні національної безпеки відіграє Закон України «Про основи національної безпеки України», у якому у статті 2 затверджено, що правову основу у сфері національної безпеки України становлять Конституція, цей та інші закони України, міжнародні договори, обов'язковість яких затверджена на рівні Верховної Ради України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти [72, ст. 2].

Опираючись на Закон України «Про основи національної безпеки України», можна визначити, що до системи законодавчих документів в сфері регулювання національної безпеки належать, на думку Ю.Є. Максименко:

«1) Конституція України, що визначає основні права, свободи і обов'язки людини та громадянина в сфері національної безпеки України, компетенцію, повноваження та коло суб'єктів їх забезпечення тощо;

2) закони України, що закріплюють загальні засади формування, виконання та проведення політики національної безпеки;

3) міжнародні договори, ратифіковані парламентом, що встановлюють правові засади міжнародного співробітництва в окремих сферах національної безпеки;

4) підзаконні нормативно-правові акти, що конкретизують та деталізують законодавчі норми щодо нейтралізації реальних та потенційних загроз в сфері національної безпеки України» [117].

Максименко Ю.Є. стверджує, що «хоча теорія держави та права окреслює основні підходи щодо припинення та подолання випадків відсутності правових норм, необхідних для врегулювання суспільних відносин або неповноти правових моделей, а також усунення розходжень чи протиріч між окремими нормативно-правовими актами, нормами, що регулюють відповідні суспільні відносини, ці проблеми відіграють деструктивну роль в механізмі забезпечення інформаційної безпеки» [117].

Тому у вищевказаному Законі визначено, що «затверджуються Президентом України Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина України, доктрини, концепції, стратегії і програми, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України» [72; 117].

Як зазначає В. Ортинський: «Кардинально змінено принцип забезпечення національної безпеки, сформовано новий механізм реалізації консолідованих зусиль держави та суспільства, спрямований на забезпечення територіальної цілісності та незалежності держави в умовах агресії Росії. Національна безпека забезпечується за допомогою досягнення пов'язаних між собою національних інтересів і стратегічних національних пріоритетів. До національних інтересів України належать: розвиток демократії та громадянського суспільства; підвищення конкурентноспроможності національної економіки; забезпечення непорушності конституційного ладу, територіальної цілісності та суверенітету України; асоціація України і Європейського Союзу та вступу НАТО, діяльність якого спрямована на підтримку стратегічної стабільності та взаємовигідних партнерських відносин» [133, с. 4-6].

До стратегічних національних пріоритетів, насамперед, «зараховано національну оборону, державну та громадську безпеку,

пріоритети сталого розвитку, пов'язані із забезпеченням економічної безпеки – поліпшення якості життя громадян, економічне зростання, розвиток науки, створення нових технологій, розвиток освіти, охорони здоров'я та культура, екологія і раціональне природокористування, стратегічне партнерство з Європейським Союзом і НАТО. Уперше на офіційному державному рівні у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» одним із пріоритетів забезпечення національної безпеки визнано забезпечення гідних умов життя людини в Україні» [133, с. 7-8]. Цим положенням підкреслено необхідність забезпечення соціальної та соціально-економічної стабільності в державі. Головний зміст пріоритету зовнішньої політики полягає у створенні сприятливих умов для сталого розвитку країни та забезпечення національної безпеки. Це означає, що Україна прагнучиме вибудовувати міжнародні відносини на принципах рівноправності та взаємовигідної співпраці, опори на міжнародне право, забезпечення надійної безпеки, інтеграції в європейські структури та в систему міжнародної безпеки, на основі функціонування НАТО [133, с. 9].

В Законі України «Про основи національної безпеки України» закріплюється, «що нормативно-правові акти, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи військового будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній ситуації з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України, тобто такі, що регулюють суспільні відносини в сфері національної безпеки України (доктрини, концепції, стратегії програми), розробляються і затверджуються Президентом України» [117]. Більше того, не тільки проголошується, але на сьогодні вживаються практичні кроки щодо реалізації цієї норми. Так, Стратегія національної безпеки України була затверджена Указом Президента України. Хоча в статті 92 Конституції України чітко закріплено, що виключно законами України визначаються основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку.

Слід зазначити, що реалізація полістратегії є ключовим механізмом у державному управлінні щодо забезпечення національної безпеки. Адже у XXI столітті, разом із розвитком, прогресом цивілізації й технологій, з'явилися нові виклики, головним чином у сфері безпеки. Вони засновані на застосуванні сили при вирішенні конфліктів. А це означає, що сьогодні багато проблем безпеки можуть бути реалізовані не лише через застосування насилля чи військової агресії, а й не мілітарним шляхом. Адже найкращим способом гарантування державної безпеки є

застосування норм міжнародного права. Організація Об'єднаних Націй відіграє найважливішу роль у створенні міжнародного права у галузі безпеки. Хоча маємо багато прикладів, на які міжнародне право не дає однозначної відповіді, зокрема, щодо останніх трагічних подій у світі (наприклад, війна в Іраці, Афганістані, Сирії та гібридна військова агресія Російської Федерації на сході України).

Нинішній правовий статус не може дати відповіді на питання: які є і якими мають бути правові та політичні наслідки для організацій та держав, які вільно використовують самооборону за межами своїх країн та попереджувальні превентивні напади проти передбачуваних агресорів. Також, виправданим є створення політичної свідомості, національної, соціальної та міжнародної згоди, щоб закон, що створюється, став проекцією демократичного та безпечного життя націй.

Висновки до третього розділу

У цьому розділі охарактеризовано світові моделі політики безпеки та процес управління безпекою в сучасних державних системах; здійснено аналіз структури державно-управлінських відносин у сфері національної безпеки України, досліджено зміст діяльності відповідних суб'єктів, розкрито зміст стратегії державного управління національною безпекою як найбільш ефективного механізму захисту національних інтересів держав.

Розглянуто конкурентоспроможні моделі систем національної безпеки, які можуть стати репрезентативними для розробки української безпекової системи, такі як:

- 1) американська – орієнтована на поєднання зовнішньої та внутрішньої безпеки, яку використовують за взірць більшість держав;
- 2) японська – з акцентом на внутрішню соціальну безпеку;
- 3) китайська – найбільш концентрована модель системи безпеки держав, що здійснюють будівництво соціалістичного суспільства;
- 4) трансформаційні моделі – які нещодавно здобули незалежність, а також здійснюють глибинну переорієнтацію свого розвитку.

Визначено основоположні функції у сфері державного управління національною безпекою, що здійснюються на рівні державної організації: створення послідовних правових норм щодо безпеки; формування соціальних установок усіх суб'єктів; надання соціуму відчуття безпеки та розвитку; прогнози щодо загроз безпеці держави та союзів; створення умов для реалізації національних інтересів; міжнародне

співробітництво та виконання союзних зобов'язань; охорона духовної та матеріальної національної спадщини; захист природного середовища, головним чином повітря, ґрунту та води; пошук нових інструментів та способів протидії сучасним загрозам.

Окреслено підходи щодо формування структури державно-управлінських відносин у сфері національної безпеки та досліджено зміст діяльності суб'єктів державно-управлінських відносин у сфері національної безпеки, окреслено підходи до формування структури суб'єктів системи управління національною безпекою. Визначено, що міжгалузеве управління національною безпекою являє собою свідомий, цілеспрямований, організуючий, результативний вплив суб'єкта управління на національну безпеку в різних сферах життєдіяльності.

Виявлено, що державне управління національною безпекою з метою досягнення національних інтересів здійснюється не лише на загальнонаціональному рівні, а, насамперед, на регіональних рівнях, де й виявляється уся складність в узгодженні державно-управлінських відносин та реальних поточних потреб і проблем, а також винятковість загроз, які виникають і визначають специфічний локальний розвиток на окремих державних територіях.

Водночас, державне управління не зводиться лише до діяльності органів виконавчої влади внаслідок нерозривного зв'язку та взаємодії з іншими державно-владними структурами, законодавчої та судової гілок влади. Останні здійснюють значний вплив на економічне та соціально-політичне середовище.

Підтверджено, що жодна, навіть еталонна, модель державного управління національною безпекою не може опиратися виключно на вищевказані критерії та цінності. Особливе місце у забезпеченні стратегічних сфер, таких як національна безпека, займає контроль – система цивільного контролю у сфері національної безпеки та оборони. Проте є й об'єктивні фактори, які поза волею суб'єктів безпекового процесу обмежують їх, змушуючи змінюватися (трансформуватися), підлаштовуватися під реальні умови, такі як: географічне положення, величина території, кількість населення, комунікації, технологічний, економічний, воєнний потенціал, культурні традиції.

Проаналізовано стратегію державного управління національною безпекою як найбільш ефективного механізму захисту національних інтересів держав у вкрай глобалізованому світі. Доведено, що головною метою безпекової стратегії є забезпечення такого рівня національної безпеки, який би гарантував права і свободи людини-громадянина, сталий

інноваційний розвиток системи, її культури та ідентичності, конкурентоспроможність економіки і суспільства, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету держави у сучасному світі. Показано що державне управління з метою досягнення національних інтересів та з огляду на національну безпеку в сфері державного управління здійснюється у сферах: державного управління; соціальній; економічній; фінансовій; інформаційній та кібернетичній; науково-технологічній; екологічній; гуманітарній; оборони, охорони та захисту країни, її кордонів; правоохоронній та спеціальній; зовнішньополітичній.

Визначено, що сучасне адміністративно-правове забезпечення й полістратегічна модель державного управління національною безпекою ґрунтуються на тому, що:

а) кожна сфера безпеки має свої власні цілі реалізації, враховуючи політику держави в цій галузі, тобто стратегію виконання;

б) між деякими основними цілями полістратегії можуть виникати певні взаємозалежності, найчастіше у разі одночасної загрози у кількох сферах, наприклад, політичній та соціальній або політичній та військовій;

в) заходи безпеки, як інструменти досягнення основних та проміжних цілей, завжди повинні вибиратися для конкретної, передбачуваної ситуації на основі достовірного, професійно підготовленого прогнозування;

г) широкий спектр методів та інструментів дій вимагатиме реалізації важливої мети активної участі в різних сферах, в рамках НАТО та ЄС, а також у регіональних або інтеграційних організаціях;

д) національна безпека повинна будь-коли враховувати такі інструменти конвенціонального характеру, які будуть ефективними при укладанні всіх міжнародних угод;

е) сучасна національна, регіональна та глобальна безпека повинна базуватися на національному, союзному та міжнародному праві, а дотримання закону має стати принципом побудови світового миру при дотриманні права людини.

РОЗДІЛ 4. КОДИФІКАЦІЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗАГРОЗ ТА АДАПТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЩОДО ЇХ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ

4.1. Тероризм та міжнародна безпека у геополітичному контексті сучасності

Наприкінці ХХ ст. світ зазнав якісно нових змін, які певною мірою трансформували соціальну, політичну, економічну та державно-управлінські системи світу, в результаті чого будова світоустрою набула нових рис, а процеси глобалізації, з якими пов'язувалися причини злиденності, екологічної кризи та вибух міжнародного тероризму, стали визначальними для долі сучасного людства.

В глобалізованому світі міжнародний тероризм став однією з найскладніших проблем світової спільноти у ХХ ст. на початку ХХІ ст., у зв'язку з чим зростає зацікавленість у дослідженнях щодо сутності цієї глобальної загрози. Події 11 вересня 2001 року в США актуалізували цю проблему. На думку багатьох експертів, глобалізація терористичної діяльності розвивається і трансформується значно швидше, ніж глобалізація економічна. Тероризм як явище нині дуже відрізняється від того, яким він був у часи перших кривавих акцій. Ті акції спрямовувалися насамперед на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації у певній країні. Сьогодні тероризм є фактором не внутрішньо державного, а переважно міждержавного значення. Уряд будь-якої країни, розробляючи свою зовнішньополітичну стратегію, має враховувати, що діяльність терористів поширюється без огляду на державні кордони, набуваючи неконтрольованого геополітичного поширення. Тому нагальною потребою є організація міжнародної антитерористичної співпраці, адже жодна країна, навіть така потужна, як США, неспроможна самотужки впоратися з транснаціональним тероризмом.

Тероризм як політичне явище сягає своїм корінням глибокої давнини. За своїм походженням латинський термін «terroro» означає «страх, жах», а саме страх – це одне із найбільш глибинних почуттів людини, що виникає при зустрічі з незвіданим, незрозумілим. «Старий заповіт» побудований на підпорядкуванні Богу Караючому і страху перед ним. Отже, споконвічно страх використовувався як засіб утримання влади, а терор виступав особливим засобом політичної боротьби. Першим відомим в історії людства терористичним угрупованням можна вважати секту секаріїв, яка діяла в Палестині в 66-73 рр. н.е. у ХІ ст., а на

Сході діяли ассасіни. Таємну секту, чия назва і досі вважається синонімом підступного вбивства, заснував Хасан аль Саббах, якого історики вважають основоположником ідеології тероризму. Він обґрунтував не тільки ідеологію тероризму, але і створив прототип держави нової формації – терористичну державу, в якій існувала чітка ієрархія підкорення, за відсутності визначених кордонів, чітко окресленої території. Володіння аль-Саббаха складалися з окремих замків-фортець, а територію його держави не можна було захопити, завоювати або скорити. Його прихильники кочували із фортеці у фортецю (мобільні терористичні групи – у сучасному розумінні). Таємні спільноти давніх терористів були відомі на Далекому Сході, Японії, в Індії. Дуже войовничими були вони в Китаї. Їхні члени займалися традиційним вимаганням, а професійні кілери, яких також було чимало, служили будь-кому, хто платив гроші [145, с. 139]. Потужний поштовх поширенню тероризму дала Велика французька революція. Тут уперше у своїй історії людство зіткнулося з політичним терором. Починаючи з другої половини ХІХ століття, терористичні акції в Європі стали систематичними, однак вони не були такими глобальними, як у другій половині ХХст. на початку ХХІ ст.

Теракти такого типу, об'єктом яких став Всесвітній торговельний центр 11 вересня 2001 року в США чи визначні туристичні пам'ятки, готелі і дискотеки в Дербі, Момбазі та на острові Балі, були немислимі для первісних форм тероризму – тероризму соціальної чи національно-революційної орієнтації, оскільки жертвами терактів ставали «не ті» люди. «Тими людьми» тоді були представники і функціонери державного репресивного апарату, тобто монархи і політики, адвокати і поліцейські, а також ті, хто належав до пануючого класу, наприклад, банкіри, фабриканти і поміщики. Новітні форми глобального тероризму в організаційному та оперативному плані і за логістикою настільки відрізняються від моделі первісного тероризму, що загальне визначення «тероризм» скоріше вводить в оману, ніж проясняє ситуацію. Воно враховує лише безпосередню функцію нападів – поширення страху. В первісному варіанті тероризму цей страх був націлений переважно на державний апарат і панівні класи, які необхідно було залякати чи підштовхнути до ірраціональних дій, тоді як зацікавлена третя сторона спочатку залишалася в комфортній позиції незадіяного глядача. Страх, поширюваний новими формами тероризму, – це атака на колективний психічний стан всього глобального суспільства.

У сучасній науці існує більше 200 визначень міжнародного тероризму, але жодне з них не є уніфікованим та загально визнаним.

Тероризм – це приховане використання насильства певною групою для досягнення політичних цілей; як правило він спрямований проти інших груп, класів та партій. Або, міжнародний тероризм – це форма політичної боротьби, що використовує різні політичні партії, рухи, групи та інші організації, в основою діяльності яких є екстремізм та насильство для тиску на суб'єкти міжнародної діяльності з метою досягнення ними політичних цілей. У законодавстві України в Кримінальному кодексі в ст. 258 є визначення тероризму, як «... діям, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди..., якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування...» [145, с. 141]. Значна кількість українських науковців наголошують на тому, що об'єктом злочину в КК визначається громадська безпека, що нечітко відображає масштаб злочину, та наполягають на безпеці держави в якості об'єкту, проти якого спрямовані злочинні дії.

У сучасних умовах є зрозумілим, що необхідно створити комплексну глобальну конвенцію проти тероризму, яка б включала й визначення цього поняття. Однак, досі триває протистояння тих, хто прагне боротися з тероризмом і тих, хто вважає, що «борці руху опору», як вони це називають, не повинні підпадати під визначення тероризму. Дедалі більше країн усвідомлюють, що це необґрунтоване визначення і що напади на цивільне населення мають за будь-яких умов вважатися злочином як в мирний, так і у воєнний час. Відсутність визначення не означає, що відсутні міжнародні правові підстави для антитерористичної діяльності. Віднедавна, з ухваленням Конвенції з ядерного тероризму, існує вже 13 міжнародних конвенцій з різних аспектів тероризму. На жаль, поки що тільки третина держав світу ратифікували попередні дванадцять документів. Тому Європейський Союз обстоює ідею спільної ратифікації усіх цих документів, зокрема таких важливих, як «Конвенція проти терористичних вибухів» та «Конвенція проти фінансування тероризму» [247; 253; 269; 275; 281; 287]. І нарешті, в межах Європейського Союзу низка ряд юридичних інструментів містять визначення тероризму для внутрішнього використання в ЄС.

Європа має довгу і трагічну історію проявів тероризму. ІРА, ЕТА, Фракція Червоної Армії і Червоні Бригади – це найбільш відомі приклади організацій, діяльність яких забрала декілька тисяч людських життів. При

цьому, глобальний, релігійно вмотивований міжнародний тероризм є порівняно новим явищем. За останні роки європейці значно посилили оборону проти тероризму як на національному рівні, так і в межах Європейського Союзу. Втім, не існує повного захисту від нього, терористи мають перевагу через несподіваність їхніх дій. Однак, терористам не вдалося досягти того, що вважається головною метою Аль-Каїди, а саме: розпочати революції і повстання проти мусульманських режимів в таких країнах, як Пакистан, Саудівська Аравія, Індонезія та інших. Терористам також не вдалось розпалити масовий конфлікт між мусульманами і християнами в Європі. Доктринальні настанови тероризму змінюються разом з його організаційними структурами. Дедалі терористи ширше використовують найновіші технології, купують нове озброєння, зберігається загроза застосування ними зброї масового знищення. Відомий дослідник К. Хіршманн відмічав глобальний характер тероризму: «Тероризм сьогодні – це універсальне явище й за охопленням населення, і за географією його поширення. Кризовий пояс тягнеться від Касабланки на заході через Джербу, Ер-Ріяд, Аден до острова Балі на сході, від Найроби і Дар-ес-Салама на півдні до Москви і китайської провінції Синьцзян на півночі. Центри вогнища – Палестина, Ірак, Афганістан та Чечня» [145, с. 146]. Тероризм – це багатогранний транснаціональний феномен, що набуває нових рис та бере на озброєння не доступні раніше методи проведення насильницьких акцій. Цей «терористичний інтернаціонал» [145] створює загрози стабільності в окремих державах і міжнародній безпеці загалом.

На сьогодні, Інститутом економіки та миру (Institute for Economics and Peace) опубліковано 7 звітів про світовий показник тероризму (з англ. «Global Terrorism Index», GTI) – за 2012, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 рр. Даний показник – це комплексна спроба врахування прямого та непрямого впливу тероризму відносно вбивств, поранених та втрати власності в тій чи іншій країні. Світовий показник тероризму представлений в Додатку Г за наступною шкалою оцінювання: 1) 0 – нульовий рівень тероризму; 2) 0.01-2 – дуже низький рівень тероризму; 3) 2.01-4 – низький рівень тероризму; 4) 4.01-6 – середній рівень тероризму; 5) 6.01-8 – високий рівень тероризму; 6) 8.01-10 – дуже високий рівень тероризму.

Як бачимо, у Додатку Г, сучасний тероризм характеризується кількісним зростанням терористичних актів, цинічністю і жорстокістю їх виконання; масштабністю наслідків акцій, великою кількістю жертв; спробами оволодіння зброєю масового ураження з метою її подальшого

використання. Тероризм включає до своїх арсеналів нові засоби впливу – інформаційні, екологічні та психологічні. Досить високим є рівень підготовки терористів, що набувають досвіду внаслідок участі в різних конфліктах. Є підстави говорити про сучасну технічну оснащеність багатьох терористичних угруповань; високий рівень їх фінансового забезпечення; використання деякими державами окремих терористичних угруповань для розширення чи збереження свого впливу; поширення дій міжнародних терористичних організацій на нові регіони, активні спроби встановити контроль над територіями з багатими запасами енергоносіїв, корисних копалин та шляхами їх транспортування. інтернаціональним характером терористичних угруповань. Встановилися стійкі зв'язки між терористичними організаціями та транснаціональною організованою злочинністю, в першу чергу наркобізнесом.

Останнім часом помітна трансформація цільових настанов терористів. Часто вони, здійснюючи терористичні акти, не висувають ніяких вимог і не беруть на себе відповідальність за скоєні злочини. Значно ускладнює боротьбу з міжнародним тероризмом те, що керівництво ряду держав світу вважає підтримку терористичних організацій суттєвим чинником своєї політики. В міжнародному лексиконі є термін «держави – спонсори тероризму», до яких відносять не тільки держави, які безпосередньо підтримують терор як засіб політики, а й ті, що відмовляються брати участь у вирішенні міжнародним співтовариством проблем боротьби з тероризмом. Феномен державної підтримки тероризму дійсно має місце. Це підтверджується випадками, коли сплановані та здійснювані державними органами або терористичними організаціями акції терору мають цілком ретельно відібрані об'єкти і пропорційні за своїми масштабом та змістом тим практичним політичним цілям, які мають на меті держави – спонсори. Масштабне насилля, що застосовується тероризмом, який державно спонсорується, аналогічне тому, яке застосовується у конфліктах між етнічними, націоналістичними організаціями або національними формуваннями, що виступають за соціальну революцію. Водночас використовується тактика цільових акцій, які повинні дискредитувати інститути політичної влади, продемонструвати їх безсилля, а також жорстокість правоохоронних органів і збройних сил, що має привернути увагу світової спільноти. Держави-спонсори розраховують на ефект від терористичних дій, хоча було б перебільшенням вважати, що вони добре вивірені за цілями, об'єктами і масштабами. Необхідно додати, що до феномену насилля, яке заохочується державою, приєднався новий,

небезпечніший тип тероризму – релігійно мотивований. Про те, що він з'явився, свідчить вихід релігії на перше місце серед ідей та цільових настанов терористичних дій, а також зростання кількості актів терористів-самогубців релігійної мотивації. Особливою загрозою є тероризм на основі ісламського радикалізму. В останньому двадцятиріччі ісламизм розвинувся від рівня малих організацій, які діяли на регіональних рівнях і мали ієрархічні структури, до глобальної мережі джихаду (наприклад, Аль-Каїда). У новому вигляді (релігійні фанатики-терористи були й раніше) його характеризує підвищення технологічної і оперативної компетентності цієї групи терористів та намагання заволодіти зброєю масового знищення, необхідною, на їх переконання, для досягнення масштабних цілей «священної боротьби».

Останнім часом кількість терористичних формувань, що дотримуються переважно релігійної мотивації, значно зросла. При цьому пропорційно зросла й кількість жертв: якщо в середині 90-х рр. XX ст. ці організації здійснювали близько чверті усіх відомих у світі терористичних актів, то сьогодні – уже понад 90%. Мусульманські терористичні організації мають значні можливості для здійснення насильницьких акцій: джерела фінансування, ефективні організаційні структури, багатий досвід бойових дій, сучасну технічну базу, систему підготовки бойовиків та їх швидкого переміщення. До членів організацій залучають добровольців із числа фахівців у сфері зв'язку, інформатики та кібернетики, вчених та інженерів, створюючи для їх прикриття їх діяльності відповідні підприємства. Це дає змогу терористам використовувати міжнародні лінії телефонного, факсимільного та комп'ютерного зв'язку, забезпечує отримання документів та переміщення бойовиків, створює основу для придбання та використання ними зброї та техніки. Тому у табл. 4.1 відображено рейтинг країн, у яких у процесі розвитку технологій «підвищився терористичний потенціал».

У перерахованих в табл. 4.1. країнах показник ГТІ протягом досліджуваних періодів був вищим за значення «6.00», що свідчить про високий та (більше значення «8.00») – дуже високий рівень тероризму. Явним лідером виокремлюється Ірак, в якого за 2014, 2015 та 2017 роки світовий показник тероризму дорівнював значенню «10.0», що є максимальним в цій шкалі.

Держави з найвищим рівнем тероризму у 2012-2019 рр.

Країна (в алфавітному порядку)	Роки						
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Афганістан	8.669	9.390	9.233	9.444	9.441	9.391	9.603
Ємен	7.305	7.310	7.642	8.076	7.877	7.534	7.259
Індія	8.147	7.860	7.747	7.484	7.534	7.568	7.518
Ірак	9.556	10.000	10.000	9.960	10.000	9.746	9.241
Нігерія	7.242	8.580	9.213	9.314	9.009	8.660	8.597
Пакистан	9.049	9.370	9.065	8.613	8.400	8.181	7.889
Сомалі	7.244	7.410	7.600	7.548	7.654	8.020	7.800
Таїланд	7.086	7.190	7.279	6.706	6.609	6.252	6.029
Філіппіни	6.801	7.290	7.270	7.098	7.126	7.181	7.137

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет ресурсів [247; 253; 269; 275; 281; 287]

Тероризм не є, як інколи помилково кажуть, зброєю бідних, але є способом боротьби за власні політичні цілі слабких проти сильних у військовому відношенні. Тому тероризм варто розглядати не як форму вираження певної ідеології, а як стратегію застосування сили, доступної будь-якому слабкому політичному гравцеві в глобалізованому світі. Як бачимо, з глобальним розвитком інформатизації мережеві форми організації отримали новий поштовх для розвитку, оскільки для ефективності їхньої дії необхідно, щоб швидкість та якість обміну інформацією в них були вищими, ніж в ієрархічних структурах. Оскільки терористичні організації гнучкіші, ніж державні інституції, в питаннях впровадження технічних інновацій. У своїх цілях вони використовують технічні засоби, які є у вільному продажу, а також наявні об'єкти глобальної інформаційної інфраструктури. Сучасні інформаційні технології надають можливості терористичним організаціям для збирання потрібної інформації (графіки авіарейсів, коридори польоту цивільної авіації тощо) та прив'язки до місцевості (використання систем глобального позиціонування – GPS). Існує поки що теоретична загроза використання терористами систем точного наведення на ціль носіїв зброї масового знищення. З цього погляду, авіалайнери, які протаранили в 2001 р. Всесвітній торговельний центр в Нью-Йорку, – це високоточні крилаті ракети, а наслідки цього акту порівнянні за масштабами з застосуванням потужної зброї. Тому актуальною залишається боротьба з глобальним

тероризмом. У протистоянні з транснаціональною терористичною загрозою можна виділити ряд напрямів боротьби:

1) це психологічний стан населення, який можна позначити як «героїчний спокій і незворушність». Оскільки терористичні атаки націлені насамперед на психічну інфраструктуру сучасних суспільств і мають на меті досягти глибокого впливу відносно обмеженими засобами, значну частину цього ефекту буде знято, якщо реакцією на теракти буде не істерична збудженість, а холоднокрровна стриманість. Але досягти цього надзвичайно складно. Тоді не можна буде ані зупинити туристичні потоки, ані економічно підірвати авіакомпанії, і в цілому зашкодити економічним процесам глобалізації;

2) це комбінація правоохоронних заходів, дій спецслужб та воєнних операцій. Їх мета – за допомогою переслідування тиснути на терористичні групи, обмежуючи їхню здатність до нападу, і позбавити їх ініціативи. Терористичні мережі мають у своєму розпорядженні обмежені ресурси. Йдеться про те, щоб примусити їх переважну частину своїх ресурсів використовувати для самозбереження, відповідно у них залишиться значно менше сил для наступальних операцій. Використання збройних сил не здатне цілком знищити осередки терористів, але змушує їх перейматися реорганізацією, що зменшує масштаби терактів;

3) це відокремлення власне терористичних груп від оточення, що їх підтримує, тобто від можливості поповнення новими бійцями, коштів і політичної легітимації. Цей рівень оборони є дієвим середньостроковою та довгостроковою перспективою, де основним завданням є знекровлення терористичних груп в перспективі;

4) це консолідація глобальної світової спільноти та приведення законодавства всіх зацікавлених країн у сфері боротьби з тероризмом до єдиних міжнародних вимог (стандартів).

Табл. 4.2. демонструє перелік країн, в яких світовий показник тероризму за 2012, 2014-2019 рр. дорівнював нулю. Єдине, що відповідно до даних Звіту за 2012 рік такі країни як Республіка Того та Тімор-Лешті не входили до даного рейтингу, тому ці країни слід розглядати з певним упередженням в переліку тих, в кого за цей період ГТІ був нульовим. На базі наявних даних можна зробити висновок, що в таких країнах як Ботсвана, Гамбія, Коста-Ріка, Куба, Маврикій, Монголія, Намібія, Оман, Північна Корея, Румунія, Сальвадор, Сінгапур, Словенія, Туркменістан протягом досліджуваних періодів вплив тероризму не прослідковувався, тобто був відсутнім.

Держави, у яких не було терористичних актів у 2012, 2014-2019 рр.

Країна (в алфавітному порядку)	Роки						
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ботсвана	0	0	0	0	0	0	0
Гамбія	0	0	0	0	0	0	0
Коста-Ріка	0	0	0	0	0	0	0
Куба	0	0	0	0	0	0	0
Маврикій	0	0	0	0	0	0	0
Монголія	0	0	0	0	0	0	0
Намібія	0	0	0	0	0	0	0
Оман	0	0	0	0	0	0	0
Північна Корея	0	0	0	0	0	0	0
Республіка Того	-	0	0	0	0	0	0
Румунія	0	0	0	0	0	0	0
Сальвадор	0	0	0	0	0	0	0
Сінгапур	0	0	0	0	0	0	0
Словенія	0	0	0	0	0	0	0
Східний Тимор/ Тімор-Лешті	-	0	0	0	0	0	0
Туркменістан	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет-ресурсів [247; 253; 269; 275; 281; 287]

Тому актуальною залишається боротьба з глобальним тероризмом. У протистоянні з транснаціональною терористичною загрозою можна виділити ряд напрямів боротьби:

1) це психологічний стан населення, який можна позначити як «героїчний спокій і незворушність». Оскільки терористичні атаки націлені насамперед на психічну інфраструктуру сучасних суспільств і мають на меті досягти глибокого впливу відносно обмеженими засобами, значну частину цього ефекту буде знято, якщо реакцією на теракти буде не істерична збудженість, а холоднокрровна стриманість. Але досягти цього надзвичайно складно. Тоді не можна буде ані зупинити туристичні потоки, ані економічно підірвати авіакомпанії, і в цілому зашкодити економічним процесамглобалізації;

2) це комбінація правоохоронних заходів, дій спецслужб та воєнних операцій. Їх мета – за допомогою переслідування тиснути на терористичні групи, обмежуючи їхню здатність до нападу, і позбавити їх

ініціативи. Терористичні мережі мають у своєму розпорядженні обмежені ресурси. Йдеться про те, щоб примусити їх переважну частину своїх ресурсів використовувати для самозбереження, відповідно у них залишиться значно менше сил для наступальних операцій. Використання збройних сил не здатне цілком знищити осередки терористів, але змушує їх перейматися реорганізацією, що зменшує масштаби терактів;

3) це відокремлення власне терористичних груп від оточення, що їх підтримує, тобто від можливості поповнення новими бійцями, коштів і політичної легітимації. Цей рівень оборони є дієвим середньостроковою та довгостроковою перспективою, де основним завданням є знекровлення терористичних груп в перспективі;

4) це консолідація глобальної світової спільноти та приведення законодавства всіх зацікавлених країн у сфері боротьби з тероризмом до єдиних міжнародних вимог (стандартів).

Визначено, що успішна глобальна антитерористична діяльність вимагає розробки спільної стратегії і тактики боротьби, координації зусиль і планів світової спільноти щодо протидії загрози на регіональному і глобальному рівнях, належного фінансування. Головним завданням залишається знищення всіх терористичних баз, виявлення місць дислокації керівних ланок терористів і перекриття можливих шляхів їхнього відходу, джерел фінансування та їх закриття. Потрібний об'єднаний банк даних, у якому накопичуватимуться відомості про осіб, організації, сили, засоби, методи, канали зв'язку, фінансові операції, що мають відношення до тероризму, що надає змогу звільнитися від дублювання і прогалин у роботі спецслужб, розв'язати проблему інформаційного забезпечення оперативно-службової діяльності. Особливе значення має швидкість обміну інформацією, що дозволяє запобігти злочинам, забезпечує затримку, арешт і залучення до судової відповідальності конкретних осіб, що вчинили теракти. Удосконалення потребують національне і міжнародне законодавство, покликане послабити й нейтралізувати інтернаціональні терористичні організації за допомогою використання комплексу заходів, включаючи карне переслідування, жорстку кримінальну відповідальність за участь у діяльності міжнародних терористичних структур.

Пропонується, у частині вдосконалення механізмів державного управління національною безпекою в умовах терористичних загроз, наступне:

- внесення змін до Закону України «Про національну безпеку» та до Стратегії національної безпеки України в частині виокремлення тероризму як особливо небезпечної загрози;

- запровадження системного моніторингу терористичних загроз щодо національної безпеки шляхом створення в межах існуючої штатної чисельності на стратегічному та оперативному рівнях державного управління аналітично-розвідувальних підрозділів;

- розробка та запровадження комплексних державних програм із залученням правоохоронних органів щодо запобігання терористичних викликів та небезпек.

Таким чином, успішна глобальна антитерористична діяльність вимагає розробки спільної стратегії і тактики боротьби, координації зусиль і планів світової спільноти щодо протидії загрозі на регіональному і глобальному рівнях, належного фінансування. Головним завданням залишається знищення всіх терористичних баз, виявлення місць дислокації керівних ланок терористів і перекриття можливих шляхів їхнього відходу, джерел фінансування та їх закриття. Потрібний об'єднаний банк даних, у якому накопичуватимуться відомості про осіб, організації, сили, засоби, методи, канали зв'язку, фінансові операції, що мають відношення до тероризму, що надає змогу звільнитися від дублювання і прогалин у роботі спецслужб, розв'язати проблему інформаційного забезпечення оперативно-службової діяльності. Особливе значення має швидкість обміну інформацією, що дозволяє запобігти злочинам, забезпечує затримку, арешт і залучення до судової відповідальності конкретних осіб, що вчинили теракти. Удосконалення потребують національне і міжнародне законодавство, покликане послабити й нейтралізувати інтернаціональні терористичні організації за допомогою використання комплексу заходів, включаючи карне переслідування, жорстку кримінальну відповідальності за участь у діяльності міжнародних терористичних структур.

4.2. Державно-управлінська кореляція щодо нейтралізації енергетичних загроз

Поняття «енергетична безпека», що закріпилося у зв'язку з нафтовим ембарго 1973 р., трактувалося спочатку як енергетична самодостатність країни, тобто можливість її надійного доступу до достатньої за обсягом і прийнятною за ціною енергії. Після адаптації світової економіки до наслідків тієї нафтової кризи здавалося, що проблеми енергопостачання вцілому успішно розв'язуються. Проблема різко ускладнилася якісною зміною світової економіки й енергетики: вони стали набагато інтегрованішими і по суті глобальними. Багаторазове зростання міжнародної торгівлі енергією (вдвічі із 80-х рр. ХХ ст. по 20-ті рр. ХХІ ст.) та її частки в забезпеченні енергоспоживання посилили взаємозалежність учасників енергетичного ринку і вивели питання енергобезпеки із рівня національної безпеки на рівень транснаціональний – глобальний рівень.

Неможливість розвитку економіки без енергетики загострює необхідність щодо подолання цієї проблеми на глобальному рівні. Безперечно, що вуглеводні ресурси, які є базовими в сучасних умовах, будуть вичерпані через певний час. Відповідно, країни-постачальники, так само, як і всі інші, будуть поступово змінювати структуру свого паливно-енергетичного балансу, приділяючи усе більшу увагу альтернативним джерелам енергії. Збереження ситуації, за якої 2 млрд. людей не мають доступу до енергетичних ресурсів, загрожує гуманітарними катастрофами, зростанням напруженості у світі, появою нових конфліктів.

За прогнозами сучасних аналітиків, світове енергоспоживання може зрости на третину за найближчі 15 років, і приблизно на 45% - у майбутньому двадцятилітті. Ситуація на світовому ринку характеризується наступними обставинами: різкий ріст потреб азіатських країн, що розвиваються, в енергоресурсах (до 45% перспективного приросту світового попиту на нафту) [230]; збільшення розриву між обсягами споживання й обсягами виробництва газу в розвинених економічних країнах; недостатність нафтопереробних і транспортних потужностей і обмеженість додаткових потужностей по видобутку нафти; недостатня транспарентність світової торгівлі енергоресурсами. Всі ці обставини визначають проблему енергетичної безпеки як найбільш гостру і пріоритетну щодо вирішення.

Глобальний характер загроз енергетичній безпеці та їхні наслідки обумовлюють мету даної статті, у якій здійснюється аналіз управління національною енергетичною безпекою в глобальних умовах розвитку сучасного світу та динаміка первинного енергоспоживання у світі.

У зв'язку з вищесказаним, за останніх 20 років XXI століття зацікавлення щодо дослідження енергетичної безпеки значно зросло. Дана проблематика розглядається у контексті дослідження глобальної безпеки у працях таких учених і дослідників як: Бодрук О., Гальчинський А., Джердж С., Калетські А., Ожеван М., Парахонський Б., Прейгер Д., Сагхір Дж., Тодоров І., Федуняк С., Фуршев В.

Глобалізація енергетичних проблем і системи енергетичної безпеки, націленої на їхнє рішення, потребує міжнародного механізму, який би враховував саме глобальний аспект енергетичного виміру. Глобальний аспект стосується підходу до енергетичних ресурсів не тільки як до товару, але й як до однієї з основ економічного й гуманітарного розвитку світової спільноти. Енергетика як, приміром, й екологія, – це сфера, проблеми й завдання якої стосуються умов життя людини в кожній країні.

Міжнародний механізм глобальної енергетичної безпеки міг би забезпечити легітимний і авторитетний арбітраж як різних підходів до енергетичних проблем, так і спірних випадків в енергетичній сфері. Наявність вільних, конкурентних і відкритих ринків має життєво важливе значення для ефективного функціонування глобальної енергетичної системи. Зусилля по підвищенню прозорості, посиленню й розширенню верховенства права, створенню й зміцненню передбачуваних, ефективних режимів оподаткування й регулювання, – все це відіграє істотну роль у забезпеченні глобальної енергетичної безпеки. Знижуючи рівень невизначеності, ці зусилля сприяють кращому розумінню енергетичного ринку, а значить – прийняттю більше зважених інвестиційних рішень і підвищенню конкурентоспроможності. Для безперервного функціонування світових енергетичних ринків необхідний також регулярний і своєчасний обмін інформацією між всіма ринковими гравцями. Формуванню ефективних енергетичних ринків сприяє прозорість і передбачуваність енергетичної політики й режимів регулювання на рівні окремих держав.

Істотний внесок у глобальну енергетичну безпеку вносить прозорість, стабільність і передбачуваність національних систем регулювання. Їхньому вдосконалюванню могли б сприяти відповідні міжнародні угоди, такі, як Європейська енергетична хартія й зусилля країн

її учасниць по зміцненню міжнародного співробітництва в області енергетики.

Чинники, що актуалізували проблеми міжнародної енергетичної безпеки.

1. Різке скорочення наявних резервних потужностей в умовах швидкого росту споживання енергоресурсів (особливо вуглеводнів). Відставання темпів відкриття й освоєння нових родовищ від зростання споживання вуглеводнів пов'язано, насамперед, з недостатністю відповідних інвестицій.

2. Збереження на низькому рівні видобутку нафти в Іраку. Експерти й керівники нафтових компаній вважають, що зростання видобутку нафти ні в Іраку, ні в Казахстані не зможе компенсувати в достатній мері падіння видобутку в інших країнах виробників цього виду сировини.

3. Нестабільність світових цін на нафту за збереження загального високого рівня. Обсяги грошових операцій на віртуальних ринках торгівлі нафтою значно перевищують ті, що мають місце на ринку фізичному.

4. Розвиток альтернативних джерел енергії з технологічної й економічної точок зору явно відстало від темпів зростання споживання енергії.

5. Посилення конкуренції за доступ до джерел енергоносіїв як між суб'єктами бізнесової діяльності (відповідними компаніями), так і державами. Йдеться про конкуренцію між найбільш впливовими «центрами сили» світової економіки й світової політики - як тими, хто вже протягом десятиліть затвердився в цій якості (США, ЄС, Японія), так і тими, хто зробив саму серйозну заявку на завоювання високого місця у світовій економічній і політичній ієрархії в останні 5-10 років (насамперед Китай і Індія). В 2007 році Китай вийшов на друге місце у світі по споживанню нафти, обійшовши Японію. При цьому розрив між добутою в КНР нафтою та споживанням цієї сировини оцінюється приблизно в 130 млн. тон. Індія, яка залежить від імпорту енергоносіїв на 70% обійшла по споживанню нафти Південну Корею й ФРН - найбільшого споживача нафти серед країн ЄС [224].

6. Предметом серйозних міждержавних розбіжностей (які можуть трансформуватися в конфлікти) є проблеми виборів маршрутів нафто і газопроводів. При виборі цих маршрутів ураховується не тільки їх безпосередня економічна обґрунтованість і ступінь політичної

стабільності в країнах, по території яких пролягає маршрут, але й так звані геополітичні міркування. При цьому вартість транспортування ресурсів часто відступає на другий план.

7. Серйозні конфлікти можуть виникати в трикутнику виробник - споживач - транзитна країна. Приклад тому - кризи в російсько-українських відносинах, що сподіваємось, відійшли в минуле.

8. Наближення до вичерпання ресурсів, різке зростання собівартості їх видобування та транспортування в Росії..

9. Зростання конфліктності між низкою країн щодо спірних територій, на яких є потенційно значимі обсяги енергетичної сировини.

10. Спільні інтереси у постачанні енергоносіями можуть сприяти розвитку співробітництва між країнами-антагоністами, зниженню напруженості в їхніх відносинах. (Про це свідчить взаємодія Індії та Пакистану у питанні про будівництво газопроводу з Ірану в ці дві країни, потенційно далі - до Китаю).

11. Забезпечення безпеки шляхів транспортування вуглеводнів системою заходів політико-військового порядку.

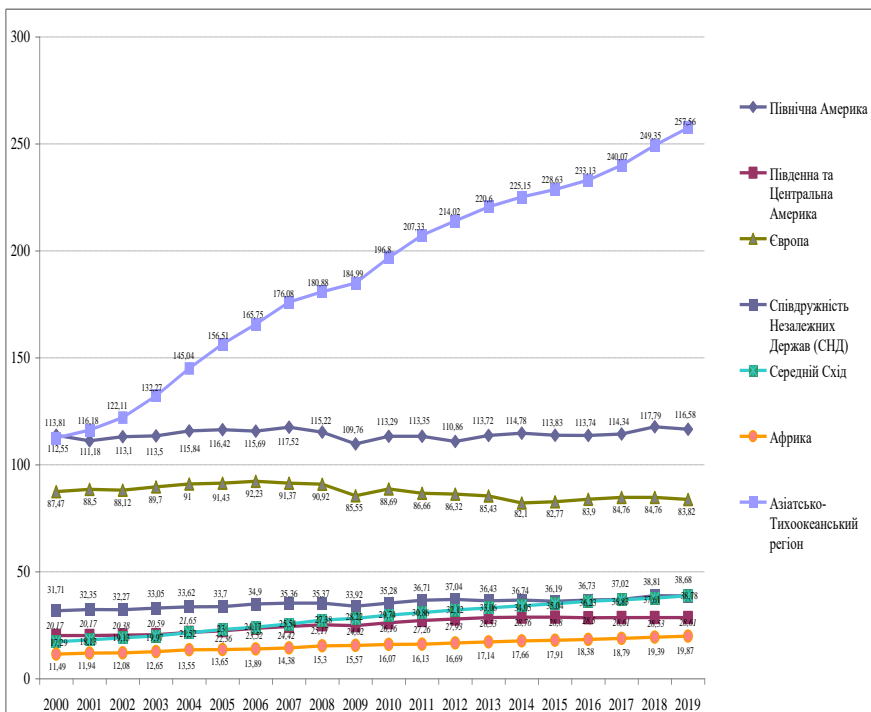
12. Зростання ролі екологічних факторів (шкідливі викиди з боку енергетичних підприємств, аварії при транспортуванні енергоресурсів, завдання збитків навколишньому середовищу в процесі переробки енергетичних ресурсів, споживання енергетикою двох третин всієї свіжої води, що йде на потреби промисловості).

Зокрема, найгострішим викликом для глобальної енергетичної безпеки є загроза відставання пропозиції щодо енергозабезпечення від зростання енергоспоживання, яка обумовлена передовсім небезпекою виникнення чергової (третьої) хвилі зростання світового енергоспоживання. Попередня довга хвиля отримала розвиток наприкінці 1940-х років і завершилася в середині 1990-х, збільшивши світове енергоспоживання майже в 5 разів і на душу населення – практично вдвічі [1]. Її закінчення було пов'язане зі стабілізацією середнього рівня енергоспоживання на душу населення у світі від початку 80-х років ХХ ст. Це пояснюється скороченням загального і на душу населення енергоспоживання у колишніх країнах планової економіки і зниженням на душу населення енергоспоживання в країнах, що входять в Організацію економічного співробітництва і розвитку, при відносно помірному зростанні на душу населення енергоспоживання в країнах, що розвиваються. Проте останніми роками перші два чинники перестали діяти, а найбільші з країн, що розвиваються, – Китай та Індія – все

швидше нарощують споживання на душу населення. На азіатські країни, що активно розвиваються, припадає близько третини загального перспективного приросту світового енергоспоживання і до 45% приросту попиту на нафту. Випереджальними темпами збільшується споживання енергії в Африці та Латинській Америці. Навіть в Європейському союзі поновилося зростання енергоспоживання на душу населення. Це вже загрожує новим циклом збільшення енергоємності світового ВВП. Результатом вже стало від 2000-х років прискорення зростання світового енергоспоживання, обумовлене динамічнішим економічним розвитком і збільшенням ролі енергії в житті людства. Чисельність населення Землі, як відомо, наближається до 7 млрд. і продовжує збільшуватися. Зростання рівня життя і народонаселення спричиняє неухильний підйом споживання енергетичних ресурсів, незважаючи на впровадження нових технологій і енергоощадних тенденцій. Звідси – прогнозоване значне зростання потреби в енергії і, отже, в інвестиціях для створення ефективної системи енергопостачання. За прогнозами Міжнародного енергетичного агентства, до 2030 р. попит на енергію збільшиться в півтора рази [33, с. 346], домінуючу роль, як і раніше, відіграватимуть вуглеводні – їхня частка збережеться на рівні 80-81% при незначному зменшенні частки нафти (з 35 до 34%). Інша небезпека полягає в уповільненні зростання пропозиції енергії поки що не через загальний брак енергоресурсів, а внаслідок відносного скорочення сфери докладання сил і засобів з нарощування їх виробництва. Це обумовлено негативним ефектом масштабу в природокористуванні, істотним ускладненням і подорожчанням технологій та випереджальним зростанням необхідної інфраструктури при освоєнні все важкодоступніших енергоресурсів. Науково-технічний прогрес, який значно нівелював у ХХ ст. негативну дію фактора виснаження обмежених ресурсів, у ХХІ ст. явно не справляється з цим завданням. Для забезпечення необхідної пропозиції енергії потрібні величезні інвестиції в енергетику, які, за оцінками Міжнародного енергетичного агентства [33, с. 371], мають скласти до 2030 р. 17 трлн дол., при цьому дві третини їх підуть на заміщення існуючих потужностей і одна третина – на створення нових. Але енергобезпека – це так звана екстерналія: суспільне благо, яким всі хочуть користуватися, але ніхто не хоче оплачувати. Для забезпечення безпеки потрібні резерви добувних і інфраструктурних потужностей, тобто системна надмірність. Проте кожний інвестор знає, що основну частину часу ці потужності не завантажені і, отже, не окупатимуться. Очевидно, що в такій ситуації ринкових стимулів для

інвестицій немає, що збільшує інвестиційний дефіцит у галузі. Наростання енергоспоживання на фоні повільного зростання пропозиції вже виявляється у стрибку цін на всі комерційні види палива. Зростаючі і, що особливо небезпечно для інвесторів, нестійкі ціни на енергоносії є загрозою для світової економіки і кожної країни окремо. При збереженні напруженості енергопостачання темпи зростання світового ВВП можуть знизитися з недавно прогнозованих 3,6-4% до 3-3.2% і менше. Найбільші труднощі виникнуть у тих країн-імпортерів енергоносіїв, де низький рівень доходу, що загрожує політичними потрясіннями.

У дослідженні Міжнародного енергетичного агентства «World Energy Outlook 2014» зазначається, світовий попит на енергію зростатиме, однак темпи зростання сповільнюватимуться. Світовий попит на енергію зросте на 37 % до 2040 року. Експерти МЕА зазначають, що, починаючи з 2025 року, попит на енергію зростатиме всього на 1 % щороку порівняно з більш ніж 2 % на рік сьогодні. Близько 60 % світового зростання попиту на енергію припаде на Азію, далі 5 найбільш активними споживачами енергії будуть Африка, Близький Схід і Латинська Америка. Що стосується Китаю, то на початку 2030-х років він стане найбільшим споживачем нафти та газу у світі. У країнах ОЕСР, незважаючи на стабільний економічний розвиток, попит на енергоресурси збільшиться незначно, що пояснюється прийнятими за останні роки заходами щодо підвищення енергоефективності та відповідного зниження питомого енергоспоживання на виробництво продукції. Для країн-членів ОЕСР «блакитне паливо» залишатиметься основним видом палива в енергобалансі включно до 2030 року. Відзначено, що видобуток природного газу зросте майже у всіх регіонах, у тому числі в США та в Європі за рахунок видобутку нетрадиційного газу та нафти. Відмічено також зростання обсягів СПГ як одного з напрямів захисту від перебоїв з постачання природного газу. Що стосується попиту на вугілля, то він зростатиме до 15 % від сьогоднішнього рівня і дві третини цього приросту буде забезпечено протягом найближчих десяти років (рис. 4.1). До 2040 року глобальні поставки енергії, як очікується, складатимуться з чотирьох приблизно однакових частин: низьковуглецевих (ядерних і ПДЕ), нафти, природного газу і вугілля [328].

Рис. 4.1. Динаміка первинного енергоспоживання в світі протягом 2000-2019 років, ТВт-год (тераватт-година)

Джерело: розроблено авторкою на основі опрацьованих інтернет-ресурсів [237-243; 328; 329]

Тому і надалі найважливішим питанням залишається зменшення показників первинного енергоспоживання у світі. Показовим є останнє двадцятиріччя, зокрема, від 2000 р. по 2019 р. (Додатки Г і Д). Зважаючи на вказані показники, слід зазначити, що найбільш стабільною є Європа. Динаміка первинного енергоспоживання в Європі протягом 2000-2019 років (рис. 4.1) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання у даному регіоні світу становило 87,47ТВт-год, а за 2019 р. – 83,82ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід зазначити, що відбулося зменшення показника на 3,65ТВт-год або на 4,17 % по відношенню до показника за 2000 рік.

Таблиця 4.3.
Країни, що мають найбільше або найменше значення річних темпів приросту обсягів первинного енергоспоживання в світі протягом 2000-2019 років, %

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Мак																					
Значення темпу приросту обсягу енергосп.	175,81	238,3	112,89	178,06	222,24	226,3	174,8	154,25	124,79	103,04	220,69	115,75	118,29	104,73	104,49	127,31	113,8	121	123,23	118,81	
Країна	Оман	Гватемала	Камерун	Туркменістан	В'єтнам	Оман	Тувалуву	Лівія	Лівія	Туркменістан	Бразилія	Камерун	Замбія	Домініканська Республіка	Сьєрра-Леоне	Іран	Іран	Оман	Австралія	Тувалуву	Бразилія
Мін																					
Значення темпу приросту обсягу енергосп.	14,17	40,75	14,11	40,18	42,36	40,18	41,4	40,48	42,22	44,18	43,09	31,1	41,45	40,34	47,36	42,76	40,73	42,69	42,61	40,41	40,41
Країна	Туркменістан	В'єтнам	Туркменістан	В'єтнам	В'єтнам	В'єтнам	В'єтнам	Австралія	Туркменістан	Туркменістан	Туркменістан	Замбія	Сьєрра-Леоне	Камерун	Туркменістан	Тувалуву	Тувалуву	Тувалуву	В'єтнам	В'єтнам	В'єтнам

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованих інтернет-ресурсів [329]

У той самий період у країнах СНД протягом 2000-2019 років (рис. 4.1) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 31,71ТВт-год, а за 2019 р. – 38,68ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід зазначити, що відбулося збільшення показника на 6,97 ТВт-год або на 21,98 % по відношенню до показника за 2000 рік.

Відбулося збільшення даних показників у Північній Америці протягом 2000-2019 років (рис. 4.1) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 113,81 ТВт-год, а за 2019 р. – 116,58ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід зазначити, що відбулося збільшення показника на 2,77 ТВт-год або на 2,43 % по відношенню до показника за 2000 рік.

Динаміка первинного енергоспоживання в Південній та Центральній Америці протягом 2000-2019 років (рис. 4.1) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 20,17 ТВт-год, а за 2019 р. – 28,61 ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід зазначити, що відбулося збільшення показника на 8,44 ТВт-год або на 41,84 % по відношенню до показника за 2000 рік. Найбільше занепокоєння викликає і становить реальну загрозу енергетичній системі стрімке зростання первинного енергоспоживання у країнах Середнього Сходу та Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Динаміка первинного енергоспоживання на Середньому Сході протягом 2000-2019 років (рис. 4.1) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 17,29ТВт-год, а за 2019 р. – 38,78ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід відмітити, що відбулося збільшення на 21,49ТВт-год або в 1,29 рази по відношенню до показника за 2000 рік. Простежується чітка тенденція до зростання даного показника протягом досліджуваного періоду, жоден з проаналізованих 20 років не відзначився зменшенням темпів його приросту порівняно до попереднього періоду. Загалом щодо абсолютного значення первинного енергоспоживання на Середньому Сході можемо говорити про стабільне його збільшення протягом

останніх 20 років (2000-2019 роки), що у відносному вираженні складає в 1,29 рази.

Динаміка первинного енергоспоживання в Азійсько-Тихоокеанському регіоні протягом 2000-2019 років (рис. 4.1) та темпи його приросту (табл.4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 112,55 ТВт-год, а за 2019 р. – 257,56 ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід зазначити, що відбулося збільшення показника на 145,01 ТВт-год або в 1,29 рази. Простежується чітка тенденція до зростання даного показника протягом досліджуваного періоду, жоден з проаналізованих 20 років не відзначився зменшенням темпів його приросту порівняно до попереднього періоду. Загалом, первинне енергоспоживання в Азійсько-Тихоокеанському регіоні за 2019 рік зросло в 1,29 рази порівняно з аналогічним показником за 2000 рік, що є найвищим показником змін в порівнянні зі змінами у інших регіонах світу.

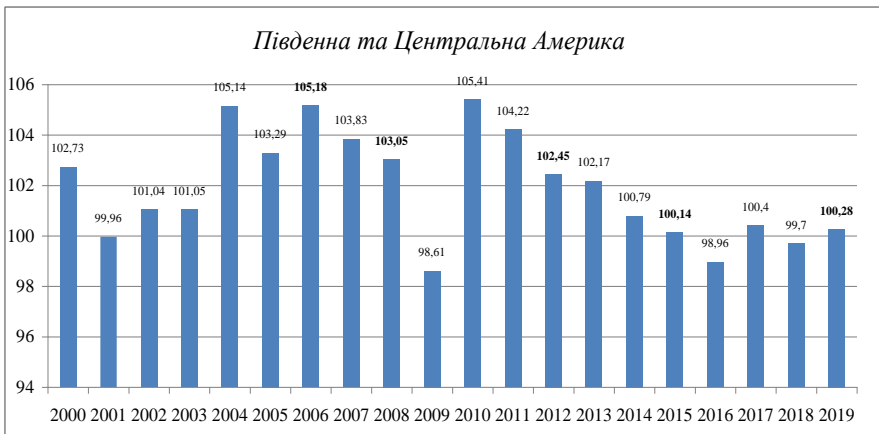

Рис. 4.2. Динаміка темпів приросту первинного енергоспоживання в Північній Америці протягом 2000-2019 років, %

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованих інтернет-ресурсів [237-243;328; 329]

Динаміка первинного енергоспоживання в Північній Америці протягом 2000-2019 років (рис. 4.2) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 113,81 ТВт-год, а за 2019 р. – 116,58 ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід відмітити, що відбулося збільшення показника на 2,77 ТВт-год або на 2,43 % по відношенню до показника за 2000 рік. Простежується нечітка тенденція до змін даного показника протягом досліджуваного періоду. Так, з 20 досліджуваних 8 років темп приросту був меншим за значення 100 %, тобто відбувалося зменшення у відсотковому виразі порівняно до попереднього періоду, а інші 12 років – відбувалося відповідно збільшення (рис. 4.2). Загалом щодо абсолютного значення первинного енергоспоживання в Північній Америці можемо говорити про відносно стабільний розмір даного показника за досліджуваний період (2000-2019 роки).

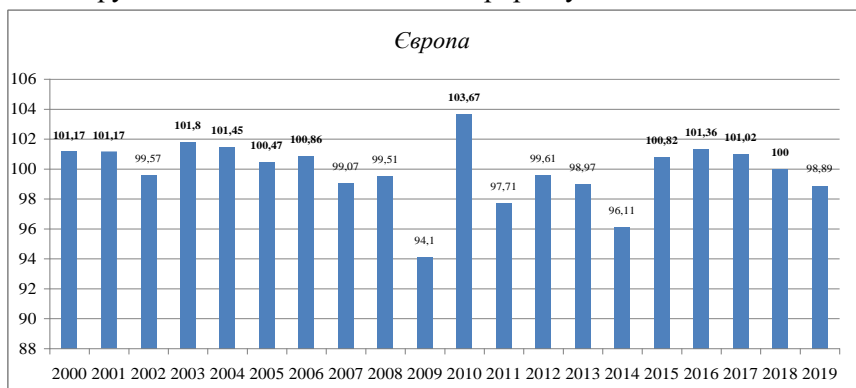

Рис. 4.3. Динаміка темпів приросту первинного енергоспоживання в Південній та Центральній Америці протягом 2000-2019 років, %

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованих інтернет-ресурсів [237-243;328; 329]

Динаміка первинного енергоспоживання в Південній та Центральній Америці протягом 2000-2019 років (рис. 4.3) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 20,17 ТВт-год, а за 2019 р. – 28,61 ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років,

слід відмітити, що відбулося збільшення показника на 8,44 ТВт-год або на 41,84% по відношенню до показника за 2000 рік. Простежується нечітка тенденція до змін даного показника протягом досліджуваного періоду. Так, з 20 досліджуваних 4 роки темп приросту був меншим за значення 100%, тобто відбувалося зменшення у відсотковому виразі порівняно до попереднього періоду, а інші 16 років – відбувалося відповідно збільшення (рис. 4.3). Загалом абсолютне значення первинного енергоспоживання в Південній та Центральній Америці за досліджуваний період (2000-2019 роки) зросло на 41,84%, а відносна зміна даного показника здебільшого (16 з 20 досліджуваних років) демонструвала збільшення темпів його приросту.

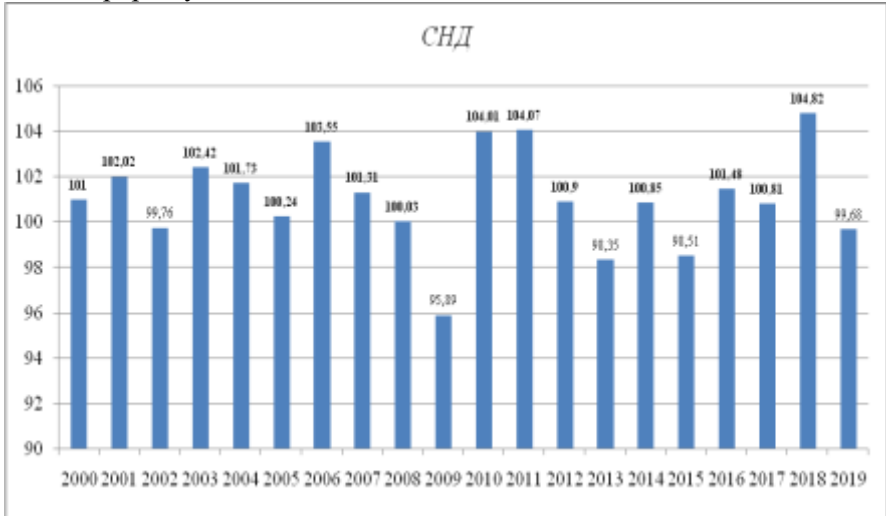

Рис. 4.4. Динаміка темпів приросту первинного енергоспоживання в Європі протягом 2000-2019 років, %

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованих інтернет-ресурсів [237-243;328; 329]

Динаміка первинного енергоспоживання в Європі протягом 2000-2019 років (рис. 4.4) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 87,47ТВт-год, а за 2019 р. – 83,82ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід відмітити, що відбулося зменшення показника на 3,65ТВт-год або на 4,17% по відношенню до показника за 2000 рік. Простежується нечітка тенденція до змін даного показника протягом досліджуваного періоду. Так, з 20 досліджуваних 9 років темп приросту був меншим за значення 100%, тобто відбувалося зменшення у відсотковому значенні порівняно до попереднього періоду, а інші 11 років – відбувалося відповідно збільшення (рис. 4.4). Загалом,

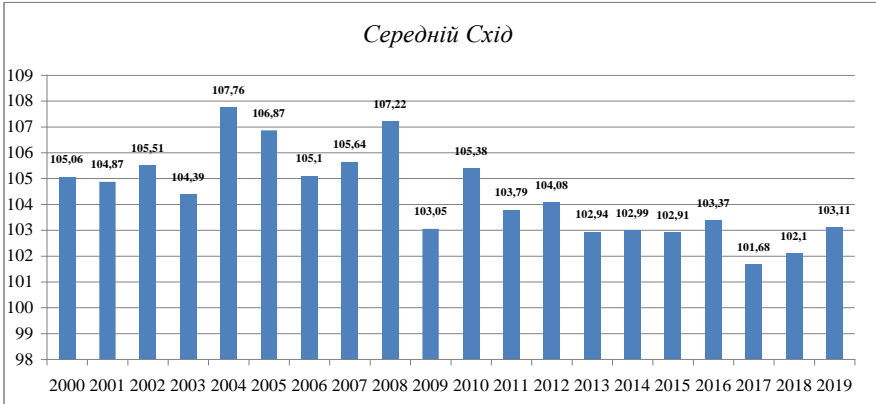
первинне енергоспоживання в Європі протягом досліджуваного періоду (2000-2019 роки) мало відносно стабільний розмір, про що свідчить відсутність різких змін у динаміці як абсолютного його значення, так і темпів приросту.

Рис. 4.5. Динаміка темпів приросту первинного енергоспоживання в країнах СНД протягом 2000-2019 років, %

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованих інтернет-ресурсів [237-243;328; 329]

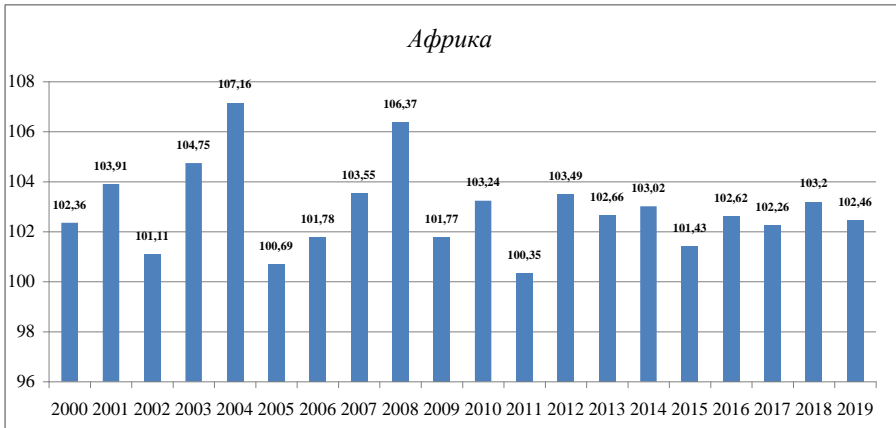
Динаміка первинного енергоспоживання в країнах СНД протягом 2000–2019 років (рис. 4.5) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 31,71ТВт-год, а за 2019 р. – 38,68ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід відмітити, що відбулося збільшення показника на 6,97ТВт-год або на 21,98 % по відношенню до показника за 2000 рік. Простежується нечітка тенденція до змін даного показника протягом досліджуваного періоду. Так, з 20 досліджуваних 5 років темп приросту був меншим за значення 100 %, тобто відбувалося зменшення у відсотковому виразі порівняно до попереднього періоду, а інші 15 років – відбувалося відповідно збільшення (рис. 4.5). Загалом щодо абсолютного значення первинного енергоспоживання в країнах СНД можемо говорити про відносно стабільне його збільшення, що за останніх 20 років (2000-2019 роки) склало 21,98 %.

Рис. 4.6. Динаміка темпів приросту первинного енергоспоживання на Середньому Сході протягом 2000-2019 років, %

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованих інтернет-ресурсів [237-243;328; 329]

Динаміка первинного енергоспоживання на Середньому Сході протягом 2000-2019 років (рис. 4.6) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 17,29 ТВт-год, а за 2019 р. – 38,78 ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід відмітити, що відбулося збільшення на 21,49 ТВт-год або в 1,29 рази по відношенню до показника за 2000 рік. Простежується чітка тенденція до зростання даного показника протягом досліджуваного періоду, жоден з проаналізованих 20 років не відзначився зменшенням темпів його приросту порівняно до попереднього періоду (рис. 4.6). Загалом щодо абсолютного значення первинного енергоспоживання на Середньому Сході можемо говорити про стабільне його збільшення протягом останніх 20 років (2000-2019 роки), що у відносному вираженні складає в 1,29 рази.

Рис. 4.7. Динаміка темпів приросту первинного енергоспоживання в Африці протягом 2000-2019 років, %

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованих інтернет-ресурсів [237-243;328; 329]

Динаміка первинного енергоспоживання в Африці протягом 2000-2019 років (рис. 4.7) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 11,49ТВт-год, а за 2019 р. – 19,87ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід зазначити, що відбулося збільшення показника на 8,38 ТВт-год або на 72,93 % по відношенню до показника за 2000 рік. Простежується чітка тенденція до зростання даного показника протягом досліджуваного періоду, жоден з проаналізованих 20 років не відзначився зменшенням темпів його приросту порівняно до попереднього періоду (рис. 4.7).

Загалом, щодо абсолютного значення первинного енергоспоживання в Африці можемо говорити про стабільне його збільшення протягом останніх 20 років (2000-2019 роки), що у відносному вираженні дорівнює збільшенню на 72,93 %.

Динаміка первинного енергоспоживання в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні протягом 2000-2019 років (рис. 4.8) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання за даним регіоном світу становило 112,55 ТВт-год, а за 2019 р. – 257,56 ТВт-год (табл. 4.3).

Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід відмітити, що відбулося збільшення показника на 145,01 ТВт-год або в 1,29 рази. Простежується чітка тенденція до зростання даного показника протягом досліджуваного періоду, жоден з проаналізованих 20 років не відзначився зменшенням темпів його приросту порівняно до попереднього періоду (рис. 4.8). Загалом, первинне енергоспоживання в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні за 2019 рік зросло в 1,29 рази порівняно з аналогічним показником за 2000 рік, що є найвищим показником змін в порівнянні зі змінами у інших регіонах світу.

Рис. 4.8. Динаміка темпів приросту первинного енергоспоживання в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні протягом 2000-2019 років, %

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованих інтернет-ресурсів [237-243;328; 329]

Спираючись на вищевказані показники та кількісний аналіз, можна узагальнити, що візуалізація динаміки абсолютного значення первинного енергоспоживання (рис. 4.1) та динаміки темпів його приросту за регіонами світу (рис. 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 4.6, 4.7, 4.8) дає можливість узагальнити інформацію та зробити відповідні висновки:

1) 4 регіони світу (Північна Америка, Південна та Центральна Америка, Європа, СНД) мають нечітку тенденцію до змін даного показника протягом досліджуваного періоду. У інших 3 регіонах (Середній Схід, Африка, Азіатсько-Тихоокеанський регіон)

простежується чітка тенденція до зростання даного показника протягом досліджуваного періоду.

2) За підсумками аналізу останніх 20 років (2000-2019 роки) засвідчуємо, що такі регіони як Північна Америка, Південна та Центральна Америка, СНД, Середній Схід, Африка, Азіатсько-Тихоокеанський регіон характеризуються зростанням показника первинного енергоспоживання за 2019 рік в порівнянні з аналогічним показником за 2000 рік. Тільки Європа демонструє відповідне зменшення.

3) Аналіз регіонів, у яких простежується нечітка тенденція до змін показника первинного енергоспоживання протягом досліджуваного періоду, підтвердив спільну рису у динаміці, а саме зниження показнику за 2009 рік в порівнянні з аналогічним за 2008 рік:

- Північна Америка – зменшення на 5,46 ТВт-год (темпи приросту – 95,26 %);

- Південна та Центральна Америка – зменшення на 0,35 ТВт-год (темпи приросту – 98,61 %);

- Європа – зменшення на 5,37 ТВт-год (темпи приросту – 94,1 %);

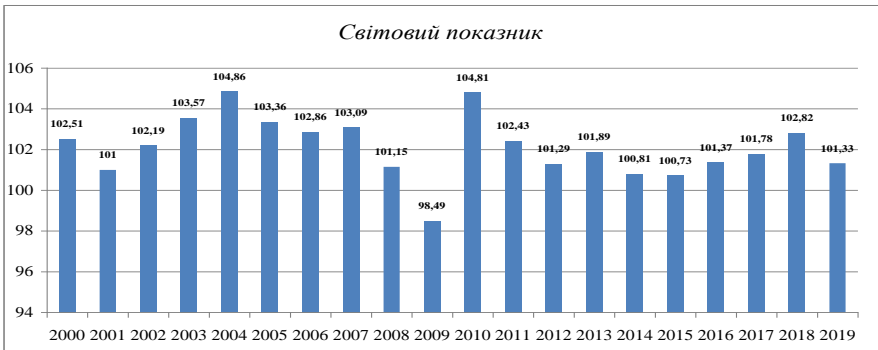
- країни СНД – зменшення на 1,45 ТВт-год (темпи приросту – 95,89 %).

4) Максимальне значення зміни показника первинного енергоспоживання за 2019 рік у порівнянні з аналогічним показником за 2000 рік належить:

- Азіатсько-Тихоокеанському регіону (збільшення на 145,01 ТВт-год або в 1,29 рази);

- Європі (зменшення на 3,65 ТВт-год або на 4,17 %).

Динаміка первинного енергоспоживання в світі протягом 2000-2019 років (рис. 4.9) та темпи його приросту (табл. 4.3) засвідчують абсолютні та відносні зміни, що відбулися. За 2000 р. первинне енергоспоживання світу становило 394,50 ТВт-год, а за 2019 р. – 583,90 ТВт-год (табл. 4.3). Порівнюючи значення за перший і останній з досліджуваних 20 років, слід відмітити, що відбулося збільшення показника на 189,4 ТВт-год або на 48 %. Простежується відносно чітка тенденція до зростання даного показника протягом досліджуваного періоду, за винятком значення за 2009 рік (зменшення на 7,41 ТВт-год або на 1,51 %), що демонструє рис. 4.9 (падіння темпів приросту у 2009 році). Загалом первинне енергоспоживання в світі за 2019 рік зросло на 48 % порівняно з аналогічним показником за 2000 рік.

Рис. 4.9. Динаміка темпів приросту первинного енергоспоживання в світі протягом 2000-2019 років, %

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацьованих інтернет-ресурсів [237-243;328; 329]

Вищевказані показники засвідчують, що надалі важливим питанням глобального рівня залишатиметься управління та ефективно застосування регуляторних механізмів у енергетичній безпеці світу. Тому досягненню глобальної енергетичної безпеки сприятиме реалізація світовим співтовариством системи заходів по трьох основних напрямках: надійне забезпечення світової економіки традиційними видами енергоресурсів; ріст ефективності використання енергетичних ресурсів і захист навколишнього середовища; розробка й використання нових джерел енергії.

Не зважаючи на різницю в підходах окремих держав, існують можливості зближення в розумінні енергетичної безпеки. Енергетична безпека – це взаємна відповідальність споживача й постачальника енергетичних ресурсів. Це визнають всі, однак проблеми починаються там, де споживач і постачальник починають вимагати один від одного гарантій поставок або оплати цих поставок. Не зважаючи на обмежене число країн - постачальників енергетичних ресурсів, між ними існує конкуренція. Фактором, що її стимулює, є принцип енергетичної безпеки – диверсифікованість поставок до країни-споживача. Конкуренція за споживача, побудована на економічних принципах, є логічним і зрозумілим явищем.

Також важливим завданням є широке запровадження енергоефективності на міжнародному рівні як основного пріоритету енергетичних стратегій. Заощадження енергоресурсів – найбільш

рентабельний і екологічно відповідальний спосіб забезпечення зростаючого попиту на енергію. Зусилля по підвищенню енергоефективності та енергозбереження сприяють зниженню енергоемності економічного розвитку, зміцнюючи тим самим глобальну енергетичну безпеку. Підвищення енергоефективності та економія енергії дозволяють знизити навантаження на інфраструктуру, сприяють оздоровленню навколишнього середовища за рахунок скорочення викидів парникових газів і забруднюючих речовин.

Пріоритетні кроки в цій сфері містять у собі: підвищення рівня екологічності та ефективності переробки вуглеводнів; зниження до мінімального рівня спалювання попутного газу в смолоскипах і заохочення його використання; удосконалення енергетичної інфраструктури, у тому числі мінімізація втрат нафти та нафтопродуктів при транспортуванні, витоку газу із систем газопостачання; утилізація метану, що утвориться в результаті видобутку вугілля.

Також важливим завданням у державному управлінні є широке запровадження енергоефективності як на національному, так і на міжнародному рівні – як основного пріоритету енергетичних стратегій. Заощадження енергоресурсів – найбільш рентабельний і екологічно відповідальний спосіб забезпечення зростаючого попиту на енергію. А це вимагає удосконалення механізмів державного управління національною безпекою в умовах глобальної енергетичної кризи та зростаючих загроз у цій сфері:

- внесення змін до Закону України «Про національну безпеку», Стратегії національної безпеки України, Закону України «Про енергетику», Закону України «Про ринок електричної енергії», Закону України «Про «зелену» енергетику», в частині виокремлення енергетичних загроз, які вносять дисбаланс у систему державного управління економічно-соціальною сферою;

- запровадження системного моніторингу енергетичних загроз щодо національної безпеки, шляхом створення в межах існуючої штатної чисельності на стратегічному та оперативному рівнях державного управління стратегічно-енергетичних підрозділів;

- розробка та запровадження комплексних державних програм із управління енергетично-сировинною сферою із залученням експертів у цій галузі.

Отже, енергоресурси мають критично важливе значення для поліпшення якості життя й розширення можливостей, що відкриваються перед громадянами світу. Тому забезпечення ефективного, надійного й

екологічно безпечного енергопостачання за цінами є викликом для всього людства. Для виконання цього всеосяжного завдання необхідно вирішити ряд серйозних і взаємозалежних проблем, таких як: високі й нестійкі ціни на нафту; зростаючий попит на енергоресурси; зростаюча залежність багатьох країн від імпорту енергоносіїв; потреба у величезних інвестиціях в усі ланки енергетичного ланцюжка; необхідність захисту навколишнього середовища й рішення проблеми кліматичних змін; уразливість життєво важливої енергетичної інфраструктури; політична нестабільність, природні катаклізми й інші погрози. У зв'язку із глобальним характером цих проблем і зростаючою взаємозалежністю між країнами-виробниками, транзитними країнами й державами-споживачами необхідно розвивати партнерські відносини з метою зміцнення глобальної енергетичної безпеки. Крайній спосіб домогтися намічених цілей у цій сфері - формування прозорих, ефективних і конкурентних світових енергетичних ринків. Важливу роль в рішенні глобальних енергетичних проблем грають національні уряди й відповідні міжнародні організації.

Для забезпечення адекватного енергопостачання у світовому масштабі необхідно в період до 2030 р. вкласти не трильйони доларів США в усі ланки енергетичного ланцюга, причому значна частина цієї суми повинна піти на потреби країн, що розвиваються. Йдеться про відбудову глобального виробничо-збутового енергетичного ланцюга з метою: подальшого енергозбереження за рахунок мер впливу на попит, а також впровадження передових видобувних та енергозберігаючих технологій; методів, у тому числі по зберіганню вуглекислого газу; заохочення до широкого використання поновлюваних і альтернативних джерел енергії; нарощування обсягу доведених запасів вуглеводнів темпами, що випереджають їхнє виснаження, і підвищення віддачі родовищ; підвищення ефективності нафто- і газовидобутку, а також розробки родовищ континентального шельфу; створення, збільшення й підвищення ефективності потужностей у нафто- і газопереробці та нафтохімії; розвиток глобального ринку зрідженого природного газу; - створення або модернізації інфраструктури для транспортування й зберігання енергоносіїв; розвитку ефективних потужностей в електроенергетиці; розширення й підвищення ефективності, безпеки та надійності електромереж, їхнє з'єднання в єдину мережу.

4.3. Адаптивність системи державного управління щодо протидії військово-біологічним викликам у сучасному геополітичному просторі

Світовий розвиток у процесі трансформації суспільств доіндустріальних у індустріальні, а потім – у високотехнологізовані й інформатизовані, супроводжувався змінами, які не тільки опосередковано, але найчастіше, безпосередньо, загрожували безпеці народів, держав та й цивілізації загалом. Тому характерною рисою сучасного світового розвитку стала інтенсифікація транснаціональних процесів, у яких все більшу роль стали відігравати глобальні проблеми, які, торкаючись людства в цілому і кожної держави (суспільства) зокрема, концентрують у собі протиріччя суспільного розвитку. Кардинальні геополітичні зміни, що відбуваються на початку XXI століття, свідчать про те, що світ вступив у фазу чергової глобальної трансформації, а разом з нею, - кризи і небезпеки щодо світового порядку. Від початку 90-х рр. XX ст. сучасний світ живе в незвичних умовах переходу до поліцентричності, формування якої супроводжується загостренням економічних, геополітичних, етноконфесійних, демографічних та інших протиріч між центрами сили й світовою цивілізацією. XX століття стало однією із найтрагічніших та найнебезпечніших епох, адже було відзначене зростанням конфронтаційності між двома антагоністичними соціально-політичними системами, що тоді існували. Але самоліквідація однієї зі складових двополосного світоустрою не привела до загального миру. Навпаки, утративши при розпаді двополосності точку своєї рівноваги, цивілізація опинилася перед зростанням конфліктності, викликаной зіткненням життєво важливих національних інтересів провідних держав світу й виникненням системи нових загроз їхній безпеці. Реальність вимагає принципово нового наукового підходу щодо осмислення геополітичного стану сучасного світу, що склався. Особливо, це важливо для перехідних суспільств, які відроджують державність, тому що процес становлення державності пов'язаний з необхідністю забезпечення надійної національної безпеки [22, с. 25].

Сьогодні не існує стійких наукових стереотипів щодо визначення феномену безпеки, тому життєво необхідним, практично для всіх сучасних суспільств, є його обґрунтування. Сфера безпеки та виникнення загроз у сучасному світі та їх вплив на систему державного врядування є актуальною проблематикою у дослідження багатьох учених сучасності в

галузі публічного управління, особливо, від початку XXI століття. Пов'язано це, насамперед, із зміною та стратегією загроз, які набули гібридних, комплексних форм: військові загрози стали поєднуватися із екологічними ризиками і загрозами, або складовими військово-терористичних загроз стало використання біологічної та бактеріологічної зброї.

Дослідженнями проблеми безпеки займалося багато як українських, так і зарубіжних науковців. Серед них, зокрема, є В. Горбулін, О. Власюк, В. Горовенко, О. Дзьобань, Б. Парахонський, Г. Ситник, М. Требін. У цій сфері досліджень плідно працюють учені Національної академії державного управління при Президентіві України, а саме: В. Абрамов, С. Борисович, А. Дацюк, В. Мандрагеля, Р. Марутян, Ю. Мельник та інші.

Безпека, подібно як багато інших теоретичних категорій у суспільних науках, немає єдиного і чіткого визначення. Адже ця категорія має міждисциплінарне значення, тому науковці з різних наукових галузей трактують його відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання та дослідження. Але, не зважаючи на це, більшість дослідників погоджуються з тим, що безпека є категорією антропоцентричною – пов'язаною із суспільною сутністю та цінністю людини. Адже, у кожній сфері та кожному аспекті людського життя можна розглядати проблематику безпеки [300].

У суспільно-державному вимірі поняття безпеки є неоднозначним. Зазвичай, під безпекою передбачається захищеність від зовнішніх військових загроз або ризиків для держави з боку іншої держави, а також захищеність від внутрішніх військових загроз, що походять від недержавних суб'єктів. В останні десятиріччя традиційне поняття безпеки доповнилось іншими поняттями, які розширили природу можливих загроз: приєднавши до військових загроз небезпеку тероризму, організованої злочинності та захворювань, що поєднуються з економічними, політичними, соціальними та екологічними ризиками. Відповідно, переглянуто перелік об'єктів загроз, зокрема, для безпеки на глобальному, національному та індивідуальному рівнях.

Для того, щоб зрозуміти актуальність питання стосовно ризиків і загроз для безпеки, зокрема безпеки людини, потрібно визначитися щодо цих понять. Так, якщо ризиком вважають потенційний негативний вплив на будь-яку цінність або певні характеристики цінності, можливий внаслідок реалізації в майбутньому певного процесу чи події, то загроза – це явище, чинник (сукупність чинників), що здатні реально створити

умови чи стати причиною повної або часткової неможливості реалізації національних інтересів. Існує й ширше визначення загрози як соціального, природного чи техногенного явища з прогнозованими, але не контрольованими небажаними подіями. Тоді безпека – це, відповідно, стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також довкілля в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз. Небезпека, за А.Б. Качинським [83, с. 15], описується «як ситуація, постійно присутня в навколишньому середовищі, що за певних умов може призвести до реалізації небажаної події, з якою пов'язана низка небезпек» [83; 170].

Переосмислення безпеки шляхом розширення поняття державної безпеки, віднесення до нього нових ризиків і загроз на додаток до загрози нападу із застосуванням військової сили сприяло появі таких концепцій, як внутрішня, функціональна та екологічна безпека. Поглиблена концепція безпеки, що ґрунтується на захисті індивіда від загроз, зумовлює необхідність створення соціальної системи, в якій люди жили б вільними від страху та нестачі ресурсів [299]. Ширша концепція безпеки вимагає всеохоплюючого підходу до боротьби з різноманітними загрозами, що передбачає виявлення взаємозв'язків між загрозами та гуманітарними аспектами [204, с. 271].

Наступний фактор, який негативно впливає на економічний, політичний та культурний розвиток країн Третього світу і, безумовно, пов'язується з процесом глобалізації, - це нескінченні військові конфлікти. Спочатку, повстання та війни за звільнення від колонізаторів, потім територіальні суперечки та міжетнічні зіткнення. До цього досить часто долучають безчинства тих, хто прийшов до влади, диктаторів, двірцеві перевороти, всеохоплюючу корупцію чиновників та інші проблеми, які свідчать про відсутність зрілої демократії. Отже, в цей період деякі країни, які перебувають у стані розвитку, перетворюються на авансцену розгортання військових дій, які завдають колосальної шкоди економіці, соціальному та політико-правовому розвитку країн. Так, саме ці об'єктивні обставини 60-90 рр. ХХ ст. були виключно несприятливими для розвитку більшості країн у контексті скорочення економічної, соціальної та культурної дистанції між ними та авангардом світового співтовариства. Вони саме і є головними причинами, які заважали сучасним процесам глобалізації розпочатись значно раніше, при цьому, тримаючи таку дистанцію протягом кількох десятиліть.

Особливо цінною у контексті даного дослідження є концепція ученого Н. Косолапова, в межах якої йому вдалося систематизувати

основні передумови виникнення сучасних процесів глобалізації, проаналізованих у вітчизняній та зарубіжній літературі. До таких передумов учений відносить:

- стабільні, довготривалі та негативні екологічні наслідки панування людини на планеті (геостратегічний дисбаланс у розвитку сучасного світу, що приводить до непрогнозованості екологічних ситуацій);

- розвиток комунікацій, інфраструктур та відносин, що тим самим приводить до такого ступеня взаємозв'язку та взаємозалежності світу, коли проблеми однієї людини стають проблемами розвитку всього людства;

- поява перших суб'єктів світової економіки та політики (транснаціональні корпорації держав, міжурядових організацій) [102].

Безпековий простір зазнав незворотніх, часто, спонтанно-неконтрольованих змін, починаючи із середини ХХ століття, спираючись на три основних етапи глобалізації, що передували сучасному етапу глобалізації, а саме:

- 1) перший етап (II половина ХХ ст. – з 1945 р. по 1975 р.) – пов'язаний із закінченням II світової війни, визначення шляху на комплексну відбудову держав, через створення глобальної міжнародної організації – ООН; трансформація колоніальної системи, в результаті чого виник комплекс соціально-економічних проблем розвитку незалежних держав; розгорнулись процеси науково-технічної революції; окреслено вплив політичних та економічних факторів;

- 2) другий етап (70-ті – 90-ті рр. ХХ ст.) - відбувся перехід процесів глобалізації у формально визначений світовим співтовариством етап, коли раптово людство зіткнулося з комплексом глобальних проблем, які вимагали вирішення, зокрема, у сфері міжнародної безпеки, допомоги країнам, економічного та гуманітарного співробітництва;

- 3) третій етап (кін. 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) – пов'язаний із розширенням глобалізаційної тенденційності та викликів на різних рівнях цивілізаційного розвитку, а саме:

- a) досягнення НТР у сфері інформатики та зв'язку, бурхливий розвиток міжнародних контактів (Інтернет) привело до виникнення глобального світового співтовариства, що створило умовності національних кордонів, збереження закритих, авторитарних суспільств, обмеження передачі знань, інформації, вільне пересування людей – стає практично неможливим, що спричиняє загрозу національній ідентичності, а відповідно й національній безпеці;

б) зростання впливу США (політичного, економічного, фінансового, інформаційного, технологічного), який використовується виключно в інтересах США. Позиція США у вирішенні глобальних проблем сучасності стала вирішальною. Проте слід відзначити, що американські цінності та інтереси не завжди збігаються з цінностями та інтересами інших держав;

в) поширення загроз розвитку та існуванню націй та держав, обумовлених процесами глобалізації. У цілому в ряді країн світу з'явилась стурбованість правлячих еліт щодо процесів глобалізації, в результаті чого виокремились певні соціальні групи, науково-політичні та соціально-економічні течії антиглобалістів, які мали на меті протистояти таким процесам. Фактично відбулась суттєва переоцінка цінностей, закладених процесами глобалізації, що фактично спричинило її негативне сприйняття;

г) фінансова криза 1997-1999 рр., що тим самим підтвердила негативні наслідки впливу процесів глобалізації шляхом безпосереднього перенесення негативних явищ з однієї країни світу в іншу, а подекуди із одного регіону світу в другий. Це поставило під сумнів можливість глобалізації справляти позитивний вплив на розвиток сучасного світу [226].

На нашу думку, доцільно було б виділити четвертий етап глобалізації, який можна віднести на період, який настав після 11 вересня 2001 року – дня, відколи кардинально змінилася стратегія геополітичного розвитку світу та безпекового простору цивілізації, де з'явилися нові глобальні виклики – геополітичний тероризм, глобальна міграція, всеохоплююча політична реструктуризація світу.

Слід зазначити, що в межах даного дослідження особливу наукову зацікавленість становить вивчення сучасної форми глобалізації та геополітичних трансформацій – кінця 90-х рр. ХХ ст. – першого двадцятиріччя ХХІ ст. й відповідні передумови, які спричинили їх виникнення. На цей період припадає фінансова криза, яка стала результатом впровадження відповідних форм глобального господарювання, а також, власне, початок нового історичного періоду розвитку людства. Саме в цей історичний період глобалізація набула могутніх наукових позицій та неабиякої практичної значущості, оскільки охарактеризувала собою, так званий, – дисбаланс між розвиненими та нерозвиненими регіонами і проблеми націоналізації у сучасних державних системах. Виникнення їх спричинене закінченням холодної війни, коли колишній світоустрій поступово змінився новою

міжнародною системою – глобалізацією, яка прямо або опосередковано впливає на внутрішню політику, економіку всіх країн, а також на їх зовнішньополітичний курс. Тому можна відзначити, що глобалізація перетворюється на форму суспільної свідомості і, таким чином, оформлюється в єдину домінуючу культуру, яка веде до гомогенізації людства. Завдяки цьому, окрема особистість починає відчувати себе частиною дійсно глобального цілого і, відповідно до цього, приймати «універсальність нових культурних смислів» [227]. Це, безумовно, приводить до певних змін у психології і, відповідно, в моделях самої поведінки людей, «адже, як правило, люди тяжіють до ідентифікації себе з якоюсь певною, визначеною локальністю (етнічно-культурною або, принаймні, географічно-територіальною) і механізми ідентифікації базуються на розрізненні «свої-чужі», що в послідовному космополітизмі цілком виключено. І чи не є тоді криза ідентичності і пошук нової ідентичності (що виявляється перш за все в піднесенні релігійних і націоналістичних рухів) реакцією, викликаною такою культурною глобалізацією?» [29, с. 97]. Здебільшого, така форма сучасної культури спричиняє руйнацію етнічних устроїв, стереотипів і традицій, а в кінцевому підсумку може призвести і до кризи життєвих горизонтів сучасної особистості. З цього приводу Г. Ділігенський, виступаючи на круглому столі з проблем глобалізації, пов'язує це із виникненням нових «моделей матеріального споживання культури, способу життя, що відрізняється від прийнятих у кожному певному соціумі, вони стають дедалі конкретнішими, образнішими, відбувається «розмикання» групових і культурних меж, що не може не впливати на сприйняття умов власного життя, на формування потреб, мотивів, ціннісних орієнтирів людей» [29, с. 123]. Це ще раз підтверджує те, що певною мірою етико-культурна криза сучасності спричинена саме таким ознайомленням зі світом, домінантою якого стає «глобалізація культури». Цей процес, на думку Ю. Шинкаренко, достатньо чітко простежується в сучасному суспільстві, зрештою, він приводить до «становлення культурного універсалізму, який впливає не лише на інертність ментальних установок стосовно культурно-символічної сфери (певні традиції в культурах), а є істотним чинником здатності людини бути відкритою для культури світу (активно сприймати світовість культури), є певністю її соціально-економічних позицій» [107, с. 28].

Основною тенденцією ХХ століття була боротьба та протидія військовим загрозам, спочатку – у першій половині ХХ століття, а у другій половині ХХ століття – протидія військовим загрозам і, одночасно,

боротьба із тероризмом. За цієї умови важливим питанням є рівень гарантування безпеки як результат військових витрат. Цей рівень залежить від багатьох чинників, у тому числі від того, що вважати безпекою та економічно ефективними засобами її гарантування [227, с. 22]. Глобалізація, надавши людству численні блага, водночас, загострила питання ліній поділу між цивілізаціями, культурами і спільнотами, спричинивши мілітариську напругу (табл. 4.4 і табл. 4.5). Врахувавши міжнародний Індекс мілітаризації (з англ. «Military domain») враховує [258-311; 322]: військові витрати (у % до ВВП); кількість військовослужбовців на 100 тис.чол.; обсяг трансферу основної звичайної зброї як імпортера на 100 тис.чол.; обсяг трансферу основної звичайної зброї як експортера) на 100 тис.чол.; фінансовий внесок у миротворчі місії ООН; потужність ядерної та важкої зброї; простота доступу до стрілецької зброї і легких озброєнь (Додаток Е).

Таблиця 4.4

Найменш та найбільш мілітаризовані країни відповідно до величини індексу мілітаризації у 2014-2020 рр.

Роки	Найменш мілітаризовані країни	Найбільш мілітаризовані країни
2014	Данія, Ісландія, Нова Зеландія , Угорщина, Чехія	Афганістан, Ізраїль , Північна Корея, Росія, Сирія, Сполучені Штати Америки
2015	Бутан, Ірландія, Косово , Коста-Ріка, Латвія, Угорщина	Ізраїль, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Північна Корея , Росія, Сирія, Сполучені Штати Америки
2016	Бутан, Ісландія, Нова Зеландія, Словенія, Угорщина , Чехія	Ізраїль , Північна Корея, Росія, Сирія, Сполучені Штати Америки
2017	Бутан, Ісландія , Португалія, Словенія, Угорщина	Ізраїль , Північна Корея, Росія, Сирія, Сполучені Штати Америки
2018	Ісландія , Нова Зеландія, Словенія, Угорщина	Ізраїль , Оман, Північна Корея, Росія, Сирія, Сполучені Штати Америки
2019	Ісландія , Молдова, Нова Зеландія, Португалія, Словенія, Угорщина	Ізраїль , Північна Корея, Росія, Сполучені Штати Америки
2020	Ірландія, Ісландія , Малайзія, Молдова, Нова Зеландія, Португалія, Словенія, Угорщина	Ізраїль , Оман, Північна Корея, Росія, Сирія, Сполучені Штати Америки, Франція

- якщо є один лідер за показником, він виділений жирним шрифтом

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання інтернет-ресурсів [258-311; 322]

Найменш мілітаризованими країнами в аспекті величини індексу мілітаризації слід вважати Австрію, Бутан, Данію, Ірландію, Ісландію, Молдову, Нову Зеландію, Португалію, Словенію, Угорщину, Чехію. Дані країни протягом 2014-2020 рр. демонструють стабільний рівень низького значення індексу мілітаризації (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Країни, в яких величина індексу мілітаризації не перевищувала значення «1.4» за період 2014-2020 рр.

№ з/п	Країна	Роки						
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Австрія	1.247	1.070	1.369	1.375	1.387	1.354	1.328
2	Бутан	1.270	1.040	1.272	1.233	1.387	1.359	1.346
3	Данія	1.107	1.100	1.307	1.379	1.350	1.362	1.315
4	Ірландія	1.234	1.030	1.347	1.340	1.316	1.302	1.273
5	Ісландія	1.199	1.180	1.264	1.009	1.048	1.032	1.029
6	Молдова	1.287	1.190	1.312	1.280	1.306	1.241	1.236
7	Нова Зеландія	1.084	1.090	1.285	1.294	1.199	1.186	1.170
8	Португалія	1.330	1.250	1.358	1.253	1.322	1.282	1.279
9	Словенія	1.253	1.320	1.285	1.185	1.257	1.179	1.170
10	Угорщина	1.182	1.050	1.130	1.131	1.144	1.151	1.151
11	Чехія	1.086	1.100	1.176	1.283	1.338	1.349	1.351

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання інтернет-ресурсів [258-311; 322]

Серед лідерів за останнім місцем в аспекті вивчення сфери мілітаризації виділяються Ізраїль та Північна Корея. При чому, Ізраїль посідав останнє місце в даному рейтингу 5 років – всі із досліджених років окрім 2015 року, коли лідерство останнього місця зайняла Північна Корея. Найбільш мілітаризованими країнами слід вважати Ізраїль, Північну Корею, Росію, Сирію, США (табл. 4.4).

Сьогодні ми спостерігаємо, як провідні країни світу намагаються подолати фінансові та економічні проблеми, але разом із тим продовжується подальше зростання військових витрат та інвестицій у звичайні і стратегічні озброєння. Звичайно, увага світу прикута, насамперед, до питання нерозповсюдження ядерної зброї та контролю над звичайними озброєннями, однак набувають ваги питання та заходи з

контролю над передачами чутливих виробів і технологій, що можуть становити проблеми для безпеки [317, с. 74].

Система контролю над озброєннями та роззброєннями зазвичай розглядала загрози, що походять від державних програм заходів із запобігання застосування хімічної та біологічної зброї (ЗХБЗ) [308; 309; 310]. Оскільки, держави по-різному інтерпретують роботи наступального та оборонного характеру, дотепер існує ризик підтримки потенціалу наступальних ЗХБЗ під прикриттям, так званих захисних чи оборонних програм досліджень, у тому числі програм із питань миротворчості та боротьби з тероризмом. Проблеми визначення відмінностей між наступальним та оборонним ЗХБЗ ускладнюють запровадження ефективного нагляду за науково-дослідними роботами [310, с. 237]. Особливо актуальним це питання постало перед людством після терактів у США 11 вересня 2001 р. Аналітики надають значну увагу розробці сценаріїв загроз за участю недержавних суб'єктів. Продовжує зростати кількість публікацій і доповідей про загрози, пов'язані зокрема з біотероризмом. Окремі сценарії ґрунтуються на розгляді конкретних подій і процесів, інші – на більш загальних і не зовсім точних оцінках уразливості країн та об'єктів. Через обмежену кількість фактів випадкового витоку патогенів неможливо оцінити їх наслідки, ще важче спрогнозувати ймовірність і наслідки біотероризму.

Саме наприкінці ХХ століття та у першому двадцятиріччі ХХІ століття особливо посилилися екологічні та біологічні загрози та підступна небезпека, яку вони несуть. Використання інфекційних агентів з неблагородними цілями може мати не лише військову, а й терористичні та кримінальні цілі.

Біологічні загрози та використання біологічної та бактеріологічної зброї це не винахід сучасності. Адже, власне, біологічна зброя має трохи довшу історію, ніж свідоме вивчення людством мікроорганізмів. Наприклад, у 1300 р. татаро-монголи при облозі Каффи закидали трупи померлих від чуми за мури міста. Японці активно працювали в секторі розробки біологічної зброї в часи другої світової війни. То були ганебні сторінки в історії отримання мікробіологічних знань – із дослідженнями на людях, в яких було використано більш як 5 тисяч людей, близько 600, з яких померло. Внаслідок експериментів було заражено близько тисячі колодязів у китайських селах для вивчення розвитку спалахів холери та тифу. Японські літаки скидали на китайські міста бліх, заражених легеневою чумою. Спалахи, які виникли, тривали ще впродовж наступних років та спричинили загибель близько 30 тисяч людей [304, с. 195]. Після

закінчення війни дослідники були помилувані в обмін на повну інформацію про проведені дослідження. Таким чином, науковці із кримінальним минулим стали шанованими громадянами та засновниками фармкомпаній. А деякі, навіть, публікували свої роботи в наукових журналах, замінивши в розділі описання матеріалів і методів «human» на «monkey» [294, с. 634]. Як приклад досліджень, в США приводять експериментальне контамінування метрополітену Нью Йорку непатогенною бактерією *Bacillus globigii*, що моделювала потенційну атаку збудником сибірської виразки. Тому, у 1972 р. було ініційовано підписання Конвенції про біологічну зброю, яка зобов'язала всіх країн-учасників утриматися від її розробки та застосування [92]. Однак, це не стало запорукою того, що учасники таки дотримуються своїх обіцянок. Припускається, що деякі країни продовжують свої дослідження неофіційно. У той же час такі країни, як Північна Корея, Іран та Сирія цього не приховують.

Порушення техніки безпеки при таких дослідженнях іноді можуть створюють прецеденти, що порушують їх «секретність». Наприклад, спалах сибірської виразки у Єкатириенбурзі в 1979 р., коли всі жертви захворіли у вузькій зоні по напрямку вітру від місцевого військового об'єкту, дало підстави стверджувати про напрацювання цього збудника. Прикладом біологічних терористичних атак є розсилання листів із спорами збудників сибірської виразки в 2001 році [314, с. 16].

До засобів масового ураження належить токсична і бактеріологічна (біологічна) зброя, де дія останньої ґрунтується на використанні хвороботворних властивостей бойових біологічних засобів – мікроорганізмів, здатних розмножуватися в організмах людей, тварин і рослин та спричиняти масові захворювання. До таких бактеріологічних засобів відносять віруси, бактерії, грибки і токсичні продукти їхньої життєдіяльності, використання яких можливе за допомогою заражених переносників (комах, гризунів) або у вигляді суспензій і порошків у боєприпасах. За відсутності ефективної системи гарантування безпеки (зокрема, біобезпеки) розширення в деяких державах мережі досліджень у галузі готовності до реагування на біологічні загрози може також становити загрозу [324]. Збільшення кількості лабораторій з високим рівнем захисту та розширення спектра досліджуваних патогенів сприяють поширенню потенційно чутливих даних і знань. Це ускладнює алгоритм поводження з біологічними та хімічними речовинами подвійного призначення.

В останні роки міжнародна спільнота спрямувала значні зусилля на аналіз ефективності дотримання національних законодавств, кодексів поведінки та етики, спостереження за хворобами та реагування на них, біозахист і біобезпеку. Так, Управління з питань роззброєння (Office for Disarmament Affairs – ODA) ООН ще у 2007 р. започаткувало створення Баз даних про біологічні інциденти (Bio-incident Database), як того вимагає Глобальна антитерористична стратегія ООН (UN Global Counter-Terrorism Strategy) 2006 р. [323]. Управління запросило від країн-членів ООН оновлення списку лабораторій і кваліфікованих фахівців, складеного у 1989 р., з метою надання Генеральному секретарю ООН можливостей з розслідування повідомлень про використання хімічної чи БЗ [308, с. 248].

Аналіз загроз та оцінка ризиків, пов'язаних із запобіганням хімічному та біологічному тероризму, реагуванням на їх випадки та ліквідацією їх наслідків, а також оцінка ефективності здійснення заходів протидії характеризуються меншою інформативністю, ніж у разі традиційних військових загроз від звичайних озброєнь, зокрема, внаслідок браку достовірної відкритої інформації. Як наслідок – багато держав не зважають на прямі загрози хімічного та біологічного тероризму, особливо, в умовах визначення пріоритетів за обмежених ресурсів. Ще у травні 1986 р. Міністерство оборони США у доповіді комітету Палати представників Конгресу США підтвердило, що завдяки методам генної інженерії бактеріологічна війна стає ефективним варіантом бойових дій; також було зазначено, що нові досягнення в галузі біотехнологій дозволяють створювати практично необмежену кількість варіантів того, що можна назвати «речовинами із заданими властивостями». Особливо небезпечними в ході бактеріологічної війни можуть стати нові, невідомі медицині інфекційні захворювання. Засоби та методи захисту від них доведеться створювати в умовах ведення бойових дій [308, с. 426]. Та попри дані заходи, у 2007 році отримали широкого розголосу прорахунки в галузях біоабруднення та біобезпеки на об'єктах, де повинні були дотримуватися правила техніки безпеки при роботі з біологічним матеріалом: в Інституті здоров'я тварин (Institute of Animal Health – IAH), де живий вірус ящуру в обмеженій кількості використовують для експериментів, а також на двох приватних біотехнологічних підприємствах – «Merial Animal Health Ltd» та «Stabilitech Ltd», які виробляли у великій кількості вакцину проти ящуру та використовували в невеликій кількості живий вірус ящуру, подібний до того, який вироблявся у IAH. Штам ящуру, виявлений під час розслідування інциденту на фермах поблизу міста Пірбрайт у графстві Суррей (Велика

Британія), де було зафіксовано спалах ящуру, був ідентичний штаму, отриманому під час епідемії ящуру у Великій Британії у 1967 р. Саме цей штаму широко використовують у дослідних лабораторіях та фармацевтичному виробництві, зокрема, на об'єктах у Пірбрайті. Таким чином, розслідування привело на вищенаведені об'єкти у Пірбрайті [214, с. 129].

Разом із виробленими механізмами протидії та безпеки, розвитком мікробіологічних та медичних технологій справжнім викликом цивілізаційного масштабу наприкінці 2019 року стало розповсюдження вірусу COVID-19. Із найбільш серйозних викликів біобезпеці (біозахисту) за останніх 20 років становили: пташиний H5N1, H7N9 та свинячий H1N1 (а також: H5N8, H7N3, H7N7) віруси грипу, пріони, SARS, MERS, Ебола, віспа та поліомієліт, а також резистентні до ліків мікроорганізми (зокрема туберкульозу – M(X)DRTB) тощо. Та за розрахунками ВООЗ [World Health Organization. Biorisk] та окремих авторитетних у світі науковців на початку XXI століття вказувалося на імовірність виникнення пандемії грипу в першій половині XXI ст. як надзвичайно високу. Здавалося, що криза, пов'язана із спалахом вірусу Ебола у Західній Африці, де від вірусу протягом 2013-2016 рр. загинуло більше 10 тис. людей, а спалах у Конго із літа 2018 року триває і далі – більше 3 тисяч випадків, із більш як 60% летальністю, є спонтанною, але локально керованою.

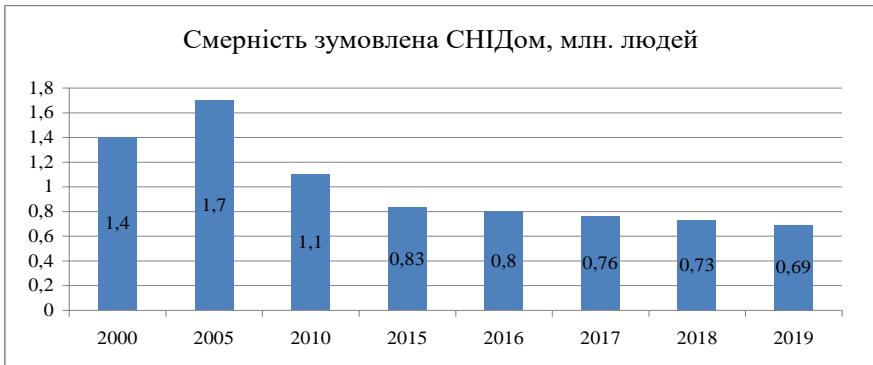
Але справжньою «чумою» II половини XX ст. став ВІЛ / СНІД. Перший клінічний звіт про СНІД з'явився 5 липня 1981 року, у якому йшлося про п'ять випадків зараження в США. На даний момент не існує ліків чи вакцини проти вірусу. Хоча розроблені методи терапії, які можуть уповільнити розвиток захворювання й дають пацієнтам змогу прожити нормальне і довше життя (табл. 4.6).

Вищенаведена таблиця чітко демонструє, що кількість людей, які живуть з ВІЛ у світі постійно зростає, але смертність навпаки зменшується. Політика боротьби з поширенням даного захворювання та фінансове забезпечення відповідних заходів дають про себе знати, адже кількість нових випадків зменшується, а частка носіїв захворювання, що отримує антиретровірусну терапію (складова медичної допомоги хворим на ВІЛ) збільшується. За даними 2019 року частка таких хворих (що отримує таку терапію) досягла значення 66,8 % порівняно з 2,3 % від усіх хворих за даними 2000 року (рис. 4.10).

**Показники, що характеризують поширення ВІЛ / СНІД
в світі протягом 2000-2019 років**

Показник	Роки							
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Люди, які живуть з ВІЛ, млн.	24,0	27,3	30,7	34,9	35,7	36,5	37,3	38,0
Нові випадки зараження ВІЛ, млн.	2,7	2,4	2,1	1,9	1,8	1,8	1,7	1,7
Смертність, зумовлена СНІДом, млн.	1,4	1,7	1,1	0,83	0,8	0,76	0,73	0,69
Люди, які отримують антиретровірусну терапію, млн.	0,59	2,0	7,8	17,2	19,3	21,5	23,1	25,4
Частка людей, що отримує антиретровірусну терапію, %	2,3	7,3	24,3	49,3	54,1	58,9	61,9	66,8
Ресурси, що виділяються на боротьбу зі СНІД для країн з низьким та середнім рівнем доходів, млрд. дол.	4,8	9,4	15,0	18,0	18,4	19,9	19,0	18,6

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання інтернет-ресурсів [32; 75; 159]

Рис. 4.10. Динаміка смертності від СНІДу в світі протягом 2000-2019 років*

* – представлено неповний ряд динаміки, в якому тільки дані за 8 років

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання інтернет-ресурсів [32; 75; 159]

Неповний ряд динаміки за 2000-2019 рр. не дає можливості чітко виявити тенденцію зміни кількості смертей від даної хвороби, але наявність даних за 2015-2019 рр. уможливило встановлення тенденції до зменшення смертності від СНІДу в світі саме за цей період (табл. 4.7). Якщо порівнювати дані за 2019 та за 2000 рр., то смертність в 2019 році зменшилася майже вдвічі, до того ж зазначимо, що максимальне значення з представлених 8-ми років смертність набувала в 2005 р. (1,7 млн. людей в світі померло від СНІДу).

Таблиця 4.7

Рейтинг країн за рівнем розповсюдження ВІЛ / СНІД (частка людей, що інфіковані, від загальної кількості населення в 2018 році)

№	Країна	%	№	Країна	%	№	Країна	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Есватіні	27.20	46	Малі	1.00	91	Греція	0.30
2	Лесото	25.00	47	Домініканська республіка	1.00	92	Канада	0.30
3	Ботсвана	21.90	48	Україна	0.90	93	Перу	0.30
4	ПАР	18.90	49	Папуа Нова Гвінея	0.90	94	Італія	0.30
5	Намібія	13.80	50	Кабо-Верде	0.80	95	Лаос	0.30
6	Зімбабве	13.50	51	Панама	0.80	96	Мексика	0.30
7	Замбія	12.40	52	М'янма	0.80	97	Вірменія	0.20
8	Мозамбік	12.30	53	Буркіна-Фасо	0.80	98	Ірландія	0.20
9	Малаві	9.20	54	Латвія	0.70	99	Казахстан	0.20
10	Уганда	6.50	55	Португалія	0.70	100	Киргизія	0.20
11	Екваторіальна Гвінея	6.20	56	ДР Конго	0.70	101	Литва	0.20
12	Кенія	5.40	57	Камбоджа	0.60	102	Люксембург	0.20
13	Танзанія	4.70	58	Венесуела	0.60	103	Тайвань	0.20
14	ЦАР	4.00	59	Молдова	0.60	104	Гонконзі	0.20
15	Камерун	3.80	60	Еритрея	0.60	105	Мадагаскар	0.20
16	Габон	3.60	61	Сальвадор	0.60	106	Великобританія	0.20
17	Багамські о-ви	3.30	62	Уругвай	0.60	107	Непал	0.20
18	Руанда	3.10	63	Бразилія	0.60	108	Данія	0.20
19	Конго	3.10	64	Грузія	0.50	109	Норвегія	0.20
20	Гвінея-Бісау	3.10	65	Мавританія	0.50	110	Ізраїль	0.20
21	Нігерія	2.90	66	Чилі	0.50	111	Нідерланди	0.20
22	Кот-д'Івуар	2.70	67	США	0.50	112	Нікарагуа	0.20
23	Південний Судан	2.70	68	Гватемала	0.50	113	Судан	0.20

1	2	3	4	5	6	7	8	9
24	Гаїті	2.10	69	Парагвай	0.50	114	Швеція	0.20
25	Того	2.10	70	Нігер	0.40	115	Албанія	0.10
26	Ангола	1.90	71	Малайзія	0.40	116	Австралія	0.10
27	Беліз	1.80	72	Швейцарія	0.40	117	Азербайджан	0.10
28	Сьєрра-Леоне	1.70	73	Австрія	0.40	118	Фіджі	0.10
29	Гамбія	1.70	74	Індонезія	0.40	119	Іран	0.10
30	Ямайка	1.70	75	Гондурас	0.40	120	Оман	0.10
31	Ліберія	1.60	76	Франція	0.40	121	Польща	0.10
32	Гайана	1.60	77	Куба	0.40	122	Нова Зеландія	0.10
33	Гана	1.60	78	Коста-Ріка	0.40	123	Німеччина	0.10
34	Гвінея	1.50	79	Колумбія	0.40	124	Бельгія	0.10
35	Суринам	1.40	80	В'єтнам	0.40	125	Бутан	0.10
36	Барбадос	1.30	81	Аргентина	0.40	126	Румунія	0.10
37	Естонія	1.30	82	Білорусь	0.40	127	Фінляндія	0.10
38	Джібуті	1.30	83	Іспанія	0.40	128	Чорногорія	0.10
39	Чад	1.30	84	Сомалі	0.40	129	Марокко	0.10
40	Тринідад і Тобаго	1.20	85	Сенегал	0.40	130	Пакистан	0.10
41	Таїланд	1.10	86	Індія	0.30	131	Філіппіни	0.10
42	Ефіопія	1.10	87	Еквадор	0.30	132	Мальта	0.10
43	Бурунді	1.10	88	Болівія	0.30	133	Туреччина	0.0
44	Бенін	1.00	89	Таджикистан	0.30	134	Сінгапур	0.0
45	Росія	1.00	90	Ісландія	0.30	135	Південна Корея	0.0

* – до даної статистичної інформації увійшли інфіковані від 15 до 49 років

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання інтернет-ресурсів [32; 75; 159]

Лідерами в даному рейтингу є три африканські країни – Есватіні (раніше Свaziленд), Лесото і Ботсвана, кількість інфікованих на ВІЛ / СНІД, в яких в 2018 році була більшою за 20 % від усього населення країн. Слід зазначити, що до переліку країн, в яких подібне значення більше ніж 10 %, входить вісім країн – всі африканські. І, навпаки, є країни в яких кількість інфікованих наближена до значення «0» – це Туреччина, Сінгапур, Південна Корея.

Несподіваним викликом для людства став спалах пандемії «свинячого» грипу (грипу А(Н1N1), А/Н1N1 2009). 11 червня 2009 року Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила офіційно про пандемію грипу А(Н1N1). У різних джерелах прозора інформація щодо кількості

постраждалих від А/Н1N1 2009 відсутня. Дія пандемії А/Н1N1 2009 почалася в 2009 р. і закінчилася в 2010 р. За оцінками ВООЗ у 2009 р. було зафіксовано 18 449 смертей від вірусу грипу, в тому числі і лабораторно підтверджених інфекцій вірусом Н1N1 (табл. 4.7).

Таблиця 4.7.

Кількість смертей від А/Н1N1 2009 за регіонами світу

Представництво ВООЗ в регіонах світу	Кількість смертей
Африканське регіональне представництво ВООЗ	168
Американське регіональне представництво ВООЗ	щонайменше 8533
Південно-Середземне регіональне представництво ВООЗ	1019
Європейське регіональне представництво ВООЗ	щонайменше 4879
Південно-Східне Азійське регіональне представництво ВООЗ	1992
Західне тихоокеанське регіональне представництво ВООЗ	1858
Загалом	щонайменше 18449

*— зафіксована кількість смертельних випадків є неповною для відображення фактичних наслідків, оскільки багато смертей ніколи не перевірялися та не визнавалися пов'язаними з цим грипом

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання інтернет-ресурсів [301;324; 327]

Триває дискусія, що реальна кількість постраждалих набагато більша. Так, наприклад, група дослідників обґрунтовує, що в 2009 році у всьому світі сталося від 123 000 до 203 000 смертей від респіраторних захворювань Н1N1pdm09. Хоча часові рамки встановлені і визначений початок/кінець пандемії, «Center for Disease Control and Prevention» (CDCP) інформує, що грип АН1N1pdm09 з 2009 по 2018 рр. призвів щонайменше до таких наслідків: 100,5 млн. людей захворіло, 936 тис. людей госпіталізовано, 75 тис. померли. Існує проблема відсутності чітких кількісних показників щодо наслідків пандемії А/Н1N1 2009 в 2009-2010 рр. в світі, що не дає можливості провести аналіз постраждалих від даного захворювання.

Справжньою цивілізаційною загрозою, навіть, катастрофою став розвиток пандемії COVID-19. 1 липня 2020 р. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оголосила про пандемію COVID-19, але поширення дане вірусне захворюваннями країнами світу набуло від початку 2020 року. Тому, локальний спалах коронавірусу в Китаї у місті Ухань на початковому етапі не сприймався, як небезпека світового рівня. Попри це, на сьогодні, від листопада-грудня 2019 року (коли уряд Китаю офіційно оприлюднив інформацію про спалах даного вірусу, хоча у

новому дослідженні Гарвардської медичної школи йдеться про те, що супутникові знімки парковок біля лікарень в китайському Ухані, а також тенденції пошукових запитів в Інтернеті вказують, що новий коронавірус міг ширитися Китаєм ще в серпні минулого року), вірус поширився на всіх континентах світу та набув загрозливих пандемічних і мутованих форм. Від початку пандемії коронавірусу (визнаний ВООЗ, як пандемія, від 11 березня 2020 р.) в світі зафіксовано тих, що хворіють більш ніж 128 мільйонів людей. Загальна кількість пацієнтів, які померли від інфекції, викликаної новим коронавірусом SARS-CoV-2, у світі складає майже 3 мільйони осіб. Водночас, кількість осіб, що вилікувалися від коронавірусу, становить майже 73 мільйони осіб [101]. У світі за кількістю інфікованих Іспанія посідає шосте місце після США, Бразилії, Росії, Великої Британії та Індії, за кількістю померлих теж шосте – після США, Британії, Бразилії, Італії та Франції. У Італії першій стали фіксувати загрозливі показники смертності від коронавірусу. За даними Центру громадського здоров'я, станом на 31 березня 2021 р. в Україні підтверджено хворих майже 1 млн 700 тис. випадків з COVID-19, з них більше 1 млн. 300 тис. осіб одужало, більше 32820 осіб померло [Коронавірус в Україні та світі. Живий блог]. Динаміка протікання та розвитку пандемії не зменшується, а лише зростає, що підвищує рівень викликів та загроз у всіх сферах життя (табл. 4.8, 4.9, 4.10).

Таблиця 4.8

Характеристика поширення COVID-19 в світі з початку 2020 року

Показник	Місяць (2020 року)									
	Січень (22.01)	Лютий (01.02)	Березень (01.03)	Квітень (01.04)	Травень (01.05)	Червень (01.06)	Липень (01.07)	Серпень (01.08)	Вересень (01.09)	Жовтень (01.10)
Виявлено	555	12038	88369	933010	3345558	6229408	10537651	17673111	25580318	38310192
Померло	17	259	2996	49684	238619	373973	512673	681133	852660	1088567
Одужало	28	284	42710	192948	1052165	2672161	5394875	10372671	16879667	26528390
Хворіє	510	11495	42663	690378	2054774	3183274	4630103	6619307	7847991	10693235

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання інтернет-ресурсів [325; 326]

З січня 2020 року по 1 жовтня 2020 року зафіксовано 38,31 млн. осіб, в яких діагностовано COVID-19. Станом на 1 жовтня 2020 року в світі від COVID-19 померло 1,088 млн. людей. Наростання темпів

поширення пандемії відбувається дуже швидко, що пов'язано з формами передачі вірусу.

В Топ-20 країн, в яких зафіксовано найбільшу кількість захворювань на COVID-19, входять країни-лідери за кількістю населення – США (3 місце за кількістю населення), Індія (2 місце), Бразилія (7 місце), Росія (9 місце), Мексика (10 місце), Бангладеш (8 місце), Індонезія (4 місце) (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Топ-20 країн, в яких зафіксовано найбільшу кількість захворювань на COVID-19 на 15.10.2020 року

№ з/п	Країна	К-ть випадків захворювання	К-ть смертей	К-ть одужавших	Наразі хворіють
1	США	8,168,998	222,162	5,290,510	2,656,326
2	Індія	7,349,290	111,726	6,425,716	811,848
3	Бразилія	5,148,345	151,971	4,568,813	427,561
4	Росія	1,354,163	23,491	1,048,097	282,575
5	Іспанія	937,311	33,413	дані відсутні	дані відсутні
6	Аргентина	931,967	24,921	751,146	155,900
7	Колумбія	930,159	28,306	816,667	85,186
8	Перу	856,951	33,512	759,597	63,842
9	Мексика	829,396	84,898	603,827	140,671
10	Франція	779,063	33,037	103,413	642,613
11	ΠΑΡ	696,414	18,151	626,898	51,365
12	Великобританія	673,622	43,293	дані відсутні	дані відсутні
13	Іран	517,835	29,605	418,054	70,176
14	Чилі	486,496	13,434	459,536	13,526
15	Ірак	416,802	10,086	350,752	55,964
16	Бангладеш	384,559	5,608	299,229	79,722
17	Італія	381,602	36,372	245,964	99,266
18	Індонезія	349,160	12,268	273,661	63,231
19	Філіппіни	348,698	6,497	294,161	48,040
20	Німеччина	345,686	9,795	281,900	53,991

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання інтернет-ресурсів [325; 326]

Цікавим фактом є те, що відсутня КНР в даному ТОП-20, яка очолює країни за кількістю населення, але інформація про кількість захворювань з країни, що вважається джерелом походження даного вірусу, може приховуватися з певних міркувань.

Подібний рейтинг прив'язаний до кількості населення, тобто відображає ранжування країн за розміром частки населення, яка захворіла на COVID-19. Більше ніж 4 % населення захворіло на COVID-19 протягом 2020 року в таких країнах як Катар, Бахрейн, Андорра, Аруба. В свою чергу, США в даному рейтингу, на відміну від попереднього де є лідером за кількістю випадків захворювання, займає всього 11 місце (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Топ-20 країн, в яких зафіксовано найбільшу частку населення, яка захворіла на COVID-19 (на 15.10.2020 року)

№ з/п	Країна	К-ть випадків захворювання	Населення	Відношення к-ті випадків захворювання до населення, %
1	Катар	128,803	2,807,805	4,59
2	Бахрейн	76,621	1,717,883	4,46
3	Андорра	3,190	77,301	4,13
4	Аруба	4,285	106,897	4,01
5	Французька Гвіана	10,233	300,849	3,40
6	Ізраїль	300,011	9,197,590	3,26
7	Панама	122,128	4,334,096	2,82
8	Кувейт	114,015	4,288,571	2,66
9	Перу	856,951	33,102,931	2,59
10	Чилі	486,496	19,163,414	2,54
11	США	8,197,664	331,563,370	2,47
12	Бразилія	5,148,345	212,995,110	2,42
13	Ватикан	19	802	2,37
14	Чорногорія	14,672	628,089	2,34
15	Сан-Марино	759	33,952	2,24
16	Оман	108,296	5,143,009	2,11
17	Іспанія	972,958	46,760,051	2,08
18	Аргентина	931,967	45,314,994	2,06
19	Мальдіви	11,062	543,245	2,04
20	Вірменія	59,995	2,964,852	2,02

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання інтернет-ресурсів [325; 326]

Складність у протидії пандемії та подоланню COVID-19 ґрунтується на тому, що:

- не визначено остаточно джерело походження (природне чи штучне) і спосіб поширення даного вірусу;
- не досліджено і не визначено до кінця геном даного вірусу;
- відсутність чіткого протоколу лікування та засобів профілактики (окрім гігієнічних) захворювання від даного вірусу;
- проблеми пов'язані із ефективністю вакцин.

Аналізуючи дані вищенаведених таблиць, слід зазначити наступне: перераховані пандемії, поширення яких припадає на 2000-2020 роки в світі, є суттєво різними в аспекті своїх характеристик (табл. 4.11). Тому слід бути готовими до можливої пандемії в майбутньому, базуючись на досвіді минулих пандемій досить складно.

Таблиця 4.11

Загальна характеристика пандемій, дія яких припадає на 2000-2020 роки

<i>Характеристики</i>	<i>ВІЛ / СНІД</i>	<i>Пандемія «свинячого» грипу (A/H1N1 2009)</i>	<i>COVID-19</i>
Рік фіксації початку пандемії	1981	2009	2020
Рік фіксації закінчення пандемії	триває	2010	триває
Загальна кількість захворівших	75,7 млн. людейна кінець 2019 року	100,5 млн. людей на кінець 2018 року	38,310 млн. людей на 01.10.2020 року
Загальна кількість загинувших	32,7 млн. людей на кінець 2019 року	75 тис.людей на кінець 2018 року	1,088 млн.людей на 01.10.2020 року
Тривалість	Приблизно 40 років	Приблизно 1 рік	10 місяців
Найбільш постраждалі регіони світу	Країни Африки	Країни Америки (США, Мексика), країни Європи	Всі країни

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання інтернет-ресурсів [325; 326]

Усвідомлюючи всі загрози пандемії COVID-19, уряди більшості країн застосували карантинні заходи, починаючи від середини березня 2020 року, які тривають посьогодні. Внаслідок чого, виникла складна глобальна криза економічного та соціально-гуманітарного масштабу. Вся складність «війни» людства із COVID-19 ґрунтується на тому, що його походження є невизначеного генезу.

Адже, китайський тоталітарний уряд надалі приховує інформацію та дані про виникнення і поширення цього небезпечного вірусу, попри те, що сьогодні світова спільнота усвідомлює, що широке застосування БЗ, може спричинити загибель всього живого на планеті. Крім того, не можна відкидати можливості використання цієї зброї в локальних конфліктах, терористами тощо. За цієї умови набувають значення, як єдині адекватні заходи із запобігання поширенню бактеріологічної та токсичної зброї у країнах, які її раніше не мали, оскільки це не менш важливе завдання, ніж нерозповсюдження ядерної зброї.

Іншим аспектом даної коронавірусної кризи, на думку, академіка Михайла Тукала, відомого у світі молекулярної біології, директора Інституту молекулярної біології та генетики (ІМБіГ), в Україні почали більше дослухатися до науковців. Адже «Наука, зокрема і ті її напрямки, які завтра стануть головними для біобезпеки країни, держава майже не фінансує» [300]. Академік стверджує, «що в Україні давно треба створити центр з вивчення патогенів людей і тварин. Єдиний центр, де би працювали кращі фахівці різних інститутів – молекулярні біологи, вірусологи, генетики, імунологи. Важливо, що в країні є чимало «музеїв» – у Харкові, Одесі, Львові, Києві. «Музеями» називають зібрання зразків страшних патогенних вірусів і бактерій. Власне, це музеї згубних вірусів, деякі зразки датовані ще кінцем ХІХ століття, і вони стали би в нагоді для боротьби з новітніми вірусами. В нашій країні ще є золотий кадровий потенціал, який варто використовувати на повну потужність, адже виникають нові й нові біологічні загрози, порівняно з якими коронавірус видається зовсім не страшним» [300]. Академік Тукало М. констатує те, що світ стрімко змінився і стрімко змінюватиметься надалі. Адже від глобалізації людство переходить до регіоналізації й навіть до ізоляціонізму та у цьому новому світі кожна країна захищатиметься самотужки.

Зростаючу складність контролю над передачею знань і досвіду засвідчила американська доповідь про «уявний експорт». З одного боку, країни зацікавлені у захисті обмеженого масиву знань, з іншого – у глобальному створенні знань [100]. У першому випадку країни ризикують залишитися відокремленими від масиву науково-технічних знань, про які вони не мають уявлення, у другому – створюються умови для доступу до інформації організацій / осіб, зацікавлених у використанні наукових досягнень у злочинних цілях.

В умовах гарантування біобезпеки у разі перебільшення ролі тих чи інших ризиків можуть виникати різноманітні проблеми. Наприклад, стосовно обладнання подвійного призначення: коли виникає необхідність отримання дозволу на використання / передачу обладнання, якщо буде доведено, що воно має військове застосування. Біологічне лабораторне устаткування, призначене для виробництва різноманітних токсинів, може підпадати під військові правила, якщо буде визначено, що терористи можуть скористатися цим устаткуванням у злочинних цілях. Подібний підхід за умов суворого та загального їх застосування може перешкоджати проведенню наукових досліджень.

Таким чином, у ХХІ ст. перед людством постала проблема контролю за лабораторіями, де проводяться бактеріологічні, вірусологічні чи інші види досліджень та накопичення і зберігання біологічного матеріалу, оскільки вони можуть бути невеликими й офіційно декларувати інший напрям досліджень, як у випадку із лабораторією у м. Ухань в Китаї.

Особливої уваги потребує проблема потенційно легкої доступності біологічних агентів, оскільки у світі нараховується порядку 1000 об'єктів, які мають колекції патогенних мікроорганізмів і вірусів. Біологічні агенти на основі мікробіологічних технологій, наприклад, штучно модифіковані бактерії, резистентні до дії будь-яких відомих антибіотиків, а віруси — більш стійкі до факторів оточуючого середовища (температурних умов, дезінфікуючих засобів тощо). Розвиток молекулярної біології, мікробіології, генної інженерії дозволяє отримувати для потреб охорони здоров'я, сільського господарства, харчової промисловості нові види біологічних агентів, які можна використати й з іншою, злочинною метою, як біологічну зброю.

Існує декілька розроблених у світовій практиці напрямків контролю за можливими біологічними загрозами. Так, спостереження за хворобами та реагування на них має велике значення для біобезпеки, зокрема, для виявлення причин спалаху захворювань, а тому доцільно оптимізувати заходи, спрямовані на збір, оцінку та узагальнення інформації з метою покращання міжнародного спостереження за хворобами та реагування на них. Слід звернути увагу на проблему глобального потепління, оскільки, існує думка, що доведеться дедалі більше враховувати цей фактор в оцінці причин (природних чи навмисних) спалахів захворювань. У

цьому контексті, оптимально створити загальноєвропейську (або навіть світову) мережу спостереження за хворобами, базу даних і систему інформування з метою розширення можливостей органів охорони здоров'я та цивільної оборони з реагування як на випадкові, так і на навмисні викиди біологічних речовин.

У контексті контролю над озброєннями та роззброєннями синтетична біологія дедалі більше стає символом складності ефективного міжнародного контролю та нагляду за науково-технічним розвитком із метою усунення можливості використання його результатів для ЗХБЗ. Синтетичну біологію визначають як розробку і створення нових біологічних елементів, пристроїв і систем, модифікацію існуючих, природних біологічних систем з метою їх корисного застосування. У звіті за 2006 р. Британського королівського товариства (The Royal Society) зазначається, що технології синтетичної біології доступні в усьому світі; генетичні матеріали можна замовити поштою, а синтез ДНК – через інтернет [296].

Разом із тим, на думку фахівців, заходи з виявлення і зменшення можливих загроз ЗХБЗ необхідно здійснювати у таких галузях, як науково-дослідні роботи із забезпечення можливостей реагування; розгляд заходів із обмеження чутливих досліджень чи публічного поширення їх результатів; покращання спостереження за хворобами та реагування на них; розробка реєстрів чутливих матеріалів та об'єктів із високими рівнями захисту (рівнями біобезпеки BSL-3 та BSL-4) та заходи з їх більш надійного захисту; покращання та розширення інфраструктури й інших можливостей з реагування на хімічні та біологічні напади; підвищення обізнаності; загальний науково-технічний розвиток; формування та реалізація політики з урахуванням цих чинників [309; 310].

Підсумовуючи, слід зазначити, що з метою зменшення ризиків військово-біологічного характеру для безпеки сучасного світу, необхідно:

- 1) для зменшення загроз, пов'язаних із використанням біологічних агентів, кожна країна окремо та світова спільнота загалом повинні створити дієву систему контролю за об'єктами, де проводяться роботи зі збудниками інфекційних хвороб, наукові пошуки в галузі «синтетичної біології» тощо;

- 2) доцільно розробити та застосовувати єдині стандарти, які регламентують правила передачі біологічного матеріалу чи біотехнологій як у межах однієї країни, так і зовні, де особлива увага

має бути звернена до питання відповідальності сторін, організацій чи осіб за використання наукових досягнень в антигуманних цілях;

3) значна увага має бути спрямована на належний рівень захисту при вивченні та практичному застосуванні технологій та обладнання подвійного використання, а також наукової інформації, отриманої під час проведення досліджень у галузі біології, медицини, біотехнологій тощо;

4) важливим аспектом у гарантуванні біобезпеки залишається запровадження та підтримка міжвідомчого співробітництва, у тому числі між правоохоронними органами та органами охорони здоров'я, а також сприяння розслідуванням керівництва країн, особливо, у разі навмисного використання біологічних речовин;

5) перспективним і необхідним напрямком національного та міжнародного планування в галузі забезпечення готовності до реагування на біологічні загрози може стати мікробіологічна криміналістика.

Система контролю над озброєннями та роззброєнням, зазвичай, розглядають як загрози, що походять від державних програм і заходів із запобігання щодо застосування хімічної та біологічної зброї.

Запропоновано такі напрями удосконалення та модернізації державного управління національною безпекою в умовах військово-біологічних загроз:

– внесення змін до Закону України «Про національну безпеку», Стратегії національної безпеки України, Закону України «Про збройні сили», Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», в частині виокремлення військово-біологічних загроз, які ускладнюють системне державне управління військово-оборонною та біологічно-техногенною сферами;

– запровадження системного моніторингу військово-біологічних загроз в межах національної безпеки, шляхом створення в межах дійсного державного управління військово-розвідувальних та біологічних оперативних підрозділів;

– розробка та запровадження комплексних державних програм із залученням військово-оборонних, правоохоронних органів щодо запобігання військово-біологічним викликам та загрозам.

4.4. Специфікація державного управління інформаційно-комунікативною безпекою

Кризові процеси, які сьогодні спостерігаються в світі та в Україні, пронизують різні рівні політичного та соціально-економічного життя. Найбільше криза вразила гуманітарно-політичну систему. Адже із середини ХХ століття в результаті глибинних геополітичних трансформаційних процесів та стрімкого розвитку науки і техніки інформаційно-комп'ютерні технології докорінним чином змінили гуманітарно-політичні умови існування сучасних систем, засоби їх діяльності та способи безпеки. Новітні комунікативні процеси, завдяки їх пріоритету в усіх видах діяльності, спричинили кардинальні зміни в ціннісно-комунікативних орієнтаціях людей сучасної цивілізації: «Інформація, знання в постіндустріальному суспільстві, форми і темпи їх творення та передачі стають основними чинниками випуску нової продукції, підтримання її конкурентноспроможності та виводу країни на орбіту інноваційного розвитку не лише в економічній, технологічній, а й в соціальній, етнокультурній, духовній та інших соціогуманітарних сферах» [143, с. 158]. Зрозуміло, що характерною стратегічною ознакою сучасної глобалізованої епохи є прискорені темпи генерування нових форм гуманітарно-політичної безпеки та набуття інформацією всеохоплюючого ціннісного характеру. Попри актуальність даної проблеми, вона ґрунтовно не досліджувалася. Окремі аспекти розглядалися у працях Г. Лассвелла, Т. Адорно, П. Лазарсфельда, Р. Мертона, К. Дойча, Н. Лумана, Тоффлера Е., Ковалевського В., Почепцова Г. та ін.

Найчастіше кризові явища ґрунтуються на відповідних соціально-економічних процесах. Подальше розгортання кризи та її системний характер цілком дозволяє їй здійснювати суттєвий вплив на всі інші сфери, зокрема, у сучасних процесах девальвації цінностей. Тому метою дослідження є аналіз кризових геополітичних явищ у сучасній гуманітарно-політичній сфері та узалежнення їх від розвитку комунікативно-інформаційних технологій.

Розпочавшись у фінансово-економічній сфері, кризові явища і процеси достатньо швидко проявилися у політичній, соціальній, духовній, культурній, а в Україні на межі 2013 – 2014 років, в особливо критичній формі, – у гуманітарно-політичній сфері. Тому впевнено можна говорити про системну кризу, в якій опинилася наша країна. Таким чином особливу роль, часто неоднорідну, у даних процесах

відіграє інформаційно-комунікаційно сфера. Це стало можливим завдяки інформаційній революції – зростанню обсягів інформаційного навантаження, цілісності каналів передачі інформації та ускладненню політично-управлінських процесів [86, с. 215-216].

Політична комунікація існувала і раніше, але саме в інформаційну епоху вона набула нового змісту, що пов'язується з розвитком технологій керування та маніпулювання інформаційним впливом, який здійснюється засобами мови, через безпосередні контакти, а також засоби масової інформації та комунікації. Останні складають основу формування сучасних медіакратій, які можуть підсилити або нівелювати демократичні цінності та процедури. Зокрема, К. Дойч визначав комунікацію підґрунтям нації та держави, виводячи їхню залежність від щільності комунікації [86, с. 218].

Зв'язок політичної комунікації з комунікацією масовою проявляється в тому, що засоби масової інформації та комунікації є способами і каналами реалізації гуманітарно-політичних основ життя суспільства. Розкриваючи сутність та динаміку комунікативно-інформаційного процесу в контексті гуманітарно-політичної безпеки, необхідно розрізнити в ньому дві взаємозалежні складові. Одну сторону світових трансформаційних явищ представляє собою всезагальна складова, яка є єдиними геополітичними процесами, що обумовлені гуманітарно-політичними та комунікативно-технологічними перетвореннями в сучасній цивілізації. Друга складова визначається специфічною духовно-культурною основою національної методології життєтворення певного народу та формує його власну парадигму національно-смыслового поля та гуманітарно-політичної культури. Взаємодія зазначених сторін пов'язана з адаптацією суспільно-комунікативних структур цивілізації до духовно-культурної специфіки існування певного етносу або конкретної спільноти. А підґрунтям для їх поєднання є процес динамічного розвитку інформаційно-комунікативних технологій.

Сучасні кризові явища сформулювали потребу на ринку праці у фахівцях з антикризового управління. В свою чергу, працівника комунікативної сфери можна вважати антикризовиком, але за умови, що його діяльність покликана вирішувати спеціальні інформаційні завдання, які пов'язані з протіканням кризи, її висвітленням чи поширенням інформації про подолання їх наслідків. Тим більше, що комунікативний простір зазнав масштабних віртуальних трансформацій, які в свою чергу сприяють умінню та можливості людини конструювати уявні моделі

світу, в тому числі, гуманітарно-політичної моделі поступу людства. Проте значне збільшення кількості людей, які в умовах кризи хочуть працювати в комунікативній сфері говорить також про існування спрощеного погляду на роботу в них, що розширює поле для маніпуляції масовою громадянською свідомістю. Однак, у кризові періоди, важливим контекстним питанням стає управління настроями – аби не допустити паніки та некерованого хаосу в умовах наявної інформації про суттєві ризики.

Завдяки майже миттєвій обробці інформації на електронно-обчислюваних машинах з'являється, так званий, «підсвідомий час» або «симуляція реальності» – мисленнево-уявний інтервал, який не дає жодного шансу людині зафіксувати його відчуттями і певним чином актуалізувати або нейтралізувати. Проте людина отримує віртуальну можливість переробити екзистенціальну обмеженість реальності, ніби-то вийти за кордони часу та смерті, стати немов-би всезнаючою, спробувати досягнути «вічної» безпеки свого життя [111, с. 30]. Тому, можна провести аналогію між ІТ і технологіями віртуальної реальності, що передбачає створення сучасних моделей та напрямків діяльності соціально-політичних інститутів, якими можна довільно маніпулювати. Система віртуальної реальності в умовах цифрової епохи породжує такий образ майбутнього, де такі технології, можливо, змінять свідомість та будуть перенаправляти людські цінності, а разом з ними пріоритетність суспільного буття всієї цивілізації.

Отже, усі процеси діяльності сучасного суспільства відбуваються та супроводжуються інформацією, яка стала центральною ланкою в системі обміну даними між суспільними суб'єктами. Окрім того, що інформація має відповідати реальним запитам дійсності, вона повинна бути зрозумілою, корисною, своєчасною та мати ціннісні орієнтири. Масові потоки інформації та управління ними в поєднанні з вдосконаленням ІТ змінюють розуміння конкурентності у суспільно-політичних сферах, яка вже призвела до незворотніх революційних змін у геополітичному процесі. І неочікуваним наслідком цього процесу є те, що ІТ та комунікаційні технології є одночасно причиною глобальної кризи та ключовим механізмом стабілізації у світовому порядку XXI століття. Таким чином, робиться спроба відійти від стандартного підходу до проблем управління гуманітарно-політичною безпекою.

Засоби комунікації, увиразнюючи модель реальності, в той же час призводять до розширення меж масової культури, а разом з тим, утилітарних цінностей, сприяють наступу авторитарних, спотворених

цінностей на гуманістично-ліберальні цінності та потреби як на індивідуальному рівні, так і загальнодержавному, навіть, цивілізаційному.

Характерною ознакою сучасного етапу науково-технічного прогресу є стрімкий розвиток інформаційних технологій, їх використання як у повсякденному житті, так і в управлінні державою. Інформація та інформаційні технології все більше визначають розвиток суспільства і слугують новими джерелами національної могутності. Становлення інформаційного суспільства радикально змінює геополітичну обстановку в світі, впливає на формування нових сфер життєдіяльності людства, а відтак і національної безпеки. За цих умов формування інформаційного суспільства змінює предмет праці на інформацію і знання. У свою чергу, основою глобалізації стають інтеграція інформаційних систем різних держав до єдиної загальносвітової інформаційної системи, формування єдиного інформаційного простору, створення глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж, інтенсивне впровадження нових інформаційних технологій в усі галузі суспільного життя. За ширмою цих, на поверхні позитивних процесів, стоять далеко на благочинні наміри створення світового уряду, обґрунтування концепції золотого мільярду, радикальне усунення космополітизму, концепція єдиного дому тощо.

Відтак, для усвідомлення розглядуваної проблематики, постає необхідність в окресленні поняття та змісту інформаційної безпеки як певної діяльності, спрямованої на створення достатніх умов для прогресивного розвитку національних інтересів в інформаційній сфері, а у більш широкому плані йдеться про: забезпечення інформаційного суверенітету України; удосконалення державного управління інформаційною сферою, впровадження інноваційних технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, організованою злочинністю, сепаратизмом, тероризмом та іншими формами екстремістської діяльності, зловживанням службовим становищем, іншими явищами, які створюють сприятливі умови або безпосередньо загрожують національній безпеці України; неухильне дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання системи органів державного управління їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері та переслідування журналістів за політичні позиції; відповідальність ЗМІ за розповсюдження заздалегідь недостовірної інформації; інформаційне виховання громадян України; вжиття

комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору, протидії монополізації інформаційної сфери України, встановлення контролю над нею з боку будь-яких недержавних чи транснаціональних корпорацій.

Зазначимо, що розвиток інформаційних технологій є не лише важливою державною функцією, а й обов'язковою умовою забезпечення ефективного використання накопичених суспільством інформаційних ресурсів для створення розвиненого й убезпеченого інформаційного середовища. Цій меті слугує організація функціонування системи інформаційної безпеки, складовими компонентами якої є національні інтереси в інформаційній сфері, загрози цим інтересам, сама інформаційна безпека як інструмент зі створення сприятливих умов для їх реалізації, як у сукупності становлять собою об'єкт управління органами державного управління, система забезпечення інформаційної безпеки, тобто суб'єкт управління, більше того, основні напрями політики національної безпеки в інформаційній сфері, а також внутрішнє та зовнішнє середовище.

Інформаційна безпека забезпечується цілим комплексом заходів зі сторони державного управління, адже це є поняття національної безпеки, яке характеризує певний вид соціальної діяльності, основним змістом якої є створення сприятливих умов для розвитку та реалізації національних інтересів. Відповідно, поняття «інформаційна безпека» різновидом стратегічної діяльності в державі, як ґрунтується на створенні державними і недержавними інституціями сприятливих умов для розвитку і реалізації національних інтересів в інформаційній сфері. Інформаційна безпека є складовим компонентом загальної проблеми інформаційного забезпечення розвитку людини, держави і суспільства в якості симбіотичного організму.

Дискусійним залишається питання: чи є інформаційна безпека складовою національної, чи необхідно, зважаючи на неподільність та цілісність національної безпеки, казати про національну безпеку в інформаційній сфері, відтак розглядати прояви національної безпеки у цій сфері. У ст. 17 Конституції України закріплено, що захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [95, ст. 17]. У Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. йдеться «про основні сфери національної безпеки» [72], серед яких виокремлюється й інформаційна.

У концептуальному плані вважається, що національна безпека становить собою цілісний екзистенціальний феномен, відтак не може бути репрезентована сукупністю корелятивно пов'язаних складових (економічна, інформаційна, політична безпека тощо). Національну безпеку слід аналізувати крізь призму її системних властивостей, отже доцільно казати про національну безпеку в інформаційній сфері, екологічній та ін. Адже із появою інших «складових» національна безпека, як така, не змінить своєї сутності. Водночас, коли йтиметься про прояви національної безпеки у різних сферах життєдіяльності, то поява чи то нових суспільних відносин, чи то сфер життєдіяльності, жодним чином не вплине на зміст національної безпеки, лише змінить її форму, оскільки національна безпека знаходитиме свій прояв в нових сферах. Органічна ж сукупність елементів, що входять до національно-безпекового середовища, поєднані між собою кореляційними зв'язками, утворюють систему національної безпеки.

Геополітичні реалії сучасності свідчать, що процес формування нової моделі світового устрою ще не закінчився і продовжує розвиватися з високим ступенем непередбачуваності. Завершення епохи однополярного світу і вихід на міжнародну арену нових глобальних гравців, загострення конкуренції серед них за сфери впливу, подальше поглиблення розриву між бідними і багатими країнами, протиріччя між країнами з різними цивілізаційними світоглядами, загострення проблем обмеженості світових ресурсів, революційний технологічний прорив провідних країн, нарощування їх військово-економічних потужностей, сучасні війни – все це доводить, що збройна боротьба не втратила ролі інструменту зовнішньої політики. Поява нових воєнних викликів і загроз вимагає від держав пошуку адекватних рішень у забезпеченні оборонної політики.

Таким чином, глобальне входження цивілізації в інформаційний етап її розвитку у соціальному вимірі проявляється у вдосконаленні структури націй і держав. У цьому процесі все більшу роль будуть відігравати інформаційні параметри розвитку. У зв'язку з цим, зростаючої уваги набуває випереджальна динаміка вдосконалення системи соціальних комунікацій, основного інструменту долучення громадян до сучасних інформаційних процесів. Основну роль в окресленні нової соціальної структури цивілізації матимуть стратегічні комунікації, що створюють скелетну систему нових та оновлених інформаційних і, відповідно, соціальних систем сучасного суспільства.

Ефективність функціонування стратегічних комунікацій в умовах посилення глобальних інформаційних впливів визначає загальну стабільність соціальних структур на загальнодержавному і національному рівні, стійкість до негативних для розвитку цих структур зовнішніх інформаційних впливів, сприяє успішній реалізації державної програми інформатизації, залученню суспільно активної частини громадян до широкої участі в загальносуспільних інформаційних процесах постіндустріального суспільства. Враховуючи дані критерії набуває додаткового значення вся система критеріїв ефективності стратегічних комунікацій в Україні. Насамперед, маємо говорити про програмно-технічне забезпечення даної системи. Рівень технічного контролю над системою, ступінь технологічної відповідності міжнародним параметрам інформаційних обмінів в усе більшій мірі в наш час визначає межі національного інформаційного простору [86, с. 216].

Якість функціонування стратегічних інформаційних комунікацій прямо пов'язана із їх впливом на мережу всіх інших комунікацій вже наявних в національному інформаційному просторі і тих, що стрімко створюються під дією розвитку електронних інформаційних технологій. При цьому маються на увазі не лише спеціальні урядові та кризові комунікації, передбачені Доктриною інформаційної безпеки України, а також вся система традиційно існуючих у суспільстві комунікацій та тих, що створюються разом із вдосконаленням соціальної структури суспільства, у зв'язку із розвитком електронних інформаційних технологій. Процес підключення всієї цієї системи інформаційних комунікацій до стратегічних має забезпечувати донесення найважливішої суспільнозначимої інформації всім адресатам комунікацій у мирний час. У період, коли Україна є об'єктом зовнішньої інформаційної агресії, стратегічні комунікації мають забезпечувати також необхідний ресурс потужності для задоволення потреб ефективної відсічі інформаційному агресору в інформації оборонного та контрпропагандистського характеру. Тому якість функціонування стратегічних комунікацій в значній мірі залежить від донесення користувачам змісту скоординованої державної політики, загальнонаціональних духовно-ціннісних орієнтирів, необхідного обсягу інформації для ефективного суспільного розвитку. Важливого значення стратегічні комунікації набувають у зв'язку з проведенням в Україні реформ, пов'язаних із делегуванням частини економічних повноважень у регіони. Активізація інформаційного впливу стратегічних комунікацій на цей процес має сприяти нейтралізації негативних впливів децентралізації. Звичайно, мова при цьому має йти

про забезпечення якісного контенту для їх наповнення, підготовленого офіційними інформаційними структурами. Однак, при вирішенні масштабних завдань загально-суспільної ваги, і, особливо, в умовах інформаційної війни, навіть підготовка якісної інформації з даної системи джерел не може ефективно забезпечити виконання функції інформаційної підтримки державницької діяльності без підтримки громадських структур.

Формування вітчизняних засобів протистояння в інформаційній війні передбачає і масштабні зміни інституційного характеру та правил гри в інформаційній сфері, що позначилось на створенні органами державної влади структур, покликаних відстоювати проукраїнські позиції, шляхом надання об'єктивної інформації про події в Україні, протидії негативним інформаційним впливам на українських громадян і дискредитації міжнародного іміджу держави. До таких, зокрема, можна віднести: Об'єднаний інформаційно-аналітичний центр «Єдина Країна», Інформаційно-аналітичний центр Ради національної безпеки і оборони України, Український кризовий медіа-центр та ін. У ТОП-10 організацій, які є найефективнішими в інформвійні з РФ, увійшли також громадські організації: центр «Миротворець», «Стоп Фейк», «Інформнапалм», «Інформаційний спротив», НАЦ «Українські студії стратегічних досліджень», ГО «Вільні Люди», Міжнародний інформаційний консорціум «Бастіон», Український інститут майбутнього та Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. У кожній організації різні методи протидії: створення інформаційних ресурсів, масові заходи, проведення інформаційних кампаній, тренінгів та ін. [86, с. 217].

Інформаційні війни, загалом, є не віртуальною, а цілком реальною загрозою не тільки для України, але й для глобальної цивілізаційної стабільності. Тому глобальний рівень трансформації безпекового простору – це найважливіший аспект геополітичної кризи у світі в ХХІ столітті. Західними і національними експертами розглядаються два основні виміри спектру воєнних загроз: воєнно-політичний – пов'язаний зі змінами в геополітичній розстановці сил; суто військовий – пов'язаний зі зміною характеру воєнних конфліктів в умовах сучасності. При цьому аналізуються два рівні – глобальний і регіональний. Воєнно-політичний вимір показує, що потенціал конфліктності у світі не знижується. На його зростання впливають етнічні, релігійні, соціальні, цивілізаційні та ідеологічні чинники. Певними викликами стають і глобальні проблеми людства, такі, як боротьба за ресурси, кліматичні зміни, активізація міграційних процесів тощо. Особливу роль у зростанні небезпеки у світі відіграє поширення

тероризму на транснаціональний рівень. Сучасні концепції національної безпеки визначають тероризм як загальну загрозу – «глобальний тероризм», оскільки він може вразити навіть наймогутнішу країну з будь-якої частини земної кулі. Відповіддю на нові виклики і загрози для країн світу стає зміцнення власного сектору безпеки, членство в системі колективної безпеки, тісна міжнародна співпраця. Аналіз другого виміру – військового – показує, що широкомасштабне використання інноваційних технологій стало основою створення якісно нового покоління засобів збройної боротьби, зміни форм та способів ведення військових операцій. Виклики для воєнної безпеки країн визначаються відповідністю національних збройних сил особливостям сучасних воєнних конфліктів, серед яких: зростання ролі стратегічного неядерного стримування і дистанційних бойових дій; скорочення часових параметрів підготовки та проведення операцій; розширення простору і масштабів збройної боротьби. Регіональний вимір безпеки на європейському просторі У воєнно-політичному вимірі загальний стан європейської безпеки і безпеки України визначається відносинами в трикутнику ЄС – США – Росія і впливом такої міжнародної інституції, як НАТО. У цьому форматі існуючі міжнародні інституції ОБСЄ й ООН поступово втрачають свій вплив. Організація договору колективної безпеки (ОДКБ) є більшою мірою формальною міжнародною інституцією і не сприймається європейською спільнотою як інструмент загальноєвропейської безпеки. Тому для ЄС поки що єдиним інструментом гарантування воєнної безпеки залишається НАТО, особливо, в контексті агресивної міжнародної політики Росії.

Одним з механізмів розв'язання цього питання є обмеження доступу до інформації або її викривлення, спотворення у процесі «інформаційної війни», яка стала «моторошною» реальністю в сучасних геополітичних стосунках «Україна – Росія». А це є неприпустимим у цивілізованих демократичних суспільствах, які прагнуть до демократичних цінностей. Хоча процеси глобалізації інформаційних ресурсів змінили вектори впливу на дану систему:

- 1) Почали з'являтися в національному інформаційному просторі держави невідконтрольні їй інформаційні потоки як внутрішнього, так іноземного походження. Зокрема, пересічні громадяни можуть розміщувати в Інтернеті інформаційні матеріали в обхід традиційних методів контролю.
- 2) Влади країн з більш потужним інформаційним потенціалом отримали можливість розширити свій вплив за рахунок населення інших держав. І варто тут наголосити, що подібне розширення аудиторії може бути, як

довільним – за рахунок доступу до супутникової мережі передачі інформації, так і цілеспрямованим, коли влада однієї держави здійснює заздалегідь розроблений, чітко спрямований інформаційний тиск на населення іншої держави, а це вже стає справжньою цинічною «інформаційною війною» [111, с. 170].

Початковим етапом інформаційної складової гібридної війни Російської федерації проти України можна вважати 2007-2008 рр., коли РФ активно закріплювала в українському інформаційному просторі теми і меседжі, що мали підготувати цільову аудиторію до подальшої збройної агресії, стимулювати перехід на сторону супротивника під час активної фази протиборства. Активна фаза інформаційної війни розпочалась восени 2013 року напередодні Вільнюського саміту, де планувалося підписання Угоди про асоціацію Україна-ЄС.

Слід зазначити, що донедавна Україна була абсолютно незахищеною від російської медіа-агресії:

- Росія мала абсолютну перевагу в інформаційному просторі України і в системі електронних та друкованих ЗМІ і в книжковому видавництві;

- критичним фактором була наявність «п'ятої колонії» в системі українських ЗМІ, в органах влади, громадських об'єднаннях і політичних партіях;

- в інформаційній експансії РФ активно використовувала проросійські настрої значної частини населення східних регіонів України;

- сприятливими умовами для медіа-агресії є відсутність мовних бар'єрів, ментальна схожість громадян обох країн, спільне історичне минуле, певна близькість національних культур, величезна система родинних контактів тощо [25, с. 14].

Тому, вкрай важливим, на протигагу російській інформаційній агресії, стало схвалення в Україні Доктрини інформаційної безпеки, створення Міністерства інформаційної політики, початок діяльності Мультимедійної платформи іномовлення України, у 2015-2016 рр. введення українською стороною пакетних санкцій проти російських ЗМІ, журналістів, діячів культури, видавництв тощо, призупинення українським урядом дії міждержавної угоди з РФ про співробітництво у сфері телебачення і радіомовлення, заборона протягом 2014-2016 рр. Національною радою з телерадіомовлення ретрансляції 78 російських телеканалів, відмова Державним агентством України з питань кіно у прокаті й трансляції понад 500 російських фільмів і серіалів [25, с. 13].

Зрозуміло, що ЗМІ – це найбільш потужний інструмент комунікацій, а сутність його залежить від наявного в конкретній країні політичного режиму. У сучасній Україні медіа є гетерогенні, неоднорідні і використовують різні моделі взаємодії з політичним світом. Медіасфера України в цілому не залежить від світових тенденцій, оскільки тісно пов'язана з бізнесовими проектами в інших сферах, не маючи самостійного значення. А ЗМІ, які фінансуються із державних коштів чи місцевих бюджетів, здатні виконувати політичні завдання регіональних еліт, оскільки повністю від них залежать, потрапляючи у сферу їхнього впливу після чергових виборів чи призначень [25, с. 14-15].

Найкращою моделлю є, коли інформаційне суспільство, формування якого співпало із розвитком державних інститутів в нашому суспільстві, сприяє розвитку особистості – громадянина, який може використовувати «прості та надійні інструменти впливу на владу і захисту своїх індивідуальних інтересів» [25, с. 15]. Сталося навпаки – українська медіакратія стала допоміжним інструментом розвитку вітчизняної олігархії, в руках яких медіа як бізнес-проекти, доволі ефективно поєдналися з функціями інформаційно-політичного впливу та формування громадянської думки. Ця невідповідність у здійсненні ЗМІ їхніх прямих функцій та цензурно-корупційні механізми в обробці та подачі інформації, стали однією з вагомих причин до публічного протесту українців на «Євромайдані» у 2013-2014 рр.

Більшість проблем розвитку медіасфери в Україні наразі викликані інформаційною війною у медіапросторі. У якості протидії інформаційній агресії рішення органів влади, перш за все, були і продовжують бути зведені до обмеження доступу до небезпечного або небажаного контенту. Проте, такі дії не можуть являти собою довгострокову стратегію. Необхідна системна робота з населенням з метою виховання підготовленого споживача інформаційного контенту. Найбільш складним, проте достатньо ефективним методом протидії інформаційній війні є підвищення аналітичних здібностей суспільства, на-вчання методам критичного аналізу повідомлень, убезпечення від інформаційних диверсій [86, с. 218].

На думку експертів, для України застосування контрпропаганди не є доцільним, оскільки реактивна позиція є помилковою: бути завжди позаду, когось наздоганяти, викривати фейки замість творення власного наративу та власної історії. Українське суспільство перебуває між двома формами тиску на масову свідомість. З одного боку, багатьма політичними силами експлуатуються рецидиви тоталітарної спадщини. З

другого – новітні технології уможливають набагато більш ефективніші форми ідеологічних впливів. Ідеологія (від гр. *idea* – поняття + *logos* – слово) нерозривно пов’язана з політикою і грає виключно важливу роль в політичному житті суспільства. Вона сформувалася як інструмент вираження і захисту інтересів різних соціальних груп і класів. Основне призначення ідеології – висловлювати в узагальненій формі ідейно-ціннісні основи суспільного устрою, давати відповідні орієнтири соціально-політичній поведінці та діям. Одна з важливих завдань ідеологічної боротьби – впровадити в свідомість людей ідею спільності інтересів всіх класів і соціальних груп даного суспільства. У такому разі протидія у інформаційних протистояннях не потребуватиме значних зусиль з розвінчування фейків та пропагандистських кліше, тим більше, що аудиторії, які сприймають ці фейкові або перекручені інформаційні послання, та такі, що відвідують інформаційні ресурси, присвячені спростуванню цих послань, практично не перетинаються в інформаційному просторі.

Задовольнити вимоги, що їх висувають експерти та громадяни до інформаційної протидії держави, з урахуванням ідеологічної складової, є можливим через застосування стратегічних комунікацій. У найбільш широкому розумінні стратегічні комунікації є процесом інтеграції досліджень сприйняття аудиторії та зацікавлених сторін (стейкхолдерів) і врахування отриманих результатів під час планування й реалізації політики та вжиття окремих заходів. Стратегічні комунікації по суті означають обмін (тобто під час спілкування) смислами / ідеями на підтримку національних цілей (тобто стратегічно) [86, с. 219].

Термін «стратегічні комунікації» вперше було введено Вінце Вітто (Vince Vitto) – головою Цільової групи з поширення керованої інформації Ради з оборонної науки, Пентагон, США у 2001 році. У військово-політичному лексиконі Європи він почав використовуватися у 2006 р. Відтоді «стратегічні комунікації» як поняття й відповідна діяльність стали складником доктрини, структур і операцій НАТО. Стверджується, що США і НАТО свідомо обрали це досить розпливчате поняття через його нейтральність і місткість, адже такі поняття, як «інформаційний вплив» і «психологічні операції» надмірно асоціюються з маніпулюванням, дезінформацією та експлуатацією [86, с. 220].

Спираючись на вищесказане, особливої ваги у розумінні змісту та сутності нормативно-правового регулювання інформаційної безпеки набуває Доктрина інформаційної безпеки України. Зрештою, сама Доктрина інформаційної безпеки України дає відповідь стосовно

вирішення проблеми належності правової системної спільності, якою є право інформаційної безпеки, щодо системи національної безпеки. Проте такий висновок не знімає жодним чином питання щодо внутрішніх зв'язків права інформаційної безпеки з інформаційним правом. Слушними є зауваження О.Г.Яреми та С.С.Єсімова про те, що в основі формування структурного утворення в системі права, спрямованого на забезпечення правового захисту інтересів суб'єктів інформаційної сфери, об'єктивні чинники, зокрема, відокремлення предмета правового регулювання – відносин, пов'язаних із забезпеченням захищеності найбільш значущих інтересів особистості, суспільства та держави в інформаційній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз, які є різновидом інформаційних правовідносин, що виникають у процесі діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки [23, с. 19].

Тому й метою правового регулювання інформаційною безпекою є – створення таких правових умов, за яких стан захищеності систем обробки і зберігання даних, конфіденційність, доступність і цілісність інформації стають досяжними, тобто забезпечуються. По-іншому – інформаційна безпека і є метою права інформаційної безпеки, що суттєво впливає на визначеність цієї правової спільності у системі права. Водночас, національна безпека не уявляється без забезпечення інформаційної безпеки, а тому у більш широкому розумінні право інформаційної безпеки є складовою права національної безпеки України [23, с. 20-21]. Право інформаційної безпеки має складну структуру, яка містить інститути права безпеки інформаційних технологій, безпеки інформаційних систем тощо.

Можливим є виокремлення певної системної групи норм права, які регулюють суспільні відносини щодо управління інформаційною безпекою держави, та відображають їхню належність до права інформаційної безпеки. Висловлене бачення сутності та змісту права інформаційної безпеки дозволяє більш системно і послідовно здійснювати правовий вплив на соціальні комунікації у галузі інформаційної безпеки, що позитивно має позначатися на ефективності реалізації інформаційної політики держави, Доктрини інформаційної безпеки України.

Підсумовуючи, слід зазначити, що можливості, які надаються комунікаціями для подолання кризи достатньо широкі, але їхнє інструментальне використання обмежується позицією влади та власників ЗМІ в медіа-просторі. Адже «комунікація – це інформаційна діяльність у нечіткому інформаційному середовищі. Отже, реальність не одна, а їх

багато, – оскільки більшу частину інформації людина отримує з інформаційного середовища, що й змінює дійсність. Адже досить часто людське суспільство вирішує ті чи інші проблеми, змінюючи інформаційне середовище, що в свою чергу призводить до змін в середовищі реальному» [147, с. 160]. Саме це може стати основним підґрунтям антикризової інформаційної стратегії, яка б розширила поле вибору інформації для всіх зацікавлених осіб – від держави, представників бізнесової еліти до громади. Тому «новітня» влада, яку виборює народ України, зобов'язана відкорегувати політичні комунікаційні позиції, які б ґрунтувалися на поширенні оптимальної, консолідувочої ідеології для всіх політичних, соціальних, національних і, особливо, регіональних груп.

В науковій літературі виділяють комунікацію в широкому і вузькому сенсі цього слова. У широкому сенсі комунікація являє собою одну з основ людської життєдіяльності і різноманітні форми мовленнєво-мовної діяльності, що не обов'язково передбачають наявність змістовно-смыслового плану. У вузькому сенсі, комунікація - це інформаційний обмін в організованих системах, однією з яких є і держава.

Широко прийнятим є підхід, відповідно до якого комунікаційна діяльність - це діяльність по передачі інформації від джерела (комунікатора) до одержувача (реципієнта) за допомогою певного каналу. Між комунікатором і реципієнтом може здійснюватися «зворотній зв'язок», тобто процес за допомогою якого комунікатор отримує інформацію про те, якою мірою і якої якості реципієнт отримав інформацію [147, с. 159].

В державному управлінні під комунікацією мається на увазі діяльність, що допомагає за допомогою різноманітних технологій та засобів передати інформацію від найвищих органів влади до пересічних громадян і навпаки, тобто зворотній зв'язок. Державні органи та інститути вступають в комунікацію для того, щоб інформувати, впливати, переконувати суб'єкт комунікації або з метою описання поточної обстановки. Вихідною причиною, по якій люди потребують комунікації, служать потреби людини або групи людей.

1. Процес «державної комунікації» складається з елементів, що є типовими для будь-якого комунікативного акту: комунікатор (органи державного управління різних гілок і рівнів влади); саме повідомлення (офіційна і неофіційна інформація, усна або письмова, вербальна і невербальна); одержувач (суспільство в цілому, різні інститути громадянського суспільства, індивідуальний реципієнт); канали

поширення інформації (міжособистісні, інституційні та масові); канали зворотного зв'язку (прохання, звернення громадян, різні форми політичної участі тощо); процес кодування-декодування інформації (підготовка інформаційних повідомлень, їх адекватна інтерпретація аудиторією тощо); різного роду перешкоди (технічні, семантичні, психологічні). У даному процесі можна виділити різні види (залежно від гілки влади: законодавча, судова, виконавча), рівні (федеральна, регіональна, місцева), спрямованості (вертикальна, горизонтальна) комунікації, кожен з яких має не тільки особливу специфіку функціонування, а й набір використовуваних технологій і прийомів взаємодії [146, с. 53].

Як зазначає Г.Почепцов, комунікація може бути ієрархічною (з пріоритетом прямого зв'язку) та демократичною (з пріоритетом зворотнього зв'язку). Для ієрархічної схеми важливим є наказ, для демократичної - переконання. Для ієрархічної схеми найбільш важлива чистота каналу зв'язку, оскільки повідомлення, якщо досягне одержувача, завжди буде виконано. В демократичній схемі все відбувається по-іншому, тепер одержувач має право вибору: виконувати чи ні повідомлення яке надійшло. Це пов'язано зі ще однією відмінністю: в рамках ієрархічної комунікації перед завжди союз «керівник - підлеглий», у підлеглого немає іншого вибору окрім слухняності. У демократичній схемі ми маємо справу з вільною людиною. Пост-радянські країни, володіючи хорошим досвідом ієрархічної комунікації, не мають достатнього досвіду роботи з вільною людиною. Влада спілкується в режимі монологу, в той час як суспільство вимагає діалогу [147, с. 261]. Вчені погоджуються, що сьогодні ми є свідками двох паралельних монологів – влади і громадян, автономне існування яких віддаляє перспективу їх діалогу.

На думку О.Кучабського та С.Погорелого, можна говорити про чотири основні моделі діалогу між владою і громадянами:

1) Перша модель передбачає використання владою традиційної стратегії взаємодії з громадянами «інформування згори – вниз». Вона ґрунтується на наданні останнім мінімуму інформації про перебіг процесу ухвалення політичних рішень та повністю заперечує їх суб'єктність в процесі формування політичного порядку денного. Фактично цей тип діалогу є монологом влади, який претендує винятково на схвальну оцінку з боку громадян.

2) Друга модель діалогу – «взаємодія, обмежена згори» – є стратегією обмеженого діалогу, коли влада формально вступає у

соціальну взаємодію з суспільством й навіть погоджується приймати пропозиції від громадян, проте не реагує на них, а ухвалює рішення виключно на власний розсуд.

3) Третя модель – «взаємодія без зворотного зв'язку» – передбачає відкриту взаємодію між владою і громадянами, проте остаточний вибір пріоритетів залишається за владою, оскільки вона обирає стратегію взаємодії з громадянами за принципом «так,.. однак...».

4) Четверта модель – «партнерського діалогу» – відповідає всім принципам функціонування демократії участі, оскільки формується на паритетній основі рівності прав, спільного володіння інформацією, коли пересічні громадяни є разом з владою суб'єктами політичного процесу, а їх пропозиції мають таку ж вагу, як і пропозиції влади.

Як бачимо, механізми публічного примусу, односторонніх управлінських дій та політичного маніпулювання мають бути відкинута, а державне управління має базуватися на принципах довіри та партнерства з інститутами громадянського суспільства [140, с. 13].

Розвиток інформаційного суспільства та невпинне поширення інформаційно-комунікаційних технологій спонукає владу та громадян до нового типу спілкування – електронного. Не зважаючи на широке поширення терміна «інформаційне суспільство», учені й фахівці ще не прийшли до єдиного розуміння його основного змісту. Інформаційне суспільство – стан розвитку суспільних і, насамперед, виробничих відносин, при якому основна частина валового продукту виробляється не за рахунок матеріального виробництва, а на основі створення й продажу наукомістких технологій, інформаційних продуктів, тобто результатів інтелектуальної праці громадян. Українська дослідниця Н. Грицяк визначає інформаційне суспільство як таке, у якому основним предметом праці більшої частини людей є інформація й знання, а знаряддям праці – інформаційні технології. Відповідно, економіка такого суспільства орієнтована на виробництво насамперед продуктів інформаційної й інтелектуальної діяльності, пов'язаних з виробленням нової інформації й нових знань, перетворенням їх до виду, зручному для споживання іншими людьми, і продажем цих продуктів [174, с. 254-256].

У формуванні державної політики розвитку інформаційного суспільства України виділяють два етапи:

-першим етап (1998 – 2006 рр.) пов'язують з прийняттям законів України «Про Національну програму інформатизації», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», низку актів Уряду, які започаткували формування нормативно-

правової бази інформатизації. В той же час окремої державної політики з впровадження електронного урядування не було, точніше була невдала спроба її формування в рамках програми «Електронна Україна». В державних органах влади для реалізації завдань інформатизації було сформовано структурні підрозділи, які не передбачали типової структури та функцій. Координація діяльності органів державної влади була недостатньо ефективною, і, як наслідок, відомчі інформаційні системи розроблялися без урахування загальних вимог до взаємодії, формати та стандарти даних не узгоджувалися, інформаційні ресурси органів державної влади формувалися хаотично та не обліковувалися. На цьому етапі планувалося розробка національних стандартів в сфері інформатизації, створення національних геоінформаційних та пошукових систем, потужних інформаційних ресурсів, створення системи захисту інформації, розбудова індустрії програмного забезпечення;

- другий етап (2007 – 2020 рр.) пов'язують з прийняттям законів України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», а також сукупність інших нормативно-правових актів, спрямованих на конкретизацію та деталізацію вищевказаних законів. На даному етапі також утворено Держкомінформатизації (тепер – Державне агенство з питань електронного урядування), як центральний орган виконавчої влади (ЦОВВ), якому делеговано повноваження координації діяльності інших ЦОВВ з реалізації завдань побудови інформаційного суспільства та впровадження електронного урядування [174, с. 259].

В Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні», затверджених Постановою Верховної Ради України від 3 липня 2014 р. № 1565-VII відмічається, що доходи сфери телекомунікації за 2013 р. в Україні склали 52,5 млрд. грн., доля інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) складає 4,8% ВВП країни. Майже 3% від всього зайнятого у сфері послуг населення працює в сфері ІКТ, за експертними даними за 6 років кількість користувачів Інтернет збільшилася в 3 рази та становить 51% дорослого населення країни, 37,5% домогосподарств мають ширококутний доступ до Інтернет; частка підключених до мережі Інтернет підприємств сягнула 95% [174, с. 258].

Інтернет-аудиторія сьогодні розвивається надзвичайно динамічно. Це не лише майбутнє, але й теперішнє комунікацій. Інтернет-аудиторія – це найбільш активні, суспільно впливові особи громади.

Інтернет став фактором формування глобального інформаційного простору, адже навіть у віддалених населених пунктах, де небагато осіб користується мережею інтернет, інформація щодо актуальних тем життя країни, міста надходить опосередковано (через онуків, дітей, родичів). Якщо звернутися до статистики, зазначимо, що в Україні сьогодні здійснюють діяльність 25 обласних та біля 480 районних державних адміністрацій (дані – з урахуванням АР Крим, Донецької та Луганської областей). Практично кожна з них має свій Інтернет-портал або сторінку, де надається інформація про діяльність органу влади, довідкова інформація посилає на державні інформаційні ресурси, насамперед, Урядовий портал та портали Президента й Верховної Ради України. Основний зміст цих ресурсів регламентується законодавством України.

Інтернет, комунікація на електронних ресурсах – це новий тренд, і працівники прес-служб та відділів зв'язків з громадськістю розуміють, що він вже зараз є важливим (а надалі ця тенденція зростатиме) інструментом інформаційної політики органу влади. Адже електронне урядування є одним з інструментів розвитку інформаційного суспільства, впровадження якого сприятиме створенню умов для відкритого і прозорого державного управління. В Концепції розвитку електронного урядування в Україні останнє визначається як форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [96].

На думку О.В. Кравцова та С.О. Кіян, дослівний переклад з англійської «e-government» на українську мову не зовсім точно передає суть терміна, це набагато ширше поняття, ніж просто «електронне управління державою», тобто використання в органах державного управління сучасних інформаційних технологій. Воно охоплює не тільки мережну інфраструктуру виконавчої влади, а й усю інфраструктуру органів влади.

Дослідники вважають, що також можна вживати терміни «електронна держава», «електронний державний апарат», «електронна інфраструктура держави», «держава інформаційного суспільства» або ж «електронний уряд», що так само стосуватимуться державної мережної інформаційної інфраструктури як інформаційно-комунікаційної системи, що забезпечує оптимальне з погляду суспільства функціонування всіх гілок і рівнів державної влади [67, с. 191].

Впровадження електронного урядування передбачає створення якісно нових форм організації діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, максимально спрощує їх взаємодію з громадянами та суб'єктами господарювання шляхом надання доступу до державних інформаційних ресурсів, можливості отримувати електронні адміністративні послуги всім категоріям громадян (пенсіонерам, робітникам, бізнесменам, державним службовцям тощо) електронними засобами, інформування тими ж засобами громадян про роботу державних органів, звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням Інтернету.

Електронне урядування складається з трьох основних напрямків взаємодії:

- G2G (government to government) - «уряд - урядові»;
- G2B (government to business) - «уряд - бізнесу»;
- G2C (government to citizens) - «уряд - громадянам».

і включає в себе численні прикладні елементи:

- свободу доступу громадян до державної інформації,
- переведення державних органів на безпаперове діловодство,
- встановлення для всіх державних органів показників ефективності роботи на рік і регулярний їх контроль,
- введення пластикових карт для ідентифікації,
- перенесення до мережі більшості стандартних трансакцій між державою та громадянами чи організаціями тощо [66, с. 132].

Більше того, концепція електронного уряду сьогодні вже не є просто інформуванням та оприлюдненням рішень на урядових веб-сторінках чи можливістю завантажувати з них офіційні бланки й форми - цього вкрай замало. Сучасне публічне он-лайн-адміністрування – це, насамперед, надання через інтернет послуг і відповідно мінімізація потреби громадян та бізнесу безпосередньо звертатися до урядових офісів, це постійний он-лайн діалог, що дозволяє максимально ефективно та швидко вирішувати проблеми. До цього слід додати також інтернет-дебати, чат-конференції, коментування відвідувачами урядових порталів поточних рішень тощо.

Провідне місце в системі електронного урядування посідає електронна демократія як суттєвий елемент долучення громадянського суспільства до управління державою. Як зазначає А.І. Лопушинський, ще донедавна терміни «електронна демократія», «кібердемократія», «віртуальна демократія», «цифрова демократія» сприймалися в науковому середовищі досить скептично та визнавалися швидше

публіцистичними, ніж науковими. Проте вже через кілька років феномен електронної демократії став предметом досліджень серйозних науковців. Більш використовуваним став термін електронна демократія, оскільки саме визначення «електронний» умовно позначає нові інформаційно-комунікативні канали зв'язку державних органів і громадян [114].

У вітчизняному законодавстві поняття електронної демократії (далі - «е-демократії») як один із пріоритетних напрямків державної політики визначено розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства» від 15.05.2013 № 386. Стратегія розглядає поняття е-демократії як форму суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій [156].

Як зазначає Н.В. Грицьк, е-демократія – принципово важливе досягнення е-урядування, це інструмент, що оптимізує стосунки між владою і громадянами. Саме феномен е-демократії дозволяє суб'єктам держави (уряду, органам місцевого самоврядування, бізнесу, громадянам) регулювати перелік, наповненість, способи отримання електронних послуг. На думку дослідниці, е-демократія – це не стільки і не скільки забезпечення доступу громадян до управління, а й контроль (насамперед у режимі on-line) над діями уряду. Таким чином, електронна демократія – явище більш масштабне, ніж е-урядування. Але передумови для її формування створює саме впровадження останнього, оскільки дає поштовх громадянам і компаніям для використання можливостей ІТ на державному рівні [54, с. 18].

На веб-сайті Державного агентства з питань електронного урядування України говориться, що е-демократія дозволяє: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на національному, регіональному та місцевому рівнях публічного життя; покращити прозорість демократичного процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; покращити чутливість/ зворотну реакцію органів влади на звернення громадян; сприяти публічним дебатам [60].

Рекомендація Ради Європи щодо електронної демократії (Recommendation CM/Rec (2009), що є першим міжнародно-правовим документом для встановлення стандартів у цій галузі визначає наступні принципи е-демократії:

- основне завдання електронної підтримки демократії – це посилення демократії, демократичних інститутів та процесів, поширення демократичних цінностей.

- е-демократія повинна бути сумісна та пов'язана із традиційними процесами демократії. Кожен процес демократії (електронний чи традиційний) відіграє свою роль і не може застосовуватись як універсальний.

- е-демократія спирається на демократичні, гуманістичні, соціальні, етичні та культурні цінності суспільства, в якому вона запроваджується.

- е-демократія тісно пов'язана із «добрим урядуванням», тобто здійснення влади у електронній формі повинно спиратись на принципи результативності, ефективності, участі, прозорості та підзвітності. Цілі е-демократії також подібні до цілей «доброго врядування», серед яких: прозорість та підзвітність, включення, доступність та участь, сталий розвиток, довіра до демократії, демократичних інститутів, демократичних процесів, соціальна згуртованість.

- е-демократія повинна підтримувати та впроваджувати фундаментальні права та свободи людини, включаючи свободу доступу до інформації.

- всі заінтересовані сторони е-демократії повинні включатись у демократичні процеси та отримувати вигоди від такої участі.

- е-демократія стосується багатьох різноманітних груп стейкхолдерів (заінтересованих сторін) і потребує їх співпраці. У формування та впровадження е-демократії повинні включатись не тільки органи публічної влади, але й громадяни, інститути громадянського суспільства, політики та політичні інституції, медіа та бізнес-спільнота.

- е-демократія пов'язана із певним типом демократії і може впроваджуватись в системах різного рівня складності, рівня розвитку демократії, різних типів демократії.

- засобами сучасних ІКТ е-демократія допомагає привабити молодь до участі в прийнятті рішень та до демократичних процесів і інститутів.

- публічна влада виграє від дискусій та ініціатив, які стосуються е-демократії та розвиваються у середовищі громадянського суспільства.

- е-демократія відкриває можливості участі у політиці вразливих категорій громадян, які не мають можливості впливу на публічні рішення, і голос яких як правило ігнорується.

- медіа відіграють вирішальну роль в е-демократії і спроможні створити форум для публічних дебатів, де громадяни можуть заявити про свої інтереси. Новітні медіа та провайдери е-послуг спроможні покращити доступ громадян до інформації та сформувати кращу базу для їх участі у демократичних процесах.

- е-демократія є інтегральною частиною інформаційного суспільства, яка постачає інноваційні інструменти участі громадян у публічному житті та політичних процесах [303].

Крім того, в Рекомендаціях Ради Європи визначено перелік інструментів е-демократії, куди входять: е-політичні компанії; е-управління стосунками із громадянами; е-скарги; е-консультації; е-консульство/посольство; веб-трансляції та е-демократія; е-дискусії; е-ініціативи; е-журналістика; ігри та е-демократія; е-правосуддя; е-законотворення; е-омбудсмен; е-партія та е-менеджмент внутрішньопартійного життя; е-петиція; е-опитування; е-політик; е-парламент; е-просторове планування; е-голосування; взаємодія з громадянами на локальному рівні; інструменти інформаційного менеджменту; е-навколишнє середовище; е-участь у бюджетному процесі; єдиний урядовий портал; е-демократія соціальних мереж; навігатор виборів [303].

Зазначені інструменти рекомендується впроваджувати у форматі проєктів, тривалість яких не велика – від одного дня (е-демократія соціальних мереж) до одного року.

Згідно з С. Г. Соловйовим та Н. В. Грицяк, інструментарій, застосований в умовах е-демократії, передбачає певний набір, кожен елемент якого відповідає за ключову позицію, яких, на думку дослідників три. Так, для підвищення прозорості використовується е-доступ, підвищення участі – е-консультації, е-петиції та е-голосування, підвищення обговорення – е-форуми [54, с. 13-14].

В Україні зараз широкого поширення набувають саме е-петиції, які, за визначенням Д. Шимківа є «інструментом донесення успішно значущих питань до лідерів країни, політиків і високопосадовців загальнодержавного та місцевого рівнів, парламентарів». Петиція, на його думку, започатковує діалог для вирішення поставлених та підтриманих суспільством питань. Це не інструкція до виконання, це не однозначно «так» або «ні» – це початок демократичного обговорення для пошуку рішення [203].

В Рекомендаціях Ради Європи окрім «проектних» інструментів визначені також політики, що повинні здійснюватись на постійній основі. Серед них:

1. Політика подолання цифрової безграмотності та цифрової нерівності, посилення спроможності всіх громадян брати участь в е-демократії. Повноваження в цій сфері визначаються переважно для урядових органів та неурядових організацій. Завдання політики визначається як досягнення інклюзії е-демократії. Політика виконує функцію підтримки участі громадян та політичного діалогу. Фінансування здійснюється за рахунок урядового бюджету.

2. Політика е-стимулів. Уряд надає громадянам фінансові, політичні на інші винагороди/заохочення для участі у е-демократії. Ініціювати політику можуть урядові інституції, неурядові організації, ініціативні групи, які реалізують проекти е-демократії. Рекомендується державно-приватне партнерство. Завдання – ініціювати та збільшувати участь в е-демократії. Фінансується ініціатором політики.

3. Політика е-інклюзії. Передбачається активність уряду та неурядових організацій щодо гарантій участі у е-демократії вразливих груп, які потребують додаткової підтримки – особи похилого віку, етнічні та інші меншини, громадяни з особливими потребами. Ініціатор політики – уряд, неурядові організації, групи інтересів. Фінансування політики здійснюється за рахунок державного бюджету, донорської підтримки, благодійництва. Політика повинна орієнтуватись на попередження наступних проблем демократичного розвитку: низька участь вразливих груп у політиці, брак участі громадян у нормотворчому процесі, низький інтерес молодих громадян до політичних справ, обмежений доступ вразливих груп до сучасних інструментів ІКТ.

4. Політика е-підготовки/навчання. Ініціюється урядом, політичними партіями та іншими акторами політик. Основна мета – підготовка обраних політиків, чиновників до активного використання методів е-демократії. Завдання політики – сформувати мережу експертів та фахівців, які зможуть проводити навчання, розвиток компетенції в е-демократії медіа. Базові заходи можуть бути здійснені за декілька тижнів із подальшим тривалим впровадженням. Фінансування здійснюється ініціатором та за рахунок коштів державного бюджету. Політика орієнтується на вирішення наступних проблем: брак демократичних процесів у внутрішньопартійному житті, брак інтеграції та представництва меншин, брак зрозумілої та доступної інформації, необхідної для демократичного процесу.

5. Політика урядової взаємодії із громадянами (G2C / C2C). Уряд налагоджує взаємодію із електронними громадськими ініціативами, передусім щодо залучення їх до нормотворчого процесу та адміністративної та фінансової підтримки політичних ініціатив громадськості. Уряд та громадськість є ініціаторами політики. Завдання – підтримка та запровадження ініціатив громадськості, розширення громадської участі у цих ініціативах. Політика ініціюється протягом декількох місяців і передбачає формування системи моніторингу громадських ініціатив. Фінансування за рахунок державного бюджету. Політика орієнтується на вирішення наступних проблем демократії: низька участь громадян у політичному процесі, брак включення та уповноваження громадян, недовіра з боку громадян через невиконання політичних та передвиборчих обіцянок.

6. Політика подолання е-перешкод та бар'єрів. Політика передбачає своєчасне виявлення та подолання перешкод доступу та використання інструментів е-демократії, особливо цифрової нерівності та безграмотності. Основне завдання – посилення спроможності громадян до участі у е-демократії. Повноваження визначаються переважно для урядових інституцій із можливим державно-приватним партнерством. Фінансування здійснюється переважно за кошти державного бюджету.

7. Політика регулювання е-демократії. Основна мета – розбудова цілісної системи регулювання е-демократії, орієнтованої на сприяння громадянам у використанні е-демократії, захист їх прав та інтересів. Основне завдання – підтримка та впровадження проєктів е-демократії. Час впровадження – максимум 3 місяці. На здійснення політики уповноважується і уряд, і недержавний сектор. Фінансується в рамках бюджету ініціатора. Ця політика передбачає розробку детальних методичних рекомендацій, які дозволять ініціаторам проєктів е-демократії уникнути ризиків впровадження, надання їм необхідних адміністративних та законних повноважень [203].

Е-демократія може бути запроваджена будь-якою зацікавленою стороною (стейкхолдером). Ініціатива може виходити як «зверху вниз» - від органу влади на всіх рівнях державного управління, так і «знизу-вверх» - як ініціатива громадян, при чому кожен із підходів має свої переваги в залежності від особливостей політичної системи. В кожній категорії дії можуть бути: односторонні, наприклад поширення інформації від уряду до громадян; та двосторонні - опитування громадської думки чи консультації по законопроєктам [86]. Важливо зазначити, що імплементація е-демократії вимагає ретельної експертизи

різних сфер діяльності органу влади, поступовості впровадження на основі зрозумілої методології, механізмів моніторингу та оцінки. Успіх запровадження е-демократії залежить від політичної волі керівництва, яке виявляє готовність до структурних змін.

Щодо переваг е-демократії, то дослідники цілком погоджуються, що такими є:

- істотне зниження витрат на здійснення демократичних процедур;

- зниження витрат на інтерактивні форми взаємодії з громадянами, що дозволяє органам державної влади більш повно враховувати думки різних соціальних груп при прийнятті рішень;

- залучення громадян до прийняття рішень на більш ранніх стадіях і в більш тісній формі;

- залучення суспільних груп громадян з обмеженими можливостями, яким складно забезпечувати свої громадські права за «традиційними» формами демократичної участі;

- зміцнення довіри громадян до держави за рахунок іміджевих функцій нових комунікаційних каналів, створення у громадян ілюзії участі в прийнятті рішень [203].

Перспективи розвитку е-демократії безпосередньо визначаються рівнем розвиненості інформаційного суспільства в країні: рівнем комп'ютеризації населення, доступом до мережі Інтернет, рівнем міждержавної та міжрегіональної нерівності тощо. З появою персональних комп'ютерів, ноутбуків, планшетів, смартфонів та інших інноваційних засобів доступ до Інтернету вже є меншою проблемою, а його можливості в галузі е-демократії практично не вичерпні, починаючи від електронних консультацій з населенням і закінчуючи участю громадян в електронних політичних форумах, електронних виборах тощо [203]. Однак, як ще раз зауважують Н.В. Грицяк та С.Г. Соловійов, окремої уваги потребує питання, якими шляхами різні суспільні групи (громадяни з обмеженими можливостями, літні люди, а також ті, хто почувається невпевнено, маючи справу з інформаційними технологіями) заявляють про себе в он-лайнному режимі. Щоб покращити зв'язок з політиками та урядовцями, вони повинні отримати допомогу та підтримку. Немає сенсу використовувати новітні канали комунікації для того, щоб почути голоси тих, хто традиційно бере участь у процесі консультацій. Головна мета е-демократії, за Н.В. Грицяк – це створення можливостей бути почутим для тих, хто зазвичай не бере участі у процесах вираження політики [54].

Згідно з С.А. Чукут, процес становлення електронної демократії має декілька основних етапів [203]:

1. Е-охоплення, основою якого є е-інформування, яке виступає передумовою зміцнення стосунків між владою та громадянами, має односторонній характер, тому що інформація надходить в режимі он-лайн від державних органів до громадян.

2. Е-включення поділяється на:

Е-консультування – уряд в режимі он-лайн звертається до громадян з метою отримання їхньої думки щодо вироблення відповідної державної політики чи обговорення прийнятих урядових рішень;

Е-участь – активна участь громадян на основі підтримки зворотного зв'язку за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій у процесі прийняття рішень і виробленні державної політики.

3. Е-партнерство – наступний етап поглиблення взаємодії громадян з державною владою, де відповідальність за прийняття рішень покладається на обидві сторони, передбачає внесок кожного у розвиток громадянського суспільства. Основною передумовою е-партнерства є взаємна довіра.

Серед заходів розвитку е-демократії в Україні Стратегією розвитку інформаційного суспільства передбачено:

1. удосконалення нормативно-правової бази електронної взаємодії громадян, організацій та органів влади;

2. активне використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для забезпечення «участі громадян та організацій у формуванні та реалізації державної політики, у тому числі шляхом підтримки пілотних інтернет-проектів»;

3. визначення ролі ЗМІ як майданчиків для форумів та дискусій;

4. створення та впровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Електронний парламент України», яка забезпечить доступ громадян до інформації про парламентську діяльність та документів;

5. сприяння співпраці державних органів з інститутами громадянського суспільства, експертами та міжнародними партнерами у розробленні проектів нормативно-правових актів, стандартів та впровадженні пілотних проектів е-демократії з дотриманням прав людини та верховенства права;

6. приведення у відповідність із європейським законодавством Закону України «Про звернення громадян»;

7. створення інтерактивної системи «Оцінка електронної готовності України»;

8. підготовка та подання в установленому порядку Кабінету Міністрів України пропозицій щодо визначення порядку оприлюднення в Інтернеті відкритих урядових даних;

9. підготовка та подання в установленому порядку Кабінетом Міністрів України проекту постанови щодо затвердження Порядку роботи з електронними зверненнями громадян.

Отже, хоча е-демократія не може вважатися панацеєю від усіх проблем демократії або суспільних комунікацій, вона, безсумнівно, сприяє розвитку двох, на даному історичному етапі нероздільних проєктів – демократії та Інтернету та, як сучасна форма комунікації, є однією з найефективніших моделей формування політичної довіри. Тому, е-демократія має посісти гідне місце та увійти до порядку денного радикальних політичних реформ і стати складовою державного управління.

Різні аспекти електронної демократії вже певний час упроваджуються в розвинутих країнах світу (Австралія, США, Німеччина, Південна Корея, Китай, Естонія, Швеція) та підтримуються провідними міжнародними організаціями. Зрозуміло, що шлях, пройдений іншими країнами до е-демократії, відрізняється у кожному конкретному випадку. Це залежить від багатьох чинників: історичних умов і традицій держави, форми правління, рівня розвитку громадянського суспільства, економічних можливостей, географічних особливостей та ін.

Одним із лідерів у просуванні електронної демократії по праву вважаються США. Тут електронна демократія не тільки досягла високого розвитку, а й продовжує динамічно розвиватися. Найбільш популярні в США такі аспекти електронної демократії, як комп'ютерне лобіювання (інтернет-лобіювання), що включає в себе три основні напрямки: використання комп'ютерних мереж як інформаційного ресурсу для лобіювання; прямий інформаційний тиск через комп'ютерні мережі; використання комп'ютерних мереж для безпосереднього спілкування з посадовими особами органів державної влади або органів місцевого самоврядування [86].

Федеральний уряд США на реалізацію програми «електронне врядування» виділяє кілька млрд дол. Головний урядовий портал США First Gov, уведений у дію в 2000 р. (www.firstgov.gov, зараз www.usa.gov), служить для реалізації основних цілей застосування інформаційних технологій до державного управління. Він побудований відповідно до

основної концепції електронного врядування як системи відносин врядування - громадяни, врядування - бізнес, міжагентських відносин. Цей портал об'єднав понад 27 млн федеральних урядових сторінок з метою більш ефективного пошуку інформації й надання послуг, дотримуючись потреб користувачів. Функцією електронного врядування, яку варто відзначити, є збирання податків і штрафів через Інтернет [203].

«Люди служать людям» – це мотто канадського інтегрованого урядового порталу Service Canada (<http://www.servicecanada.gc.ca/eng/home.shtml>), на якому громадяни можуть у режимі он-лайн, приміром, подати документи на отримання соціальної допомоги в разі втрати працездатності чи народження дитини, змінити свою адресу в податковій декларації або оформити заявку на продовження дії паспорту [203].

В Сполученому Королівстві єдиний портал <https://www.gov.uk/> поєднує в собі послуги 24 міністерств та 331 агенції та служб. Громадяни можуть з легкістю прочитати про дії влади, знайти нові публікації, оголошення, необхідну статистику та отримати консультації з питань, що їх хвилюють. За допомогою порталу громадяни можуть отримати он-лайн більшість необхідних послуг від першого паспорту до сплати податків. Крім того, сайт забезпечує зворотній зв'язок.

У Сінгапурі, крім головного порталу урядового обслуговування населення (www.gov.sg), звідки платники податків можуть прямо перейти до свого податкового профілю існує сайт (www.ecitizen.gov.sg) з персоналізованим інтерфейсом та кошиком послуг. Усі сінгапурці з юних років мають свій електронний паспорт (SingPass), що є перепусткою до всіх порталів е-уряду. Окрім вище згаданих, функціонує портал для громадського обговорення поточної політики (www.reach.gov.sg). Револьюційною інновацією Сінгапуру є видача через інтернет ліцензій на ведення бізнесу. Загалом у Сінгапурі 80% урядової політики всебічно представлено через інтернет, а 60% публічних дебатів відбуваються на е-форумах [203].

Надзвичайно просунутою е-демократичною країною є Естонія. Естонський урядовий портал (<http://www.eesti.ee/rus/>), запущений у дію у березні 2003 р., забезпечує єдиний доступ до необхідної інформації і сервісу (послуг). Він складається з двох секцій: інформаційної (що забезпечує практичну інформацію про права і обов'язки громадян, контакти з естонською владою та ін.) та громадської (The Citizen portal), що дає змогу громадянам працювати з різноманітними національними базами даних, заповнювати апікаційні форми (заяви, анкети),

підписувати і відправляти документи тощо. Завдяки можливості ідентифікації особи через національну eID Card користувачі порталу можуть заповнювати і подавати документи з електронним підписом, мають доступ до закритих для широкого загалу інформаційних баз, можуть здійснювати різноманітні операції з муніципальними та загальнодержавними органами державної влади (на даний момент близько 60 установ і організацій). Підприємці, що користуються послугами порталу, ідентифікуються на основі інформації державного комерційного реєстру, що дозволяє їм мати доступ до відповідних бізнесових послуг.

Важливим елементом усієї інформаційної системи Естонії є EEBone (PeaTee) – широкополосна комунікаційна мережа між урядовими інституціями. Усі загальнодержавні й місцеві органи влади мають право, але не зобов'язані використовувати EEBone, хоча на даний момент вже 21 тис. комп'ютерів, що використовуються більш ніж 1300 загальнодержавними урядовими і місцевими установами й організаціями підключені до EEBone-мережі. З 2000 р. естонський уряд працює в «безпаперовому режимі», тобто підготовка документів відбувається в електронному форматі.

Можливість зв'язку різних урядових баз даних між собою надає система X-Road, запущена в грудні 2001 р. Система дозволяє посадовим особам, фізичним і юридичним особам користуватися інформацією національних баз даних через Інтернет у межах їх ступеня доступу.

Не так давно естонський уряд за допомогою Фонду Сороса й ООН створив Академію електронного управління (E-governance Academy). Антс Силд, координатор навчальних програм в Академії, зазначає, що програма сконцентрована не на технологіях, а на зміні мислення: «Чому ми вчимо в першу чергу, так це тому, якими мають бути ваші цілі як уряду, а вже потім - як застосовувати технології для досягнення цих цілей» [203].

Скандинавські країни цікаві передусім тим, що, не належачи до економічно високорозвинених великих держав, змогли завдяки використанню досягнень ІКТ значно посилити свої позиції у світовому господарстві. Нині Фінляндія, Швеція та Норвегія є світовими лідерами в галузі розбудови інформаційного суспільства. Фінляндія, для прикладу, була першою в світі країною, яка прийняла Закон про електронні послуги (2001 р.).

Офіційний веб-портал електронного урядування Фінляндії (www.om.fi), на якому зосереджено більшість електронних ресурсів

країни, надає велику кількість спеціалізованих послуг: замовлення і запити (Агентство у справах споживачів); представлення юридичних документів (Міністерство юстиції); замовлення й оплата послуг, пов'язаних з довкіллям (Національна рада лісового господарства); зворотний зв'язок з користувачами в площині їх інформування про національні проекти (МЗС, Відділ муніципалітетів); повідомлення про вакансії, робочі місця і можливості для здобуття освіти (Міністерство праці); повідомлення про зміну адреси (Центр перепису населення) служба «Віртуальна Фінляндія» (МЗС) та ін.

Шведський досвід побудови електронного уряду є теж досить цікавим. Швеція першою серед скандинавських країн, ще 2002 року, завершила роботу щодо легітимізації електронного підпису, а зараз планує заснувати перше посольство в кіберпросторі під назвою «Друге життя». Метою заснування є популяризація Швеції у світі і розвиток електронного туризму. Урядовий портал (sverige.se) слугує свого роду базою даних і посилань на всі урядові ресурси в системі електронного уряду. У Швеції існує мережа «Урядовий Інтранет», що забезпечує захищеність обміну інформацією між агенціями держави, між членами ЄС і його органами. Це віртуальна приватна мережа, яка не має відкритого доступу до Інтернету і забезпечує зв'язок навіть між поліцією та судовими органами.

Нині Норвегія є державою з одним з найвідкритіших урядів у світі, що досягла надвисокого рівня інформатизації всіх сфер державного управління та справжнім прикладом для наслідування. У Норвегії успішно функціонує спеціальне Міністерство модернізації, до сфери відповідальності якого був включений розвиток е-урядування. Міністерство почало запускати ініціативи та плани («eNorway 2009»), які базувалися на трьох основних принципах – увага до індивіда в цифровій Норвегії, інновації і зростання в бізнесі та промисловості, координований та орієнтований на споживачів публічний сектор. Того ж року створений Державний секретаріат з електронних закупівель, під його егідою було запущено низку прогресивних сервісів, зокрема: публічний портал електронних закупівель Ehandel.no; портал для громадян MyPage (зведені разом усі публічні сервіси); веб-портал government.no, що надавав інформацію від норвезького уряду та міністерств. 2008 р. була опублікована доповідь eCitizen 2.0 report, що містила рекомендації з удосконалення публічного сектору – у новій системі е-урядування громадяни мають бути не пасивними отримувачами інформації, а партнерами. Крім того, 2008 рік позначений важливою подією – злиттям

Державного секретаріату з електронних закупівель, порталу Norway.no та державного консультативного агентства Statsconsult у єдине Агентство публічного управління та електронного урядування (Difi), яке дотепер є відповідальним за надання якісних публічних послуг, ефективність, дружелюбність держави стосовно громадян, відкритість і залучення всіх верств населення [54].

Сервіси, що надає держава, охоплюють усі найважливіші сфери діяльності суспільства – від сплати податків, регулювання бізнесу та питань імміграції до сім'ї, охорони здоров'я та подорожей. Усі вони доступні на порталах з консолідованою інформацією, що значно спрощує їх пошук. Тим не менш, навіть самі норвежці не називають власну систему е-урядування ідеальною. У своїх документах вони зазначають, що сфери, у яких надаються послуги, необхідно розширювати, це, наприклад, можна сказати про ту ж охорону здоров'я, пенсійну сферу, страхування. Крім того, з'ясування вимагає питання впровадження єдиної системи аутентифікації користувачів.

Загалом, в країнах Скандинавії найінформатизованішими є такі сфери державного управління: податкове регулювання, державні закупівлі, поліція та правосуддя, працевлаштування, охорона здоров'я, освіта (подача документів, студентські стипендії та гранти), муніципалітети. Так, громадянам доступні такі державні сервіси он-лайн: оформлення митних декларацій, сплата податків, електронна звітність, реєстрація працевлаштування, виплати за дитину, отримання паспорту, страхування здоров'я та інші. Більше того, скандинави працюють над тим, щоб майбутні й наявні сервіси е-урядування були представлені в максимально простій для розуміння формі та на зрозумілій користувачам мові. Планується також ширше використання новітніх хмарних сервісів у сфері надання он-лайн державних послуг, перенесення більшості сервісів і на мобільні платформи. Загалом, між Скандинавськими країнами зараз розширюється співробітництво в галузі впровадження електронного уряду й уніфікація систем електронного уряду в цих країнах. У програмі беруть участь Швеція, Норвегія, Данія і Фінляндія [54].

Підсумовуючи все вищезазначене, що кожна з країн на певному етапі розвитку е-урядування розуміла необхідність створення не розрізної мережі сайтів а гнучку систему з єдиним порталом, що забезпечував би простоту та зручність надання е-послуг. Величезною перевагою існування таких єдиних порталів є систематизація доступу до сторінок органів влади. Людина, яка знає що їй потрібно, але не знає куди звертатися, з легкістю зможе задовольнити свою потребу перейшовши за

кількома посиланнями у відповідних рубриках. Сайти зазвичай мають ієрархічну систему перепосилань від загальнодержавного рівня до найнижчого – рівня району в місті, таким чином для доступу до сторінки органу влади не потрібно знати навіть її адресу, всі контакти знаходяться на єдиному порталі. Крім того, або на самих порталах, або ж з перетосиланням функціонують сторінки, так званого «відкритого уряду», де містяться форми зворотнього зв'язку, платформи для діалогу, блоги та публічна інформація.

Голосування через Інтернет – найпростіший спосіб, який вимагає лише чисто технічних рішень: ідентифікація виборця; захищеність протоколів даних; моніторинг ходу голосування. Перші в Європі електронні парламентські вибори пройшли у лютому-березні 2007 р. в Естонії. Це були парламентські вибори, і 30 275 громадян проголосували через Інтернет, не виходячи з домівок [203]. Ідентифікаційні картки громадян та багаторівневі системи електронної безпеки, введені в Естонії, повністю виключали будь-які махінації, які можливі, скажімо, із підробкою паперових бюлетенів. Крім того, завдяки карткам, один виборець не міг проголосувати двічі. Цю систему на державне замовлення тестували, і хоча хакери кілька разів до виборів намагались порушити стабільність банку даних система витримала. Що цікаво, за такого виду голосування виборець може змінювати свою думку протягом кількох днів а зарахованою буде та, що виявиться останньою. Але найголовніше, на наш погляд, у цій системі те, що кожен зможе віддати свій голос у день виборів, особливо це стосується людей похилого віку та людей з певними фізичними вадами. За такі досягнення Естонія отримала нагороду «eGovernment Award» Best Practice Label 2007 (<http://www.epractice.eu/cases/ivote>). У 2011 р. в Естонії під час виборів майже 24% голосів було подано он-лайн, незважаючи на те, що хакерські атаки під час виборів 2007 р. значною мірою підірвали довіру громадян до е-голосування. Загалом з часу запровадження інтернет-голосування на місцевих виборах в Естонії у 2005 р., такий метод голосування застосовувався тут 7 разів: на місцевих виборах у жовтні 2005, 2009 та 2013 рр., парламентських виборах у березні 2007 та 2011 рр. та на виборах до Європейського парламенту в червні 2009 та травні 2014 р.[203].

Проте через технічну складність проведення е-виборів, е-референдумів та будь якого е-голосування такі нововведення викликали неоднозначну реакцію в різних країнах. Так, Великобританія у 2005 р. дійшла висновку, що системи е-голосування надто дорогі та не сприяють

збільшенню участі у виборах. Нідерланди у 2008 р. повернулись до паперового голосування, основними причинами були небезпека таємності голосу та велика залежність від продавців та сертифікованих агенств; а у Німеччині в 2009 р. е-голосування було проголошено неконституційним через брак публічності [54].

На відміну від Норвегії, яка у 2014 р. тимчасово призупинила процес упровадження е-голосування у контексті проблеми безпеки, Швейцарія постійно продовжує розширювати використання е-голосування. На сьогодні у Женеві до 30% місцевих виборців здійснює інтернет-голосування. З метою удосконалення безпеки е-голосування та е-виборів було запроваджено процедуру е-голосування з індивідуальними перевірковими кодами. З 2010 р. в Філіпінах е-голосування запроваджене у всій країні, а чисельність виборців, які здійснили інтернет-голосування на місцевих виборах, зросла з 2005 до 2009 рр. на 13,9 %, а з 2009 до 2013 р. ще на 5,4 % (загалом на 19,3%). Що стосується парламентських виборів, то кількість виборців, що скористалися методом інтернет-голосування, зросла на 18,8 % з 2007 до 2011 рр. Подібну тенденцію можна спостерігати і на виборах до Європейського парламенту, якщо у 2007 р. інтернет-голосування здійснило 14,7 % виборців, то у 2014 р. їхня чисельність зросла майже вдвічі і становила – 31 % [203].

Електронні петиції існують у багатьох країнах світу. Більше 70 держав використовують цей інструмент взаємодії суспільства та влади. Головна мета такого документу – звернути увагу суспільства в цілому або влади на існуючу проблему у будь-якій сфері політики, економіки, громадського життя тощо.

Державою, що започаткувала практику електронних петицій, вважається Великобританія. Спочатку електронні петиції запрацювали на регіональному рівні, і з часом дія інтернет-петицій поширилася на всю країну. У 1999 р. на сайті парламенту Шотландії було відкрито портал E-Petitioner, на якому вперше через спеціальну електронну форму громадяни мали змогу направити пропозиції та звернення депутатам. Першою петицією стала ініціатива громадської організації Всесвітній фонд дикої природи (WTF) про створення національного парку в частині узбережних територій. Чисельність петицій, які подаються щорічно у петиційну комісію шотландського парламенту, коливається в межах 100 впродовж останніх кількох років. Майже 90% петицій подаються електронною поштою та усі без винятку петиції публікуються в мережі Інтернет. Відсоток осіб, які використовують електронну систему E-Petitioner для збору підписів та публічних дискусій, зріс від 20% спочатку

до майже 100 % на сьогодні [203]. На загальнодержавному рівні електронні петиції у Великобританії з'явилися у 2006 р. з ініціативи прем'єр-міністра Т. Блера, коли при урядовому порталі було створено першу електронну форму для укладання власної петиції або підтримки чийсь ініціативи. Система запрацювала, принесла перші як позитивні, так і негативні наслідки, втім правляча партія загалом негативно оцінила проект електронних петицій та з часом закрила його. Відновлено систему електронних петицій у Великобританії було у 2011 р., коли на порталі британського електронного уряду було розміщено новий сайт для роботи з електронними петиціями з більш чіткою організацією роботи. Новий сайт працює до цього часу та користується популярністю у жителів країни. А петиції, під якими підписалося 10 тис. і більше чоловік підлягають розгляду і відповіді, в той час як електронні петиції, які мають понад 100 тис. підписів, будуть представленими у парламент для дебатов та подальшого розгляду і опрацювання [203].

Серед найбільш відомих успішних е-петицій Великобританії варто пригадати вимогу, підтриману більше ніж 2 млн. осіб, щодо відхилення законопроекту про запровадження плати за користування автомобільними дорогами. Парламент, йдучи назустріч такому широкому громадському протесту, відхилив відповідний урядовий законопроект [86, с. 221].

В Німеччині сторінка для розміщення е-петицій була створена в 2011 р. на сайті бундестагу, право подання петиції до якого закріплено в конституції Німеччини. Процес подання е-петиції виглядає наступним чином: спеціальна комісія при бундестазі аналізує петицію за формальними ознаками та вирішує, чи слід її опублікувати на сайті. Якщо після публікації під петицією підпишуться більше 50 тис. осіб, петиція має бути розглянута на відкритому засіданні петиційної комісії бундестагу (до якої входять депутати федерального парламенту) у присутності її ініціаторів. Крім того, на засіданні комісії можуть бути розглянуті петиції, які були опубліковані не на офіційному сайті бундестагу, а на публічних онлайн-форумах але набули широкого розголосу.

Згідно з даними звіту петиційної комісії Бундестагу до початку 2013 р. було подано 2654 е-петиції (приблизно 50 е-петицій щомісяця). Рекордну кількість е-петицій, поданих до німецького Бундестагу, зафіксовано у 2013 р.: із 14800 поданих петицій 6658 склали е-петиції, а це приблизно половина загальної кількості петицій. Серед прикладів соціально значущих петицій тут варто зазначити петицію 2011 р. щодо

видачі довготермінового дозволу на перебування в Німеччині циганам, які були піддані дискримінації [54; 86; 203]

В США в 2011 р. було запроваджено сайт We the People, на якому громадяни можуть розміщувати петиції до Президента та організувати збір підписів під ними. Важливим є те, що розміщувати власні петиції можуть не лише громадяни США. Згідно початкових умов, кожне прохання, яке набрало понад 5 тис. підписів протягом 30 днів, мало отримати офіційну обґрунтовану відповідь Адміністрації Президента США. Внаслідок вкрай швидкого набрання популярності таких запитань та їх масової підтримки, вже в жовтні 2011 р. граничну кількість підписів було підвищено до 25 тис. Цікаво, що після поступового дещо повільного зростання користувачів та підписантів цього сервісу до кінця 2012 р. (з приблизно 250 тис. осіб до 3 млн. осіб) виник вибухоподібний сплеск активності на цьому сайті, що призвело до реєстрації майже 5,5 млн. осіб до середини січня 2013 р. та до зростання загальної кількості поданих підписів понад 9 млн [54]. Як стверджує дописувач The Atlantic М. Гарбер, саме внаслідок такого кількісного зростання, на початку 2013 р. необхідну для офіційного реагування кількість підписів було збільшено до 100 тис. (протягом все тих же 30 днів) [54].

Фінляндія запозичила систему електронних підписів в Німеччині. Сервіс збору петицій, який було названо сервісом «збору ідей», було розміщено на сайті фінського Міністерства державної служби. Там також встановлено ценз у 50 тис. підписів, які можна збирати протягом терміну, який вказав автор петиції, але не довше 6 місяців. Що цікаво, голосувати можна не лише за, але й проти ідеї петиції, відповідно, поруч із текстом петиції наводиться кругова діаграма, яка різними кольорами відображає розподіл голосів за/проти. Авторизуватися на сервісі можна навіть через Фейсбук, що значно спрощує реєстрацію. Причому, на відміну від решти розглянутих країн електронні петиції, які набрали необхідну кількість підписів, автоматично стають законопроектами, які Парламент Фінляндії зобов'язаний розглядати в пріоритетному порядку [203]. Варто, однак, зауважити, що при населенні Фінляндії близько 5 млн. осіб 50 тис. підписів, необхідних для розгляду петиції, вимагають підтримки хоча б 1% населення, в той час як середнім показником по Європі є 0,05-0,3% від загальної чисельності населення [54]. Регламентом законодавчого органу Латвії також передбачено, що будь-яка петиція, яка отримала підтримку 10000 громадян, обов'язково має бути включена до повістки дня засідання Сейму.

Попри беззаперечну ефективність описаного вище інструменту е-демократії варто зазначити, що провідну роль в успішності реалізації народної ініціативи відносно політичних рішень є не стільки запровадження е-петицій, скільки налаштованість системи державного управління на продуктивний діалог з громадянами.

Діалог влади та громадян є важливою формою е-демократії із надання громадянам можливості он-лайн обговорення рішень місцевої ради чи навіть парламенту, причому влада має брати участь в даному полілозі та враховувати думку, висловлену громадянами.

Загалом, міжнародну практику роботи системи електронних петицій до органів влади можна навести у поданій нижче таблиці (табл. 4.11).

В рамках подібної форми чільну роль відіграє наявність доступу до Інтернету, а також відповідних технічних рішень, таких як форуми, блоги та чати. Подібний експеримент було проведено в Італії, в місті Болонья у січні-лютому 2002 р., коли було створено структуровану систему онлайн-дебатів в рамках проекту «Demos». Практично було створено Інтернет-форум, який регулярно моніторився місцевими органами самоврядування, і де громадяни могли вільно висловити свою думку. Варто зазначити, що було видано окрему постанову, згідно з якою місцеві органи влади повинні були активно використовувати поради громадян, відповідати на їх запитання, а також на основі дописів виділяти та аналізувати нагальні проблеми. Деяка інша схема була використана в Модені, де замість форуму створили систему сторінки новин (newsletter). Громадянин отримував можливість постійно, на поштову скриньку чи мобільний телефон отримувати інформацію про плани міської ради. Громадяни також могли надсилати запитання електронною поштою з гарантією відповіді у законодавчо встановлений час. Крім того, було створено ряд онлайн-консультаційних центрів, а також проводились онлайн-опитування [86, с. 222].

В Великобританії на сайті Парламенту (<http://www.parliament.uk/>) засновано форум для проведення он-лайн консультацій, що проводяться парламентськими комітетами з приводу законопроектів, над якими вони працюють [203].

Таблиця 4.11

Міжнародна практика е-петицій до органів влади

Портал	США petition.whitehouse.gov ¹⁰	Латвія pazibas.lv	Велика Британія petition.parliament.uk/ ¹¹	Нідерланди eefebitenen.vandeledag.de	Фінляндія avoinministerio.fi	Європейський Союз es-avtorra.eu/citizen- initiative/public/welcome
Портал то може підписати	Будья-ля фізична особа вином від 13 років	Громадянин. Латвій віком від 16 років	Підписі Великої Британії та резидентів	Будья-ля фізична особа, яка досягла повноліття	Будья-ля фізична особа, яка досягла повноліття	Комітет, до складу якого входить принаймні сім громадян з семи держав ЄС, що мають право голосу на виборах до Європарламенту; крім Єврокомісіяментів
Хто розглядає	Адміністрація Президента США	Парламент	Орган державної влади за належністю	Бундестаг	Міністерство державної служби	Єврокомісія
Срок розгляду	3 місяці	Необмежено	До 12 місяців	4 тижні	Встановлює автор, але не більше 6 місяців	12 місяців
Кількість підписів	100 тис. підписів	10 тис.	10 тис. для відмови, 100 тис. для розгляду в Парламенті	50 тис.	50 тис.	1 млн. із семи держав ЄС
Процес підписування	Через сайт Білого дому	Через сайти наукових громадсько-організацій	Через урядовий сайт	Через сайт Бундестагу	Через державний сайт	Через сайт при Єврокомесії
Ідентифікація	e-mail	e-mail та Інтернет-банкінг	e-mail	e-mail	e-mail, банківський рахунок, мобільний телефон, Фейсбук	Перевірка підписів нац. урядоми держав
Модерація	Пропозиція має набрати 150 підписів перш, ніж бути розгляненою на сайті. Заборонено: образи, жарту, комерційні пропозиції	Премодерація пов'язана з ідентифікацією підписувачів петицій та підписантів з реєстром громадян Латвії	7-денна премодерація перевірка до оприлюднення Заборонені: образи, жарту, комерційні пропозиції, предмет петиції не єкходить до компетенції уряду	Існує попередня перевірка до оприлюднення. Петиції, що не оприлюднені за неодержавною впадою розглядаються як приватні звернення. Заборонені: образи, жарту, комерційні пропозиції	Відсутня модерація	Попередня перевірка (до 2-х міс.) до оприлюднення на власність впадою подання петиції та компетенції законів ЄС

Джерело: побудовано авторкою на основі опрацювання джерела [203]

В Естонії постійно підтримується діалог влади і громадян. До 2008 він здійснювався за допомогою інтерактивного проекту «ТОМ: сьогодні вирішую Я». Проект розпочав свою роботу за ініціативою прем'єр-міністра, сформульованою у 2000 р., для посилення впливу громадян на законодавчий процес. У схожій до процесу законотворення формі було організоване і його функціонування: зареєстрований учасник вносить на розгляд громадськості ідею, яка коментується впродовж 14 днів, доробляється в разі потреби ініціатором, виноситься на голосування, після схвалення простою більшістю голосів підписується електронними підписами прихильників пропозиції (як правило, не більше 5-10 осіб) і направляється до уряду для відповіді, яка протягом місяця оприлюднюється на цьому ж порталі. Станом на кінець 2003 р. проект ТОМ мав близько 4 тис. зареєстрованих учасників і в середньому 80 тис. відвідувань щомісяця [203]. В 2008 р. портал було закрито через невідповідність ідей, винесених для розгляду повноваженням органів влади і його наступником став сайт <https://www.osale.ee/>, що має схожі функції та поєднує в собі елементи електронного звернення, е-петиції та е-консультації.

Звісно, на початковому етапі переселення в інтернет державної та муніципальної бюрократії коштує чимало. Наприклад, Сінгапур, один зі світових лідерів з впровадження ідеї електронного уряду, витратив на це \$750 млн. Канада, щоб об'єднати в межах свого Government On-line 30 державних департаментів та агенцій і 130 видів послуг, витратила спочатку \$160 млн на програмне забезпечення та дизайн, а впродовж наступних чотирьох років (2002-2006 рр.) – ще \$600 млн на повномасштабне втілення проекту в життя [203]. Проте у довготерміновій перспективі дивіденди від цих інвестицій можуть у багато разів перевищити самі інвестиції. Більше того, постійне прагнення до прозорості, відкритості, діалогу з громадянами та бізнесом втілене на електронних платформах є одним із найкращих шляхів завоювання довіри до влади та її підтримки громадянами.

В умовах інформаційного суспільства комунікація між різними членами суспільства дедалі більше переноситься в електронну площину. З появою Інтернету стався справжній бум в засобах зв'язку - поява соціальних мереж, форумів, блогів - все це пришвидшує процес обміну інформацією та зумовлює ширше її поширення. Навіть органи влади останнім часом намагаються йти в ногу з часом створюючи сторінки в соціальних мережах та активно висвітлюючи інформацію на своїх веб-сайтах.

Однак, як визначають дослідники, по-справжньому ефективним є лише двостороння взаємодія влади з громадянами, тобто діалог, в якому забезпечується можливість зворотного зв'язку. Сьогодні вже не достатньо просто «вивішувати» новини на своєму сайті, щоб завоювати довіру громадян потрібно їх вислухати та почути, врахувати їх проблеми, зауваження, ідеї та пропозиції і відповісти на них.

На перший план в державному управлінні виходять такі феномени як електронне урядування та електронна демократія. Е-демократія розглядається як форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Е-демократія – принципово важливе досягнення, це саме той засіб, що дозволяє громадянам донести свої потреби до влади та побачити реакцію на них. До переваг е-демократії належать зниження витрат на форми взаємодії з громадянами, залучення громадян до прийняття рішень на більш ранніх стадіях і в більш тісній формі та можливість більш повно враховувати думки різних соціальних груп, залучення громадян з обмеженими можливостями та, що дуже важливо, зміцнення довіри громадян до держави завдяки ілюзії участі в прийнятті рішень. Більше того, це ще й контроль над діями влади.

До переліку інструментів е-демократії входять: е-політичні компанії; е-консультації; е-законотворення; е-петиція; е-опитування; е-парламент; е-голосування; е-участь у бюджетному процесі; єдиний урядовий портал; е-демократія соціальних мереж, тощо. Більшість зазначених інструментів є досить розвиненими в країнах Європи та Північної Америки, де також існують політики, що здійснюються на постійній основі, як, наприклад, подолання цифрової безграмотності та цифрової нерівності, е-навчання, е-стимулів, урядової взаємодії із громадянами.

Варто зазначити, що е-демократія може бути запроваджена будь-якою заінтересованою стороною, тобто ініціатива може виходити як «зверху вниз» від органу влади на всіх рівнях державного управління, так і «знизу-вверх» як ініціатива громадян, однак найбільш ефективними є одночасні зусилля сторін.

Електронна демократія, з одного боку, сприяє новому розвитку демократичних інститутів, з іншого – зустрічає складності. Суттєві соціальні, економічні та технічні перешкоди щодо запровадження е-демократії, пов'язані з [54]: недостатнім доступом до Інтернет з причин

браку фінансових ресурсів та електронної безграмотності; відсутністю інформації та знань про суть та можливості е-демократії у користувачів Інтернет що, в свою чергу, зумовлює відсутність попиту серед користувачів на взаємодію із державними органами он-лайн; недостатнім рівнем взаємодії влади з громадськістю на основі соціальних мереж, яким віддають перевагу більшість користувачів Інтернет; обмеженими можливостями щодо участі у е-демократії осіб похилого віку, сільських мешканців та громадян із низьким рівнем освіти.

Основна політична проблема впровадження е-демократії – відсутність чіткого бачення концепції, цілей, завдань, перспектив, а також відсутність відповідних стратегічних рішень, які могли б забезпечити програму е-демократії. Іншою серйозною проблемою впровадження е-демократії є різний рівень інституційної, зокрема технічно-організаційної готовності органів влади до впровадження інструментів е-демократії. Суттєва нерівномірність спостерігається на рівні центральних та регіональних органів державної влади – проблема інституційної невизначеності е-демократії.

Щодо ролі технологій в е-демократії, то більшість дослідників вважають, що вона не є визначальною. Н.В. Грицяк, зокрема, зазначає, що технології є допоміжним засобом, а не шляхом розв'язання проблем [54]. Велика кількість та якість технологій не зумовлюють якість демократичного процесу. Крім того, при запровадженні інструментів електронного урядування потрібно розуміти, що, ймовірно, пересічний громадянин або бізнесмен мало буде турбуватися питаннями технічної реалізації процесів надання електронних послуг, доступу до відкритих даних чи електронної участі. Він просто не буде їх помічати, оскільки держава повинна докласти зусиль до цих процесів і розробити їх максимально комфортними, прозорими та не складними. Головне питання, яке завжди буде хвилювати громадянина чи бізнесмена, це довіра до он-лайн сервісу та впевненість в його безпеці. Без забезпечення цих наріжних якостей не можна говорити про повноцінне запровадження електронного урядування чи електронної демократії [54].

Узагальнюючи положення щодо даного проблемного питання, слід виокремити стратегічно-концептуальні ознаки в розвитку інформаційно-комунікативної безпеки, а саме:

- 1) національні інтереси, загрози, управління цими загрозами в усіх галузях національної безпеки знаходять свій вираз, реалізуються через інформацію та інформаційну сферу;

2) людина та її права, інформація та інформаційні системи, права на них – це основні об'єкти не лише національної безпеки в інформаційній сфері, але й основні елементи всіх об'єктів безпеки в усіх галузях;

3) розв'язання завдань національної безпеки пов'язане з використанням інформаційного підходу як основного науково-практичного методу;

4) проблема національної безпеки має яскраво виражений інформаційний характер;

5) нехтування розвитком інформаційної сфери унеможливило забезпечення національної безпеки;

6) інформаційна складова є притаманною будь-якій сфері життєдіяльності [111, с. 246].

Висновки до четвертого розділу

У даному розділі здійснено класифікацію репрезентативних загроз, розроблено їх типологічну модель запропоновано напрями та механізми модернізації державного управління щодо усунення викликів, загроз, небезпек.

Визначено, що з позицій державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз і трансформацій слід виокремити терористичні, енергетичні, військово-біологічні, інформаційно-комунікативні загрози.

Терористичні загрози. З'ясовано, що в глобалізованому світі міжнародний тероризм став однією з найскладніших проблем світової спільноти у XX ст. на початку XXI ст. Сьогодні тероризм є фактором не внутрішньодержавного, а переважно міждержавного значення. Тому уряд будь-якої країни, розробляючи свою зовнішньополітичну стратегію, має враховувати, що діяльність терористів поширюється без огляду на державні кордони. Визначено, що успішна глобальна антитерористична діяльність вимагає розробки спільної стратегії і тактики боротьби, координації зусиль і планів світової спільноти щодо протидії загрозі на регіональному й глобальному рівнях, належного фінансування. Головним завданням залишається знищення усіх терористичних баз, виявлення джерел фінансування та їх закриття. Потрібний об'єднаний банк даних, у якому накопичуватимуться відомості про осіб, організації, сили, засоби, методи, канали зв'язку, фінансові операції, що мають відношення до тероризму, що надає змогу звільнитися від дублювання і прогалин у роботі спецслужб, розв'язати проблему інформаційного забезпечення

оперативно-службової діяльності. Особливе значення має швидкість обміну інформацією, що дозволяє запобігти злочинам, забезпечує затримку, арешт і залучення до судової відповідальності конкретних осіб, що вчинили теракти тощо.

Запропоновано в частині вдосконалення механізмів державного управління національною безпекою в умовах терористичних загроз наступне:

- внесення змін до Закону України «Про національну безпеку» та до Стратегії національної безпеки України в частині виокремлення тероризму як особливо небезпечної загрози;

- запровадження системного моніторингу терористичних загроз щодо національної безпеки шляхом створення в межах існуючої штатної чисельності на стратегічному та оперативному рівнях державного управління аналітично-розвідувальних підрозділів;

- розробка та запровадження комплексних державних програм із залученням правоохоронних органів щодо запобігання терористичним викликам та загрозам.

Енергетичні загрози. Доведено неможливість досягнення ефективного державного управління та повноцінного розвитку економіки без енергетичної стабільності та вирішення проблеми глобальної енергетичної кризи, які загострюють необхідність щодо подолання цієї проблеми на геополітичному рівні. Безперечно, що вуглеводні ресурси, які є базовими в сучасних умовах, будуть вичерпані через певний час. Відповідно, країни-постачальники, так само, як і всі інші, будуть поступово змінювати структуру свого паливно-енергетичного балансу, приділяючи усе більшу увагу альтернативним джерелам енергії. Збереження ситуації, за якої 2 млрд. людей не мають доступу до енергетичних ресурсів, загрожує економічною катастрофою, зростанням напруженості у світі, появою нових конфліктів. Глобалізація енергетичних проблем і системи енергетичної безпеки, націленої на їх рішення, потребує міжнародного механізму, який би враховував саме глобальний аспект енергетичного виміру. Цей аспект стосується підходу до енергетичних ресурсів не тільки як до товару, але й як до однієї з основ економічного та гуманітарного розвитку світової спільноти. Енергетика, як і екологія, – це сфера, де проблеми і завдання стосуються умов життя суспільства у кожній країні. Також важливим завданням є широке запровадження енергоефективності як на національному, так і на міжнародному рівні, як основного пріоритету енергетичних стратегій. Заощадження

енергоресурсів – найбільш рентабельний і екологічно відповідальний спосіб забезпечення зростаючого попиту на енергію. Це вимагає модернізації державного управління національною безпекою в умовах глобальної енергетичної кризи та зростаючих загроз у цій сфері, а саме:

- внесення змін до Закону України «Про національну безпеку», Стратегії національної безпеки України, Закону України «Про енергетику», Закону України «Про ринок електричної енергії», Закону України «Про «зелену» енергетику», в частині виокремлення енергетичних загроз, які вносять дисбаланс у систему державного управління економічно-соціальною сферою;

- запровадження системного моніторингу енергетичних загроз щодо національної безпеки, шляхом створення в межах існуючої штатної чисельності на стратегічному та оперативному рівнях державного управління стратегічно-енергетичних підрозділів;

- розробка та запровадження комплексних державних програм із управління енергетично-сировинною сферою із залученням експертів у цій галузі.

Військово-біологічні загрози. З'ясовано, що основною тенденцією у XX столітті була боротьба та протидія військовим загрозам, спочатку – у першій половині XX століття, а у другій половині XX століття – протидія військовим загрозам і, одночасно, боротьба із тероризмом. За цієї умови важливим питанням є рівень гарантування безпеки як результат військових витрат і залежить від багатьох чинників, у тому числі від того, що вважати безпекою та економічно ефективними засобами її гарантування. Глобалізація, надавши людству численні блага, водночас, загострила питання ліній поділу між цивілізаціями, культурами та спільнотами. Відтак, зауважено, що провідні країни світу намагаються подолати фінансові та економічні проблеми, але разом із тим продовжується подальше зростання військових витрат і інвестицій у озброєння звичайного та стратегічного типів. Нині, увага світу прикута, насамперед, до питання нерозповсюдження ядерної зброї та контролю над звичайними озброєннями, однак набувають ваги питання та заходи з контролю над передачами чутливих виробів і технологій, що можуть становити загрозу безпеці. Система контролю над озброєннями та роззброєнням, зазвичай, розглядають як загрози, що походять від державних програм і заходів із запобігання щодо застосування хімічної та біологічної зброї.

Запропоновано такі напрями удосконалення та модернізації державного управління національною безпекою в умовах військово-біологічних загроз:

– внесення змін до Закону України «Про національну безпеку», Стратегії національної безпеки України, Закону України «Про збройні сили», Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», в частині виокремлення військово-біологічних загроз, які ускладнюють системне державне управління військово-оборонною та біологічно-техногенною сферами;

– запровадження системного моніторингу військово-біологічних загроз в межах національної безпеки, шляхом створення в межах дійсного державного управління військово-розвідувальних та біологічних оперативних підрозділів;

– розробка та запровадження комплексних державних програм із залученням військово-оборонних, правоохоронних органів щодо запобігання військово-біологічним викликам та загрозам.

Інформаційно-комунікативні загрози. Підтверджено, що новітні комунікативні процеси, завдяки їх пріоритету в усіх видах діяльності, спричинили кардинальні зміни в ціннісно-комунікативних орієнтаціях людей сучасної цивілізації: інформація, знання в постіндустріальному суспільстві, форми і темпи їх творення та передачі стають основними чинниками випуску нової продукції, підтримання її конкурентноспроможності та виведення країни на рівень інноваційного розвитку не лише в економічній, технологічній, а й в соціальній, етнокультурній, духовній та інших соціогуманітарних сферах. Показано, що характерною стратегічною ознакою сучасної глобалізованої епохи є прискорені темпи генерування нових форм гуманітарно-політичної безпеки та набуття інформацією всеохоплюючого ціннісного характеру. Характерною ознакою сучасного етапу науково-технічного прогресу є стрімкий розвиток інформаційних технологій, їх використання як у повсякденному житті, так і в управлінні державою, зважаючи на те, що інформаційна складова є найсуттєвішим фактором у породженні гібридних загроз і війн у сучасному світі.

Розроблено пропозиції щодо удосконалення і адаптації державного управління національною безпекою в умовах інформаційно-комунікативних загроз, пропагандистсько-ідеологічних викликів, маніпулятивних інформаційних кампаній, а саме:

– внесення змін до Закону України «Про національну безпеку», Стратегії національної безпеки України, Закону України «Про інформацію», Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», Закону України «Про державну таємницю» в частині виокремлення інформаційно-комунікативних загроз, які дестабілізують державне управління інформаційно-духовною та ідеологічно-пропагандистською сферами;

– запровадження системного інформаційно-аналітичного моніторингу у сфері національної безпеки шляхом створення в межах існуючої штатної чисельності на стратегічному та оперативному рівнях державного управління аналітично-інформаційних та ідеологічно-пропагандистських підрозділів;

– розробка та запровадження комплексних державних програм із залученням інформаційно-медійних ресурсів та експертів щодо запобігання інформаційно-комунікативним викликам та загрозам.

ВИСНОВКИ

У монографічному дослідженні здійснено узагальнення та запропоновано вирішення актуальної наукової проблеми, що полягає у розробленні науково-теоретичних засад та виокремлення сучасних механізмів модернізації системи державного управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій щодо створення єдиного безпекового простору та нової ідеології безпеки України. За результатами науково-теоретичного й практичного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Розкрито науково-теоретичні підходи до розуміння змісту та структури державного управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій і загроз. Показано, що основними досліджуваними проблемами в сучасному дискурсі державного управління нині є: теоретико-методологічні засади формування й реалізації зовнішньої політики держави, питання зовнішньополітичної безпеки, аналіз концептуальних основ теорії національної безпеки, виокремлення ризиків і загроз національній безпеці, у тому числі геополітичних, вироблення відповідних механізмів забезпечення національної безпеки, міжнародний досвід формування безпекового простору, розвиток системи державного управління національною безпекою в умовах геополітичних трансформацій та загроз. Представлено національну безпеку як врегульовану державно-політичну діяльність суб'єктів національної безпеки зі створення сприятливих умов для реалізації національних інтересів. Зазначається, що головну небезпеку на даному етапі розвитку становлять не внутрішні, а зовнішні загрози, які зростають під впливом глобальних трансформацій.

2. Досліджено передумови, джерела та фактори впливу геополітичних загроз на систему державного управління в умовах глобальної інтеграції та трансформаційних перетворень та виявлено: стратегічні впливи і досягнення більш значущої ролі швидко зростаючих держав; прискорення економічних тенденційних впливів та посилення ролі транснаціональних суб'єктів; підвищення ризиків природного та екологічного характеру, тиск глобальних та регіональних демографічних зрушень та ризики неконтрольованих асиміляційних процесів у емігрантських спільнотах; зростання жорсткого втручання в особистий духовний простір, що є полем культурних кодів і цільовим об'єктом політико-соціальної реконструкції; геополітичний та гео економічний рівні, що охоплюють трансформаційні політико- та економіко-просторові характеристики сучасного світу. Охарактеризовано критерії

геополітичних трансформацій, як то фіксація і прогноз меж полів взаємодії, динамічна мозаїка яких формує геополітичну структуру світу; дослідження механізмів і форм контролю над геопростором; геополітичне районування планети на основі розмежування геополітичних полів провідних суб'єктів; виявлення об'єктивно існуючих просторових політичних одиниць, геостратегічних зон та геополітичних регіонів; подолання конфронтаційної логіки в міжнародних відносинах; розробка геополітичних кодів для суб'єктів геополітики тощо.

3. Розширено понятійно-категоріальний апарат науки державного управління в контексті дослідження національної безпеки в умовах геополітичних загроз, зокрема: поглиблено трактування та зміст понять «державне управління», «національна безпека», «єдиний безпековий простір», «безпекове співробітництво»; уточнено поняття «зовнішня безпека», «внутрішня безпека», «міжнародна безпека», «політична географія», «геополітика», «геоекономіка»; надано авторське трактування поняттям «геополітичні загрози», «геополітичні трансформації». Представлено спеціальну методологію через систему принципів (перший блок – безпекова світова єдність, безпекове співробітництво, суверенна рівність держав, мірне співіснування, територіальна цілісність, пріоритет національних цінностей; другий блок – динамічна стабільність, верховенство права, розмежування повноважень і взаємодії суб'єктів, демократичний контроль у сфері національної безпеки, інформаційна комунікативність; третій блок – принципи синергетики, транзитивність, цілеорієнтованість, своєчасність і адаптивність, стабілізаційність) та триєдиний комплекс взаємопов'язаних закономірностей.

4. Виокремлено сфери поширення геополітичних трансформацій залежно від сукупності геополітичних ризиків та спектру стратегічних загроз, а саме: економічно-фінансова (система усіх видів економічно-фінансової діяльності у державі, яка забезпечується виробництвом, розподілом, обміном і споживанням товарів та послуг), військово-оборонна (системи діяльності органів державної влади, сили і засоби, які спрямовані на забезпечення воєнної безпеки суспільства і держави), інформаційно-комунікативна (система усіх видів інформаційно-комунікативної діяльності у державі, яка спрямована на забезпечення стабільності та захисту держави від внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз), науково-технологічна (система науково-творчої та технологічно-винахідницької діяльності, спрямованої на отримання і використання нових знань і технологій у всіх галузях науки і технологій), екологічно-сировинна (система діяльності та заходів, які

спрямовані захист навколишнього природного середовища та ресурсно-сировинної бази у державі, з метою забезпечення екологічної рівноваги), соціально-демографічна (система різних видів діяльності, підприємств, закладів та установ у державі, які забезпечують задоволення потреб людей), етнонаціональна (система цілеспрямованих видів діяльності у державі, з метою регулювання відносин між етносами), культурно-ідеологічна (система духовної та ідеологічно-пропагандистської видів діяльності у державі, з метою задоволення освітніх, виховних, духовно-культурних та ідеологічних потреб).

5. Охарактеризовано світові моделі політики безпеки (англо-американську, європейсько-континентальну, східно-азійську, трансформаційну (перехідну), виокремлено сучасні конкурентоспроможні моделі систем національної безпеки, зокрема, американську, японську, китайську та трансформаційну, зважаючи на модернізаційну ефективність державного управління національною безпекою в сучасному глобалізованому світі. Окреслено особливості формування та реалізації державної політики національної безпеки України в умовах геополітичних трансформацій, пов'язаних із розбороєнням і збереженням миру, відверненням світової термоядерної війни, недопущенням локальних, регіональних і міжнародних криз, боротьбою із тероризмом та сепаратизмом, забезпеченням стабільного миру; зростанням ризиків у процесі світової економічно-господарської кризи; зменшенням енергоспоживання і підвищенням альтернативної енергоефективності; неконтрольованістю міграційних потоків та демографічним дисбалансом; масовим розвитком і впливом інформаційно-комунікативних ресурсів; протидією хімічно-біологічним загрозам у контексті подолання пандемії COVID-19. Запропоновано нову ідеологію безпеки України у трансформаційних умовах, яка зорієнтована на глибинні перетворення та модернізовану переорієнтацію у своєму розвитку.

6. Досліджено зміст діяльності суб'єктів державно-управлінських відносин у сфері національної безпеки, серед яких ключову роль відведено Раді національної безпеки та оборони України, СБУ (в частині виконання спеціальних функцій), правоохоронним органам та Збройним силам України. Запропоновано структуру системи забезпечення національної безпеки, яка складається з підсистеми державного забезпечення національної безпеки: Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; Верховна Рада України; Національний банк України; суди, Конституційний суд України; прокуратура України; міністерства та інші центральні й місцеві органи виконавчої влади; підсистеми недержавного

забезпечення національної безпеки: окремі громадяни; органи місцевого самоврядування; органи самоорганізації населення; приватний нотаріат; адвокатура; приватні детективні та охоронні агентства; об'єднання громадян; політичні партії; професійні спілки; релігійні об'єднання. Охарактеризовано зміст діяльності суб'єктів державно-управлінських відносин у сфері національної безпеки, окреслено підходи до формування структури суб'єктів системи управління національною безпекою.

7. Розроблено класифікацію геополітичних викликів за даними міжнародних індексаційних інституцій – Global Peace Index, Global Terrorism Index, SIPRI Yearbook, які визначають рівень загроз у сфері терористичних, енергетичних, військово-біологічних, інформаційно-комунікативних загроз. Акцентовано, що з позицій державного управління загрозами національній безпеці в умовах геополітичних трансформацій слід вважати розмаїття внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку як у окремо взятій країні, так і на міжнародній арені в різних сферах людської життєдіяльності, які ускладнюють врегульовану державним управлінням діяльність суб'єктів національної безпеки зі створення сприятливих умов для прогресивного функціонування і розвитку національних інтересів, джерел добробуту народу, а також забезпечення ефективного функціонування системи національної безпеки, її системоутворюючих елементів. Обґрунтовано стадії їх розвитку з урахуванням специфіки сучасної України, спираючись на таку послідовність: небезпека – виклик – ризик – загроза – катастрофа, еволюція яких трактується – від провокації імовірними можливостями виникнення лиха, шкоди через спонукання чи підтримку неминучості виникнення небезпеки чи несприятливого результату, аж до виникнення тяжкого потрясіння, що стає причиною істотної зміни, різкого перелому в суспільному житті, у нашому дослідженні – до глобальних трансформацій, які призводять до адаптаційних змін у державному управлінні національною безпекою.

8. Розкрито імовірнісні механізми державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз, які передбачають: внесення змін до безпекової законодавчої бази, до Стратегії національної безпеки України; запровадження системного моніторингу викликів та загроз щодо національної безпеки шляхом створення в межах існуючої штатної чисельності на стратегічному та оперативному рівнях державного управління аналітично-розвідувальних підрозділів; розробка та запровадження комплексних державних програм із залученням компетентно-уповноважених органів щодо запобігання ризикам і загрозам. Запропоновано їх структурно-функціональну конфігурацію як

модернізаційно-адаптаційну стратегічну модель державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз.

9. Обґрунтовано необхідність стратегізації системи державного управління національною безпекою України в умовах глобальних трансформацій та геополітичних загроз, з урахуванням пріоритетних напрямків щодо удосконалення державно-регуляторних механізмів у контексті забезпечення державного управління національною безпекою як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях у економічній, соціальній, екологічній сферах. Представлено її сучасну модель, яка спрямована на вирішення питань щодо державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз: підготовки пропозицій щодо підвищення його ефективності; визначення напрямів розвитку складових; підготовка пропозицій з реалізації державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз; уточнення суб'єктів, діяльність яких прямо або опосередковано стосується зазначених питань; визначення обсягу та механізмів фінансування заходів щодо реалізації державної політики національної безпеки.

10. Запропоновано комплексну методичку оцінки взаємовпливу геополітичних загроз та можливостей захисту на результативність державного управління національною безпекою на основі процесуально-інтеграційних підходів, через застосування стратегічного планування на основі методики SWOT-аналізу, визначивши сприятливі обставини, за яких державне управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз, можна використати для отримання переваг для розвитку сфер, які перебувають під впливом геополітичних трансформацій, а саме: високий рівень управлінсько-правової дієздатності суб'єктів державного управління щодо захисту об'єктів національної безпеки від геополітичних загроз; зміцнення українського демократичного конкурентоспроможного державного управління національною безпекою в умовах геополітичних змін на основі боротьби та протидії корупції; створення ефективного сектору безпеки й оборони та підвищення обороноздатності держави; ефективна боротьба в межах гібридої війни і у процесі протидії терористичним викликам; відновлення територіальної цілісності держави та повернення контролю над окупованими територіями; формування ефективної системи державного управління щодо міжнародних гарантій національної безпеки в умовах геополітичних загроз; формування державного управління національною безпекою в умовах геополітичних загроз на основі ефективної системи стратегічного партнерства з країнами та міжнародними організаціями; реальні можливості інтеграції в ЄС і НАТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. І. Глобальна та національна безпека: підручник / за заг. ред. Г. П. Ситника. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Громад. орг. «Акад. нац. безпеки». Київ: НАДУ, 2016. 781 с.
2. Абрамов В. І., Ситник Г. П., Смолянюк В. Ф. Глобальна та національна безпека / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ при Президентові України, 2016. 784 с.
3. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980). URL : <http://sum.in.ua/s/zagfroza>
4. Акімова Л. М. Теоритичні основи державного управління розвитком національної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1210>
5. Амосов О., Гавкалова Н. Моделі публічного адміністрування (Архетипова парадигма). *Публічне управління: теорія та практика*: Спец. вип. Харків : ДокНаукДержУпр., 2013. С. 9.
6. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ : НІСД, 2014. 148 с.
7. Андрєєва О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 360 с.
8. Антонов В. О. Проблеми правового забезпечення національної безпеки України. *Держава і право*. 2011. № 54. С. 145–150.
9. Антонов В. О. Проблеми формування нової архітектури глобальної та регіональної безпеки України. *Держава і право*. 2010. №50. С. 154–155.
10. Арон Р. Мир і війна між націями / пер. з фр. Київ : МП «Юніверс», 2000. 688 с.
11. Артюшин Л. М. Теоретичні аспекти стратегій воєнної безпеки суспільства і держави: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 178 с.
12. Артюшин Л. М. Теоретичні аспекти стратегій воєнної безпеки суспільства і держави : монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 178 с.
13. Бакланов П. Я. О категориях современной геополитики. *Известия РАН. Серия географическая*. 2003. № 2.
14. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. В. Л. Иноземцева; ЦИПО, Журн. «Свободная мысль». Москва : Логос, 2002. 326 с.

15. Бегей І. Основні теоретичні складові сучасних моделей державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2015. № 2(25). С. 17.

16. Беззуб І. Нова Воєнна доктрина України: керівництво до дії чи декларація? *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ СІАЗ НЮБ ФПУ*. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1459:bezpeka1&catid=8&Itemid=350

17. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну : пер. с нем. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 489 с.

18. Білорус О. Г. Глобальні трансформації і безпека розвитку політичних, економічних і соціальних систем. Глобалізація і безпека розвитку. Київ : КНЕУ, 2001. 733 с.

19. Білоус В. С. Синергетична парадигма і політична діяльність: методологічний потенціал та ефективність його реалізації. *Філософія. Політологія*. 2006. № 81-83. С.8-9.

20. Бічік В. В. Ядерне роззброєння України і світове співтовариство: історичні, стратегічні, військово-політичні, військово-технічні аспекти ядерного роззброєння України. Київ, 2000.

21. Бічік В. В. Ядерне роззброєння України і світове співтовариство: історичні, стратегічні, військово-політичні, військово-технічні аспекти ядерного роззброєння України. Київ, 2000.

22. Богданович В. Ю., Семенченко А. І. Методичний підхід до формалізації стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки держави. *Вісник НАДУ*. 2006. № 4.

23. Богуцький П. П. Сутність держави та суспільства у стратегічних комунікаціях сфери національної безпеки. *Юридичний електронний журнал*. 2020. № 2. С. 19-23.

24. Бодрук О. Україна у системі міжнародної безпеки : монографія / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. Київ: НІПМБ, 2003.

25. Бондаренко І. М. Інформаційна складова гібридної війни РФ проти України / *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф.* (Київ, 4 квітня 2019 р.). [Електронне видання]. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. С. 13-15

26. Бойцова О. Ю. «Нормативизм» как инструмент демаркации в современной западной политологии *Вест. Моск. ун-та (Сер. 12. Полит. науки)*. 2004. № 1. С. 34-47.

27. Бондар А. О. Світовий досвід державного управління економічною безпекою та його використання в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=775>

28. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели. *Вопросы экономики*. 1998. № 12. С. 25-36.
29. Василенко И. А. Геополитика современного мира: учеб. пособие Москва : Гардарики, 2007. 317 с.
30. Верещук І. А. Системний підхід до дослідження адміністративно-територіального устрою. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 42. С. 255–265.
31. Висоцький О. Ю., Висоцька О. Є., Шаров Ю. П. Основи державного управління. Частина І. Дніпропетровськ: НМетАУ, 2008. 52 с.
32. Віруси, що ледь не знищили людство: Топ-6 найнебезпечніших епідемій в історії. 12.03.2020. URL : <https://cutt.ly/Igd7Ura>
33. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. пр. Київ: НІСД, 2016. 527 с.
34. Воєнна доктрина України : Указ Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.
35. Вольнчук А. Б. Категориально-понятийный аппарат геополитических исследований. *Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке* . 2008. № 2. С.28-38.
36. Вольнчук А. Б. Теоретические основы геополитических исследований – старые и новые правила. *Вестник ТОГУ*. 2009. № 4(15). С. 245–252.
37. Вонсович О. С. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. № 24(2). С. 18–24.
38. Воронкова В. Г. Місце і роль синергетики у пізнанні соціальних процесів та розвитку сучасного суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2012. № 48. С. 5-24.
39. Гаджиев К. С. Политическая наука. Москва, 1995. 230 с.
40. Гайдукевич Л. М., Хухлындина Л. М., Пимошенко И. И., Фрольцов В. В. Геополитика : учеб. пособие для вузов. Минск : Издательство Белорусского университета, 2002. 119 с.
41. Гвоздь В. І. Історичні, правові і політичні аспекти розвідувальної діяльності держави. Київ, 2018. С. 389–519.
42. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. Київ : 2009. 864 с.
43. Гейден Г. Критика немецкой геополитики. Издательство Иностранной Литературы. Москва, 1960. 307 с.
44. Гидденс А. Судьба, риск, безопасность. *Thesis*. 1994. С. 38-52.

45. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / за заг ред. проф. Б.Гуменюка і проф.С.Шергіна. Київ: Університет Україна, 2009.
46. Глюк В. Теория принятия решений. СПб. : Питер, 1995. С.81.
47. Гольдштейн Г. Я. Стратегические аспекты управления НИОКР. Монографія. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2000. С.112
48. Гольцов А. Г. Геополітика та політична географія : Підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 416 с.
49. Горбулін В. П., Белов О. Ф., Лисицин Е. М. Актуальні питання організації стратегічного планування державної політики національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 1999. № 3.
50. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Методологічні засади стратегії національної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2004. № 3. С. 15-17.
51. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія. Київ : НІСД, 2010. 288 с.
52. Горбуліни В. П., Качинський А. В. Визначення цілей формування державної політики національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2006. № 13. С. 13–26.
53. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / под ред. Г. П. Сытника. Киев: НАГУ при Президенте Украины, 2012. 496 с.
54. Грицяк Н. В., Соловійов С. Г. Електронна демократія: навч. посіб. / за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н. В. Грицяк. Київ: НАДУ, 2015. 66 с. URL:http://www.academy.gov.ua/%5CNMKD%5Clibrary_nadu%5CNavch_Posybniku%5C2d3be891-ee0a-4556-b0ca-b6b025f49e57.pdf
55. Губерная Г. К. Социально-экономические асимметрии как проблема совершенствования государственной региональной политики. *Вісн. економічної науки України*. 2005. № 1. С. 30-36.
56. Губань Р. В. Загальна характеристика недоліків сучасного адміністративно- територіального устрою України. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право. 2011. Вип. 2. С. 106-112.
57. Дашевська О. В. Методологія дослідження геополітичних процесів. *International relations, part "Political sciences"*. 2015. №9.
58. Дергачев В. А. Глобальная геоэкономика: Трансформация мирового экономического пространства. Одесса : ИПРЭИ НАНУ, 2003. 238 с.
59. Дергачев В. А. Геополитика. Киев: ВИРА-Р, 2000. 448 с.
60. Державне агентство з питань електронного врядування : веб-сайт. URL: <http://www.dknii.gov.ua/>

61. Дзьобань О. П. Проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної безпеки в умовах геополітичних трансформацій XXI століття: монографія / О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк, В. В. Белєвцева; Нац. ун-т Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, НАПН України, НДІ інф-ки і права. Х. : Право, 2013. 295 с.

62. Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації. Київ : МАУП, 2003. 376 с.

63. Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології : монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 114 с.

64. Дністрянський М. С. Політична географія та геополітика України : навч. посіб. Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2010. 344 с.

65. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством. Москва: Арктогея-центр, 1999. 928с.

66. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління / наук. - ред. кол. : В. М. Князев [та ін.], 2011. С. 157.

67. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ: НАДУ, 2011. Т. 6 : Державна служба. / наук.-ред. колегія: С. М. Серьогін (співголова), В. М. Сороко (співголова) та ін.; Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. 2011. 524 с. URL: <http://derzhava.in.ua:8081/ndi/encyclopedia/default.aspx>

68. Жаліло Я. Економічна стратегія як категорія сучасної економічної науки. *Економіка України*. 2005. № 1. С. 19.

69. Желтов В. В., Желтов М. В. Геополитика: история и теория: Учеб. пособие. Москва : Вузовский учебник, 2011. 445 с.

70. Заблодська І. В., Гуджан О. В. Особливості адміністративно-територіального устрою України: організаційний аспект. *Економіка та держава*. 2012. № 7. С. 9-12.

71. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 21 червня 2018 року N 2469-VIII: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15>

72. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469–VIII: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

73. Закон України «Про організацію оборонного планування» від 21 червня 2018 року N 2469-VIII: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-15>

74. Замятин Д. Н. Метагеография: Пространство образов и образы пространства. Москва, 2004. С.76.

75. Информационный бюллетень. Глобальная статистика по ВИЧ. 2019. URL : <https://www.unaids.org/ru/resources/fact-sheet>

76. Іжнін І. Особливості застосування воєнної сили у збройних конфліктах 90-х рр. XX ст.: дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2004.

77. Льїнська І. Ф. Популярно про ВІЛ-інфекцію. URL: <http://www.ifp.kiev.ua/doc/people/vil-pop/vil-pop1.htm>

78. Їжа М. М., Овчаренко Ю. О. Державна політика щодо стратегій забезпечення національної безпеки України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2011. № 8. С. 10–24. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd2011>

79. Камінська Н. В. Вплив глобалізації та регіоналізації на сучасні міжнародно-правові відносини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. № 120. (1). С. 5.

80. Кандиба Ю. І., Кучер І. І. Політична географія з основами геополітики: Навчально-методичний комплекс. Харків, 2010. 100 с.

81. Кант И. К вечному миру :сочинение в 6-ти т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др. М.: Мысль, 1966. Т. 6. 743 с.

82. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (XIX–початок XX століття.). Київ, 1998. 350 с.

83. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. Київ, 2003. с. 14–16.

84. Кириченко О. А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : монографія. Київ : УЕП „Крок”, 2008. 401 с.

85. Киссинджер Г. Дипломатия. Москва, 1997. 710 с.

86. Ковалевський В. Інформаційна демократія як політична категорія *Наукові записки.Сер. «Політологія і етнологія»*: збірник. Київ : ППЕНД, 2003. № 22. С. 214–222.

87. Колесник В. Т. Розвиток та удосконалення організаційно-правових механізмів державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12. URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1006>

88. Колодко-Гжегож В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. Київ : Основні цінності, 2002. 385 с.

89. Коломієць О. В. Концепт міжнародної безпеки в контексті глобалізації: монографія. Київ : Вид-во КиМУ, 2013. 427 с.
90. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география. Москва : Аспект Пресс, 2001. 479 с.
91. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география : учебник. Москва : Аспект-Пресс, 2001. 479 с.
92. Комісаренко С. В. Про біологічні загрози і біозахист. Українське слово: інтернет-видання. 2009. URL: <http://ukrslovo.org.ua/svit/bezpeka/sergij-komisarenko-pro-biologichni-zagrozy-i-biozachyst.html>
93. Кондратьєв Я. Ю. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 20 с.
94. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
95. Конституція України: офіц. текст. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
96. Концепція розвитку електронного урядування в Україні: Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/index>
97. Копан О. В. Роль Служби зовнішньої розвідки України у боротьбі з організованою злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25–26. С. 247–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2011_25-26_28
98. Корженко В. В., Нікітін В. В. Методологічні та евристичні інтенції сучасної концепції Governance. URL : www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/1/01.pdf.
99. Кормич Б. А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України : монографія. Одеса: Юридична література, 2003. 472 с.
100. Корнієвський О. Національна безпека. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 489 – 490.
101. Коронавірус в Україні та світі. Живий блог (статистика на 31.03.2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30466101.html>
102. Косов Ю. В. Безопасность: геополитический аспект. URL: <http://www.nationalsecurity.ru/library/00008/00008report4.htm>.

103. Кравченко В. І. Виклики і загрози Україні, її економіці та фінансам у першій третині XXI століття. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5170>
104. Курас А. І. Національна безпека України: військово-політичні парадигми. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса]*. 2014. № 2. С. 230 – 240.
105. Курас И. Украина и Россия в новом геополитическом пространстве: актуальность проблемы и перспективы ее изучения. *Украина и Россия в новом геополитическом пространстве: материалы «Круглого Стола»*. Киев : Ассоциация «Україно», 1995. С. 3-5.
106. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
107. Курас І. Ф. Між авторитарним минулим і демократичним майбутнім. *Наукові записки. Сер. «Політологія і етнологія»*: збірник. Київ : ІПІЕНД, 2001. № 16. С. 5-9.
108. Кучабський О. Г., Погорелий С. С. Довіра до органів публічної влади як ключовий фактор ефективності системи державного управління. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. № 1. С. 103-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_1_19.
109. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття). Київ : Стилос, 2001. 585 с.
110. Липпман У. Общественное мнение / пер. с англ. Т. В. Барчунова; под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. Москва : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
111. Ліпкан В. А., Максименко Ю .Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навчальний посібник. Київ : КНТ, 2006. 280 с.
112. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ : Текст, 2006. 256 с.
113. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ, 2009. 631 с.
114. Лопушинський А. І. Електронна демократія: Україна «за» чи «проти»? *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_7
115. Лук'яненко Д. Г. Глобальна економічна інтеграція : монографія. Київ: ТОВ «Нац. підручник», 2008. 318 с.
116. Мадіссон В. В., Шахов В. Л. Політологія міжнародних відносин : навч. посіб. Київ: Либідь, 1997. 176 с.

117. Максименко Ю. Є. Правове регулювання національної безпеки України. Інститут інформаційного права. URL: <http://goal-int.org/pravove-regulyvannya-nacionalnoi-bezpeki-ukraini/>
118. Мак Х'юг А. Деловая стратегия. Москва : Экономика, 1991.
119. Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин. Львів : ЛНУ, 2002. 392 с.
120. Масляк П. О. Країнознавство : підручник. 2-ге вид., випр. Київ : Знання, 2008. 292с.
121. Мега тренды мирового развития / под. ред. М. В. Ильина, В. Л. Иноземцева. Москва: Экономика, 2001. 295 с.
122. Медоуз Д. Х. За пределами роста : учеб. пособие / пер. с англ.; под. ред. Г. А. Ягодина. Москва : Прогресс-Пангея, 1994. 598 с.
123. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї / Зібрання чинних міжнародних договорів України. 2004. № 4. Кн. 2. С. 123.
124. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Пер. с англ. Москва: Дело, 1992. С. 257.
125. Мир на рубеже тысячелетий : хрестоматия. Москва: [б. и.], 2003. 617 с.
126. Михальченко М. І. Суспільствознавство: методологічна криза і шляхи її подолання / Історична і політична наука та суспільна практика в Україні/ НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса;/ ред. кол.: Патон Б. Є. (голова), Геєць В. М. (заст. голови), Левенець Ю. А.(заст. голови), Солдатенко В. Ф.(секретар) та ін. Київ : Парламентське вид-во, 2009. С. 388-395.
127. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. 488 с.
128. Москаленко С. О. Держава. Енциклопедія державного управління. У 8 т. / Нац. акад. держ. упр. При Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 1 : Теорія державного управління. Київ: НАДУ, 2011. с. 134 – 136.
129. Неліпа Д. В. Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 312 с.
130. Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник /За заг. ред. П. В Мельника, Н. Р. Нижника. Ірпінь, 2000. 304 с.
131. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология. Москва : Синтег, 2007. 225 с.

132. Нормативно-правова база у галузі безпеки і оборони України. 2-ге вид., доп. / Центр дослідження армії, конверсії та роззброєння. Київ, 2012. 820 с.
133. Ортинський В. Аналіз нормативно-правової основи забезпечення економічної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 855. С. 4-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_3
134. Остер Ш. М. Целевое управление организацией. М.: Сов. Радио, 1979. С. 74.
135. Палій О. Україна: шлях до Європи через НАТО. Універсум. 2003. № 7–10. С. 59.
136. Перепелиця Г. Парадигма нової системи європейської безпеки. *International Review.* 2009. Жовтень (№ 3(11)). С. 40.
137. Перепелиця Г. Парадигма нової системи європейської безпеки. *International Review.* 2009. № 3(11) жовтень. С. 40.
138. Переслегин С.Б. Новые карты будущего, или Анти-Рэнд. М.; СПб., 2009. С.19-29.
139. Пироженко В. Методологія операціоналізації основних понять національної безпеки: гуманітарна складова. *Політичний менеджмент.* 2006. № 3. С. 21–34.
140. Погорелий С. С. Довіра громадян до органів публічної влади як суспільно-політичний феномен: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін-т держ. упр. Одеса, 2011. 19 с.
141. Погорська І. І. Сучасні геополітичні дослідження: вплив традиції і тиск перспективи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2014. № 120 (ч. I). с. 37-46.
142. Погорська І. І. США: місія здійснює? Праксеологія творення глобального світу. / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Київ : Грамота. 2009. 502 с.
143. Політична система сучасного суспільства: навчальний посібник / [В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С. Черняк, Н. В. Пархоменко]. Київ : КНУТД, 2015. 229с.
144. Попович Н. Сучасний стан дискурсу теорії державного управління: наслідки та перспективи домінування парадигм. *Вісник НАДУ при Президентові України.* 2012. № 4. С. 24.
145. Потехін О., Тодоров І. Глобалізація системи безпеки : навчальний посібник. Донецьк, 2011.
146. Почепцов Г. Г. Теория и практика коммуникации. Москва, 1998. 272 с. URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Pochep/

147. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. 2-ге вид., доп. Київ: ун-т ім. Т.Шевченка, 1999. 307 с.

148. Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: зб. законодавчих актів з питань нац. безпеки і оборони / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. Вид-во, 2005. С. 74–75.

149. Примаков Е. М., Хрусталева М. А. Ситуационные анализы. Методика проведения. Очерки текущей политики. Москва. 2006. № 1.

150. Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України : Указ Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.

151. Про національну безпеку України: проект закону України від 28.02.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531

152. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

153. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. №964-IV. *Відомості Верховної ради України*. 2018.

154. Про розвідувальні органи України : Закон України від 09 лютого 2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>

155. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007, втратив чинність 29.05.2015 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>

156. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України, Стратегія від 15.05.2013 №386-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>

157. Радченко О. В. Генезис прав людини як передумови виникнення правової держави: неоінстинктивістський підхід. Проблеми законності : зб. наук. праць. 2016. Вип. 113. с. 8 – 19.

158. Ратцель Ф. Народоведение (Антропогеография). *Классика геополитики, XIX век*. Москва, 2003. 426 с.

159. Рейтинг стран по уровню распространения ВИЧ/СПИД. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/hiv-prevalence>

160. Рибак О. Контроль над озброєннями: погляд у наступне століття. Національний інститут стратегічних досліджень. 1999. URL: <http://old.niss.gov.ua/Tasko/010.htm>.

161. Рижих В. М. Стратегія і тактика науково-технічного та економічного розвитку України. Навч. посібник. Харків : Прапор, 1998. 381 с.

162. Розвиток системи управління в ЄС: досвід для України : наук.-метод. розроб. / О. Я. Красівський, П. В. Когут, О. С. Киричук та ін. Київ : НАДУ, 2012. С. 25-27.

163. Рудич Ф. Магістральні вектори сучасної української зовнішньої політики: спроба політологічного аналізу. *Наукові записки. Сер. «Політологія і етнологія»*: збірник. Київ : ПІЕНД, 2001. № 16. С. 271-290.

164. Сельський А. А. Стратегія і державне управління як передумови технологічності стратегічного управління. *Економіка та держава*. 2013. № 5. С. 124-126.

165. Семенченко А. І. Теоретико-методологічні засади визначення, класифікація та оцінки системи загроз національної безпеки і рекомендації щодо їх удосконалення. *Вісн. Нац. акад. держ. упр.* 2007. № 3. С. 86–108.

166. Семенченко А. І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2008. 429 с.

167. Система моніторингу поширення епідемії коронавірусу. URL: <https://covid19.mbo.gov.ua/>

168. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні організаційно-правові засади) : підручник. Київ : НАДУ, 2011. 446 с.

169. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / за заг. ред. Г. П. Ситника. Хмельницький, Київ: Кондор, 2007. С. 197.

170. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України. Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2004. 408 с.

171. Ситник Г.П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. Посібник. Київ: Вид-во «Кондор», 2007. 616 с.

172. Словник геополітичних термінів та понять/ за заг. ред. О. С. Власюка, П. П. Кононенка [упоряд. і ред. В.С. Крисаченко]; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки; Науково-дослідний ін-т українознавства. Київ : ФОЛАНТ, 2008. 208 с.

173. Словник української мови в 11 томах. URL: <https://slovyk.ua/>

174. Соловійов С. Г. Інформаційна складова державної політики та управління : монографія / заг. ред. Грицяк Н. В.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Каф. інформ. політики та електрон. урядування. Київ: К.І.С., 2015. 320 с.

175. Список країн за населенням : Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL : <https://cutt.ly/cgfG0je>

176. Стейнер Г., Майер Дж. Стратегическое управление: принципы международной практика / Пер. с англ. Москва: Международные отношения. 1998. 352 с.

177. Стратегічний менеджмент: навч. посібник / Н.Ю. Подольчак. Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2012. 400 с.

178. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К.: НІСД, 2010. 288 с.

179. Стратегія національної безпеки України від 14 вересня 2020 р.: Офіційний веб-портал Президента України. URL : <http://www.president.gov.ua>

180. Стрельбицький М. П. Державність та національна безпека України. Державна виконавча влада в Україні: формування та функціонування: Ч.2. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. С. 17-39.

181. Сунгуровський М. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2001. № 3-4. С. 46-51.

182. Сурмін Ю. П. Система. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. 2011. С. 561–565.

183. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія. Київ : Видавництво Кий, 2007. 370 с.

184. Теория международных отношений : хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. Москва : [б. и.], 2002. 611 с

185. Тимків Я. Особливості та класифікація сучасних загроз національній та міжнародній безпеці. *Науковий вісник. Одеський державний економічний університет*. 2006. № 11 (31). 221 с.

186. Тихонравов Ю. В. Геополитика: Учебное пособие. Москва : ИНФРА-М, 2000. 269 с.

187. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент: Учеб. для вузов / Пер. с англ. под ред. Л. Г.Зайцева, М. И. Соколовой. Москва: Банки и биржи; ЮНИТИ, 1998. 576 с.

188. Трохимчук С. В. Політична географія світу : навч. посіб. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Факультет міжнародних відносин. 2-ге вид., перероб., доп. Київ : Знання, 2007. 422 с.

189. Трубецкой Н. Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока. *Классика геополитики XX век* : сб. / сост. К. Королев. Москва : АСТ, 2003. С. 144–226.

190. Тупчієнко Л. Національна безпека. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ: Генеза, 2004. С. 386–387.

191. Указ Президента України «Про Службу зовнішньої розвідки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1239/2004>

192. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / за ред. Ф. М. Рудича. Київ : МАУП, 2002. 488 с.

193. Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея. Москва : ИГ «Прогресс»; «Литера», 1993. 458 с.

194. Циганов В. В. Національна безпека України : посібник. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 100 с.

195. Цицерон М.Т. О государстве. О законах. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Речи. Письма. / М.Т. Цицерон; предисл. Е.И. Темнова. Москва: Мысль, 1999. 782 с.

196. Человек: соотношение национального и общечеловеческого : сб. Материалов междунар. симпозиума (Зугдиди, Грузия, 19-20 мая 2004 г.) Вып. 2 / под. ред. В.В. Парцвания. СПб. : С.-Петерб. философ. о-во, 2004. URL: http://anthropology.ru/ru/texts/kvarats_va/mannt_14.html

197. Чернишова Т. О. Нація. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. С. 467–468.

198. Чешков М. Глобалізація: сутність, сучасна фаза, перспективи. *Pro et Contra*. 1999. С. 114-127

199. Шаблій О. І., Білецький О. І., Заставецький Б. І. Соціально-економічна географія України : навч. посіб. 2-е вид., перероб. та доп. Львів : Світ, 2000. 679 с.

200. Шабров О. Ф. Системный подход и компьютерное моделирование в политологическом исследовании. *Общественные науки и современность*. 1996. № 2.

201. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 1 (2). С. 193.

202. Шевченко М. М. Функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2014. № 3–4. С. 14–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nivanb_2014_3-4

203. Шимків Д. Усе, що ви хотіли знати про електронні петиції. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/09/7/7080434/?attempt=1>

204. Шьон Е. Фінансування безпеки у глобальному контексті. *Щорічник СППРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру. Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова. Київ, 2006. С. 267–289.

205. Щорічник СППРІ: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру. Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова. Київ, 2008. 520 с.

206. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны / под ред. С. Б. Лаврова, Н. В. Каледина. Москва : Гардарики, 2002. 928 с.

207. Яценко Б. П. Особливості територіально-політичних систем національного і транснаціонального рівня (до проблем концепції географічних місць). *Географія: виклики XXI століття* : міжнародна наукова конференція, присвячена 80-річчю географічного факультету Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (м. Сімферополь, 08–12 квітня 2014 р.) / *Геополітика и экогеодинамика регионов*. Симферополь, 2014. Т. 10. № 2. С. 69–71.

208. Яценко Б. П., Стафійчук В. І., Брайчевський Ю. С. Політична географія та геополітика : навч. посіб. / за ред. Б.П. Яценка. Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Либідь, 2007. 255 с.

209. Agnew J. A Companion to Political Geography. Placewell, 2008.

210. Agnew J. Making Political Geography / [Human Geography in the Making]. London: Department of Geography, UCLA, 2002.

211. Agnew J. A. Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society. London: Routledge, 1987. 267 p.

212. Alby S. 1998, Crossing Disciplinary Boundaries: Political geography and International Relations after the Cold War. Globalization. Theory and Practice, London, Pinter, 1998 p.

213. Blanchard O. Del economice in Post-Communismo transizione. Universite Press: Oxford-Roma, 2001. 325 p.

214. Breeze R., Budowle B., Schutzer S. Microbial Forensics. Elsevier Academic Press. San Diego, 2005. 448 p.

215. Brzezinski Z. The Choice: Global Domination or Global Leadership. Basic Books, 2004. 256 p.

216. Cardoso F. H. An Age del civita. *Foreign Policy*. Roma: Estate. Summer, 2000. P. 41-59.

217. Chandler A. D. Strategy and Structura. Boston, 1961.

218. COVID-19 CORONAVIRUS PANDEMIC. Last updated: October 15, 2020. URL : <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

219. Criekemans D. «Réhabilitation et rénovation en matière de pensée géopolitique», *L'Espace Politique* [En ligne], 12|2010-3. URL: <http://espacepolitique.revues.org/1723>; DOI : 10.4000/espacepolitique.1723
220. Criekemans D. *Geopolitical Schools of Thought: a Concise Overview Since 1890 till 2015 and Beyond*. Genève: Editions de Penthes et International Centre for Geopolitical Studies, 2009. 486 p.
221. Dalby S. Imperialism, domination, culture : the continued relevance of critical geopolitics. *Geopolitics*. 2008. № 13(3). P. 413-436.
222. Diem G. N. *American Foreign Policy I: Sixteen Key Shaping American Foreign Policy*. URL : <http://www.amforeignpolicy.bravepages.com/AFP7.html>
223. Dittmer J., Dodds K. Popular geopolitics past and future : fandom, identities and audiences. *Geopolitics*. 2008. № 13(3). P. 437-457.
224. Dorpalen Andreas. *The World General Haushofer. Geopolitics in Action*. New York, 1942. p. 24-26.
225. Dussouy G. Systemic Geopolitics : A Global Interpretation Method of the World. *Geopolitics*. 2010. Vol.15. № 1. P. 143-144.
226. ECPR Joint Sessions Rennes, Workshop 8 «The New Geopolitics and Changing Territories: Between International Studies and Political Geography», Rennes (France), 11-16 April 2008. URL : <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/rennes/ws8/criekemans.pdf>.
227. Garfinkel M. S. Synthetic genomics: options for governance. J. Craig Venter Institute, 2007. 22 p. URL: http://ec.europa.eu/health/dialogue_collaboration/docs/ev_20100318_co25pdf.
228. *Global Burden of Disease and Risk Factors* / Lopez A.D., Mathers C.D., Ezzati M. et al. (Eds) Oxford University Press and The World Bank. 2006. 552 p.
229. Global Peace Index 2007. URL : https://photius.com/rankings/global_peace_index_2007.html
230. Global Peace Index 2008. URL : http://allianceau.com/pics/advant/2007_Economist.pdf
231. *Globalizzazione: A Reader* / P. O'Meara, H. D. Mellinger, M. Krain, D. Marytani (eds). Bloomington ; Indianapolis : Indiana Univ. Press-Roma, 2000. 781 p.
232. Haas R. N. The Age of Nonpolarity. *Foreign Affairs*. 2008. Vol. 87. № 3. P. 44-56.
233. Hooghe L., Marks G. Types of multi-level governance. *Cahier européens de SciencesPo*. 2002. URL : www.cee.sciences-po.fr/erpa/docs/wp_2002_3.pdf

234. Huntington S. P. *The Clash of Civilizations and the Remakink of World Order*. N.-Y.: Simon& Shuster, 1996. 368 p.

235. Hyndman J. Mind the gap: bridging feminist and political geography through geopolitics. *Political Geography*. 2004. № 23. P. 307-322.

236. Institute for Economics&Peace (2012). 2012 Global Terrorism Index: Capturing the Impact of Terrorism from 2002-2011. URL : <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2012-Global-Terrorism-Index-Report.pdf>

237. Institute for Economics & Peace (2013). Global Peace Index 2013: Measuring the State of Global Peace. URL: <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2013/06/2013-GPI-Report.pdf>

238. Institute for Economics & Peace (2014). Global Peace Index 2014: Measuring Peace and Assessing Country Risk. URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

239. Institute for Economics & Peace (2015). Global Peace Index 2015: Measuring Peace and Assessing Country Risk. URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

240. Institute for Economics & Peace (2016). Global Peace Index 2016: Measuring Peace and Assessing Country Risk. URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

241. Institute for Economics & Peace (2017). Global Peace Index 2017: Measuring Peace and Assessing Country Risk. URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

242. Institute for Economics & Peace (2018). Global Peace Index 2018: Measuring Peace and Assessing Country Risk. URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

243. Institute for Economics & Peace (2019). Global Peace Index 2019: Measuring Peace and Assessing Country Risk. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>

244. Institute for Economics & Peace (2020). Global Peace Index 2020: Measuring Peace and Assessing Country Risk. URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

245. Institute for Economics & Peace (2014). Global Peace Index 2014: Measuring Peace and Assessing Country Risk. URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

246. Institute for Economics & Peace (2014). Global Peace Index 2014: Measuring Peace and Assessing Country Risk. URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

247. Institute for Economics&Peace (2014). Global Terrorism Index 2014: Measuring and Understanding the Impact of Terrorism.

URL: <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Global-Terrorism-Index-Report-2014.pdf>

248. Institute for Economics & Peace (2015). Global Peace Index

2015: Measuring Peace, its causes and its economic value.

URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

249. Institute for Economics & Peace (2015). Global Peace Index

2015: Measuring Peace, its causes and its economic value.

URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

250. Institute for Economics & Peace (2015). Global Peace Index

2015: Measuring Peace, its causes and its economic value.

URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

251. Institute for Economics & Peace (2015). Global Peace Index

2015: Measuring Peace, its causes and its economic value.

URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

252. Institute for Economics & Peace (2015). Global Peace Index

2015: Measuring Peace, its causes and its economic value.

URL: <http://visionofhumanity.org/reports>

253. Institute for Economics&Peace (2015). Global Terrorism Index

2015: Measuring and Understanding theImpact of Terrorism.

URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/194968/Global-Terrorism-Index-2015.pdf>

254. Institute for Economics & Peace (2016). Global Peace Index

2016: Ten Years of Measuring Peace. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>

255. Institute for Economics & Peace (2016). Global Peace Index

2016: Ten Years of Measuring Peace. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>

256. Institute for Economics & Peace (2016). Global Peace Index

2016: Ten Years of Measuring Peace.URL : <http://visionofhumanity.org/reports>

257. Institute for Economics & Peace (2016). Global Peace Index

2016: Ten Years of Measuring Peace. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>

258. Institute for Economics & Peace (2016). Global Peace Index

2016: Ten Years of Measuring Peace. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>

259. Institute for Economics&Peace (2016). Global Terrorism Index

2016: Measuring and Understanding the Impact of Terrorism.

URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global%20Terrorism%20Index%202016_0.pdf

260. Institute for Economics & Peace (2017). Global Peace Index

2017: Measuring Peace in a Complex World. URL :

<http://visionofhumanity.org/reports>

261. Institute for Economics & Peace (2017). Global Peace Index

2017: Measuring Peace in a Complex World. URL :

<http://visionofhumanity.org/reports>

262. Institute for Economics & Peace (2017). Global Peace Index 2017: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
263. Institute for Economics & Peace (2017). Global Peace Index 2017: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
264. Institute for Economics & Peace (2017). Global Peace Index 2017: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
265. Institute for Economics&Peace (2017). Global Terrorism Index 2017: Measuring and Understanding the Impactof Terrorism. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global%20Terrorism%20Index%202017%20%284%29.pdf>
266. Institute for Economics & Peace (2018). Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
267. Institute for Economics & Peace (2018). Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
268. Institute for Economics & Peace (2018). Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
269. Institute for Economics & Peace (2018). Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
270. Institute for Economics & Peace (2018). Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World.URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
271. Institute for Economics&Peace (2018). Global Terrorism Index 2018: Measuring the Impact of Terrorism. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global-Terrorism-Index-2018-1.pdf>
272. Institute for Economics & Peace (2019). Global Peace Index 2019: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
273. Institute for Economics & Peace (2019). Global Peace Index 2019: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
274. Institute for Economics & Peace (2019). Global Peace Index 2019: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>

275. Institute for Economics & Peace (2019). Global Peace Index 2019: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
276. Institute for Economics & Peace (2019). Global Peace Index 2019: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
277. Institute for Economics&Peace (2019). Global Terrorism Index 2019: Measuring the Impact of Terrorism. URL: <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/11/GTI-2019web.pdf>
278. Institute for Economics & Peace (2020). Global Peace Index 2020: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>.
279. Institute for Economics & Peace (2020). Global Peace Index 2020: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
280. Institute for Economics & Peace (2020). Global Peace Index 2020: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
281. Institute for Economics & Peace (2020). Global Peace Index 2020: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
282. Institute for Economics & Peace (2020). Global Peace Index 2020: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
283. Institute for Economics & Peace (2020). Global Peace Index 2020: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
284. Institute for Economics & Peace (2020). Global Peace Index 2020: Measuring Peace in a Complex World. URL : <http://visionofhumanity.org/reports>
285. Institute for Economics & Peace. 2009 Methodology, Results&Findings. URL : <https://www.files.ethz.ch/isn/126266/2009-GPIResultsReport.pdf>
286. Institute for Economics & Peace. 2010 Methodology, Results & Findings. URL: <https://web.archive.org/web/20170326050900/http://peacealliance.org/cms/assets/uploads/2013/05/2010-GPI-Results-Report.pdf>
287. Institute for Economics & Peace. 2011 Methodology, Results & Findings. URL : <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/08/2011-GPI-Results-Report.pdf>
288. Institute for Economics & Peace. Global Peace Index 2012. URL: <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/2012-Global-Peace-Index-Report.pdf>

289. Jervis R. Perception and Misperception in International relation. URL: http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/political_science/users/jovana.carapic/public/Jervis.pdf.

290. Kaplan R. D. Center Stage for the Twenty – first Century. *Foreign Affairs*. 2009. March – April. P. 16-32.

291. Kaplan R. D. The Revenge of Geography. *Foreign Policy*. 2009. May-June. P. 96.

292. Kohn R. How Democracy Controls the Military. *Journal of Democracy*. 1997.

293. Kukułka J. Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów. „*Sprawy międzynarodowe*”. 1982. № 7. s. 29.

294. Lartigue C., Glass J.I., Alperovich N. et al. Genome transplantation in bacteria: changing one species to another. *Science*. 2007. № 317(5838). p. 632-638.

295. Lippmann W. Public opinion. N.-Y., 1922. 427 p.

296. Massachusetts Institute of Technology Registry of Standard Biological Parts. 2010. URL : <http://parts.mit.edu/registry>.

297. Modern epidemiology / Rothman K.J., Greenland S. (eds), 2nd ed. Lippincott – Raven, Philadelphia, 1998. 737 p.

298. Ocepek A. Economic Security and the European Dream. Marquette University. URL : <http://www.anselm.edu/Documents/NHIOP/Ocepekpaper.pdf>.

299. Owada H. The United Nations and the maintenance of international peace and security – the current debate in the light of reform proposals : Keynote Speech at the Research Forum on International Law European Society of International Law / Graduate Institute of International Studies. 2005. URL : <http://www.esil-sedi.eu/english/pdf/GenevaKeynote.pdf>.

300. Owens M. T. In Defense of Classical Geopolitics / Naval War College Re-view.-199. Vol. 52, № 4. URL : <http://www.nwc.navy.mil/press/review/1999/autumn/art3-a99.htm>.

301. Pandemic (H1N1) 2009 – update 112. URL: https://www.who.int/csr/don/2010_08_06/en/

302. Pokruszyński W. Bezpieczeństwo: teoria i praktyka. Józefów, 2012. 271 p

303. Recommendation CM/Rec (2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers’ Deputies).

URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Acomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.

304. Rothkopf D. *Superclass: The Global Power Elite and the World They Are Making*. Farrar, Straus and Giroux; 1 edition. 2009. 408 p.
305. Ruggie J. G. *Construczione del pace polity. Essayse on Internazionale Institutionalizzazione*. 3 ed. L. N.-Y., 2002. 324 p.
306. Schlögel K. *The Historical Metropolises of Central Europe / Jacek Purchla (ed.): The Historical Metropolis: A Hidden Potential (International Conference, 26-29 May 1996 , Cra-cow)*. Kraków, 1996. s. 11-20.
307. Simonsen L., et al. (2013). *Global Mortality Estimates for the 2009 Influenza Pandemic from the GLaMOR Project: A Modeling Study*. November 2013; PLoS Medicine 10(11).
308. *SIPRI Yearbook: World Armament and Disarmament*. New-York: Oxford University Press, 2008. 516 p.
309. *SIPRI Yearbook: World Armament and Disarmament*. New-York: Oxford University Press, 2009. 442 p.
310. *SIPRI Yearbook: World Armament and Disarmament*. New-York: Oxford University Press, 2010. 472 p.
311. *Stockholm International Peace Research Institute. SIPRI Yearbook: World Armament and Disarmament*. New-York: Oxford University Press, 2007. 618 p.
312. *SWOT-Analysis: (Strategic Management). Quick MBA*. URL : <http://www.quickmba.com/strategy/swot/>
313. Tames S. *The Future of NATO – Ukraine cooperation: a Western perspective. National security and Defense*. 2000. № 8. p. 42-43.
314. *The Australia Group. Fighting the spread of chemical and biological weapons*. 2007. 20 p. URL: http://www.australiagroup.net/en/agb_july2007.pdf.
315. *The burden of the influenza A H1N1pdm09 virus since the 2009 pandemic*. URL: <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/burden-of-h1n1.html>
316. *The burden of the influenza AH1N1pdm09 virus since the 2009 pandemic*. URL : <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/burden-of-h1n1.html>
317. *The Deemed Export Advisory Committee. The Deemed Export Rule in the Era of Globalization*. US Department of Commerce, Washington, 2007. 153 p.
318. *The National Security Strategy of the United States of America*. Washington, 2006. 54 p.
319. *The Royal Society. Report of the RS-IAP-ICSU international workshop on science and technology developments relevant to the Biological and Toxin Weapons Convention*. 2006. 23 p.
320. Tuathail G. *Critical Geopolitics : The Politics of Writing Global Space*. Min-neapolis, 1996. 320 p.

321. United Nations. United Nations Millennium Declaration, UN General Assembly Resolution. 2000. № 55/2. URL: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e>.
322. Voorhoeve J. Global Peace Index. The Broker. 25 July 2007. URL: <https://www.thebrokeronline.eu/global-peace-index-d55/>
323. Women's International League for Peace and Freedom. Biological Weapons. Meeting of experts for the 1972 Biological and Toxin Weapons Convention. 2008. URL: <http://www.wilpfinternational.org/disarmament/biologicalweapons.htm#top>.
324. World Health Organization (2010). Pandemic (H1N1) 2009. URL: https://www.who.int/csr/don/2010_08_06/en/
325. World Health Organization (2020). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19. 1 July 2020. URL: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---1-july-2020>
326. World Health Organization (2020). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19. 1 July 2020. URL: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---1-july-2020>
327. World Health Organization. Biorisk Management: Laboratory Biosecurity Guidance. 2006. URL: http://www.who.int/csr/resources/publication/s/biosafety/WHO_CDS_EPR_2006_6.pdf
328. World Energy Outlook 2005. Saghir J. Energy and Poverty Myths International. Energy Agency. Paris, 2005
329. Statistical Review of World Energy. URL: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>
330. COVID-19: біологічна зброя та українські тести (інтерв'ю з академіком, молекулярним біологом Михайлом Тукалом). Українська правда. 21 травня 2020 р. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2020/05/21/241056/>
331. The Global Information Technology Report 2015. World Economic Forum. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_IT_Report_2015.pdf
332. Trust in Government. Ethics measures in OECD countries. OECD. 2000. 314 p. URL : <http://www.oecd.org/gov/ethics/48994450.pdf>

ДОДАТКИ

**Індекс забезпечення безпеки та захисту суспільства
у різних країнах світу у 2014-2020 рр.**

№ з/п	Країна (в алфавітному порядку)	Роки						
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Австралія	1.368	1.520	1.589	1.587	1.503	1.500	1.433
2	Австрія	1.176	1.390	1.386	1.390	1.368	1.423	1.463
3	Азербайджан	2.471	2.560	2.616	2.596	2.641	2.611	2.578
4	Албанія	2.265	2.420	2.398	2.540	2.413	2.392	2.392
5	Алжир	2.426	2.510	2.531	2.447	2.437	2.469	2.502
6	Ангола	2.559	2.630	2.792	2.831	2.666	2.642	2.620
7	Аргентина	2.221	2.440	2.606	2.439	2.654	2.740	2.780
8	Афганістан	4.147	4.230	4.136	4.178	4.225	4.198	4.275
9	Бангладеш	2.559	2.630	2.622	2.617	2.544	2.517	2.453
10	Бахрейн	2.706	2.790	2.880	2.866	2.852	2.819	2.785
11	Бельгія	1.441	1.640	1.852	1.844	1.838	1.824	1.803
12	Бенін	2.412	2.560	2.475	2.482	2.474	2.480	2.510
13	Білорусь	2.485	2.740	2.648	2.494	2.413	2.492	2.452
14	Болгарія	1.824	2.170	2.099	2.098	2.037	2.032	2.038
15	Болівія	2.441	2.670	2.617	2.587	2.629	2.529	2.602
16	Боснія і Герцеговина	2.147	2.350	2.430	2.468	2.507	2.420	2.526
17	Ботсвана	2.176	2.100	2.126	2.113	2.192	2.243	2.250
18	Бразилія	2.897	3.140	3.115	3.118	3.066	3.138	3.292
19	Буркіна-Фасо	2.618	2.740	2.663	2.687	2.600	2.695	2.816
20	Бурунді	2.529	2.900	2.967	3.494	3.291	3.333	3.221
21	Бутан	1.515	1.590	1.571	1.658	1.711	1.624	1.664
22	Велика Британія	1.750	1.950	1.868	1.864	1.934	1.895	1.816
23	Венесуела	3.147	3.380	3.555	3.574	3.505	3.680	4.034
24	В'єтнам	1.956	2.250	2.224	2.232	2.151	2.116	2.240
25	Вірменія	2.103	2.210	2.265	2.297	2.407	2.357	2.347
26	Габон	2.368	2.400	2.512	2.544	2.634	2.636	2.640
27	Гайана	2.706	2.790	2.987	2.793	2.786	2.875	2.834
28	Гаїті	2.794	2.760	2.716	2.672	2.775	2.665	2.735
29	Гамбія	2.559	2.540	2.671	2.675	2.508	2.353	2.319
30	Гана	2.412	2.340	2.095	2.130	2.012	1.976	2.102
31	Гватемала	2.941	3.070	3.131	3.049	3.018	3.065	3.107
32	Гвінея	3.029	3.010	2.762	2.607	2.525	2.693	2.723
33	Гвінея-Бісау	3.294	2.880	2.904	2.957	2.766	2.659	2.659

Продовження додатку А

1	2	3	4	5	6	7	8	9
34	Гондурас	2.956	3.150	3.169	3.093	3.211	3.283	3.230
35	Греція	2.221	2.280	2.333	2.072	2.083	1.908	1.795
36	Грузія	2.382	2.390	2.340	2.447	2.548	2.511	2.522
37	Данія	1.088	1.260	1.302	1.347	1.289	1.280	1.316
38	Демократична Республіка Конго	3.647	3.780	3.809	3.682	3.943	3.980	3.982
39	Джибуті	2.118	2.710	2.840	2.596	2.572	2.565	2.552
40	Домініканська республіка	2.750	2.810	2.867	2.810	2.799	2.763	2.716
41	Еквадор	2.574	2.600	2.581	2.593	2.607	2.539	2.585
42	Екваторіальна Гвінея	2.588	2.580	2.416	2.424	2.477	2.450	2.450
43	Еритрея	3.118	2.890	3.235	3.393	3.362	3.431	3.514
44	Есваїні / Свазіленд	2.750	2.890	2.819	2.740	2.585	2.666	2.566
45	Естонія	1.824	2.000	2.034	2.036	1.993	1.983	1.945
46	Ефіопія	2.632	2.630	2.558	2.704	2.909	2.887	2.904
47	Єгипет	3.000	2.980	2.849	2.779	2.722	2.619	2.589
48	Ємен	2.794	3.370	3.992	4.013	3.760	3.778	3.922
49	Замбія	2.015	2.410	2.342	2.273	2.407	2.415	2.437
50	Зімбабве	3.368	3.060	2.908	2.963	2.912	3.035	3.107
51	Йорданія	2.147	2.280	2.406	2.429	2.327	2.223	2.305
52	Ізраїль	2.529	2.630	2.261	2.274	2.535	2.510	2.441
53	Індія	2.353	2.630	2.450	2.400	2.356	2.329	2.385
54	Індонезія	2.132	2.120	2.170	2.258	2.207	2.231	2.239
55	Ірак	4.162	4.400	4.333	4.318	4.140	4.050	4.150
56	Іран	2.618	2.830	2.786	2.656	2.716	2.882	3.006
57	Ірландія	1.441	1.630	1.614	1.604	1.576	1.589	1.586
58	Ісландія	1.176	1.210	1.248	1.232	1.168	1.131	1.164
59	Іспанія	1.750	1.780	1.852	1.834	1.918	1.943	1.910
60	Італія	1.971	2.230	2.164	2.166	2.190	2.122	2.079
61	Казахстан	2.485	2.710	2.492	2.463	2.410	2.300	2.328
62	Камбоджа	2.632	2.860	2.730	2.599	2.590	2.552	2.515
63	Камерун	2.838	3.020	3.000	2.953	2.982	2.943	3.068
64	Канада	1.338	1.520	1.472	1.491	1.427	1.438	1.425
65	Катар	1.382	1.610	1.818	1.861	1.956	1.652	1.549
66	Кенія	2.750	3.050	2.918	2.821	2.789	2.691	2.664
67	Киргизька Республіка/ Киргизстан	2.574	2.720	2.624	2.567	2.554	2.466	2.437
68	Китай	2.338	2.490	2.536	2.513	2.479	2.518	2.554
69	Кіпр	2.235	2.320	2.404	2.333	2.270	2.290	2.316

Продовження додатку А

1	2	3	4	5	6	7	8	9
70	Колумбія	3.412	3.600	3.588	3.561	3.428	3.417	3.366
71	Косово	2.206	2.460	2.487	2.459	2.594	2.529	2.575
72	Коста-Ріка	2.132	2.260	2.171	2.105	2.258	2.142	2.146
73	Кот-д'Івуар	2.956	2.850	2.936	2.922	2.867	2.858	2.886
74	Куба	2.368	2.450	2.538	2.537	2.494	2.546	2.560
75	Кувейт	2.044	1.950	2.167	2.274	1.987	1.920	1.879
76	Лаос	1.882	2.130	2.167	2.205	2.209	2.197	2.179
77	Латвія	2.015	2.150	2.019	2.011	2.014	2.067	2.062
78	Лесото	2.338	2.500	2.430	2.607	2.632	2.600	2.584
79	Литва	2.088	2.050	2.112	2.012	2.006	1.985	1.962
80	Ліберія	2.559	2.610	2.468	2.568	2.441	2.388	2.444
81	Ліван	2.882	3.110	3.152	3.101	3.101	3.187	3.120
82	Лівія	2.691	3.400	3.668	3.798	3.634	3.618	3.652
83	Маврикій	2.059	2.030	2.044	2.049	2.061	2.044	2.056
84	Мавританія	2.912	2.830	2.967	3.086	3.124	3.120	3.126
85	Мадагаскар	2.500	2.500	2.200	2.243	2.168	2.462	2.585
86	Малаві	2.471	2.380	2.171	2.170	2.234	2.191	2.306
87	Малайзія	2.059	2.050	2.260	2.253	2.148	2.000	2.057
88	Малі	2.559	2.740	2.831	3.046	3.280	3.356	3.374
89	Марокко	2.118	2.260	2.384	2.295	2.296	2.339	2.398
90	Мексика	3.206	3.300	3.239	3.266	3.080	3.156	3.225
91	Мозамбік	2.235	2.620	2.557	2.484	2.571	2.585	2.591
92	Молдова	2.279	2.350	2.433	2.416	2.404	2.470	2.468
93	Монголія	2.147	2.220	2.393	2.394	2.492	2.452	2.320
94	М'янма	2.632	2.680	2.505	2.378	2.732	2.845	2.804
95	Намібія	2.294	2.410	2.470	2.404	2.386	2.490	2.475
96	Непал	2.500	2.520	2.619	2.700	2.639	2.454	2.449
97	Нігерія	3.441	3.680	3.449	3.376	3.255	3.296	3.186
98	Нідерланди	1.382	1.510	1.528	1.545	1.564	1.557	1.609
99	Нікарагуа	2.279	2.620	2.637	2.658	2.583	2.949	3.366
100	Німеччина	1.441	1.540	1.571	1.646	1.644	1.653	1.633
101	Нова Зеландія	1.338	1.390	1.449	1.380	1.312	1.395	1.367
102	Норвегія	1.294	1.470	1.313	1.249	1.254	1.243	1.256
103	Об'єднані Арабські Емірати	1.882	2.120	2.124	2.089	1.728	1.737	1.771
104	Оман	2.074	2.330	2.140	2.075	2.021	1.998	1.988
105	Пакистан	3.059	3.290	3.226	3.090	3.053	2.987	2.966
106	Палестина	-	-	3.025	3.071	2.897	2.922	2.985

Продовження додатку А

1	2	3	4	5	6	7	8	9
107	Панама	2.559	2.670	2.493	2.522	2.434	2.449	2.479
108	Папуа-Нова Гвінея	2.691	2.760	2.905	2.788	2.774	2.911	2.928
109	Парагвай	2.426	2.680	2.574	2.427	2.403	2.534	2.489
110	Перу	2.882	2.760	2.786	2.651	2.651	2.647	2.647
111	Південна Африка	3.103	3.300	3.225	3.264	3.254	3.301	3.193
112	Південна Корея	1.647	1.600	1.718	1.673	1.661	1.595	1.496
113	Південний Судан	3.765	4.030	4.241	4.207	4.085	4.090	4.074
114	Північна Корея	3.324	3.090	3.109	3.109	3.101	3.100	3.100
115	Північна Македонія / Македонія	2.191	2.440	2.360	2.582	2.431	2.332	2.276
116	Польща	1.559	1.640	1.747	1.948	1.984	1.880	1.927
117	Португалія	1.632	1.600	1.573	1.431	1.496	1.413	1.415
118	Республіка Конго	2.824	2.870	2.905	2.945	3.089	3.046	2.933
119	Республіка Нігер	2.706	2.880	2.737	2.884	2.962	2.906	3.228
120	Республіка Того	2.559	2.510	2.415	2.452	2.523	2.710	2.667
121	Росія	3.015	3.370	3.308	3.219	3.220	3.116	3.022
122	Руанда	2.868	3.050	2.841	2.774	2.642	2.448	2.491
123	Румунія	1.897	1.980	1.933	1.923	1.938	1.914	1.858
124	Сальвадор	2.912	3.170	3.133	3.147	3.210	3.184	3.229
125	Саудівська Аравія	2.029	2.350	2.470	2.554	2.313	2.325	2.371
126	Сенегал	2.176	2.080	2.355	2.259	2.219	2.280	2.229
127	Сербія	2.118	2.130	2.094	2.194	2.150	2.086	2.160
128	Сирія	4.176	4.250	4.244	4.237	3.870	3.869	3.835
129	Сінгапур	1.647	1.660	1.603	1.612	1.296	1.233	1.224
130	Словаччина	1.426	1.680	1.747	1.848	1.785	1.746	1.786
131	Словенія	1.324	1.380	1.415	1.411	1.438	1.395	1.452
132	Сомалі	4.176	4.070	4.071	3.950	4.024	3.847	3.916
133	Сполучені Штати Америци	2.044	2.230	2.016	2.117	2.161	2.319	2.309
134	Судан	3.794	3.870	3.714	3.709	3.591	3.311	3.484
135	Східний Тимор/ Тімор- Лешті	2.471	2.330	2.394	2.453	2.398	2.255	2.414
136	Сьєрра-Леоне	2.235	2.350	2.134	2.139	2.115	2.161	2.192
137	Таджикистан	2.603	2.570	2.517	2.555	2.503	2.552	2.560
138	Тайвань	1.529	1.800	1.896	1.873	1.767	1.773	1.766
139	Таїланд	2.882	2.980	2.965	2.912	2.851	2.908	2.905
140	Танзанія	2.471	2.600	2.555	2.500	2.415	2.419	2.398
141	Тринідад і Тобаго	2.838	3.040	2.915	2.948	2.804	2.787	2.808
142	Туніс	2.324	2.620	2.452	2.484	2.522	2.533	2.523

Продовження додатку А

1	2	3	4	5	6	7	8	9
143	Туреччина	2.632	2.870	2.992	3.102	3.187	3.224	3.318
144	Туркменістан	2.529	2.910	2.763	2.759	2.763	2.705	2.647
145	Уганда	2.456	2.540	2.670	2.709	2.726	2.722	2.717
146	Угорщина	1.544	1.630	1.794	1.743	1.811	1.814	1.902
147	Узбекистан	2.515	2.660	2.628	2.559	2.451	2.510	2.427
148	Україна	2.529	3.190	3.384	3.340	3.328	3.259	3.307
149	Уругвай	1.971	2.460	2.331	2.335	2.356	2.312	2.323
150	Філіппіни	2.691	3.020	2.949	2.997	3.131	3.064	2.951
151	Фінляндія	1.294	1.380	1.424	1.468	1.426	1.417	1.383
152	Франція	1.706	1.900	1.894	1.934	1.951	1.949	2.005
153	Хорватія	1.706	1.910	1.863	1.855	1.785	1.854	1.800
154	Центральноафриканська Республіка	3.941	3.950	4.118	3.976	3.969	4.061	3.942
155	Чад	2.853	2.920	3.066	3.036	2.960	2.959	2.929
156	Чехія	1.368	1.540	1.639	1.651	1.634	1.611	1.582
157	Чилі	1.941	2.190	2.114	2.074	2.112	2.111	2.235
158	Чорногорія	2.235	2.460	2.341	2.618	2.466	2.574	2.611
159	Швейцарія	1.176	1.370	1.294	1.305	1.348	1.274	1.277
160	Швеція	1.206	1.300	1.339	1.373	1.367	1.495	1.473
161	Шрі-Ланка	2.426	2.760	2.552	2.343	2.254	2.358	2.408
162	Ямайка	2.926	2.940	2.932	2.935	2.978	2.924	2.932
163	Японія	1.235	1.200	1.347	1.384	1.318	1.276	1.256

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет-ресурсів [237-252]

**Топ-10 перших та Топ-10 останніх місць
за рейтингом світового показника спокою за 2007-2020 рр.**

Роки	Рейтинг	Топ-10 перших місць	Рейтинг	Топ-10 останніх місць
1	2	3	4	5
2007	1	Норвегія	121	Ірак
	2	Нова Зеландія	120	Судан
	3	Данія	119	Ізраїль
	4	Ірландія	118	Росія
	5	Японія	117	Нігерія
	6	Фінляндія	116	Колумбія
	7	Швеція	115	Пакистан
	8	Канада	114	Ліван
	9	Португалія	113	Кот-д'Івуар
	10	Австрія	112	Ангола
2008	1	Ісландія	140	Ірак
	2	Нова Зеландія	139	Сомалі
	3	Японія	138	Судан
	4	Швейцарія	137	Афганістан
	5	Данія	136	Ізраїль
	6	Канада	135	Чад
	7	Фінляндія	134	Центральноафриканська Республіка
	8	Швеція	133	Північна Корея
	9	Норвегія	132	Ліван
	10	Австрія	131	Росія
2009	1	Нова Зеландія	144	Ірак
	2	Данія	143	Афганістан
	3	Норвегія	142	Сомалі
	4	Ісландія	141	Ізраїль
	5	Австрія	140	Судан
	6	Швеція	139	Демократична Республіка Конго
	7	Японія	138	Чад
	8	Канада	137	Пакистан
	9		136	Росія
	10	Фінляндія / Словенія	135/ 134	Зімбабве / Грузія

Продовження додатку Б

1	2	3	4	5
2010	1	Нова Зеландія	149	Ірак
	2	Ісландія	148	Сомалі
	3	Японія	147	Афганістан
	4	Австрія	146	Судан
	5	Норвегія	145	Пакистан
	6	Ірландія	144	Ізраїль
	7	Данія	143	Росія
	8	Словенія	142	Грузія
	9	Фінляндія	141	Чад
	10	Швеція	140	Демократична Республіка Конго
2011	1	Ісландія	153	Сомалі
	2	Нова Зеландія	152	Ірак
	3	Японія	151	Судан
	4	Данія	150	Афганістан
	5	Чехія	149	Північна Корея
	6	Австрія	148	Демократична Республіка Конго
	7	Фінляндія	147	Росія
	8	Канада	146	Пакистан
	9	Норвегія	145	Ізраїль
	10	Словенія	144	Центральноафриканська Республіка
2012	1	Ісландія	158	Сомалі
	2	Данія	157	Афганістан
	3	Нова Зеландія	156	Судан
	4	Канада	155	Ірак
	5	Японія	154	Демократична Республіка Конго
	6	Австрія	153	Росія
	7	Ірландія	152	Північна Корея
	8	Словенія	151	Центральноафриканська Республіка
	9	Фінляндія	150	Ізраїль
	10	Швейцарія	149	Пакистан
2013	1	Ісландія	162	Афганістан
	2	Данія	161	Сомалі
	3	Нова Зеландія	160	Сирія
	4	Австрія	159	Ірак
	5	Швейцарія	158	Судан
	6	Японія	157	Пакистан
	7	Фінляндія	156	Демократична Республіка Конго
	8	Канада	155	Росія

Продовження додатку Б

1	2	3	4	5
	9	Швеція	154	Північна Корея
	10	Бельгія	153	Центральноафриканська Республіка
2014	1	Ісландія	162	Сирія
	2	Данія	161	Афганістан
	3	Австрія	160	Південний Судан
	4	Нова Зеландія	159	Ірак
	5	Швейцарія	158	Сомалі
	6	Фінляндія	157	Судан
	7	Канада	156	Центральноафриканська Республіка
	8	Японія	155	Демократична Республіка Конго
	9	Бельгія	154	Пакистан
	10	Норвегія	153	Північна Корея
2015	1	Ісландія	162	Сирія
	2	Данія	161	Ірак
	3	Австрія	160	Афганістан
	4	Нова Зеландія	159	Південний Судан
	5	Швейцарія	158	Центральноафриканська Республіка
	6	Фінляндія	157	Сомалі
	7	Канада	156	Судан
	8	Японія	155	Демократична Республіка Конго
	9	Австралія	154	Пакистан
	10	Чехія	153	Північна Корея
2016	1	Ісландія	163	Сирія
	2	Данія	162	Південний Судан
	3	Австрія	161	Ірак
	4	Нова Зеландія	160	Афганістан
	5	Португалія	159	Сомалі
	6	Чехія	158	Ємен
	7	Швейцарія	157	Центральноафриканська Республіка
	8	Канада	156	Україна
	9	Японія	155	Судан
	10	Словенія	154	Лівія
2017	1	Ісландія	163	Сирія
	2	Нова Зеландія	162	Афганістан
	3	Португалія	161	Ірак
	4	Австрія	160	Південний Судан
	5	Данія	159	Ємен
	6	Чехія	158	Сомалі

Продовження додатку Б

1	2	3	4	5
	7	Словенія	157	Лівія
	8	Канада	156	Центральноафриканська Республіка /
	9	Швейцарія	155	Судан
	10	Ірландія / Японія	154	Україна
2018	1	Ісландія	163	Сирія
	2	Нова Зеландія	162	Афганістан
	3	Австрія	161	Південний Судан
	4	Португалія	160	Ірак
	5	Данія	159	Сомалі
	6	Канада	158	Ємен
	7	Чехія	157	Лівія
	8	Сінгапур	156	Демократична Республіка Конго
	9	Японія	155	Центральноафриканська Республіка
	10	Ірландія	154	Росія
2019	1	Ісландія	163	Афганістан
	2	Нова Зеландія	162	Сирія
	3	Португалія	161	Південний Судан
	4	Австрія	160	Ємен
	5	Данія	159	Ірак
	6	Канада	158	Сомалі
	7	Сінгапур	157	Центральноафриканська Республіка
	8	Словенія	156	Лівія
	9	Японія	155	Демократична Республіка Конго
	10	Чехія	154	Росія
2020	1	Ісландія	163	Афганістан
	2	Нова Зеландія	162	Сирія
	3	Португалія	161	Ірак
	4	Австрія	160	Південний Судан
	5	Данія	159	Ємен
	6	Канада	158	Сомалі
	7	Сінгапур	157	Лівія
	8	Чехія	156	Демократична Республіка Конго
	9	Японія	155	Центральноафриканська Республіка
	10	Швейцарія	154	Росія

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет-ресурсів [253-274]

**Індекс поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів
у сучасних країнах світу у 2014-2020 рр.**

№ з/п	Країна (в алфавітному порядку)	Роки						
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Австралія	1.400	1.250	1.137	1.076	1.178	1.071	1.053
2	Австрія	1.200	1.130	1.081	1.035	1.079	1.083	1.008
3	Азербайджан	2.600	2.180	2.356	2.321	2.315	2.313	2.080
4	Албанія	1.600	1.330	1.282	1.229	1.237	1.225	1.403
5	Алжир	2.200	2.000	2.043	2.089	1.912	1.927	2.116
6	Ангола	1.800	1.350	1.403	1.504	1.403	1.418	1.625
7	Аргентина	1.400	1.330	1.403	1.403	1.201	1.201	1.201
8	Афганістан	3.000	3.230	3.603	3.658	3.623	3.674	3.641
9	Бангладеш	1.600	1.570	1.670	1.691	1.937	1.979	2.100
10	Бахрейн	2.000	1.710	2.095	2.091	2.255	2.137	1.868
11	Бельгія	1.200	1.210	1.165	1.092	1.210	1.173	1.107
12	Бенін	2.000	1.390	1.439	1.418	1.461	1.486	2.014
13	Білорусь	1.800	1.670	1.805	1.805	1.805	1.805	1.805
14	Болгарія	1.400	1.160	1.081	1.028	1.036	1.024	1.001
15	Болівія	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403
16	Боснія і Герцеговина	1.800	1.490	1.484	1.833	1.877	1.876	1.812
17	Ботсвана	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
18	Бразилія	1.000	1.040	1.030	1.055	1.000	1.247	1.613
19	Буркіна-Фасо	1.400	1.390	1.439	1.418	1.476	1.732	1.936
20	Бурунді	2.400	1.930	2.280	2.228	2.134	2.209	2.338
21	Бутан	1.400	1.330	1.403	1.410	1.446	1.462	1.409
22	Велика Британія	1.600	1.300	1.235	1.109	1.253	1.139	1.211
23	Венесуела	1.600	1.500	1.805	1.805	2.006	2.006	2.209
24	В'єтнам	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403
25	Вірменія	2.400	1.980	2.325	2.298	2.328	2.437	1.887
26	Габон	1.400	1.500	1.604	1.604	1.604	1.604	1.604
27	Гайана	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403
28	Гаїті	1.600	1.500	1.604	1.604	1.604	1.604	1.796
29	Гамбія	1.600	1.670	1.805	2.014	1.647	1.462	1.409
30	Гана	1.400	1.430	1.475	1.468	1.515	1.545	1.415
31	Гватемала	1.600	1.520	1.634	1.634	1.604	1.604	1.606
32	Гвінея	1.400	1.440	1.498	1.477	1.476	1.501	1.436
33	Гвінея-Бісау	1.800	1.550	1.640	1.619	1.662	1.687	1.609

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9
34	Гондурас	1.600	1.370	1.462	1.403	1.403	1.403	1.403
35	Греція	1.800	1.660	1.685	1.833	1.841	1.829	1.806
36	Грузія	2.400	1.830	1.895	1.841	1.849	1.829	1.806
37	Данія	1.400	1.160	1.129	1.286	1.423	1.320	1.212
38	Демократична Республіка Конго	3.400	3.040	3.191	3.121	3.163	3.197	3.379
39	Джибуті	2.000	1.540	1.669	1.666	1.911	1.903	1.895
40	Домініканська республіка	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403
41	Еквадор	1.600	1.500	1.604	1.403	1.403	1.403	1.604
42	Екваторіальна Гвінея	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403
43	Еритрея	2.000	1.670	1.805	1.805	1.820	1.619	1.619
44	Есватіні / Свaziленд	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403
45	Естонія	1.600	1.630	1.520	1.445	1.496	1.509	1.411
46	Ефіопія	2.600	2.220	2.481	2.904	2.695	2.367	2.714
47	Єгипет	2.400	1.940	2.468	2.547	2.838	2.691	2.474
48	Ємен	2.600	2.520	3.125	3.153	3.408	3.670	3.621
49	Замбія	1.200	1.170	1.201	1.201	1.201	1.201	1.201
50	Зімбабве	1.800	1.670	1.805	1.805	1.805	2.006	2.041
51	Йорданія	1.600	1.660	1.752	1.679	1.846	1.729	1.491
52	Ізраїль	2.400	2.460	2.429	2.604	2.266	2.231	2.426
53	Індія	3.000	2.830	3.045	3.053	2.826	3.039	3.099
54	Індонезія	1.600	1.500	1.506	1.622	1.661	1.462	1.628
55	Ірак	3.000	3.030	3.188	3.213	3.100	3.161	3.347
56	Іран	2.400	2.090	2.267	2.286	2.413	2.523	2.642
57	Ірландія	1.400	1.290	1.282	1.229	1.237	1.225	1.202
58	Ісландія	1.200	1.160	1.081	1.028	1.036	1.024	1.001
59	Іспанія	1.200	1.160	1.081	1.028	1.237	1.240	1.359
60	Італія	1.200	1.210	1.117	1.043	1.094	1.107	1.008
61	Казахстан	2.000	1.500	1.635	1.604	1.604	1.604	1.604
62	Камбоджа	1.800	1.400	1.469	1.448	1.461	1.486	1.410
63	Камерун	1.800	1.860	2.181	2.251	2.335	2.498	2.829
64	Канада	1.200	1.200	1.149	1.085	1.186	1.068	1.006
65	Катар	1.400	1.330	1.403	1.201	1.604	1.545	1.447
66	Кенія	2.000	2.110	2.497	2.547	2.169	2.207	2.377
67	Киргизька Республіка/ Киргизстан	2.000	1.850	2.094	2.033	2.059	2.006	2.006
68	Китай	2.200	2.090	2.004	1.942	2.100	1.982	1.780
69	Кіпр	1.600	1.500	1.604	1.604	1.604	1.604	1.604

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9
70	Колумбія	2.400	2.170	2.239	2.241	2.195	2.104	2.100
71	Косово	1.800	1.670	1.810	1.805	1.805	1.805	1.805
72	Коста-Ріка	1.400	1.170	1.201	1.201	1.201	1.201	1.201
73	Кот-д'Івуар	2.200	1.650	1.789	1.887	1.677	1.717	1.642
74	Куба	1.800	1.670	1.805	1.805	1.805	1.805	1.805
75	Кувейт	1.400	1.330	1.403	1.445	1.424	1.513	1.448
76	Лаос	1.400	1.330	1.604	1.403	1.403	1.403	1.403
77	Латвія	1.600	1.490	1.484	1.438	1.474	1.474	1.409
78	Лесото	1.200	1.330	1.403	1.604	1.805	1.805	1.805
79	Литва	1.600	1.490	1.484	1.430	1.445	1.462	1.408
80	Ліберія	1.400	1.390	1.439	1.494	1.461	1.486	1.410
81	Ліван	2.600	2.410	2.740	2.788	2.816	2.682	2.864
82	Лівія	2.400	2.590	2.984	3.199	3.318	3.400	3.262
83	Маврикій	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
84	Мавританія	1.800	1.780	1.700	1.649	1.662	1.687	1.611
85	Мадагаскар	1.400	1.370	1.403	1.436	1.446	1.438	1.416
86	Малаві	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.403	1.604
87	Малайзія	1.200	1.140	1.111	1.057	1.051	1.054	1.025
88	Малі	2.600	2.130	2.502	2.510	2.501	2.582	2.677
89	Марокко	1.800	1.670	1.805	1.805	1.805	1.900	1.865
90	Мексика	1.800	2.450	2.418	2.620	2.620	2.620	2.475
91	Мозамбік	1.800	1.520	1.634	1.634	1.634	1.634	1.881
92	Молдова	2.000	1.670	1.805	1.805	1.805	1.805	1.805
93	Монголія	1.600	1.290	1.282	1.229	1.237	1.225	1.202
94	М'янма	2.800	2.240	2.482	2.439	2.228	2.454	2.599
95	Намібія	1.200	1.170	1.201	1.252	1.201	1.201	1.201
96	Непал	1.400	1.390	1.439	1.494	1.461	1.486	1.410
97	Нігерія	2.400	2.930	3.094	3.062	3.164	3.102	3.120
98	Нідерланди	1.400	1.360	1.140	1.084	1.221	1.119	1.011
99	Нікарагуа	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	2.006	2.225
100	Німеччина	1.200	1.210	1.126	1.052	1.124	1.122	1.024
101	Нова Зеландія	1.200	1.160	1.081	1.028	1.036	1.024	1.003
102	Норвегія	1.200	1.210	1.117	1.244	1.295	1.308	1.210
103	Об'єднані Арабські Емірати	1.400	1.330	1.531	1.479	1.580	1.604	1.667
104	Оман	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403
105	Пакистан	3.600	3.380	3.617	3.599	3.533	3.594	3.350
106	Палестина	-	-	3.018	2.787	2.696	2.618	2.823

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9
107	Панама	1.200	1.170	1.201	1.201	1.201	1.201	1.403
108	Папуа-Нова Гвінея	1.400	1.350	1.432	1.432	1.418	1.403	1.403
109	Парагвай	1.600	1.500	1.604	1.604	1.604	1.604	1.403
110	Перу	1.800	1.370	1.432	1.403	1.403	1.403	1.464
111	Південна Африка	1.800	1.670	1.604	1.604	1.633	1.651	1.604
112	Південна Корея	2.200	1.790	1.886	1.833	1.841	1.829	1.806
113	Південний Судан	3.800	3.260	3.732	3.592	3.546	3.600	3.310
114	Північна Корея	2.600	2.330	2.610	2.610	2.610	2.610	2.610
115	Північна Македонія / Македонія	2.000	1.660	1.886	1.833	1.841	1.628	1.605
116	Польща	1.600	1.330	1.291	1.430	1.438	1.426	1.403
117	Португалія	1.200	1.160	1.081	1.035	1.079	1.083	1.008
118	Республіка Конго	1.600	1.500	1.600	1.655	1.626	1.631	1.823
119	Республіка Нігер	2.200	2.100	2.043	2.087	1.967	2.233	2.416
120	Республіка Того	1.400	1.390	1.439	1.418	1.863	1.888	1.811
121	Росія	3.200	2.320	2.639	2.709	2.986	2.933	2.952
122	Руанда	2.400	2.070	2.029	1.965	1.737	1.743	1.840
123	Румунія	1.400	1.200	1.093	1.045	1.096	1.083	1.008
124	Сальвадор	1.800	1.510	1.465	1.438	1.482	1.486	1.410
125	Саудівська Аравія	1.800	1.670	2.054	2.299	2.393	2.331	2.426
126	Сенегал	2.000	1.740	1.871	1.876	1.662	1.687	1.419
127	Сербія	1.600	1.500	1.604	1.604	1.604	1.604	1.604
128	Сирія	3.600	3.360	3.827	3.827	3.828	3.828	3.828
129	Сінгапур	1.200	1.160	1.069	1.021	1.024	1.012	1.000
130	Словаччина	1.600	1.490	1.484	1.430	1.438	1.426	1.403
131	Словенія	1.600	1.490	1.484	1.430	1.438	1.426	1.403
132	Сомалі	3.000	3.110	3.538	3.565	3.348	3.387	3.292
133	Сполучені Штати Америки	2.000	1.740	1.686	1.793	1.991	2.011	1.759
134	Судан	3.400	3.330	3.384	3.355	3.276	3.291	3.083
135	Східний Тимор/ Тімор- Лешті	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403
136	Сьєрра-Леоне	1.600	1.430	1.475	1.468	1.515	1.545	1.415
137	Таджикистан	2.600	1.940	2.239	2.150	2.229	2.030	2.058
138	Тайвань	1.600	1.500	1.604	1.604	1.604	1.604	1.604
139	Таїланд	2.400	2.060	2.121	2.110	2.019	2.035	1.945
140	Танзанія	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.418	1.435
141	Тринідад і Тобаго	1.200	1.170	1.201	1.201	1.201	1.201	1.201
142	Туніс	1.800	1.500	1.604	1.654	1.660	1.709	1.759

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9
143	Туреччина	2.400	2.090	2.636	2.700	3.178	3.453	3.178
144	Туркменістан	1.600	1.500	1.635	1.805	1.805	1.805	1.805
145	Уганда	2.200	2.120	1.800	1.809	1.750	1.800	1.783
146	Угорщина	1.600	1.490	1.484	1.430	1.445	1.462	1.408
147	Узбекистан	1.800	1.670	1.832	1.805	1.805	1.805	1.805
148	Україна	3.200	2.830	3.272	3.218	3.494	3.173	3.077
149	Уругвай	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
150	Філіппіни	2.600	2.500	2.664	2.815	2.408	2.529	2.539
151	Фінляндія	1.200	1.210	1.117	1.244	1.295	1.308	1.210
152	Франція	1.600	1.440	1.191	1.137	1.239	1.191	1.248
153	Хорватія	1.400	1.330	1.282	1.430	1.438	1.426	1.403
154	Центральноафриканська Республіка	3.200	3.250	3.402	3.235	3.029	3.103	3.092
155	Чад	2.600	2.110	2.056	2.165	2.259	2.309	2.395
156	Чехія	1.600	1.340	1.125	1.035	1.079	1.083	1.008
157	Чилі	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.403
158	Чорногорія	1.600	1.460	1.484	1.430	1.438	1.426	1.403
159	Швейцарія	1.000	1.000	1.000	1.008	1.044	1.059	1.005
160	Швеція	1.200	1.210	1.117	1.244	1.295	1.323	1.267
161	Шрі-Ланка	2.000	1.710	1.604	1.604	1.604	1.628	1.614
162	Ямайка	1.400	1.330	1.201	1.201	1.201	1.201	1.201
163	Японія	1.400	1.330	1.403	1.403	1.403	1.403	1.403

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет-ресурсів [245-275]

Світовий показник тероризму у 2012-2019 рр.

№ з/п	Країна (в алфавітному порядку)	Роки						
		2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Австралія	1.720	0.410	3.114	2.742	3.091	2.827	2.645
2	Австрія	1.408	0.240	2.088	0.182	1.522	1.852	1.655
3	Азербайджан	0.867	0.060	1.381	0.346	1.153	0.957	0.698
4	Албанія	0.119	0.190	2.116	1.103	1.487	1.008	0.420
5	Альжир	5.831	5.520	4.750	4.282	3.970	3.763	3.409
6	Ангола	1.696	0.410	0.243	0	0.154	4.473	3.784
7	Аргентина	1.475	1.730	1.374	0.499	0.807	1.680	1.680
8	Афганістан	8.669	9.390	9.233	9.444	9.441	9.391	9.603
9	Бангладеш	3.672	5.250	5.921	6.479	6.181	5.697	5.208
10	Бахрейн	0.616	4.410	4.871	4.206	3.668	3.883	3.201
11	Бельгія	0.069	0.530	1.977	1.245	4.656	4.060	3.636
12	Бенін	0.030	0	0	0	0	0	0
13	Білорусь	4.256	2.850	2.125	1.357	0.038	0	0
14	Болгарія	0.741	2.580	2.421	1.631	1.178	0.315	0.372
15	Болівія	0.415	0.240	0.076	0.038	0.019	0	3.387
16	Боснія і Герцеговина	1.369	0.760	1.516	2.675	2.029	1.339	1.388
17	Ботсвана	0	0	0	0	0	0	0
18	Бразилія	0	1.720	2.207	1.740	1.572	1.388	2.530
19	Буркіна-Фасо	0	0.700	0.305	2.623	4.520	4.811	5.418
20	Бурунді	4.899	3.970	3.342	5.417	5.637	5.316	5.102
21	Бутан	1.235	0.160	0.305	0.115	0.038	0.019	0.01
22	Велика Британія	4.509	5.170	5.613	5.080	5.102	5.610	5.405
23	Венесуела	1.620	0.540	2.139	1.998	3.632	3.665	4.101
24	В'єтнам	0	0	0	0	0	0.663	0.999
25	Вірменія	0.188	0.270	0.115	0.288	2.374	1.692	1.173
26	Габон	0	0	0	0	0	1.198	0.551
27	Гайана	0.976	0	0	0	0.154	0.076	0.038
28	Гаїті	0.074	0	0	0	2.400	1.714	2.180
29	Гамбія	0	0	0	0	0	0	0
30	Гана	0	0	1.381	0.346	0.326	0.162	1.559
31	Гватемала	0	2.610	2.009	1.144	0.506	0.205	1.331
32	Гвінея	0	1.120	1.187	1.403	0.723	0.324	0.971
33	Гвінея-Бісау	0.158	0.350	0.153	0.077	0.038	0	0
34	Гондурас	1.225	2.380	2.077	1.144	1.562	1.714	0.992

Продовження додатку Г

1	2	3	4	5	6	7	8	9
35	Греція	4.597	4.730	4.976	4.218	4.139	4.291	4.167
36	Грузія	3.428	2.580	2.373	1.257	2.114	1.422	1.335
37	Данія	1.129	0.190	0.091	2.152	1.512	0.817	0.957
38	Демократична Республіка Конго	6.182	5.900	6.487	6.633	6.967	7.055	7.039
39	Джибуті	0	0	2.567	1.780	1.119	0.705	0.320
40	Домініканська республіка	0	0.470	2.581	1.562	0.892	0.382	0.177
41	Еквадор	0.679	1.180	0.577	0.793	1.616	1.471	2.455
42	Екваторіальна Гвінея	0.217	0.01	0	0	0	0	0
43	Еритрея	3.917	2.450	1.636	0.534	0	0	0
44	Есватіні / Свазіленд	0.059	0	0	0	0	0	0
45	Естонія	0.158	0.160	0.076	1.103	0.461	0.229	0.115
46	Ефіопія	3.732	3.700	3.544	3.454	5.939	5.631	5.345
47	Єгипет	4.576	6.500	6.813	7.328	7.170	7.345	6.794
48	Ємен	7.305	7.310	7.642	8.076	7.877	7.534	7.259
49	Замбія	0	0	0	0	0	0.663	0.305
50	Зімбабве	1.360	1.160	1.710	0.413	0.202	1.569	2.834
51	Йорданія	0.585	1.760	1.751	2.858	3.788	3.404	3.091
52	Ізраїль	5.155	4.660	3.034	5.248	5.062	4.578	4.525
53	Індія	8.147	7.860	7.747	7.484	7.534	7.568	7.518
54	Індонезія	4.505	4.670	4.755	4.429	4.550	4.543	5.070
55	Ірак	9.556	10.000	10.000	9.960	10.000	9.746	9.241
56	Іран	5.633	4.900	4.222	3.949	3.714	4.399	4.717
57	Ірландія	1.456	3.090	3.663	3.429	3.141	3.045	2.692
58	Ісландія	0	0.080	1.219	0.250	0.125	0.057	0.029
59	Іспанія	3.086	1.840	2.622	1.203	1.701	4.024	3.354
60	Італія	2.066	2.550	3.364	2.363	2.750	2.736	3.109
61	Казахстан	2.804	2.370	1.881	0.934	2.950	2.228	1.566
62	Камбоджа	0.119	0.310	0.153	0.077	0.038	0.019	0
63	Камерун	2.627	1.450	6.466	7.002	6.787	6.615	6.620
64	Канада	1.177	0.950	2.297	2.518	2.958	3.527	3.591
65	Катар	2.680	0	0	0.230	0.115	0.057	0.029
66	Кенія	5.266	6.580	6.660	6.578	6.169	6.114	5.756
67	Киргизька Республіка/ Киргизстан	0.395	0.100	1.722	1.445	1.989	1.719	1.467
68	Китай	4.992	5.210	6.294	6.108	5.543	5.108	4.465
69	Кіпр	0.049	2.300	3.080	2.040	1.894	1.206	0.420
70	Колумбія	6.055	6.240	6.662	5.954	5.595	5.611	5.912
71	Косово	-	2.730	3.018	2.205	2.548	2.694	2.255

Продовження додатку Г

1	2	3	4	5	6	7	8	9
72	Коста-Ріка	0	0	0	0	0	0	0
73	Кот-д'Івуар	3.990	3.760	3.141	2.177	3.701	3.276	2.598
74	Куба	0	0	0	0	0	0	0
75	Кувейт	0.158	0.04	0.019	4.449	3.801	3.126	2.487
76	Лаос	0	0.080	0.038	0.695	1.964	1.675	1.033
77	Латвія	0	0	0	0	0	0.458	0.229
78	Лесото	0.040	0.010	0	0.892	0.384	0.191	0.095
79	Литва	0	0	0	0	0	0	0.458
80	Ліберія	0	0.080	1.219	0.250	0.125	0.210	0.105
81	Ліван	4.483	6.400	6.376	6.068	5.638	5.154	4.395
82	Лівія	0.346	6.250	7.290	7.283	7.256	6.987	6.766
83	Маврикій	0	0	0	0	0	0	0
84	Мавританія	2.181	0.560	0.305	0.067	0	0	0
85	Мадагаскар	0.435	1.260	2.444	1.671	3.287	2.613	1.957
86	Малаві	0	0	0	0	0	0.458	0.663
87	Малайзія	0.415	3.040	3.579	2.691	3.334	2.700	2.495
88	Малі	3.389	5.290	5.871	6.030	5.880	6.015	6.653
89	Марокко	3.599	2.110	1.446	0.892	0.077	0.038	1.215
90	Мексика	2.008	4.660	3.985	3.723	3.292	3.533	4.080
91	Мозамбік	0.203	4.010	4.386	3.536	4.882	4.579	5.542
92	Молдова	0.992	0.280	0.038	0.019	0.470	0.229	0.115
93	Монголія	0	0	0	0	0	0	0
94	М'янма	4.088	4.240	4.080	4.167	4.956	5.916	5.512
95	Намібія	0	0	0	0	0	0	0
96	Непал	5.017	5.230	4.791	4.415	4.387	5.295	5.093
97	Нігерія	7.242	8.580	9.213	9.314	9.009	8.660	8.597
98	Нідерланди	2.037	0.580	0.429	0.864	2.412	1.960	2.347
99	Нікарагуа	0	0	2.928	2.093	1.437	0.747	2.952
100	Німеччина	1.743	1.020	3.442	4.308	4.917	4.601	4.254
101	Нова Зеландія	0.079	0	1.187	0.230	0.611	0.286	0.143
102	Норвегія	5.031	3.570	2.738	2.077	0	0.153	0.076
103	Об'єднані Арабські Емірати	0.079	0.290	1.045	0.422	0.211	0.105	0.048
104	Оман	0	0	0	0	0	0	0
105	Пакистан	9.049	9.370	9.065	8.613	8.400	8.181	7.889
106	Палестина	-	-	-	5.659	5.551	5.330	5.177
107	Панама	0	0.040	0	0	0.154	0.076	0.038
108	Папуа-Нова Гвінея	0.010	0	0	0	0	2.040	1.364

Продовження додатку Г

1	2	3	4	5	6	7	8	9
109	Парагвай	2.174	3.630	4.094	3.840	3.598	3.443	3.119
110	Перу	2.491	2.960	3.316	2.984	2.544	2.950	2.840
111	Південна Африка	0.054	3.040	4.231	3.531	4.092	4.263	4.511
112	Південна Корея	0	0	0	0.230	0.611	0.286	0.296
113	Південний Судан	-	5.600	6.712	6.497	6.821	6.756	6.316
114	Північна Корея	0	0	0	0	0	0	0
115	Північна Македонія / Македонія	0.624	1.450	2.252	1.860	1.186	0.649	0.301
116	Польща	0	0	0	0	0.384	0.719	0.477
117	Португалія	1.129	0.230	0.267	0.058	0	0	0
118	Республіка Конго	0	1.590	0.823	0.365	4.040	3.368	2.687
119	Республіка Нігер	3.266	2.590	3.485	6.682	6.316	6.004	5.596
120	Республіка Того	-	0	0	0	0	0	0
121	Росія	7.068	6.760	6.207	5.430	5.329	5.230	4.900
122	Руанда	3.729	4.000	3.334	2.589	1.929	2.177	2.948
123	Румунія	0	0	0	0	0	0	0
124	Сальвадор	0	0	0	0	0	0	0
125	Саудівська Аравія	2.708	2.710	4.006	5.404	5.808	5.479	5.238
126	Сенегал	3.864	3.550	3.467	2.598	1.795	1.012	1.186
127	Сербія	1.168	0.580	0.410	0.086	0.043	0.229	0.115
128	Сирія	5.861	8.120	8.108	8.587	8.621	8.315	8.006
129	Сінгапур	0	0	0	0	0	0	0
130	Словаччина	0	0	0	0	0.230	0.115	0.057
131	Словенія	0	0	0	0	0	0	0
132	Сомалі	7.244	7.410	7.600	7.548	7.654	8.020	7.800
133	Сполучені Штати Америки	3.566	4.710	4.613	4.877	5.429	6.066	5.691
134	Судан	6.304	5.770	6.686	6.600	6.453	6.178	5.807
135	Східний Тимор/ Тімор- Лешті	-	0	0	0	0	0	0
136	Сьєрра-Леоне	0	0	0	0	0.667	1.066	0.458
137	Таджикистан	2.016	1.990	1.869	3.086	2.427	2.233	3.947
138	Тайвань	0	0.310	0.153	0.077	0.499	0.943	1.008
139	Таїланд	7.086	7.190	7.279	6.706	6.609	6.252	6.029
140	Танзанія	0.119	3.710	3.979	3.832	3.413	3.368	3.272
141	Тринідад і Тобаго	0	1.540	1.583	0.499	0.250	0.124	0.019
142	Туніс	2.358	3.290	3.697	4.963	4.619	4.088	3.938
143	Туреччина	5.238	5.980	5.737	6.738	7.519	7.036	6.533
144	Туркменістан	0	0	0	0	0	0	0

Продовження додатку Г

1	2	3	4	5	6	7	8	9
145	Уганда	4.492	2.930	4.894	4.327	4.319	3.926	3.957
146	Угорщина	0.277	0.070	1.187	0.230	0.835	0.363	0.181
147	Узбекистан	0.585	0.140	0	0.154	0.077	0.038	0.019
148	Україна	2.163	2.950	7.200	7.132	6.557	6.048	5.547
149	Уругвай	0	0	0	0	0.779	0.344	0.172
150	Філіппіни	6.801	7.290	7.270	7.098	7.126	7.181	7.137
151	Фінляндія	0.069	0	0	2.377	2.341	2.501	2.026
152	Франція	1.731	2.670	4.553	5.603	5.964	5.475	5.008
153	Хорватія	0	0.230	0.115	0.058	0.029	0.014	0
154	Центральноафриканська Республіка	4.844	5.190	6.721	6.518	6.394	6.719	6.622
155	Чад	3.010	0.050	2.412	5.830	5.269	4.752	4.762
156	Чехія	0.522	0.810	2.484	2.179	1.889	1.562	0.866
157	Чилі	2.636	2.590	3.969	2.699	3.254	3.454	4.123
158	Чорногорія	0	0.700	0.659	0.154	0.077	0.038	0.999
159	Швейцарія	1.173	1.340	1.349	0.288	0.269	0.134	0.191
160	Швеція	1.755	1.070	3.083	3.984	3.756	3.936	3.450
161	Шрі-Ланка	5.680	4.010	4.077	3.486	2.905	4.048	3.569
162	Ямайка	0	0	0.229	0.115	0.058	1.091	0.472
163	Японія	0.059	0.010	0	2.447	3.595	2.926	2.291

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет ресурсів [247-275]

Продовження додатку Г

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Кагар	0,48	0,47	0,53	0,60	0,70	0,81	0,85	0,93	1,03	1,04	1,21	1,40	1,59	1,71	1,84	2,05	2,00	1,92	1,99	2,02
Сєвурська Адріа	4,81	5,12	5,33	5,65	6,13	6,53	6,78	7,08	7,72	8,13	8,92	9,20	9,76	9,80	10,30	10,83	10,98	11,01	10,91	11,04
ОС емпент	1,94	1,96	2,14	2,29	2,44	2,53	2,68	2,96	3,39	3,35	3,51	3,70	3,89	4,09	4,08	4,48	4,66	4,72	4,80	4,83
Аларбасі Буларді Ілелі Серенді Суді	1,75	1,80	1,87	1,95	2,01	2,19	2,28	2,36	2,45	2,45	2,45	2,31	2,19	2,09	2,07	1,93	1,93	1,97	1,93	2,04
Середній Схід (загалом)	17,29	18,13	19,13	19,97	21,62	23,00	24,17	25,54	27,38	28,22	29,74	30,86	32,12	33,06	34,05	35,04	36,23	36,83	37,61	38,78
Алар	1,08	1,12	1,16	1,21	1,26	1,32	1,37	1,44	1,52	1,62	1,57	1,67	1,83	1,93	2,11	2,22	2,22	2,24	2,42	2,54
Стамбул	2,04	2,14	2,18	2,31	2,40	2,54	2,66	2,82	3,00	3,12	3,28	3,33	3,30	3,48	3,47	3,55	3,74	3,84	3,92	3,89
Мароко	0,42	0,46	0,47	0,47	0,53	0,58	0,59	0,59	0,65	0,63	0,70	0,73	0,75	0,77	0,78	0,79	0,80	0,84	0,86	0,95
Південна Африка	4,26	4,29	4,17	4,52	4,94	4,68	4,77	4,90	5,25	5,24	5,29	5,21	5,14	5,15	5,22	5,05	5,30	5,25	5,50	5,40
Східна Африка	1,04	1,12	1,15	1,13	1,23	1,27	1,31	1,37	1,36	1,43	1,56	1,63	1,65	1,81	1,98	2,05	2,04	2,15	2,26	2,35
Середня Африка	0,33	0,37	0,39	0,43	0,48	0,48	0,53	0,54	0,61	0,65	0,70	0,76	0,78	0,84	0,89	0,89	0,91	0,89	0,90	0,91
Західна Африка	1,22	1,32	1,44	1,43	1,48	1,52	1,59	1,49	1,60	1,30	1,58	1,73	1,80	1,81	1,87	2,15	2,20	2,39	2,52	2,60
Інша Південна Африка	0,97	0,99	0,98	1,01	1,10	1,12	1,13	1,10	1,15	1,22	1,25	0,90	1,08	1,17	1,15	1,00	0,97	0,97	1,01	1,04
Інша Південна Африка	0,13	0,13	0,13	0,13	0,13	0,14	0,14	0,15	0,15	0,16	0,15	0,16	0,17	0,18	0,20	0,20	0,20	0,21	0,21	0,20
Африка (загалом)	11,49	11,94	12,08	12,65	13,55	13,65	13,89	14,38	15,30	15,57	16,07	16,13	16,69	17,14	17,66	17,91	18,38	18,79	19,39	19,87
Австралія	4,73	4,77	4,84	4,92	5,08	5,06	5,37	5,43	5,52	5,48	5,50	5,70	5,63	5,67	5,75	5,84	5,88	5,87	6,00	6,41
Бразил	0,49	0,56	0,58	0,61	0,63	0,68	0,74	0,76	0,80	0,88	0,90	0,98	1,05	1,08	1,13	1,32	1,34	1,39	1,48	1,76
Канаді	42,45	44,84	48,84	56,88	66,55	75,60	82,88	90,09	93,44	97,52	104,28	112,54	117,05	121,57	124,20	125,38	126,95	130,83	135,77	141,70
Гонконг, Кувейт	0,71	0,90	0,88	0,91	1,01	0,97	1,03	1,09	1,02	1,11	1,16	1,19	1,14	1,17	1,14	1,18	1,21	1,29	1,30	1,24
Іран	13,34	13,41	14,03	14,57	15,63	16,56	17,41	18,93	20,00	21,32	22,55	23,88	25,11	26,08	27,86	28,77	30,07	31,33	33,30	34,06
Японія	4,26	4,51	4,71	5,07	5,05	5,17	5,25	5,63	5,56	5,76	6,32	6,90	7,27	7,57	7,09	7,10	7,30	7,37	8,23	8,91
Юнаїтс Штатів	22,06	21,85	21,78	21,70	21,96	22,35	22,28	22,06	21,75	19,83	21,13	20,06	19,92	19,75	19,24	18,97	18,65	18,89	18,84	18,67
Малайзія	2,20	2,21	2,56	2,57	2,74	2,92	3,04	3,24	3,36	3,25	3,35	3,47	3,73	3,90	3,94	4,00	4,21	4,27	4,21	4,26
Нова Зеландія	0,81	0,80	0,83	0,81	0,83	0,81	0,81	0,81	0,81	0,81	0,83	0,83	0,84	0,84	0,88	0,89	0,89	0,91	0,90	0,92
Південна Африка	1,73	1,77	1,84	2,00	2,22	2,31	2,43	2,59	2,60	2,64	2,65	2,62	2,47	2,88	2,77	2,92	3,19	3,37	3,48	3,56
Філіппін	1,08	1,06	1,05	1,09	1,13	1,12	1,09	1,13	1,17	1,18	1,22	1,24	1,28	1,38	1,45	1,59	1,73	1,90	1,96	2,02
Сінгапур	1,59	1,81	1,78	1,68	1,88	1,98	2,17	2,33	2,48	2,67	2,87	2,99	3,00	3,06	3,15	3,35	3,48	3,59	3,61	3,55
Південна Корея	8,16	8,55	8,73	9,01	9,18	9,47	9,63	9,95	10,12	10,16	10,94	11,43	11,94	11,55	11,64	11,87	12,16	12,37	12,55	12,57
Швейцарія	0,18	0,18	0,18	0,19	0,18	0,21	0,22	0,23	0,21	0,22	0,24	0,25	0,25	0,25	0,23	0,29	0,31	0,33	0,35	0,36
Тайвань	3,74	3,85	4,01	4,20	4,41	4,46	4,55	4,74	4,49	4,42	4,66	4,61	4,61	4,71	4,82	4,77	4,85	4,87	4,93	4,81
Тайланд	2,67	2,82	3,10	3,36	3,39	3,71	3,77	3,94	3,99	4,13	4,39	4,56	4,87	4,95	5,09	5,25	5,36	5,45	5,60	5,61

Продовження додатку Г

I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Всього	0,75	0,85	0,93	1,01	1,23	1,30	1,19	1,30	1,62	1,65	1,87	2,13	2,24	2,39	2,61	2,90	3,11	3,32	3,72	4,12
Інший Азіатсько-Тихоокеанський регіон	1,59	1,64	1,62	1,71	1,73	1,82	1,88	1,84	1,92	1,76	1,94	1,93	2,02	1,99	2,16	2,25	2,44	2,50	3,14	3,22
Азіатсько-Тихоокеанський регіон (загалом)	112,55	116,18	122,11	132,27	145,04	156,51	165,75	176,08	180,88	184,99	196,80	207,33	214,02	220,60	225,15	228,63	233,13	240,07	249,35	257,56
В світі (загалом)	1,39450	398,45	407,18	421,73	442,23	457,08	470,14	484,67	490,23	482,82	506,02	518,31	524,98	534,91	539,25	543,17	550,60	560,42	576,23	583,90

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет-ресурсу [328]

**Темпи приросту первинного споживання у світі
протягом 2000-2019 років, %***

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
Канада	103,92	97,57	103,08	100,44	101,19	101,03	98,71	103,32	99,61	94,60	102,13	104,60	99,00	103,07	101,08	99,73	99,59	101,24	101,70	99,06	98,06
Мексика	104,67	98,78	105,23	100,83	105,39	106,42	103,16	100,52	102,10	99,21	102,93	104,80	100,39	100,43	99,47	99,88	101,26	101,41	99,21	98,56	98,56
США	102,27	97,64	101,45	100,31	101,97	100,04	99,19	101,40	97,33	95,06	103,39	99,05	97,39	102,68	101,04	99,03	99,86	100,34	103,34	99,00	99,00
Північна Америка	102,46	97,69	101,72	100,36	102,06	100,50	99,37	101,59	98,04	95,26	103,21	100,06	97,80	100,57	100,94	99,17	99,92	100,52	103,02	98,98	98,98
Аргентина	104,04	98,90	95,21	107,28	105,33	106,65	105,07	104,41	101,70	98,07	105,23	101,92	102,83	104,19	99,50	102,25	99,73	99,74	99,27	97,79	97,79
Бразилія	101,68	98,04	102,36	101,77	104,89	102,83	102,50	106,12	104,41	99,19	103,05	104,57	101,79	103,78	102,33	98,64	97,43	101,22	100,59	102,22	102,22
Чилі	105,73	100,67	103,50	99,43	105,09	103,91	106,78	102,17	99,11	97,93	100,44	108,72	102,22	100,99	98,08	102,24	104,92	100,70	105,11	99,71	99,71
Колумбія	97,45	98,39	99,63	103,52	101,76	100,20	112,10	100,35	108,01	95,38	107,03	104,57	107,01	103,35	104,58	105,54	101,79	100,72	103,88	103,88	103,88
Еквадор	94,32	101,42	98,61	101,66	107,92	105,96	105,75	104,94	106,33	97,94	111,18	105,87	105,59	105,03	99,56	99,42	103,59	105,64	102,49	102,49	102,49
Перу	102,94	98,72	102,39	98,55	106,56	104,38	100,76	109,65	102,47	102,48	112,68	112,88	101,22	102,39	102,20	106,49	106,25	100,20	104,92	101,80	101,80
Тринідад і Тобаго	104,53	107,90	108,52	112,12	109,97	107,22	116,80	103,12	98,33	99,17	108,04	98,21	98,44	101,86	99,49	97,03	88,72	106,11	94,69	100,04	100,04
Венесуела	101,98	106,00	99,78	89,79	111,45	104,35	111,17	100,60	103,35	99,57	94,29	104,56	104,10	97,52	96,64	96,48	90,74	95,31	85,95	90,74	90,74
Центральна Америка	104,44	103,44	101,45	104,51	102,79	101,09	105,26	104,80	102,46	98,12	104,12	105,10	103,52	100,87	103,26	108,92	104,42	102,92	104,10	101,50	101,50
Індія	113,41	101,97	101,56	101,97	100,92	100,20	102,52	96,86	96,54	95,35	98,91	101,20	99,53	98,03	98,79	102,46	103,24	97,86	103,90	102,98	102,98
Південна Америка	98,24	92,55	103,38	104,67	98,31	100,97	99,93	107,50	102,83	102,92	104,67	101,64	102,48	103,34	97,22	102,76	107,18	99,69	100,69	95,35	95,35
Південна та Центральна Америка	102,73	99,96	101,04	101,05	105,14	103,29	105,18	103,83	103,05	98,61	105,41	104,22	102,45	102,17	100,79	100,14	98,96	100,40	99,70	100,28	100,28
Австрія	100,31	103,33	100,22	101,30	101,68	101,70	98,87	97,68	101,99	96,62	100,39	93,64	104,89	99,35	95,84	100,16	103,31	102,39	98,02	104,33	104,33
Бельгія	100,27	99,19	99,59	103,78	100,34	98,83	100,21	100,61	101,72	95,43	106,47	95,21	96,10	102,37	95,18	101,44	107,72	101,13	97,41	104,79	104,79
Болгарія	100,59	104,24	97,17	102,99	96,89	108,08	102,43	96,87	98,76	103,99	106,38	95,03	92,47	106,42	106,43	94,68	102,20	99,77	96,71	96,71	96,71
Хорватія	94,66	105,08	100,35	104,75	103,65	98,95	98,84	100,79	99,28	98,47	101,38	87,68	92,66	109,00	99,81	95,08	103,89	100,22	104,71	96,62	96,62
Кипр	104,78	101,15	98,62	106,30	97,32	112,05	98,34	101,67	97,60	97,26	98,95	93,67	89,42	100,06	103,10	108,76	102,71	99,57	100,13	100,13	100,13
Чехія	105,70	102,25	100,24	105,69	102,47	98,47	101,90	98,88	102,05	95,86	104,16	97,81	99,36	98,05	97,77	98,28	98,47	104,48	99,82	98,74	98,74
Республіка Данія	96,02	100,34	99,68	107,68	94,47	96,45	110,23	94,74	96,20	94,00	105,00	94,34	92,46	104,46	96,61	96,47	100,89	100,34	98,78	99,50	99,50
Естонія	100,32	103,96	99,40	108,67	104,30	96,47	98,42	113,36	95,35	88,84	120,98	103,04	101,15	103,49	97,54	95,38	100,61	110,42	105,90	80,41	80,41
Фінляндія	100,70	102,33	101,00	107,26	99,08	90,89	107,08	99,74	96,47	92,80	105,75	93,09	96,81	100,64	96,52	99,17	102,49	96,74	100,45	95,69	95,69
Франція	101,28	101,18	99,01	101,04	100,82	99,43	99,16	98,23	100,38	94,43	103,97	96,32	99,86	100,86	95,72	100,53	98,37	99,37	101,76	98,05	98,05
Нідерланди	100,63	101,77	98,67	99,90	99,90	98,79	102,45	95,71	101,00	99,37	104,20	96,32	101,26	102,82	95,78	101,77	101,64	101,21	97,50	97,77	97,77
Греція	105,46	100,97	100,41	105,11	100,16	100,36	103,36	101,93	96,45	96,74	95,17	97,44	94,60	94,68	94,14	100,67	98,37	105,35	99,49	98,63	98,63

Продовження додатку Д

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
Італія	104,62	99,54	101,51	102,79	101,21	103,25	99,87	105,50	101,59	95,77	106,00	102,36	104,42	92,83	98,29	105,49	101,68	104,52	100,12	103,67	
Кувейт	104,37	101,56	101,86	117,56	112,03	110,71	94,49	97,15	108,78	104,46	108,84	100,34	111,10	103,66	91,71	108,52	103,90	93,59	99,65	104,18	
Лівія	138,85	110,44	108,82	105,58	92,89	120,30	109,23	99,70	117,42	100,19	117,49	109,25	108,71	111,74	99,56	105,64	100,38	111,00	110,69	101,85	
Катар	87,83	97,46	112,96	112,40	117,22	115,09	105,35	109,35	110,59	101,03	116,33	115,73	113,49	107,35	107,43	111,53	97,46	96,35	103,57	101,60	
Саудівська Аравія	104,66	106,55	104,15	105,93	108,49	106,38	103,82	104,35	109,05	105,40	109,62	103,23	106,01	100,41	107,19	103,16	101,32	100,27	99,11	101,17	
Об'єднані Арабські Емірати	99,59	101,10	109,28	106,63	106,93	104,33	105,20	110,30	114,60	98,73	104,79	105,47	105,02	105,39	99,55	110,03	103,86	101,24	101,80	100,62	
Середній Схід	101,50	102,73	103,77	104,31	103,07	109,19	103,74	103,79	103,54	100,27	99,73	94,50	94,62	95,62	98,96	93,29	99,84	101,96	97,93	105,97	
Середній Схід																					
Схід																					
Схід																					
Алжир	105,06	104,87	105,51	104,39	107,76	106,87	105,10	105,64	107,22	103,05	105,38	103,79	104,08	102,94	102,99	102,99	102,91	103,37	101,68	102,10	103,11
Аргентина	96,32	103,63	103,58	104,64	103,82	104,70	103,55	105,38	105,98	103,97	97,46	106,18	109,30	105,78	109,05	105,45	99,89	101,09	107,79	104,91	
Бразил	106,01	105,84	101,53	106,03	104,88	104,94	104,95	105,89	106,54	103,96	105,17	101,55	105,10	99,27	99,74	102,41	103,27	102,79	101,90	99,20	
Мексика	99,14	108,01	102,50	100,20	113,89	108,55	102,03	99,05	110,38	97,40	110,84	105,12	101,75	102,36	101,48	101,71	101,07	104,73	103,55	109,84	
Південна Африка	100,12	100,52	97,39	108,37	109,13	94,73	102,01	102,68	107,22	99,72	101,00	98,61	98,49	100,36	101,27	96,66	105,00	99,13	100,82	103,00	
Східна Африка	101,20	107,59	102,45	98,76	108,06	103,36	103,51	104,33	99,18	105,37	108,61	104,84	100,86	109,75	109,45	103,75	99,41	105,62	104,80	104,25	
Середня Африка	109,17	112,31	105,70	108,56	112,08	100,21	110,01	102,38	113,16	106,15	108,27	108,30	102,69	107,74	105,88	98,75	102,61	97,40	101,77	100,51	
Західна Африка	106,84	108,41	109,16	99,01	103,42	103,20	91,53	106,84	107,55	95,89	104,67	109,56	104,49	100,63	103,25	114,99	102,13	108,47	105,60	102,98	
Індія	107,66	102,18	99,07	103,35	107,95	102,66	100,29	97,14	104,88	106,42	102,33	72,10	119,29	108,07	98,40	87,62	96,67	100,38	103,53	103,02	
Індія	101,83	101,71	99,89	100,02	100,48	107,68	98,58	103,76	103,69	103,93	91,12	107,53	111,16	104,54	107,92	102,34	100,29	106,48	97,43	96,54	
Південна Африка	109,36	103,91	101,11	104,75	107,16	100,69	101,78	103,55	106,37	101,77	103,54	100,35	103,49	102,66	103,02	101,43	102,62	102,26	103,20	105,46	
Австралія	100,43	100,92	101,48	101,51	103,32	99,61	106,04	101,27	101,65	99,16	100,38	103,61	98,78	100,75	101,44	101,50	100,78	99,80	102,13	106,90	
Бангладеш	107,21	114,28	103,20	105,99	103,44	107,85	108,35	102,35	105,80	109,93	102,38	108,67	106,07	103,04	104,25	117,61	101,37	103,69	106,43	118,63	
Китай	103,47	105,63	108,93	116,44	117,00	113,61	109,63	108,70	103,73	104,36	106,93	107,92	104,00	103,70	102,33	100,95	101,26	103,06	103,78	104,37	

Продовження додатку Д

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Гонконг, Китай	104,69	126,30	97,60	103,28	111,98	95,94	103,80	106,39	93,04	109,19	104,03	102,52	96,11	102,71	97,70	102,79	102,63	107,25	100,62	95,33
Індія	105,21	100,52	104,61	103,85	107,29	105,97	103,12	108,72	105,68	107,60	104,79	105,88	103,16	103,84	103,26	104,51	104,21	106,28	102,28	
Індонезія	108,76	105,85	104,44	107,67	99,30	102,47	101,45	107,32	98,71	103,60	109,79	109,13	103,36	104,15	93,68	100,16	102,77	103,74	108,62	108,34
Японія	101,11	99,03	99,70	99,61	101,20	101,77	99,70	98,99	98,62	91,18	106,55	94,94	99,31	99,12	97,44	98,38	98,31	101,30	99,73	99,12
Малайзія	111,56	100,70	106,95	108,75	106,80	106,69	103,91	106,67	103,56	96,88	103,05	103,53	107,46	104,64	101,00	101,43	103,31	101,33	98,48	101,29
Нова Зеландія	104,32	99,25	103,44	97,07	103,20	96,79	100,86	99,82	100,27	99,73	102,22	100,36	100,57	100,32	104,77	100,96	100,60	101,30	99,11	102,04
Пакистан	102,19	102,34	103,78	108,76	111,33	103,76	105,50	106,34	100,62	101,29	100,41	99,91	93,32	116,73	96,24	105,37	109,05	105,76	103,18	102,39
Філіппіни	99,76	98,53	99,35	103,56	103,33	99,58	96,98	104,04	103,32	101,05	103,10	101,95	103,23	107,22	105,20	109,62	109,22	109,68	102,80	103,48
Сінгапур	106,93	113,54	98,24	94,48	111,94	105,08	110,03	107,37	106,39	107,55	107,47	103,97	100,42	102,20	102,88	106,34	103,78	103,17	100,47	98,46
Південна Корея	106,07	102,27	104,62	103,22	101,84	103,19	101,62	103,16	101,88	100,43	107,65	104,55	100,93	100,08	100,76	102,00	102,45	101,74	101,43	98,37
Шри-Ланка	107,92	98,00	102,22	103,91	96,65	114,85	108,70	101,83	93,41	103,21	107,14	105,05	100,77	101,66	90,03	127,11	106,54	105,48	106,70	102,82
Таївань	102,02	103,15	104,15	104,71	104,91	101,05	102,09	104,18	94,65	98,44	105,56	98,91	100,07	102,13	102,33	98,90	101,67	100,37	101,32	97,56
Таїланд	102,28	105,41	109,94	108,29	106,99	103,44	101,55	104,52	101,17	103,46	106,52	103,91	106,89	101,63	102,75	103,12	102,18	101,70	102,74	100,25
В'єтнам	113,84	112,93	109,52	107,94	122,34	105,86	91,40	109,23	124,20	101,77	113,73	113,81	104,95	106,69	109,44	110,83	107,42	106,65	112,17	110,70
Індонезійський Азіатсько-Тихоокеанський регіон	106,21	102,98	99,18	105,38	101,18	104,90	103,55	97,86	104,46	91,33	110,57	99,41	104,64	98,61	108,43	104,21	108,37	102,69	125,33	102,64
Азіатсько-Тихоокеанський регіон (загалом)	103,64	103,23	105,10	108,32	109,65	107,91	105,90	106,24	102,72	102,27	106,39	105,35	103,22	103,08	102,07	101,54	101,97	102,98	103,87	103,29
В світі (загалом)	102,51	101,00	102,19	103,57	104,86	103,36	102,86	103,09	101,15	98,49	104,81	102,43	101,29	101,89	100,81	100,73	101,37	101,78	102,82	101,33

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет-ресурсу [328]

Індекс мілітаризації у різних країнах світу у 2014-2020 рр.

№ з/п	Країна (в алфавітному порядку)	Роки						
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Австралія	1.526	1.400	1.722	1.646	1.691	1.796	1.814
2	Австрія	1.247	1.070	1.369	1.375	1.387	1.354	1.328
3	Азербайджан	1.816	1.680	2.288	2.270	2.278	2.233	2.139
4	Албанія	1.767	1.330	1.755	1.751	1.721	1.656	1.641
5	Алжир	1.895	1.560	2.098	2.176	2.162	2.243	2.222
6	Ангола	1.790	1.530	2.026	1.788	1.872	1.744	1.827
7	Аргентина	1.463	1.350	1.597	1.572	1.766	1.784	1.668
8	Афганістан	2.500	1.750	2.421	2.425	2.465	2.403	2.593
9	Бангладеш	1.908	1.230	1.597	1.570	1.488	1.668	1.609
10	Бахрейн	1.553	1.510	2.048	2.091	1.989	1.883	1.675
11	Бельгія	1.402	1.230	1.459	1.587	1.571	1.539	1.527
12	Бенін	1.713	1.500	1.965	2.052	1.833	1.843	1.893
13	Білорусь	1.637	1.560	1.988	2.012	2.039	1.910	1.970
14	Болгарія	1.601	1.290	1.649	1.662	1.776	1.689	1.797
15	Болівія	1.824	1.570	1.935	2.018	2.138	2.116	2.109
16	Боснія і Герцеговина	1.551	1.320	1.592	1.544	1.533	1.499	1.488
17	Ботсвана	1.647	1.410	1.689	1.641	1.655	1.634	1.692
18	Бразилія	1.955	1.490	2.156	2.229	2.197	2.211	2.049
19	Буркіна-Фасо	1.589	1.190	1.902	1.917	1.823	1.925	2.037
20	Бурунді	1.956	1.500	2.020	1.844	1.541	1.501	1.499
21	Бутан	1.270	1.040	1.272	1.233	1.387	1.359	1.346
22	Велика Британія	2.200	2.010	2.586	2.594	2.633	2.555	2.495
23	Венесуела	2.067	1.850	2.271	2.234	2.048	1.852	1.968
24	В'єтнам	2.035	1.600	2.038	2.080	2.163	2.111	2.067
25	Вірменія	1.640	1.540	1.963	1.955	1.980	1.942	2.119
26	Габон	1.873	1.320	1.822	1.840	1.877	1.926	1.937
27	Гайана	1.483	1.160	1.532	1.527	1.634	1.605	1.577
28	Гаїті	1.523	1.170	1.587	1.500	1.478	1.624	1.925
29	Гамбія	1.819	1.280	1.479	1.663	1.575	1.749	1.819
30	Гана	1.579	1.310	1.809	1.711	1.744	1.860	1.744
31	Гватемала	1.756	1.210	1.684	1.727	1.673	1.801	1.736
32	Гвінея	2.091	1.520	2.060	2.119	2.274	2.037	1.898
33	Гвінея-Бісау	2.284	1.700	2.061	2.187	2.324	2.319	2.098
34	Гондурас	1.878	1.250	1.720	1.677	1.870	1.988	1.862

Продовження додатку Е

1	2	3	4	5	6	7	8	9
35	Греція	2.061	1.590	2.083	2.144	2.207	2.173	2.176
36	Грузія	1.644	1.160	1.774	1.772	1.774	1.821	1.807
37	Данія	1.107	1.100	1.307	1.379	1.350	1.362	1.315
38	Демократична Республіка Конго	1.898	1.610	2.082	2.196	2.256	2.003	1.871
39	Джибуті	1.651	1.710	2.261	2.308	2.272	2.038	2.116
40	Домініканська республіка	1.757	1.570	1.905	1.886	1.735	1.664	1.548
41	Еквадор	1.585	1.250	1.642	1.583	1.723	1.816	1.904
42	Екваторіальна Гвінея	2.018	1.600	1.915	1.849	1.796	1.886	1.600
43	Еритрея	1.428	1.710	1.892	1.785	1.875	1.970	2.061
44	Есватіні / Свазіленд	1.588	1.310	1.703	1.575	1.727	1.609	1.570
45	Естонія	1.304	1.180	1.468	1.490	1.578	1.558	1.578
46	Ефіопія	2.075	1.360	1.716	1.761	1.704	1.781	1.690
47	Єгипет	1.909	1.520	2.058	2.080	2.297	2.187	2.385
48	Ємен	2.292	1.740	2.430	2.440	2.439	2.484	2.263
49	Замбія	1.709	1.540	1.637	1.777	1.685	1.602	1.516
50	Зімбабве	2.485	1.310	2.036	2.063	2.049	2.138	2.054
51	Йорданія	1.666	1.550	2.149	2.050	2.061	2.040	2.014
52	Ізраїль	3.448	3.180	3.817	3.940	3.910	3.880	3.914
53	Індія	2.376	1.810	2.472	2.447	2.413	2.566	2.491
54	Індонезія	1.399	1.330	1.436	1.398	1.516	1.446	1.414
55	Ірак	2.287	1.670	2.670	2.625	2.701	2.569	2.622
56	Іран	2.110	1.820	2.011	1.996	1.996	1.969	2.154
57	Ірландія	1.234	1.030	1.347	1.340	1.316	1.302	1.273
58	Ісландія	1.199	1.180	1.264	1.009	1.048	1.032	1.029
59	Іспанія	1.647	1.330	1.896	1.856	1.888	1.928	1.892
60	Італія	1.764	1.330	2.010	1.965	1.970	2.022	1.978
61	Казахстан	1.654	1.110	1.740	1.765	1.783	1.809	1.825
62	Камбоджа	1.887	1.820	2.172	2.034	2.156	2.043	1.990
63	Камерун	1.624	1.490	1.579	1.767	1.858	1.924	1.747
64	Канада	1.394	1.190	1.580	1.567	1.541	1.506	1.500
65	Катар	1.841	1.910	2.000	2.000	2.129	2.007	2.000
66	Кенія	2.005	1.190	1.753	1.724	1.672	1.794	1.945
67	Киргизька Республіка/ Киргизстан	2.053	1.530	2.009	1.878	1.756	1.664	1.668
68	Китай	1.936	1.820	2.055	2.043	2.043	2.016	2.017
69	Кіпр	1.428	1.450	1.711	1.599	1.604	1.569	1.552
70	Колумбія	1.672	1.220	1.939	2.106	2.229	2.083	2.122

Продовження додатку Е

1	2	3	4	5	6	7	8	9
71	Косово	1.529	1.000	1.530	1.530	1.575	1.575	1.574
72	Коста-Ріка	1.616	1.050	1.581	1.705	1.710	1.661	1.594
73	Кот-д'Івуар	2.066	1.160	1.937	2.038	1.812	1.764	1.675
74	Куба	1.468	1.280	1.559	1.556	1.556	1.612	1.591
75	Кувейт	1.335	1.320	1.935	1.993	2.048	2.015	1.871
76	Лаос	1.859	1.240	1.701	1.676	1.760	1.700	1.907
77	Латвія	1.407	1.050	1.329	1.368	1.388	1.415	1.446
78	Лесото	1.737	1.240	1.860	1.771	1.789	1.944	1.822
79	Литва	1.498	1.100	1.389	1.636	1.696	1.622	1.646
80	Ліберія	1.786	1.360	1.939	1.884	1.717	1.598	1.561
81	Ліван	2.085	1.770	2.091	2.296	2.213	2.329	2.325
82	Лівія	2.004	1.570	2.513	2.674	2.632	2.661	2.664
83	Маврикій	1.286	1.190	1.485	1.430	1.414	1.502	1.404
84	Мавританія	1.989	1.760	2.017	2.104	1.994	1.872	1.782
85	Мадагаскар	1.587	1.310	1.513	1.550	1.518	1.428	1.399
86	Малаві	1.883	1.090	1.812	1.847	1.671	1.615	1.592
87	Малайзія	1.520	1.280	1.311	1.355	1.460	1.345	1.269
88	Малі	2.066	1.640	2.062	2.106	2.006	1.865	1.782
89	Марокко	1.657	1.720	1.972	1.780	1.673	1.837	1.727
90	Мексика	1.744	1.070	1.690	1.716	1.786	1.723	1.671
91	Мозамбік	1.806	1.140	1.427	1.782	1.790	1.940	1.762
92	Молдова	1.287	1.190	1.312	1.280	1.306	1.241	1.236
93	Монголія	1.289	1.140	1.611	1.539	1.428	1.399	1.381
94	М'янма	1.651	1.660	1.770	1.704	1.672	1.569	1.588
95	Намібія	1.692	1.290	1.789	1.724	1.655	1.827	1.728
96	Непал	1.798	1.240	1.808	1.864	1.851	1.938	1.934
97	Нігерія	1.623	1.360	1.712	1.774	1.942	2.045	2.070
98	Нідерланди	1.772	1.440	2.132	2.115	2.084	2.060	2.120
99	Нікарагуа	1.759	1.140	1.635	1.714	1.674	1.665	1.639
100	Німеччина	1.718	1.420	1.839	1.872	1.901	1.956	1.910
101	Нова Зеландія	1.084	1.090	1.285	1.294	1.199	1.186	1.170
102	Норвегія	2.016	1.770	2.406	2.258	2.318	2.403	2.369
103	Об'єднані Арабські Емірати	1.975	2.170	2.191	2.386	2.366	2.429	1.827
104	Оман	2.218	2.170	2.743	2.721	2.823	2.734	2.704
105	Пакистан	2.449	1.860	2.551	2.511	2.592	2.575	2.553
106	Палестина	-	-	2.252	2.265	1.990	1.990	1.991
107	Панама	1.472	1.300	1.568	1.504	1.625	1.504	1.482
108	Папуа-Нова Гвінея	1.747	1.430	1.834	1.845	1.929	1.739	1.872

Продовження додатку Е

1	2	3	4	5	6	7	8	9
109	Парагвай	1.580	1.320	1.742	1.691	1.882	1.891	1.998
110	Перу	1.848	1.430	1.675	1.641	1.639	1.773	1.899
111	Південна Африка	1.650	1.110	1.746	1.707	1.698	1.882	1.805
112	Південна Корея	1.755	1.700	2.040	2.048	2.057	2.381	2.435
113	Південний Судан	2.018	1.700	2.287	2.344	2.479	2.470	2.560
114	Північна Корея	3.229	3.290	3.135	3.231	3.175	3.057	3.224
115	Північна Македонія / Македонія	1.855	1.320	1.940	1.791	1.737	1.707	1.702
116	Польща	1.381	1.210	1.582	1.548	1.680	1.579	1.545
117	Португалія	1.330	1.250	1.358	1.253	1.322	1.282	1.279
118	Республіка Конго	1.833	1.550	2.033	2.280	2.053	2.035	2.067
119	Республіка Нігер	1.831	1.380	1.727	1.897	1.903	1.770	1.875
120	Республіка Того	1.735	1.440	1.891	1.792	1.734	1.783	1.955
121	Росія	3.135	2.580	3.314	3.277	3.307	3.252	3.241
122	Руанда	1.863	1.660	1.894	1.691	1.798	1.608	1.561
123	Румунія	1.631	1.360	1.939	1.823	1.706	1.812	1.747
124	Сальвадор	1.680	1.300	1.750	1.771	1.745	1.728	1.673
125	Саудівська Аравія	2.234	2.020	2.581	2.680	2.705	2.749	2.690
126	Сенегал	1.508	1.220	1.500	1.481	1.498	1.485	1.694
127	Сербія	1.667	1.230	1.675	1.721	1.652	1.630	1.635
128	Сирія	2.623	2.220	3.059	3.100	2.861	2.718	2.667
129	Сінгапур	1.840	2.100	2.098	2.150	2.076	2.063	1.986
130	Словаччина	1.349	1.070	1.518	1.450	1.374	1.388	1.423
131	Словенія	1.253	1.320	1.285	1.185	1.257	1.179	1.170
132	Сомалі	2.238	1.640	2.242	2.275	2.266	2.261	2.264
133	Сполучені Штати Америци	2.541	2.190	3.023	3.045	3.049	3.073	3.060
134	Судан	2.414	1.880	2.500	2.289	2.275	2.092	2.268
135	Східний Тимор/ Тімор- Лешті	1.850	1.490	1.654	1.494	1.709	1.591	1.546
136	Сьєрра-Леоне	1.835	1.300	1.701	1.536	1.404	1.621	1.749
137	Таджикистан	1.639	1.340	1.967	1.858	1.973	1.853	1.773
138	Тайвань	1.551	1.410	1.859	1.886	1.883	1.823	1.753
139	Таїланд	1.374	1.210	1.506	1.502	1.598	1.553	1.539
140	Танзанія	1.403	1.090	1.449	1.451	1.440	1.505	1.482
141	Тринідад і Тобаго	1.733	1.230	1.776	1.889	1.967	2.168	2.064
142	Туніс	1.612	1.110	1.579	1.595	1.576	1.648	1.840
143	Туреччина	1.922	1.560	2.148	2.088	2.049	2.083	2.047
144	Туркменістан	1.901	1.200	2.028	2.118	2.159	2.187	2.335

Продовження додатку Е

1	2	3	4	5	6	7	8	9
145	Уганда	1.761	1.700	1.724	1.816	1.757	1.808	1.868
146	Угорщина	1.182	1.050	1.130	1.131	1.144	1.151	1.151
147	Узбекистан	2.029	1.730	2.026	1.871	2.113	2.102	2.216
148	Україна	1.986	1.670	2.810	2.534	2.272	2.157	2.099
149	Уругвай	1.559	1.410	1.683	1.607	1.785	1.657	1.606
150	Філіппіни	1.732	1.080	1.653	1.644	1.674	1.654	1.656
151	Фінляндія	1.446	1.360	1.895	2.004	1.966	1.881	1.732
152	Франція	2.329	2.020	2.595	2.676	2.760	2.766	2.767
153	Хорватія	1.441	1.250	1.716	1.649	1.652	1.570	1.578
154	Центральноафриканська Республіка	2.271	1.570	2.059	2.142	2.267	2.257	2.238
155	Чад	1.869	1.720	2.082	2.211	2.075	2.108	2.154
156	Чехія	1.086	1.100	1.176	1.283	1.338	1.349	1.351
157	Чилі	1.736	1.230	1.701	1.601	1.760	1.697	1.655
158	Чорногорія	1.464	1.190	1.648	1.504	1.526	1.547	1.538
159	Швейцарія	1.804	1.510	2.036	2.015	2.030	2.039	2.042
160	Швеція	2.010	1.780	2.172	2.152	2.026	1.884	1.791
161	Шрі-Ланка	2.002	1.650	2.174	2.074	1.964	1.877	1.879
162	Ямайка	1.877	1.530	1.885	1.804	1.710	1.683	1.681
163	Японія	1.368	1.430	1.440	1.425	1.475	1.458	1.455

Джерело: опрацьовано авторкою на основі інтернет-ресурсів [345-

**Функції та основні завдання системи забезпечення
національної безпеки України**

Функції	Основні завдання
1	2
Цілепокладання	Концептуалізація національних інтересів. Своєчасне прийняття та контроль виконання державноуправлінських рішень у сфері забезпечення національної безпеки, і внесення коректив по результатам їх реалізації.
Цілевизначення	Формування національних цілей забезпечення безпеки.
Цілереалізації	Захист недоторканості національних цілей забезпечення безпеки, їх носіїв та гарант на протязі всього періоду їх юридичної дієвості. Збереження смислу національних цілей забезпечення безпеки в рішеннях, які приймаються на всіх рівнях управління і в галузях права на протязі всього періоду їх юридичної дієвості. Визначення форм взаємодії між суб'єктами забезпечення національної безпеки. Визначення концептуальних засад формування системи забезпечення національної безпеки з урахуванням контексту політичного режиму конкретної держави, домінуючої парадигми національної безпеки, зовнішньополітичного курсу держави, характеру воєнної доктрини, засад застосування силових структур до виконання завдань у безпековій та оборонній сферах у державі та за її межами. Визначення форм взаємодії між різними підсистемами системи забезпечення національної безпеки. Визначення форм взаємодії між різними підсистемами системи забезпечення національної безпеки. Визначення форм взаємодії між різними підсистемами системи національної безпеки та міжнародними системами безпеки. Відбір і композиційна побудова впливу на систему міждержавних відносин на кожному етапі досягнення цілей державної політики забезпечення національної безпеки.
Організаційно-управлінська	Організація функціонування системи забезпечення національної безпеки в цілому; прийняття державноуправлінських рішень; відповідальність за прийняті рішення.

1	2
	<p>Впровадження системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави.</p> <p>Впровадження системи взаємодії між державним та недержавним секторами системи забезпечення національної безпеки.</p> <p>Впровадження системи інформаційно-пропагандистського супроводження державної політики забезпечення національної безпеки.</p>
Прогностична	<p>Моніторинг процесів, що відбуваються в усіх складових сфери національної безпеки; прогнозування змін, що стануться в них, та загроз життєво важливим національним інтересам.</p> <p>Спостереження за проявами міжнародного тероризму.</p> <p>Виявлення зовнішніх небезпек, загроз національним інтересам та дестабілізаційних чинників.</p> <p>Виявлення внутрішніх небезпек, загроз національним інтересам та дестабілізаційних чинників.</p> <p>Виявлення внутрішніх небезпек, загроз зниження рівня ефективності функціонування системи забезпечення національної безпеки.</p> <p>Оцінювання загроз національним інтересам.</p> <p>Виявлення причин виникнення загроз національним інтересам та прогнозування наслідків їх прояву.</p>
Основоположна (фундаментальна)	<p>Вжиття заходів щодо захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості кордонів.</p> <p>Вжиття заходів щодо відстоювання національних інтересів у різних сферах життєдіяльності суспільства</p> <p>Використання можливостей Ради безпеки ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС та інших структур колективної безпеки в питаннях захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості кордонів України.</p> <p>Охорона державного кордону, повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України.</p> <p>Вжиття заходів щодо запобігання воєнному конфлікту.</p> <p>Боротьба з організованими злочинними угрупованнями, в тому числі міжнародними, які намагаються діяти через державний кордон України та виключну (морську) економічну зону України.</p> <p>Вжиття заходів щодо стримування розв'язання воєнного конфлікту та недопущення його переростання в локальну або регіональну війну.</p>

1	2
	<p>Проведення інформаційно-психологічних і спеціальних операцій для запобігання воєнному конфлікту та стримування його.</p> <p>Переведення національної економіки, окремих її галузей або підприємств, у тому числі транспортних, і комунікацій на функціонування в умовах особливого періоду</p>
Програмно-теоретична	<p>Розроблення концепцій, доктрин, стратегій і програм у сфері національної безпеки.</p> <p>Планування і вжиття конкретних заходів щодо протидії та нейтралізації загроз національним інтересам.</p> <p>Створення та удосконалення нормативної бази для ефективного функціонування системи забезпечення національної безпеки.</p> <p>Удосконалення організаційної структури системи забезпечення національної безпеки.</p> <p>Розробка державної ідеології, ідеології державотворення та ідеології національної безпеки.</p> <p>Розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття державно-управлінських рішень для захисту національних інтересів України.</p>
Планування	<p>Прискорення реформування структурних елементів системи забезпечення національної безпеки, й зокрема Збройних Сил України та інших військових формувань для забезпечення максимальної ефективності виконання ними завдань за призначенням.</p> <p>Спільне проведення планових та оперативних заходів у межах міжнародних організацій і договорів у галузі безпеки.</p> <p>Участь у дво- та багатосторонньому співробітництві в галузі безпеки, якщо це відповідає національним інтересам України</p> <p>Комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення діяльності складових (структурних елементів) системи для виконання завдань за призначенням.</p> <p>Підготовка сил і засобів силових елементів системи забезпечення національної безпеки до застосування їх за призначенням.</p> <p>Прискорення процесу делімітації та демаркації кордонів України.</p> <p>Виконання державних програм модернізації наявних і розроблення та впровадження новітніх зразків військової техніки та озброєнь.</p>

Джерело: складено авторкою

Наукове видання

ЗАГУРСЬКА-АНТОНЮК Вікторія Францівна

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

МОНОГРАФІЯ

В авторській редакції

Технічний редактор *Т.М. Тростенюк*

Коректор *Т.М. Тростенюк*

Підписано до друку 16.11.2020 р.

Папір офсетний. Формат 60x84 1/16

Гарнітура “Таймс”. Друк офсетний. Ум. др. арк. 19,3

Наклад 300 прим. Зам. № 849

Друк та палітурні роботи ФОП О.О. Євенок

м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17а

тел.: (0412) 422-106, e-mail: book_druk@i.ua

Свідоцтво про внесення до

Державного реєстру суб'єктів видавничої справи України

серія ДК № 3544 від 05.08.2009 р.